

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

TERZİLİK MESLEĞİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ
BAĞLAMINDA KOCAELİ ÖRNEĞİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Esen ÖZTÜRK

KOCAELİ 2024

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

TERZİLİK MESLEĞİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ
BAĞLAMINDA KOCAELİ ÖRNEĞİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Esen ÖZTÜRK

Prof. Dr. Funda SELÇUK ŞİRİN

KOCAELİ 2024

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

TERZİLİK MESLEĞİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ
BAĞLAMINDA
KOCAELİ ÖRNEĞİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Esen ÖZTÜRK

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No:19.01.2024/04

Jüri Başkanı: Prof. Dr. Funda SELÇUK ŞİRİN

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Esmâ TORUN ÇELİK

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Hürü SAĞLAM TEKİR

KOCAELİ 2024

ÖN SÖZ

İnsanlığın var olduğu günden bu yana en büyük ihtiyaçlarının başında giyinmek gelmektedir. Giyinmenin işlevsel olabilmesi ve insanların giydikleri kıyafetlerin vücut formlarına daha iyi uyması adına terzilik denen bir meslek dalı ortaya çıkmıştır. Yeryüzündeki en eski mesleklerden biri olan terzilik 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar oldukça gözde bir meslek iken, günümüzde hazır giyim sektörünün ortaya çıkışıyla eski anlamını kaybetmiştir.

İçinde bulunduğumuz çağda bireyler için giydiği herhangi bir kıyafetin modaya uygunluğu, rengi, markası, fiyatı, üzerinde iyi görünüp görünmediği gibi etkenler önem taşımaktadır. Bunun dışında kullandıkları giysilerin üretim aşaması, verilen emek ve tarihsel geçmişi onların ilgi alanında değildir. Oysa giysi sadece “*meta/eşyadan*” ibaret olmayan, kişinin görünümü üzerinden karşı tarafa bilinçli ya da bilinçdışı olarak kültürel kimliğini yansıttığı, çok katmanlı bir görsel ifade biçimidir. Tarihin en ilkel dönemlerinden başlayarak günümüze kadar giysi kültürü; yer, yöre, coğrafya, siyaset, ekonomi, sanat, eğitim, teknoloji, kültür ve moda gibi koşulların sebebiyle sürekli değişime uğrayarak ilerlemiştir.

Tarih biliminin şimdiye kadar sosyo-kültürel alanını inceleyen akademik araştırmalarda giyim-kuşam kültürünün pratik belirleyicileri olan terziler üzerinde neredeyse hiç durulmamıştır. Bu düşünceden hareketle yapılan bu çalışmanın ana unsurunu oluşturan terzilik mesleği, geçmişten günümüze uzanan tarihsel süreklilik içinde ele alınmıştır. Tezimizi yazarken konuya sadece spesifik bir alandan değil, geniş bir perspektiften bakılmıştır. Terzilik zanaatının faaliyetleri ve etki alanı esas özden uzaklaşmadan bütüncül bir yaklaşımla her yönüyle incelenmiştir. Genel olarak terzilik, moda ve moda tarihi hakkındaki gelişmeler takip edilerek, yerel anlamda Kocaeli kenti özelinde de değerlendirmeler yapılmıştır. Konuyu pekiştirmek adına İzmit’te Cumhuriyet döneminde faaliyet gösteren terzilerden seçki yapılarak hayat hikâyelerine yer verilmiştir. Bu çalışmada giyim-kuşam ve terzilikle ilgili bilgiler analiz edilerek hem genel anlamda hem de yerel olarak Kocaeli şehrinin sosyal tarihine, katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Çalışmamızı yürütürken görüşmeler yaptığımız terziler ve terzi yakınlarından son derece ilgi ve destek gördük. Yardımlarından dolayı bu güzel yürekli insanlara sonsuz teşekkürler ediyorum. Bununla birlikte araştırmalarımız sırasında elinden gelen bütün yardımları yapmaya çalışan ve buldukları her türlü bilgiyi bizimle paylaşan çok sevgili arkadaşlarımızın desteğinden güç aldım. Onlara müteşekkirim. Uzun saatler boyunca süren çalışmalarım sırasında bana anlayış gösteren sevgili eşime de sonsuz teşekkürler ediyorum. Ayrıca bana çalışmamla ilgili yol gösterici tavsiyelerde bulunan, yararlanmam için bilgi ve belgeler sunan İzmit Kent Konseyi Başkanı Sayın Hüseyin EROL'a, Kocaeli Kent Tarihçisi Sayın F. Yavuz ULUGÜN'e, Kocaeli Dokümantasyon Merkezi Ç. G. Başkanı Sayın Müzeyyen ÜNAL'a çok teşekkürler ederim. Böyle bir tezin ortaya çıkmasında bana fikirlerini sunan saygı değer hocam Prof. Dr. İbrahim ŞİRİN'e ve her zaman yanımda olan, beni motive eden ve desteklerini esirgemeyen çok sevgili danışman hocam Prof. Dr. Funda SELÇUK ŞİRİN'e verdiği değerli katkılarından dolayı teşekkürü borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
KISALTMALAR.....	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TERZİLİK MESLEĞİ GİYİM VE MODA	14
1. 1. TERZİLİK MESLEĞİ NASIL DOĞDU?	14
1. 1. 1. Terzilerin Kullandıkları Aletler	15
1. 1. 2. Terzilik Faaliyetlerinin Edebi, Dini ve Sanatsal Alandaki Yansımaları	21
1. 1. 3. Moda Kavramının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi	26
1. 1. 4. Terziden Tasarımcıya: Modanın Geçirdiği Dönüşüm	31
1. 1. 5. Sosyo-Ekonomik Gelişmelerin Moda ve Giyim Sektörüne Etkileri	35
1. 2. TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE GİYİM-KUŞAM	40
1. 2. 1. Antik Çağ’da Giysiler.....	40
1. 2. 2. Orta Çağ’da Giyim.....	46
1. 2. 3. Modern Dönem Kıyafet Kültürü.....	52
1. 2. 4. 20. Yüzyılda Kıyafet	64
1. 2. 5. Ayakkabıların Tarihi.....	71

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKLERDE GİYİM-KUŞAM VE TERZİLİK	74
2. 1. CUMHURİYET ÖNCESİ TÜRKLERDE GİYSİ KÜLTÜRÜ ve TERZİLİK MESLEĞİ	74
2. 1. 1. Selçuklularda Giyim-Kuşam	76
2. 1. 2. Osmanlı İmparatorluğu’nda Terzilik Faaliyetleri	78
2. 1. 3. Osmanlı’da Saray Terzileri	82
2. 2. OSMANLI YENİLEŞME HAREKETLERİNİN GİYİM-KUŞAMA ETKİLERİ	86

2. 2. 1. Osmanlı'da Başlayan Modernleşme	86
2. 2. 2. Osmanlı Toplumundaki Batı Taklitçiliğinin Kılık Kıyafete Yansımaları.....	89
2. 2. 3. Modernleşmenin Getirdiği Tüketim Alışkanlıkları.....	94
2. 2. 4. Frenk Terzileri (Modistralar).....	99
2. 2. 5. Modernleşme Eleştirileri ve Kıyafet	107
2. 2. 6. Kıyafet Yasakları	110
2. 2. 7. Kadın Dergilerinde Bıçkı-Dikiş ve Moda	114
2. 2. 8. Yerli ve Milli Terziler	120
2. 3. CUMHURİYET DÖNEMİ TERZİLİK VE GİYİM	127
2. 3. 1. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Yeni Kimlik ve Terzilik	127
2. 3. 2. Türkiye'de İktidar ve Moda	133
2. 3. 3. Terzilerin Değişen Rolü.....	139
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
3. KOCAELİ'NDE, MODA, GİYİM, TERZİLİK.....	145
3. 1. 1. Kocaeli'nde Giyim-Kuşam, Moda.....	145
3. 1. 2. Geçmişten Günümüze Kocaeli'nde Terziler	156
3. 2. TERZİLERLE İLGİLİ HAYAT HİKÂYELERİ VE SÖZLÜ TARİH ÇALIŞMASI	165
3. 2. 1. Ali Rıza Safer: (1913-1998)	167
3. 2. 2. Reşat Arpağ: (1917 - 2001).....	169
3. 2. 3. İbrahim Küçükörs: (1923-1987)	172
3. 2. 4. Fethi Uğraşkan: (1925-1996)	174
3. 2. 5. Refik Yalçın: (1929-2019).....	177
3. 2. 6. Dursun Akoğlu: Akoğlu Giyim (1934-...).....	179
3. 2. 7. Ayşenur Bingöl: (1949-2022)	181
3. 2. 8. Fikri Alkan: (1949-...)	184
3. 2. 9. Bayram Şişman: (1958-...)	186
SONUÇ	189
KAYNAKÇA	198
EKLER	212
ÖZGEÇMİŞ.....	215

ÖZET

Giyinmek insanlar için biyolojik bir ihtiyaç olmanın yanında sosyokültürel öğelerin bütün alanlarından beslenen içgüdüsel bir tutumdur. Giysiler, yüzyıllarca çeşitli toplumsal olaylardan etkilenecek sürekli değişime uğramış, hiyerarşik şekilde, güç, statü, zenginlik, gösterişin sembolü olmuştur. Tarihte Neolitik dönemden itibaren insan bedeni için gerekli giysilerin çeşitli materyaller kullanılarak biçilmesi ve dikilmesi sonucu terzilik mesleği ortaya çıkmıştır. Terziler, uzun yüzyıllar hem iktidarlar hem de halk için en önemli zanaatkâr gruplarından birini oluşturmuştur. Avrupa’da yaşanan Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali’nin etkileriyle giysinin bir lüks ve gösteriş nesnesi haline gelmesi, terzileri “haute couture” tasarımlar yapmaya zorlamıştır. 19. yüzyıldan itibaren makineleşme ve kapitalist sisteme karşı kendi stillerini oluşturan terziler için modacı tabiri ortaya çıkmıştır. Mevcut şartlarda geleneksel kalan terziler mesleki önemlerini kaybetmişlerdir.

Türklerde yüzyıllarca değişim göstermeyen giyim-kuşam, 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu’nun modernleşme hareketleri ile toplumun Batı modalarını takip etmek istemesi sonucu geleneksel görünümünden uzaklaştırmıştır. Bu nedenle Avrupa ile yakın bağları bulunan “modistra”lar -gayrimüslim terziler-e rağbet artmıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nde ise devletin eğitim politikaları sonucu açılan meslek okullarında, “yerli ve milli” terzilerin yetişmesine imkân tanınmıştır.

Türkiye’de geçmiş yıllarda sosyal tarihçilik alanında yapılan çalışmaların sınırlı kalması bizi, toplumla içi içe bir zanaatkâr grubunu oluşturan, terziler ve terzilik mesleği üzerinden böyle bir tezi yazmaya yönlendirmiştir. Terzilik mesleğinin tarihsel gelişimi ve etkileşim alanlarının araştırıldığı bu çalışmada konuyu daha iyi pekiştirmek adına Kocaeli’de faaliyet gösteren terziler üzerinden değerlendirmeler yapılarak, şehirdeki terzilerin, sosyal ve kültürel hayattaki önemine bakılmıştır. Genel anlamda Dünyada ve Türkiye’de terzilerin tarihsel süreç içinde üstlendikleri roller ve tekstil alanındaki teknolojik ilerlemelerin terzilik mesleğinde ortaya çıkardığı değişimler incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kıyafet, Kocaeli, Kumaş, Moda, Osmanlı, Terzi

ABSTRACT

Dressing is a conservative attitude that feeds on all the offspring of sociocultural insects as well as raising a biological home for humans. It has been subjected to constant changes under the influence of protections, limitations, various social events, and has become a symbol of power, status, wealth and ostentation in an administrative way. The tailoring profession has emerged as a result of cutting and sewing using various materials necessary for the human body since the Neolithic period in history. Tailors, long solution, constituted one of the most important craftsman groups for both the rulers and the people. With the effects of the Industrial Revolution and the French Revolution in Europe, the fact that their clothes became an object of luxury and ostentatiousness forced the tailors to make "haute couture". Since the 19th century, the term fashion designer has emerged for tailors who have created their own styles against mechanization and the capitalist system. The current conditions have lost the importance of the traditional tailors' houses.

Clothing, which did not change for centuries in the Turks, has moved away from its traditional appearance as a result of the modernization movements of the Ottoman Empire and the society's desire to follow Western fashions since the 18th century. For this reason, the demand for "modistras" - tailors of foreign origin - with close ties to Europe has increased. In the Republic of Turkey, in the vocational schools opened as a result of the education policies of the state, it was possible to train "local and national" tailors.

The limited work done in the field of social historiography in Turkey in the past years has led us to write such a thesis on tailors and the tailoring profession, which constitutes a group of artisans intertwined with the society. In this study, in which the historical development and interaction areas of the tailoring profession are investigated, evaluations are made on the tailors operating in Kocaeli in order to better reinforce the subject, and the importance of the tailors in the social and cultural life of the city is examined. In general, the roles of tailors in the historical process in the world and in Turkey and the changes in the tailoring profession caused by the technological advances in the field of textile were examined.

Key Words: Clothing, Kocaeli, Fabric, Fashion, Ottoman, Tailor

KISALTMALAR

a.g.e.,	: Adı geçen eser
a.g.m.,	: Adı geçen makale
a.g.t.,	: Adı geçen tez
bkz.,	: Bakınız
BOA,	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Çev.,	: Çeviren
Ed.,	: Editör
H.,	: Hicri
Haz.,	: Hazırlayan
İ. DH.,	: İrade Dahiliye
Km.,	: Kilometre
Ktp.,	: Kütüphane
Ltd.,	: Limited
M.,	: Miladi
M.Ö.,	: Milattan Önce
M.S.,	: Milattan sonra
No.,	: Numara
s.,	: Sayfa
SEKA,	: Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları
ss.,	: Sayfa sayısı
Şti.	: Şirketi
T. C.,	: Türkiye Cumhuriyeti
TBMM.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
vb.,	: Ve benzerleri

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Avrupa’da 19. Yüzyılda Kullanılan Terzi Sobası.	18
Şekil 2: Amerikalı Dikiş Makinesi Üreticisi Charles Raymond Tarafından Üretilen Dikiş Makinesi.....	20
Şekil 3: İbrahim Çallı, Dikiş Diken Kadın Tablosu.....	25
Şekil 4: Fransız Kraliçesi Maria Antoinette.....	28
Şekil 5: Harper's Bazaar'dan Bir Charles Frederick Worth Tasarımı Bir Gece Elbisesinin Resmi (1894). Ve 1900’lü Yılların Başında Ütü Yapan Bir Anne ve Dikiş Diken Kızı.....	33
Şekil 6: Orta Çağ’dan Bir Kıyafet İllüstrasyonu.	38
Şekil 7: Yırtık Jean Pantolonlardan Örnekler.....	38
Şekil 8: Antik Dönem Mısır Kıyafetlerinden Örnekler.....	42
Şekil 9: Antik Yunan’da Kullanılan Kıyafetlerden Örnekler	44
Şekil 10: Toga (Giysi) Örneği.	45
Şekil 11: İtalyan Ressam Gentile Da Fabriano’nun (Coronation Of The Virgin) Tablosu (1420).....	51
Şekil 12: Juan De Alcega’nın Terzilikle İlgili Kitabının Kapağı (1580)	53
Şekil 13: İtalyan Ressam Giovanni Batista Moroni’nin “Bir Terzi” (The Tailor) Tablosu (1571)	55
Şekil 14: Fransız Ressam François Clouet’nin Medici Ailesini Resmettiği Tabloları.....	56
Şekil 15: Fransız Kralı XIV. Louis’in Tablosu	57
Şekil 16: Lüks Giyim Tarzıyla Britanya Kraliçesi, Victoria.	60
Şekil 17: Paris’te 1873 Yılına Ait Kabarık Etekli Bir Elbise.....	62
Şekil 18: 16. Yüzyıl Venedik Chopine (Ayakkabı) Örnekleri.....	73
Şekil 19: 1900’lü Yıllara Ait Bir Ayakkabı	73
Şekil 20: III. Mehmed’in Sünnet Töreninde, Terzilerin Resmigeçiti	82
Şekil 21: Simkeşânlar Tarafından İşlenmiş Elbise (19. Yüzyıl)	84
Şekil 22: Osmanlı Delikanlısı (1903)	90
Şekil 23: Ressam Fausto Zonaro’nun (Dolmabahçe’de Gezinti) Tablosu.	92

Şekil 24: Sultan Abdülmecid'in, Kızı Refia Sultan ve Refia Sultan'ın Temiz Akçe Hesabı Defteri	102
Şekil 25: 19. Yüzyılda Milano'daki Treves Brothers House Tarafından Yayınlanan Moda Dergisinin Bir Sayfası (1894).....	104
Şekil 26: Dikiş Diken Kadın “Kadınlar Dünyası” (1911).....	118
Şekil 27: Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyyesi Beyoğlu Şubesi'nin İlanı.....	125
Şekil 28: İsmet Paşa Kız Enstitüsü'nün İlanı.....	131
Şekil 29: Sümerbank'ta Üretilen Kumaşlarla Yapılan Kıyafetler.....	136
Şekil 30: Sümerbank İçin Hazırlanan Afiş.....	137
Şekil 31: Terzi Cemal Bürün, ve Mankenlik Kursu Öğrencileri	141
Şekil 32: 19./20. Yüzyılla Ait Çıkırık (Keten İplik Eğirme) Aleti ile Kandıra Keten Bezlerinden Örnekler	146
Şekil 33: İzmit'li Hanımlar (1970'li Yılların Başı)	155
Şekil 34: İzmit'li Ermeni Terzi Hacı Parnik	159
Şekil 35: İzmit'te Singer Firmasının Açtığı “Cumhuriyet Bıçkı Yurdu” (1930).	162
Şekil 36: Sümerbank'ın Ürettiği Kumaş Desenleri	164
Şekil 37: Terzi Fikri Alkan'a Ait 1979 Tarihli Diploma.	166
Şekil 38: Terzi Ali Rıza Safer'in Bld. Başkan Vekilliği Sırasındaki Fotoğ.	167
Şekil 39: Ali Rıza Safer'in Eşi Şükriye Hanım'ın Terzilik Diploması.....	168
Şekil 40: Ali Rıza Safer'in Adnan Menderes'in İzmit'i Ziyareti Sırasında Birlikte Çekilen Fotoğrafı.....	168
Şekil 41: Terzi Reşat Arpağ (Tek Fotoğraf 1948) ve Diğer Foto, Terzihanesinde Yanında Elemanlarıyla Birlikte.....	170
Şekil 42: Terzi Reşat Arpağ'ın Arkadaşlarıyla ve Dükkânının Önünde Çekilmiş İki Fotoğrafı.....	171
Şekil 43: Terzi İbrahim Küçükörs Dükkânında Çalışan Elemanları İle Birlikte.....	172
Şekil 44: Terzi İbrahim Küçükörs Akordeon Çalarken	173
Şekil 45: Terzi Fethi Uğraşkan Yanında Çalışanlarıyla Birlikte Dükkânının Önünde.	175

Şekil 46: Terzi Fethi Uğraşkan'ın Kıyafetlerine Diktiği Etiketlerden Örnekler	176
Şekil 47: Terzi Refik Yalçın	177
Şekil 48: Terzi Refik Yalçın Terzihanesinde Elemanlarıyla Birlikte	178
Şekil 49: Terzi Dursun Akoğlu'nun Faklı Yıllara Ait İki Fotoğrafı	180
Şekil 50: Terzi Ayşenur Bingöl	182
Şekil 51: Terzi Ayşenur Bingöl Atölyesinde Çalışanları İle Birlikte	183
Şekil 52: Terzi Fikri Alkan Atölyesinde Çalışırken	184
Şekil 53: Terzi Bayram Şişman'ın Terzihanesinden Bir Kare	187

GİRİŞ

İnsan bedeninden ayrı düşünülmesi mümkün olmayan giyim, tarihin her döneminde içinde bulunulan ortamlardan beslenerek sürekli değişime uğramış, tarihsel devirlerde sadece bir ihtiyaç iken insanlık gelişip ilerledikçe buna zevk, gösteriş, lüks, statü gibi semboller de eklenmiştir. Maslow'a göre; giyinmek insanın yemek ve barınmak gibi maddesel gereksinimlerle birlikte en alt düzeyde ve en acil ihtiyacıdır.¹ Kültürel bir öge olarak giyinme biçimlerinin, milli kimlikten mesleklere, cinsiyetten sosyal kabule, formadan üniformaya, içsel hazların dışavurumuna kadar, birçok kategoriden etki aldığı görülür. Bu faktörler dikkate alındığında bireyin dış görünümü, ait olduğu toplumsal katmanı kolayca anlaşılır kılmaktadır. Örtünme ya da giysinin işlevselliği sürekli değişim ve dönüşüme uğrayarak, toplumsal sınıfların belirginleştirilmesinde; değer oluşumundan yenilenmiş zarafete, seçkinlikten şatafatlı görünüme varmaya, taklit edilen yeni açılımlardan, farklı anlamların yüklendiği bir minvalde, durmadan biçim değiştirir.²

Giyim, sosyal yaşamın temel bir gerçeğidir ve antropologlara göre bu, bilinen tüm insan kültürleri için geçerlidir: bütün insanlar, giyim, dövme, kozmetik veya diğer vücut boyama biçimleri yoluyla vücudu bir şekilde giydirebilir. Bireysel giyinme davranışı, bedeni sosyal dünyaya hazırlama, onu uygun, kabul edilebilir, gerçekten saygın ve hatta muhtemelen arzu edilir kılma isteği ile birleşmektedir.

İnsanların en temel ve öncelikli ihtiyaçlarının başında gelen vücudunu örtme eyleminin gerçekleştirilebilmesi tarih öncesi devirlerde ilkel yöntemlerle sağlanırken, sonraları dokumacılığın ortaya çıkması ve çeşitli materyallerin insan vücuduna daha uyumlu hale getirilmesi için terzilik mesleği ortaya çıkmıştır. Dünya tarihinin binlerce yıldır geçirdiği her türlü etkileşim ve değişimler terzilik mesleğinin de birçok evreden geçmesine sebep olmuştur.

Neolitik dönemde kölelerin yaptığı bir iş olarak görülen ve ilk defa erken dönem kent uygarlıklarında tapınaklara ait atölyelerde izlerine rastlanan terzilik, feodal dönemde geleneksel manada zanaata dönüşmüştür. Tarihte terzilerden söz eden en eski

¹ Abraham Maslow, İnsan Olmanın Psikolojisi, Çev; Okhan Gündüz İstanbul, Kuraldışı Yayıncılık, 2001, s.212.

² Münir Göle, "Sarışın Kadın'ın İçi Boş mu?", Cogito Dergisi, İnsan Giyinir, Yapı Kredi Yayınları, S: 55, (Yaz 2008), s.144.

metin, M.Ö. 1760 civarında Babil Kralı Hammurabi'nin yasalarında karşımıza çıkmaktadır. Toplum yaşamını düzenlemek adına biz dizi hükümlerin yer aldığı ünlü Hammurabi Kanunları'nda terzilerin de ücreti belirlenmiştir.³ Hammurabi'nin yasalarından anlaşıldığı gibi milattan önceki dönemlerde bile terzilik, yasalarla düzenlenecek kadar önemli bir zanaat koludur. Terziler, kendi atölyelerinde, geliştirdikleri aletler ile çalışarak giysi üretimi yapmışlar ve satmışlardır.⁴ Yüzyıllarca kıyafetlere yüklenen -prestij, güç, moda gibi- değerlerle birlikte bu kıyafetlerin üreticisi olarak terziler önemli bir zanaatkâr grubunu oluşturmuşlardır.

Eski çağlarda insanların giysileri, teknik ve materyallerin çok kısıtlı olduğu, tamamen geleneksel yöntemlerle el emeği ile üretildiğinden, yüzyıllarca hem çok fazla değişikliğe uğramadan kalmış, hem de kişinin en değerli mallarından sayılmıştır. Yoksulların giysileri onlara ulaşana kadar, birçok kereler el değiştirmiştir. Fakir bir adamın büyük olasılıkla bir takım giysisi vardır. İyi bir gardıroba sahip olan zenginler kıyafetlerini geride kalanlara miras olarak bırakmışlardır.⁵

Tarihin bütün dönemlerinde kıyafetler iktidarlarca gücün ve gösterişin simgesi olarak görülmüş, saray halkının giydiği giysiler ile sıradan halkın giysileri, çıkarılan kanunlarla birbirinden kesin hatlarla ayrılmıştır. Avrupa kıtasında, Uzakdoğu'da, Bizans'ta ve Osmanlı'da toplumsal katmanlar arasında çeşitli nedenlerle giysi hiyerarşisi uygulanmıştır. Mesela, Bizans'ta erguvan moru çok zor üretilen bir renktir ve o yüzden İmparatorlukta güç ve zenginlik sembolü olarak kutsal kabul edilmiştir.⁶ Saray dışında kullanılması yasaktır. Sadece Bizans'ta değil Dünyanın birçok ülkesinde Saray halkının kıyafetlerini taklit etmek yasalarla engellenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda da geçerli olan bu yasakların yanında ayrıca Müslüman Hristiyan ve Yahudilerin kıyafetleri de birbirinden farklıdır. Fakat tarihte devletlerin uyguladığı kılık-kıyafet yasakları, üst tabakalara özenme ve taklit etme isteğine bağlı olarak halk tabakaları tarafından sürekli delinmiştir.

³ Mebrure Tosun, Kadriye Yalvaç, Sümer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, s.210.

⁴ Orhan Ertuğrul Onur, "Kapitalist Toplumda Zanaatın Dönüşümünü Terzilik Üzerinden Okumak: İstanbul Örneği" Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, İstanbul, (2019), s. 30-31.

⁵ Diana Crane, Moda ve Gündemleri, Giyimde Sınıf, Cinsiyet ve Kimlik, Çev: Özge Çelik, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2003, s. 14.

⁶ Zilhace Atas, "Bizans İmparatorluğu'nda Saray Teşkilatı", Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, Fırat Üniversitesi Sosyal Bölümler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, (2007), s.82.

İnsanlık ilerledikçe giyinme eylemine sadece ihtiyaç olmanın dışında, bir beğeni ve zevk nesnesi gibi çeşitli anlamlar yüklenince “moda” kavramı ortaya çıkmıştır. Kelime anlamı olarak Fransızca “*usul, yöntem, tarz*”⁷ demek olan ve 18. yüzyılın sonlarından itibaren literatürdeki yerini alan bu kavram kısaca; “*değişiklik oluşturma, beğenilme ve süslü olma özeniyle toplum hayatına giren geçici yenilikler*”⁸ olarak tanımlanmaktadır. Modanın yükseldiği dönem, 19. yüzyıl Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali ile olmuştur. Fakat köklerine bakıldığında geçmişi daha eskilere dayanmaktadır. Modanın doğasına uygun olarak hiyerarşik toplum yapılanmalarında üst zümrelerin giysileri her zaman ilgi uyandırmış ve taklit edilmek istenmiştir. Bununla birlikte İlk ve Orta Çağlarda devletlerin giyim-kuşama doğrudan müdahalesi bize modanın her zaman var olduğunu kanıtlamaktadır.

Sosyolojik bir olgu olan moda üzerinde düşünce üreten birçok teorisyen ve sosyolog, kuramlar öne sürmüştür. Thorstein Veblen, Georg Simmel ve Werner Sombart, modanın sosyal sınıf belirlemedeki rolünden hareketle, toplumun üst katmanlarının alt katmanlar tarafından taklit edilmesine dayanan “*trickle down*” “*aşağı damlama*” teorisini savunmuşlardır.

Veblen’in, aylak sınıf teorisinde moda kuramı, gösterişçi tüketim tarzına uygun olarak, toplumlarda kullanılan giysi eşyalarının ekonomik ederi, giyen kişiye kıyafetin sağladığı fiziksel yararlılıktan ziyade, büyük oranda modaya uymasına ve eşyanın itibarına bağlıdır.⁹

Simmel modanın, hem toplumsal eşitleme eğilimini hem de toplumun farklılaşmasını somutladığı görüşündedir. Moda, moda olan her şeyi kendi içinde eritir. Ama yine de üstünlük kazandırdığı için insanları bağımlı hale getirir. Ayrıca moda, özgül toplumsal sınıflarla ve belirli toplumsal çevrelerle ilişkilidir. Hayat ritimleri son derece ağır olan yüksek tabakaların yanında, orta katmandan kitlelerinde ortaya çıktıkları yıllar, modanın yaygınlaştığı dönemlere denk gelmiş, onlar da modanın taşıyıcısı olmuşlardır.¹⁰

⁷ <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/moda> (erişim, 05.07.2023).

⁸ <https://sozluk.gov.tr/> (erişim, 05. 07. 2023).

⁹ Thorstein Veblen, Aylak Sınıfın Teorisi, Çev: Zeynep Gültekin, Cumhuriyet Atay, İstanbul, Babil Yayınları, 2005, s. 116.

¹⁰ Georg Simmel, Modern Kültürde Çatışma, Çev., Tanıl Bora, Nazile Kalaycı, Elçin Gen, İstanbul, İletişim Yayınları, 2021, s. 43-47.

Sombart'ın moda kuramına göre; lükse düşkün kadınları memnun etmek için, onlara meyilli zengin erkeklerin yaptığı çlgın harcamalar modayı tetiklemektedir. Sombart'ın analizinde lüks/moda olan bir ürünün meydana gelmesi, önce Saray'dan başlayarak üst sınıflarca kullanılır, sonrasında toplumun diğer katmanlarına yayılır. Moda olan şeyin toplumdaki alt sınıflara inmesiyle, üst sınıflar kendilerini bu sınıflardan ayırtırmak üzere yeni moda arayışlarına başlarlar.¹¹

Herbert Blumer ise bu görüşlerin aksine “*kolektif seçim*” kuramıyla modanın kolektif zevkin genel yönünü ve eğilimlerini yansıttığını ve yönlendirdiğini iddia etmektedir. Burada üst sınıflar moda sürecinin dışında bırakılmaz fakat Simmel'in iddiasının aksine bu sınıflar modanın belirleyicisi değildir, olanakları sebebiyle modanın ilk uygulayıcısı olurlar.¹²

Blumer'in görüşlerine benzer şekilde Flügel'in değişen “*erojen bölgeler kuramı*”, Charles W. Kingin “*kitle pazarı kuramı*” ve George Sprolesun “*alt kültür etkisi kuramı*” ise moda döngülerinin toplumdaki üst sınıflarca kendilerini alt sınıflardan ayırt etmek ve farklılaştırmak için gerçekleşmediğini savunarak, Veblen, Simmel ve Sombart'ın savlarından farklı bir yaklaşım sergilemektedirler.¹³

Burada görüşlerine yer verilen sosyologların hepsi modayı kendi dönemsel konjonktürel şartlarına göre değerlendirmişlerdir. Bu kuramcıların görüşleri büyük çapta modanın tanımına uymakla beraber 21. yüzyılda moda kavramına çok daha farklı argümanlar eklenmiştir. Bireyin toplumsal ve ruhsal gereksinimlerini karşılamak üzere yöneldiği soyut bir eğilim olan moda, hakim kültürün, baskın gücün, iktidarlar ve düşünce sistemlerinin kişiye kendi rızasıyla kabul ettirilmesinde bir araç olarak kullanılırken; çeşitli sembolik anlamlara bürünerek yeniden kimlik oluşturmaya sürdürmektedir.¹⁴ Örneğin içinde bulunduğumuz iletişim çağı bize global dünyanın kapılarını açmıştır. Dünyanın öbür ucunda meydana gelen bir siyasi, sanat ya da spor olayı hemen gündem olup moda tarzına dönüşebilmektedir. Popüler kültürün öne

¹¹ Werner Sombart, *Aşk, Lüks ve Kapitalizm*, Çev: Necati Aça, Ankara, Pharmakon Yayınevi, 2013. s. 9.

¹² Nilay Ertürk, “Moda Kavramı, Moda Kuramları ve Güncel Moda Eğilimi Çalışmaları” Süleyman Demirel Üniversitesi, G. S. F. Hakemli Dergisi, 07, (Mayıs 2011), s. 8-9.

¹³ Eylül Erdoğan, “Moda Kuramları Kapsamında Influencerların Moda Tüketimine Etkisi”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Başkent Üniversitesi Sosyal Bölümler Enstitüsü Tekstil ve Moda Tasarımı Anabilim Dalı, (2022), s. 12.

¹⁴ Burcu Başaran, “Modernitenin Sosyal Kontrol Aracı “Moda” Al-Farabi International Journal on Social Sciences, 6/3, (Sep 2021) p. 64.

ıkan karakterleri görünüm ve davranışlarıyla geniş kitleleri peşinden srklemeaktadır.

Geçmişten bu yana giyim-kuşam kültürü, din, gler, savaşlar, iklim, ekonomi, teknoloji gibi nedenlerden dolayı, sürekli değişerek toplumdan topluma farklılıklar göstermiştir. Tarihte giysilerin ilk kez ne zaman kullanılmaya başlandığına dair kesin bir kanıt olmamakla beraber, yaklaşık bundan 100.bin yıl önce yaşayan Buzul ağı avcı insanların ilk giysiler giyen topluluk olduğuna inanılmaktadır.¹⁵

Orta ağ'a gelene kadar kıyafetler genellikle basitçe vcoda sarılan drapeli kumaşlardan yapılıyordu. 12. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkmaya başlayan ve uzun yıllar etkisini sürdüren Gotik mimarının dikey hatlı, keskin bitişli, narin yapılı karakterleri, dönemin giysi modasına da ilham vermiştir. Vücut hatlarını ve şekillerini vurgulayan, önceki tarzların yerine gelen şık görünümdeki kostümlerin ve farklı etnik sitillerin ortaya çıkmaya başlaması kadın işi olarak görülen terziliği profesyonel anlamda erkek mesleği haline getirmiştir. Yine bu dönemde ilk kez renklerde, kumaş ve aksesuarda kişişel tercihleri, aileleri sülaleleri simgeleyen amblemler, motifler ve desenli kumaşlar kullanılmaya başlanmıştır.¹⁶ Avrupa'da Reform ve Rönesans hareketleri 16. yüzyıldan itibaren giyim-kuşam tarzlarına da yeni bir akım getirmiş, vücut formuna oturan kıyafetler terziliğin tam anlamıyla ustalık ve beceri gerektiren gelişimine yol açmıştır.

Türklerde ise Orta Asya'dan başlayarak giyim-kuşam; coğrafi özellikler, iklim, gler, siyasi, dini ve sosyal olaylar ekseninde bazı farklılıklara uğramıştır. İşlamiyet kabul edildikten sonra kıyafet tarzlarında da değişimler görülmüş erkek kıyafetlerine cüppe kaftan şalvar sarık gibi modeller eklenirken, kadınların kıyafetleri İşlami kurallar çerçevesinde yeniden düzenlenmiştir. Bir giysinin beden formuna ulaşabilmesi yolunda en önemli aşamayı oluşturan terzilik özellikle Türklerin İşlamiyet'e geçişiyle birlikte peygamber mesleği olarak kabul edilmiş ve değer görmüştür. İşlm inancına göre İdris peygamber, kalemle yazı yazan ve giysi diken ilk insandır. nl tarihi ve muhaddis Taberî'ye göre;

“Yeryüzünde esvap/elbise diken ilk kişi İdris peygamberdir. Yazı yazma ve terzilik zanaatı ondan kalmıştır. Ondan devrinden önce ahali,

¹⁵ Arzu Evecen, Mustafa Gürbüz, “Beydiz, Paleolitik ve Neolitik Dönem Buluntularında Giyim Kültürü”, Turkish Studies Social Sciences, Cilt, 13/10, (Bahar 2018), s. 310.

¹⁶ Pınar şenses, Rönesans Döneminde Renk Olgusunun Modaya Etkileri”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tekstil ve Moda Tasarımı, (2015), s. 83.

postları kullanırdı. Koyunun yününi keçe yapar, üzerlerine giyerlerdi. İdris terziliği bulunca ahali de postları ve keçeleri üzerlerinden çıkardılar. Gömlek, kaftan ve don giymeğe başladılar. İdris Peygamberin eli çok çabuktu. Bütün halka kaftan ve gömlek onun elinde dikilirdi.”¹⁷

Dolayısıyla İslâm müfessirleri insanlığın terziliği, İdris peygamber den öğrendiği düşüncesindedir.

Osmanlı İmparatorluğu farklı din ve etnik kökenden ulusu içinde barındıran çoklu kültüre sahip bir devlettir. Ülkede kılık-kıyafet hiyerarşik statü, dine ve ahlaka aykırı görülen giyim tarzları, ekonomik sebepler (bazı kıyafet modellerinin israf olarak görülmesi), Müslüman ve Gayrimüslim tebaanın ayırt edici unsurlarını giyim üzerinden belirlemesi gibi faktörlerle yasalarla düzenlenmiştir. Tıpkı Batıda olduğu gibi Osmanlıda da Padişah ve Saray halkının kıyafetini sıradan halkın giymesi yasaktır. 19. yüzyılın sonlarına kadar toplumun büyük bir kısmı giysilerinde kullandığı kumaşları kendi evindeki el tezgâhlarında dokumuş, tasarımını, biçisini ve dikimini de yine kendisi elde yapmıştır.

Osmanlı’da tarih yazımı imparatorluğun kuruluşundan çok daha sonraki yüzyıllara aittir. Bununla birlikte kronik yazarları genelde devletin siyasi tarihini yazmışlardır. Sosyal olaylar hakkındaki bilgilerin yetersizliği yüzünden terzilik ile ilgili faaliyetlerin Saray terzilerine gelinceye kadar nasıl yürütüldüğü tahminlerden öteye gitmemektedir. İlk dönem tarih yazıcıları terzilerin faaliyetleri hakkında bilgiler vermeseler de bazı siyasi olaylara adı karışan terzilerden bahsetmektedirler. Âşıkpaşazâde kitabında, Fetret Devri’nde Yıldırım Bayezıt’ın oğulları arasındaki taht mücadelesinde Mûsâ Çelebi’nin Samakov’daki çatışma 1413 (816) sırasında yakalanmasına Terzi Saruca’nın sebep olduğunu yazmaktadır.¹⁸ Neşrî’ye (*Cihannüma*) göre, Fetret Devri’nde Süleyman Çelebi ile Mehmet Çelebi arasında olan savaşta Terzi başı Zağanos Paşa, Çelebi Süleyman’ı yakalayarak, Çelebi Mehmet’e teslim etmiştir.¹⁹ Tüm bunlardan anladığımız kadarıyla terzilerin Padişah ya da Şehzadelere yakın olduğu, devletin ilk zamanlarında bile Saray’da bulundukları anlaşılmaktadır. Terzilerin başı anlamındaki “*terzibaşı*” tabiri, Osmanlı literatürüne

¹⁷ Taberi Ebu Cafer Muhammed bin, Cerîr’üt-Taberi Tarih-i Taberî, Çev: M. Faruk Gürtunca, İstanbul, Sağlam Yayınevi, Cilt. 1, 2016, s. 117.

¹⁸ TDV İslam Ansiklopedisi, İdris Bostan, İstanbul, 2009, “Saruca Paşa” maddesi.

¹⁹ Neşrî Tarihi, Kitâb-ı Cihan Nümâ, II. Cilt. Haz. Fâit Reşit Unat, Mehmed A. Köymen, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1957, s. 525.

15. yüzyılın başlarından itibaren girmiştir. Terziler bu durumda muhtemelen farklı esnaf gruplarını içine yer alan Ahi Teşkilatı'nın birer üyesiydiler.²⁰

Sarayda bulunan terziler maaşlı olarak “*Ehl-i Hiref*” bünyesinde çalışırlardı. “*Hayyâtin-i Hâssa*” terzileri Saray ahalisine giysiler, name keseleri vb. şeyler dikerler, sefer zamanı Padişahla birlikte sefere giderlerdi. “*Hayyâtin-i Hil'at*” terzileri de padişahın rütbeli ve makam sahiplerine armağan verdiği hilatları dikerlerdi. Bu terzilerde savaş zamanı ordu ile savaşa gitmek zorundaydı.²¹ Osmanlı'da padişahların, şehzadelerin ve yüksek rütbedeki kişilerin terzilerinden başka ayrıca halkın kıyafetlerini diken semt ya da çarşılar da terziler bulunurdu.²²

İmparatorlukta 17. yüzyıldan itibaren alınan yenilgiler ve devlet kademelerinde baş gösteren karışıklıklar, Batı'ya yönelik siyasi ve kültürel kıpırdanma yaratmıştır. 18. yüzyılda hızlanan hareketlilik 19. yüzyılın sonlarına doğru ise zirveye çıkmıştır. II. Mahmud, İmparatorluğun gidişatındaki sorunları aşmak için Batı'yı model alan geniş ölçekli düzenlemeler yapmıştır. 1829'da uygulamaya koyduğu kıyafet nizamnamesi sadece askeri alanda değil, sivililerin, memur sınıflarının giyeceği kıyafetleri de ayrıntılarıyla düzenlemiştir.²³

18. yüzyılda iyice artan Batı taklitçiliği ve lüks merakı yüzünden halk yerli malı kıyafetler yerine ithal giysiler giymeye gösteriş yapıp aşırı para harcamaya başlamıştı. Devlet reayanın pahalı ve gösterişli kıyafetlere müsrifçe para harcanmasını ekonomik açıdan zararlı görüyor, bu konuda sık sık fermanlar çıkarılarak kıyafet harcamaları kısıtlanmaya çalışılıyordu.²⁴

Osmanlıda devlet kademelerinde başlayan yenileşme hareketleri ve kılık-kıyafet düzenlemeleri erkekleri kapsamına rağmen, şaşırtıcı biçimde kadınlar üzerinde de etkili olmuştu. Yeni Osmanlı kadını adeta bedenini yeniden keşfediyordu.²⁵ Avrupa ile girilen yoğun temastan yararlanan kadınlar; kıyafet ve âdetlerin gelişmesinde

²⁰ Necdet Öztürk, “Osmanlı Kroniklerinde Terziliğe Dair İlk Kayıtlar (Kuruluştan 1502'ye kadar), Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi, İstanbul, Yıl.1, Sayı, 2/2, (2009), s. 60.

²¹ Sena Ögülmüş, “18-19.Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Terzilik”, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (2018), s. 30-31.

²² Öztürk, a.g.m. s. 60.

²³ Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Çev: Metin Kırıtlı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993, s.102.

²⁴ Ebru Boyar, Kate Fleet, Osmanlı İstanbul'unun Toplumsal Tarihi, Çev: Serpil Çağlayan, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, s.198.

²⁵ Zafer Toprak, Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014, s. 112.

erkeklerden çok daha hevesli olmuşlardır. Avrupa modasını ve giyim tarzlarını kabul etmeye başlamışlar, Avrupalı kadınlar gibi iç çamaşırı, korse ve eldiven kullanmışlardır. Kadınlar arasında feracenin yanında çarşaf modası da başlamıştır. Çarşaf Batı tarzı giyime uydurulmak istenince gitgide daralmış, yüzlerine örttükleri çarşafın tamamlayıcısı peçeler ise şeffaflaşmıştır.²⁶

Batı modaları, önce Saray'dan başlıyor, sonra paşaların ve üst düzey yöneticilerin ailelerinde görülüyordu. Kıyafetlerin yanı sıra yavaş yavaş, evlerin iç eşyaları, mobilyaları da değişmekteydi.²⁷ Batı'da gözlemlenen “*aristokrat*” yaşam tarzı ve tüketim alışkanlıkları Osmanlı'yı da yörüngesine almıştır.²⁸

İmparatorlukta II. Meşrutiyetin ilanı ile iyice artan özgürlük ortamı Batı modalarına olağanüstü bir ilgi doğurmuştur. Özellikle kadınların tercihi bundan sonra Avrupa ile yakın bağları bulunan Frenk tarzları Modistralardır. Dönüşümün merkez noktası Beyoğlu'nu mesken tutan bu ecnebi tarzlar kadınlar için Batı modalarını takip etme ve oradaki hemcinsleri gibi giyinme arzusunun olmazsa olmazlarıdır.

18. ve 19. yüzyıllarda üst zümre kadınların ve kölelerin giysilerini çoğunlukla konaklardaki köleler ya da hizmetçi kızlar, ya da sadece gündüz dikişe gelen “*gündelikçi*” denilen kadınlar dikiyordu. Saray dışındaki kadınlar artık evlerine terzi çağırarak yerine modistraların terzi atölyelerine gidiyorlardı. Kimi kadınlar ise kıyafetlerini doğrudan Paris'ten getiriyorlardı.²⁹

19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başlarında İstanbul'daki Terzi sektörü, tamamen gayrimüslim terzilerin hâkimiyeti altındaydı. Hatta artık buradaki terziler günümüz markalaşma kimliklerine benzer şekilde diktikleri giysilerine etiketler yapıyorlardı. Terziler böylece üne ün katarken, müşterilerinin arasında bir övünç kaynağı, meslektaşları arasında da bir rekabet ortamı oluşturuyorlardı. Kaliteli bir İngiliz kumaşından yapılmış, Frenk işi, yani -işin ehli ecnebi terziye diktirilmiş bir kıyafet kibarlık, zenginlik ve prestijin göstergesiydi.³⁰

²⁶ Fatma Koç, Emine Koca, “Geleneksel Giysi Tarzlarının Değişimi ve Türk Modasının Oluşumunda İstanbul”, Uluslararası Türk Kültürü Kongresi, (2009), s. 2191-2192.

²⁷ Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri (1856 - 1861), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt: VI, 2007, s. 278-279.

²⁸ Zafer Toprak, Türkiye’de Yeni Hayat İnkılap ve Travma 1908-1928, İstanbul, Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş. 2019. s. 43.

²⁹ Fanny Davis, Osmanlı Hanımı- 1718’den 1918’e Bir Toplumsal Tarih, Çev. Bahar Tınakçı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2006, s.211.

³⁰ Yavuz Selim Karakışla, Osmanlı Hanımları ve Kadın Terzileri(1869-1923), İstanbul, Akıl Fikir Yayınları, 2014, s. 12.

Kadınların alafranga tarzda kıyafetlerle dolaşmaları, Avrupaî tarz ayakkabılar giymeleri tepkileri de beraberinde getirmiştir. Tepkilerin sahibi gelenekçi kanat ironik bir üslupla, “*Avrupalı olur muyuz?*” sorusunu sürekli tekrarlayıp durmuştur. Hakikatten Avrupalı olunacaksa ısrarla, ilim ve marifet öğrenmenin gerekliliği savunularak, Avrupa modalarına düşkün kadınlar, aşırı süslü olmakla itham edilmiştir.³¹

Osmanlı aydını bir yandan kadının Batı tarzı giyimini eleştirirken bir yanda da II. Meşrutiyet’ten sonra sayıları giderek çoğalan kadın dergileri ve gazetelerin sayfalarında, son moda olarak sunulan kıyafet modelleri ve dikiş teknikleri, geniş bir yer tutuyordu.³² Basında kadınlara yönelik bıçkı-dikiş tekniklerine bu denli yer verilmesinin önemli gerekçelerinden biri de dönemin siyasal otoritesi İttihat ve Terakki Partisi’nin hedeflediği politikalar doğrultusunda imparatorluğa milli kimlik kazandırma amacıyla azınlık gruba mensup Frenk Terzileri modistraların tahtına son vermektir. İttihat Terakki Partisi kadınların eğitilmesine yönelik açtığı dernek ve kurslarla Türk kadınına bıçkı-dikişle ilgili bilgiler de öğreterek onları modistraların hükmünden kurtarmayı, yeni yerli ve milli tarzları yetiştirmeyi amaçlıyordu.

Osmanlı’nın son yüzyıllarında yenileşme hareketlerinin getirdiği Avrupalı moda akımları neticesinde saltanatını ecnebilere kaptıran Türk-Müslüman tarzları, Cumhuriyet’ten sonraki ilk yarım asırda tekrar yükselişe geçmişlerdir.

Ulusal kimlik inşasına katkı sağlayacak olan uygulamalar içerisinde başat bir rol kılık-kıyafet reformlarına verilmiştir. Cumhuriyet’in belirlediği “*yeni insan*” yaratılacak, ona yeni bir ideal aşılanacaktır.³³ 1925 Şapka Kanunu’yla başlayan yeni Türk modernleşmesinde erkek, Batılı hemicinsleri gibi giyinmiş, kibar davranışlı, bıyık ve sakalsız, hayatını kadınların değerleriyle birlikte bütünleştirebilen bir kişiliğe sahip olmalıdır.³⁴

Kadınların eğitimi devletin öncelikli konuları arasındadır. 1928’de açılan İsmet Paşa Kız Enstitüsü, Cumhuriyet Dönemi’ndeki ilk kızlara ait enstitü olmasının yanında

³¹ Beyhan Kanter, “Terakki-i Muhadderât ve Hanımlara Mahsus Gazete’de Öteki ya da Rol Model: Avrupalı ve Amerikalı Kadınlar”, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*. Cilt, 13, Sayı: 26, (2021), s.46.

³² Mine Demir, “Osmanlı Kadınları Arasında Modanın Yaygınlaşmasında Bir Araç Olarak Bıçkı-Dikiş”, *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, Bartın, (2016), s. 74.

³³ Zafer Toprak, *Türkiye’de Yeni Hayat İnkılap...* s. 407-408.

³⁴ İlbeyi Özer, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Yaşam ve Moda*, İstanbul, Truva Yayınları, 2009. s. 376.

kadının toplumsal ilerlemesi için de önemli bir değere sahip olmuştur. Türkiye’de Olgunlaşma Enstitüleri’nin de temelini oluşturan İsmet Paşa Kız Enstitüsü, eğitimlerinde dikiş dikmeyi öğretmenin ötesinde; defileler düzenlemiş, sergi etkinlikleri yapmış ve ülkede Batılı giyim tarzının yaygınlaşmasına öncülük etmiştir.³⁵

Atatürk’ün zamanında modernleşme çalışmalarının neticesinde çeşitli meslek eğitimleri için kadınlar devlet eliyle Batılı ülkelere gönderilmiştir.³⁶ Kadınların yurt dışında aldığı eğitimler arasında kıyafet modernizasyonuna yönelik terzilik mesleği de vardır. Cumhuriyet Türkiye’sinde yürütülen eğitim seferberliğinde sadece kadınların değil erkek terzilerin yetiştirilmesi de önemlidir. Bu amaçla ve İstanbul Terzilik ve Kürkçülük Okulu (1928)³⁷ ve İstanbul Erkek Terzilik Mektebi (1929) açılmıştır.³⁸

Türkiye’de 1923’ten sonra hazır giyimin olmadığı, 1950’lere kadar, şehirlerde kıyafet ihtiyacı için başvuru tek merkez terziler oluyordu. Köylü ise kendi kıyafetlerini, genelde yünden veya ketenden ya da muhtelif malzemeden, dokuma tezgâhlarında kumaş haline getirerek, kendisi dikiyordu. Bu sebeple Anadolu’da evlenecek kızların dikiş dikmeyi bilmesi önemli bir meziyet sayılıyordu. Fakat her köyün içinde mutlaka o köyün kadınları ve çocuklarının özel günlerde giyilecek giysilerini diken bir kadın terzisi bulunurdu.

Türkiye’de 50’lerden sonra dahi, konfeksiyon ürünlerinin yaygınlaştığı 80’lere kadar, terziler giyim piyasasını elinde bulunduyorlardı. Varlıklı aileler, büyük caddelerde, şık dükkânları bulunan meşhur terzilere, ekonomisi kısıtlı aileler ise mütevazı olarak nitelendirilebilecek kasaba ve mahalle terzilerine gidiyorlardı.

Tutucu çevrelerde yaşayan Türk kadını geleneksel ve dini bazı sebeplerden dolayı erkek terzilere gitmiyordu. Çarşılarda dükkânı olan terziler genellikle erkekti ve bunların müşteri kitlesi de erkeklerden oluşuyordu.

Büyük bir ticari hacme sahip olan giyim alanında terzilerin ihtiyacı olan tekstil malzemesinin yerli üretimden sağlanamaması, devleti harekete geçirmiştir. İthal

³⁵ Ayhan Doğan, Mustafa Kılınç, “Cumhuriyet Dönemi Türk Kadınının Modernleşmesinde Öncü Bir Kurum: İsmet Paşa Kız Enstitüsü Ankara (1928-1938)”, *Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 10, Cilt:16 Sayı:29, (Eylül 2020), s. 2377.

³⁶ F. Dilek Himam, Elif Tekcan, “Erken Cumhuriyet Dönemi Terzilik Kültürü ve Ulusal Maddi Kültürün İnşası”. *CTAD*, Yıl 10, Sayı 20 (Güz 2014), s. 231

³⁷ İstanbul Terzilik ve Kürkçülük Okulu; ilk kez Sultanahmet Divanyolu’ndaki bir binada eğitime başlamıştır. 1936-1937 öğretim sezonunda kültür derslerinin de eklenmesiyle, Erkek Orta Terzilik Okulu adı ile ortaokula çevrilmiştir. https://beyogluitoktml.meb.k12.tr/icerikler/tarihcemiz_2953646.html, (erişim, 06.02.2023).

³⁸ Demir. a.g.e. s. 307.

ürünlerin cazibesini kırmak ve kumaşlara olan talebi karşılamak için yerli üretime yönelik atılımlar yapılmıştır. Buna istinaden 1933-1937 yıllarını kapsayan I. Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde 1933 yılında Sümerbank kurulmuştur.³⁹ Devamında Türkiye’de 1933-1945 arası sanayileşme çabalarının etkisiyle birçok sanayi tesisinin inşası, tekstil sektörünün doğmasına zemin hazırlamıştır. Fakat hazır giyim endüstrisinde gerçek anlamda fabrikasyon üretim yapan tesisler 70’li yıllarda ortaya çıkmaya başlamıştır. 1980’lerle birlikte ihracata yönelik sanayileşme politikaları, tekstil sektörünü büyük oranda canlandırmıştır. 1990’larda sektöre sağlanan teşviklerle birlikte birçok yeni tesis piyasaya katılmıştır.⁴⁰

Dünyada görülen ve buna bağlı, Türkiye’de de kapitalizmin dayattığı iktisadi koşullar, hızlı ve seri üretim el emeğine dayalı zanaatkâr gruba mensup terzilik mesleğinin eski geçerliliğini yitirmesine sebep olmuştur. 1980’lerden sonra zamanın getirdiği teknolojik gelişmelerle birlikte terziler, hazır giyim sanayisine yenik düşmüştür. Günümüzde ise genellikle küçük dükkânlarda “komandaturacılık” (tadilat/tamirat) işleri ile uğraşarak geçimini sağlamaya çalışmaktadırlar. Sayıları az olsa da yüksek tabakaya hitap eden ünlü terziler “modaevi” çatısı altında faaliyetlerini sürdürürken kendilerine terzi denilmesini istemedikleri için yaptıkları işi “tasarımcı/modacı” olarak adlandırmaktadırlar.

Sosyal tarihçilik adına maddi kültür ve gündelik hayat bağlamında yaptığımız bu çalışma, terzilik mesleğini içerik bakımından insan ve toplumbilimi üzerinden incelemiştir. Türkiye’de son dönem tarih yazımında öne çıkan “*Annales Ekolü*”nün ortaya koyduğu ilkelerden hareketle; olayların geleneksel anlatımından, (narrative of events) yerine soruna odaklanılmış analitik bir tarih, siyaset eksenli bir tarihi yerine insan faaliyetlerinin öne çıkarıldığı bir tarih çalışması ve bu amaçlar doğrultusunda öbür bilimsel dalların; -coğrafya, antropoloji, dilbilim, psikoloji, ekonomi, sosyoloji vb.- alanlarla işbirliği yapılmasına öncelik verilen⁴¹ bir tarih metodu izlenmiştir.

Tezin konuları hem yazılı ve görsel materyaller, hem de sözlü tarih çalışmaları ile desteklenmiştir. Çalışmada terzilik ve giyim konuları Dünya, Türkiye ve Kocaeli

³⁹ Atatürk Ansiklopedisi, Rahmi Deniz Özbay, Sema Yılmaz Genç, Ankara, 2020, mad. “Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı”

⁴⁰ Bestem Esi, “Türk Tekstil Endüstrisi ve Gelişimi”, Journal of Awareness, Cilt.2, (3), (2017), s.646.

⁴¹ Peter Burke, Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu, Çev: Mehmet Küçük, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2006, s. 23.

ekseninde geniş bir yelpazeden ele alınmıştır. Özellikle Kocaeli ile ilgili bölümler yazılırken yeteri kadar kaynak bulmakta güçlük çekilmiştir. Kocaeli’nde klasik döneme ait Şer’iyye Sicilinin bulunmaması şehrin o döneme ilişkin tarih yazımını zorlaştırmaktadır. En erken Şer’iyye Sicilleri 19. ve 20. yüzyıllardaki dönemleri içermektedir.⁴² Şu anda dokümantasyon merkezinin hizmet verememesi de araştırmacılar için bir başka sorun teşkil etmektedir. Kocaeli’nin kültür tarihine katkı sunmak adına yapılan bu çalışmada, müzeler, kütüphaneler, gazete arşivleri, diğer Cumhuriyet ve Osmanlı arşivlerinden, sempozyum bildirileri, makaleler, kitaplar ve elektronik kaynaklardan yararlanılmıştır. Ayrıca konunun daha iyi pekiştirilmesi adına Cumhuriyet sonrası İzmit’te dükkânı bulunan terziler arasından seçilen isimlerin, hayatta olanlardan kendileriyle, yaşamını yitirmiş olanların ise yakınları ile sözlü tarih çalışması yapılmıştır. Kocaeli’nde faaliyet gösteren terziler, 1980’lerden sonra tüm yurttaki olduğu gibi bu kentte de terziliğe eskisi gibi rağbet edilmediği kanaatinde dir.

Kocaeli’nin köklü bir tarih geçmişine sahip olması geniş bir araştırma sahası sunmaktadır. Kocaeli’ne yönelik amatör çalışmaların yanında, 1970’li yıllar ile birlikte akademik düzeyde ilgi gösterilmesi sonucu, 1980’li yıllarda Milli Mücadele döneminin aydınlatılması konusunda verimli çalışmalar yapılmıştır.⁴³ Daha önce Kocaeli ile ilgili yapılan araştırmalara baktığımızda karşımıza 1986-2022 yılları arasında yapılmış 717 adet tez çıkmaktadır. Bu tezlerin 75 tanesi doktora, 63 tanesi tıpta uzmanlık, geriye kalanları ise yüksek lisans tezidir. Konu içeriklerine bakıldığında daha çok sanayi, mimari, eğitim, spor, sağlık, ekonomi ya da antik döneme ilişkin konuları içermektedir. Bunun yanında Kocaeli Üniversitesi çeşitli konularda paneller, seminerler ve tarih sempozyumları düzenlemektedir. Ayrıca F. Yavuz Ulugün, A. Nezih Galitekin gibi yazarların Kocaeli şehir tarihine yönelik değerli araştırmaları mevcuttur. 1952 yılında vefat eden Gazeteci Rıfat Yüce de yayınladığı kitap ve makalelerle kentin yerel tarihine önemli katkılarda bulunmuştur.

Kocaeli’yle ilgili yapılan çalışmalarda, özellikle sosyal ve kültürel alandaki akademik düzeyli araştırmalar biraz eksik kalmıştır. Bu gaye doğrultusunda tezimizin amacı şehrin sosyokültürel tarih sahasında toplumsal hayatının, geçmişten günümüze zanaatkar bir gruba mensup terziler üzerinden nasıl şekillendiğinin ortaya

⁴² İbrahim Şirin, “Kocaeli Şehir Tarihi Literatürüne Eleştirel Bir Bakış”, (Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III, 25-27 Mart, 2016).

⁴³ Şirin, “Kocaeli Şehir Tarihi Literatürüne...”

çkarılmasıdır. İnsanın en temel ihtiyaçlarından biri olan kıyafetin yaratıcısı terzilerin Kocaeli'ndeki faaliyetleri, Türkiye'de modanın merkezi sayılan hemen yanı başındaki İstanbul ile dönemsel farklılıklar göstermektedir. 19. yüzyıla kadar önemli kayıtların tutulmadığı Kocaeli Sancağı'nda diğer birçok zanaat kolunda olduğu gibi, terzilik mesleği gayrimüslim tebaanın elindedir. Aynı şekilde İstanbul'da da piyasaya gayrimüslim terziler hâkimdir. İmparatorluğun başkentinde 19. yüzyıldan itibaren yenileşme hareketleri ile kadın terzileri modistralar öne çıkmıştır. Fakat bu durum Kocaeli için geçerli değildir. Eldeki kaynaklardan edilen bilgilere göre İzmit'te faaliyet gösteren terzilerin tamamı erkektir. İzmit'te 1831 yılına ait gayrimüslim nüfus defterinde, 3 Türk, 26 Ermeni terzi bulunmaktadır. 1841 tarihli Vergi Tevzii Defteri'nde ise vergi mükellefi olan 395 Ermeni'den 10'u terzidir.⁴⁴ 1844-1845 yılları arasındaki, tahrir (vergi sayım) defterlerine göre hepsi gayrimüslim, 8'i terzi, 6'sı da dikimci olarak geçen 14 vergi mükellefi zanaatkâr bulunmaktadır.⁴⁵ Aynı şekilde 1895-1897 yılları arasında tutulan, Kocaeli Noter (Kâtib-i Adl) Defterleri'nde⁴⁶ ve Şark Ticaret Yıllıkları'nda da Kocaeli yöresine ait terzilerin isimleri hep gayrimüslim menşelidir.⁴⁷

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise İzmit'te mübadele sonucu gayrimüslim terzilerin yerini yavaş yavaş yerli ve Türk terziler almıştır. Tüm yurttaki olduğu gibi 1980'li yıllara kadar Kocaeli'nde de terziler altın çağlarını yaşamışlar, sonrasında hazır giyimin ucuz, seri üretimine yenik düşmüşlerdir.

⁴⁴ Oğuz Polatel, "Osmanlı Dönemi İzmit'in Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Hayatında Ermeniler", (Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, Kocaeli, 10-12 Nisan 2015).

⁴⁵ Tuğba Okuyan, "İzmit Temettuât Defterleri", Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (2004), s. 60.

⁴⁶ Mustafa Fırat Gül (Haz.), Kocaeli Noter (Kâtib-i Adl) Defterleri, (1895-1897), Ankara, Cilt: 1, Türkiye Barolar Birliği Yayınları. 2017.

⁴⁷ Bkz, Annuaire Oriental Commerce, Industrie Administration, Magistrature de l'Empire Ottoman. 32ème année 1912 Hégire 1330- Année financière 1328, s. 1641. F. Yavuz Ulugün, "1891 Şark Ticaret Yıllığı'nda İzmit Sancağı" Üzerine...", (Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III 25-27 Mart, 2016).

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TERZİLİK MESLEĞİ GİYİM VE MODA

1. 1. TERZİLİK MESLEĞİ NASIL DOĞDU?

Tarih öncesi dönemlerden bu yana insanların özellikle doğa şartlarından korunmak için uyguladıkları giyinme ihtiyacı, zamanla dokumacılığın gelişmesiyle birlikte kıyafetlerin dekorasyon ve beğeni nesnesi haline gelmesi, kumaşların insan vücuduna uyacak biçimde kesilip biçilmesi, dikilip süslenmesi, terzilik denen mesleği ortaya çıkarmıştır. İnsanlığın ilerleyen safhalarında mekân, kültür, inanç gibi faktörlerin etkisiyle giyinmek; biyolojik gerekliliğinin ötesinde toplumsal ve sosyal bir benlik kazanarak bireyin temsil ettiği herhangi bir alanın -millet, din, statü vb. - gibi görünür yüzünü oluşturmuştur. Kıyafetin insan yaşamı üzerinde yarattığı anlam genişledikçe terzilik mesleği de önem kazanmıştır.

Terzi sözcüğü etimolojik olarak Farsça'daki “*darzi* درزی” dikici, terzi sözcüğünden alıntıdır.⁴⁸ Giysi biçip diken kimse, dikişçi anlamındaki kelime⁴⁹ Farsça'daki darzi sözcüğüyle bağlantılı olarak “*darz* درز”; dikiş dikme, iki dikiş arası, iki iğne sokumu aralık⁵⁰ gibi anlamlara gelen sözcükten türemiştir. Divan-ü Lûgat-it-Türk'te ise terzi anlamında “*yıcı*” sözcüğü kullanılmaktadır.⁵¹

İlk çağlardan beri insanlar giyinmek için çeşitli malzemeler kullanmışlar, özellikle de hayvan derilerinden yararlanarak iklim koşullarından korunmaya çalışmışlardır. Bu duruma yönelik olarak çok eski çağlarda bile giyinmenin oluşturduğu ihtiyaç bize, terziliğin bugünkü şekliyle olmasa dahi var olduğunu düşündürmektedir.

⁴⁸ Kamusu-ı Türki, Terzi maddesi, s. 396. <https://kestelli.cagdasozluk.com> (erişim, 26.03.2023).

⁴⁹ <https://sozluk.gov.tr/> (erişim, 26.03.2023).

⁵⁰ Erkan Kiraz, Etimolojik Türkçe Sözlük Kelime-Köken, s. 101. (erişim 26.03.2023).

⁵¹ Kaşgarlı Mahmud, Divan-ı Lügati't-Türk Dizini 2, Çev. Besim Atalay, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1985, s.788.

Önceleri insanlar, deri parçalarını birtakım sicimlerle birbirine ekleyerek giysiler yapıyorlardı. Toplumsal hayata geçildikten sonra geliştirilen aletler ölçüsünde giyinmek yavaş yavaş gelişip çeşitlenmeye başlamıştır.⁵²

Bilinen en eski terzilik faaliyetleri; Neolitik dönemdeki kadınların evlerinde iplikçilik, örücülük, dokumacılık, dericilik vb. uğraşlar sonucunda ortaya çıkardıkları nesnelere biçim vererek, ailelerine giysi haline getirmesidir. Giysi yapmak, bir meslek hâline ise köleci uygarlıklar döneminde gelmiştir. Terzilerin, ilk kez ortaya çıktığı en erken dönem, kent uygarlıklarının tapınak atölyeleridir. Terziler halka ve başka şehirlere satılması için, belli bir bedel karşılığı, deri ve kumaş gibi malzemelerden çeşitli giysiler üretmişlerdir. Üretilmiş giysiler kullanım değerinin yanında bir de takas değeri taşımıştır. Bu da giysileri ticari meta hâline getirmiştir. Terzilik geleneksel anlamını ise Feodal Dönem’de kazanmıştır. Terziler, kendilerine ait atölyelerde, kendi aletleri ile çalışarak giysiler üretmiş ve satmışlardır.⁵³

Terziler yüzyıllarca kıyafetlere yüklenen -prestij, güç, moda gibi- değerlerle birlikte bu kıyafetlerin üreticisi olarak önemli bir zanaatkâr grubunu oluşturmuşlardır. Dünyada hazır giyim sektörünün yaygınlaşmaya başladığı 19.-20. yüzyıllara kadar terzilik mesleği işlevselliğini sürdürmüştür. Ortaya çıkan endüstrileşme ile birlikte pek çok meslek dalında olduğu gibi terzilik de geleneksel yapısını kaybetmiştir.

1. 1. 1. Terzilerin Kullandıkları Aletler

İyi bir ustalık ve el becerisi gerektiren terzilik zanaatını icra etmek için bir takım yardımcı aletlerden yararlanılmaktadır. Bu aletler tarihte yüzyıllar içerisinde gelişerek ve çeşitlenerek ilerlemesini sürdürmüştür. Terziler için dikiş dikme yönteminin en önemli aleti olan, iğnenin ne zaman icat edildiği kesin olarak bilinmemektedir. Bundan tahmini 60 bin yıl önce post ve deriden yapılan elbiseleri, birbirine tutturmak üzere kullanıldığı belirlenen en eski kemik dikiş iğnesi, Güney Afrika’da Sibudu Mağarası’nda 2008 yılında bulunmuştur. Slovenya’daki Potok Mağarası’nda bulunmuş kemik bir dikiş iğnesinin ise, 44 bin yıl öncesine ait olduğu hesaplanmıştır.

⁵² Sefa Çeliksap, “Giyim ve Modanın Kısa Öyküsü”, Aydın Sanat Yıl.1 Sayı.1 (2015), s. 58.

⁵³ Orhan Ertuğrul Onur, “Kapitalist Toplumda Zanaatın Dönüşümünü Terzilik Üzerinden Okumak: İstanbul Örneği” Y. L. T., Marmara Üniversitesi S. B. E., Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, İstanbul, (2019), s. 30-31.

Rusya'nın güneyindeki Kostenki'de 30 bin yıl önce yapılmış fildişi bir dikiş iğnesine ve Fransa'daki Courbet Mağarası'nda, kemikten yapılmış 13 bin yıllık dikiş iğnelerine rastlanmıştır. Tarihte Avrupa'da kullanılan dikiş iğneleri domuz kılından yapılırken Amerika'daki Kızılderililer, dikiş iğnesi olarak kirpi dikenlerini kullanmışlardır.⁵⁴

Taş Devri sonrasında önce bakır iğneler, ardından da daha sert ve dayanıklı olan bronz iğneler ortaya çıkmıştır. Mısır ve Mezopotamya'da dokuma tekniği icat edilince, krallar ve zenginler kumaştan yapılan elbiseler giymeye başlamışlardı. Böylece kumaşlara daha kolay dikiş imkânı sağlayan ince iğnelerinin önemi artmıştır. Anadolu'daki kazılarda da kemikten ve bronzdan yapılmış dikiş iğneleri bulunmuştur. Bakır ya da bronz iğneler, metal bir telin ortadan ikiye katlanıp ipin geçirileceği deliğin dışında kalan kısımları ısıtılıp dövülmesiyle yapılıyordu.⁵⁵

Çelik dikiş iğneleri ise ilk kez Çin'de görülmüş oradan da Orta Doğu'ya yayılmıştır. Abbasi ve Emevîler zamanında yapımı geliştirilen çelik iğneler, Emevîler'in İspanya'ya hâkim olmasıyla iğne ustaları Avrupa'yı çelik iğneyle tanıştırmıştır. Çelikten yapılmış iğneler, 1370'te Almanya ve 1560'ta İngiltere'de kullanılmaya başlamıştır. Bu çelik iğneler İspanya iğnesi olarak biliniyordu ve Avrupa ülkelerinde çok değerliydi. Zamanla İngilizler çelik iğnelerin yapılış tekniğini öğrenince, 1650'de ilk defa kendi çelik iğnelerini üretmişlerdir. Çelik dikiş iğneleri ABD tarafından uzunca bir süre İngiltere'den ithal edilmisti. Ülke iğne fabrikasına ancak 1890'da kavuşmuştur.⁵⁶

Terzilerin giysi dikerken kumaşları vücuda uygun hale getirmek için kestikleri makasın, ne zaman bulunduğu dair net bilgilerimiz mevcut olmasa da makasın günümüzde kullanılan şeklini alıncaya kadar çeşitli aşamalardan geçtiği anlaşılmaktadır. Kabaca makas olarak tanımlanabilecek en eski aletler muhtemelen M.Ö. 1500 civarında Mısır'da U şekline getirilmiş tek bir bronz metal parçasından yapıldığı tahmin edilmektedir. U'nun uçları keskinleştirilerek, eğri bir yay işlevi görmekteydi. Bununla birlikte ilk çapraz bıçaklı makas, M.S. 100 yıllarında Romalılar tarafından icat edilmiştir. Ancak model olarak Mısır'da yapılanlar gibiydi ve koyun kırma ya da bahçıvan makaslarına benziyordu. Modern makasın icadı, 6. yüzyıldan

⁵⁴ <https://www.uralakbulut.com.tr/wp-content/uploads/.2014/> (erişim 07.10.2022.)

⁵⁵ Ural Akbulut, "Dikiş Dikmek 60 Bin Yıl Önce Gelişti", ODTÜ Kimya Bölümü, (2013), s.1.

⁵⁶ Ural Akbulut, a.g.m. s. 2.

önce iki bıçağı birleştirmek için merkezi bir mil kullanan Sevilla lı Isidore tarafından yapıldığı düşünülmektedir.⁵⁷

Yaklaşık 1000 ila 1300 yılları arasında, Romanesk dönemde, zanaat loncalarının kurulmasıyla birlikte makas yapımclarına büyük saygı duyulmaya başlanmıştır. Terzilik ve kaligrafi gibi diğer ticaret ve zanaatların gelişimi, temiz kumaş ve kâğıt kesimleri üretecek yüksek kaliteli makaslara olan talebin artmasına neden olmuştur.

Leonardo da Vinci'nin adı bazen makasın icadıyla ilişkilendirilse de modern tarzdaki makaslar onun zamanında zaten oldukça yaygın bir şekilde kullanılıyordu. Diğer birçok teknolojide olduğu gibi hâlihazırda var olan makas için iyileştirmeler yaparak katkısı olmuş ve böylece popülerliklerini artırmış olabilir.⁵⁸

Araştırmacılar terzilerin bir kıyafeti ortaya çıkarırken kullandığı ana malzeme olan kumaşların ilk defa nerede, nasıl ve ne zaman dokunmaya başladığı konusunda henüz kesin tarihsel bir hükme varabilmiş değildir. Bilinen en eski dokumanın Mısır kökenli olduğu söylenmektedir.⁵⁹ Bu varsayımdan başlayarak daha sonra Mezopotamya ve ardından da Orta Asya'da dokumacılık yapıldığı tahmin edilmektedir. Konunun uzmanları, kumaş dokumacılığını 8-9 bin yıl geriye götürmektedir. Çatalhöyük'teki kazılarda ele geçirilen dokuma parçalarına ait bulgular, Neolitik Çağ'a dair en eski kumaş modülleri olarak bilinirler. Bu kumaşların Ian Hodder tarafından 9000. yıllık olabileceği ön görülmüştür.⁶⁰

Terzilerin en önemli yardımcı aletlerinden olan ütülerin bilinen en eski prototipleri Eski Yunanlılar tarafından kullanılmıştır. Yunanlılar, M.Ö. 400 yılında keten kumaşlarda pili yapmak için silindir biçiminde ısıtılmış bir tür ütü benzeri çubuklardan yardım alıyorlardı. Çin'de 2020 yıl öncesine ait içerisinde odun ya da kömür yakılan tava biçimindeki ilk ütü bulunmuştur.⁶¹ Kimi araştırmacılara göre de ilk ütüler Çin'de kullanılmaya başlanmıştır. İki tarafı vidalı pres ütüü ise Romalılar

⁵⁷ Yashvin Rampudaruth, https://www.academia.edu/8788378/History_of_scissors. (erişim, 28.02.2023).

⁵⁸ Rampudaruth, History_of_scissors...

⁵⁹ Özlem Topuz, "Arkeolojik Tekstil Konservasyonu: Türkiye Örneği" Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Halı Kilim ve Eski Kumaş Desenleri Anasanat Dalı, (2018), s. 5.

⁶⁰ Fikri Salman, "Başlangıcından Türkiye Selçuklularına Kadar Türklerde Tekstil ve Dokumacılık Sanatı Tarihi. Türk Tarihi ve Kültür Araştırmaları", Ankara Cilt: 4, 02, (2020), s. 208.

⁶¹ İkbâl Betül, Armağan Gözlü, "Buruşuk Zamanların Demirden Dedektifi: Ütü", Derin Tarih Dergisi, Sayı, 59, (Şubat 2017).

geliştirmişlerdir. Ütülenmiş ve ütüyle pili yapılmış elbiseler onlar için statü sembolüdür.

17. yüzyıl başlarında giysileri düzeltmek için ısıtılan ağır taşlar kullanılıyorken sonraları sapı olan demirden düz plakalar ateşte ısıtmaya başlanmıştır. Bu teknikle ısıtılan demirin uzun süre sıcak kalamaması yüzünden demir plakalar oyularak içleri kömür közü konuyordu. Fakat bu tür bu ütüler oldukça ağır olduğundan kullanımı da zordu.⁶²

Avrupa’da içine kömür koyulan ütülerin yanında birde “*demir fırın*”, “*terzi fırını*” gibi isimlerle bilinen ütü sobaları vardı. Bu sobalar odun veya kömürle ısıtılabilirdi. Ütüler, en sıcak demiri belirlemek için numaralandırılmıştı. Ütülerin kulpları çıkarılabilirdi. Üzerinde birden fazla ütü olması hem istenen sıcaklık ayarı hem de kullanım açısından pratiklik sağlıyordu.⁶³ Henüz elektriğin yaygınlaşmadığı ve elektrikli ütülerin icat edilmediği yıllarda, genelde elde tek bir parça olarak tutulan kömürlü ütüler bilinse de Avrupa’da terziler, kıyafetlerini dikerken üzerinde çoklu ütüler bulunan bu kalın, demir sobayı andıran aletlerden yararlanıyorlardı.

Şekil 1: Yukarıdaki görselde; Avrupa’da 19.’uncu yüzyıl sonları, 20.’nci yüzyıl başları sırasında kullanıldığı düşünülen bir terzi sobası görülmektedir. Sobanın daha farklı modelleri de mevcuttur. Fotoğraftaki soba Almanya’da kullanılan bir modeldir. (Kaynak, Kuerschner, 1 Mart 2008 [UTC]).

⁶² <https://tr.wikipedia.org/wiki/ütü>. (erişim.28.02.2023).

⁶³ Kuerschner, 1 Mart 2008 (UTC), [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Flat-iron stove.jpg?uselang=de](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Flat-iron_stove.jpg?uselang=de) (erişim, 26.01.2023).

1882'de Henry Seely adındaki bir Amerikalı elektrikli ütüü buldu. Karbon arasından iki çubukla kurduğu kablolu elektrik köprüsü, demirin ısınması sağlanıyordu. Devamında 1905'te son derece hafif olan elektrikli ütü piyasaya sürüldü.⁶⁴ Elektriğin bulunması ve yaygınlaşması ile ütülerin tasarımları sil baştan şekillenmiştir. 1926 yılında Eldec Company isimli bir kuru temizleme firması buharlı bir ütü üretmiştir. Fakat bu ütünün yararlılığı pek anlaşılamamıştır. Buharlı ütüler ancak 1940'lardan sonra popüler hale gelmiştir.⁶⁵

Dünya endüstrileşmeye doğru giderken ilk makineler ortaya çıkmaya başlamış, bir terzinin işini büyük ölçüde kolaylaştıran dikiş makinesi de icat edilmiştir.

Dikiş makinesinin tarihsel gelişimi ilk olarak 1755 yılında Alman göçmen Charles Weisenthal'ın dikiş makinesine uygun olarak ilk delikli dikiş iğnesini bulmasıyla başlamıştır. 1810 yılında Almanya'da Baltahasar Krems şapka dikmek için bir makine yapmış ancak patentini alamamıştır” Josef Madersperger isimli Avusturyalı terzi, birkaç makine üretmiş, 1814 yılında da hepsinin patentini almıştır. Aslında kendisi tüm parçaları bir makinede toplamaya çalışmış ancak sonuçlandıramadan hayatını kaybetmiştir. 1818 yılında Amerika'da John Adams Doge ve John Knowles kısa mesafede dikiş dikebilen bir makine yapmışlardır. Bu isimler dikiş makinesinin gelişimine katkı sağlayacak fikirler ortaya çıkararak, bunlardan sonra gelecek icatlara yol gösterici olmuşlardır.

Dikiş makinesi tarihinde tam anlamıyla çalışan ve işe yarayan ilk dikiş makinesi Barthelemy Thimonnier'n çalışmalarıyla 1830'da icat edilmiştir. Kendisi aynı zamanda pedalla çalışan ilk dikiş makinesinin mucididir. Ancak, Thimonnier'in bu icadı Fransız hükümeti tarafından işe yaramaz olarak değerlendirilince, Fransız ordusu üniformalarının dikilmesini teklif etmiştir ve sözleşme imzalamışlardır. Böylece Thimonnier on yıl içinde makinesinin patentini almayı başarmıştır. İşleri iyi devam ederken 80 makine daha üretilip bir fabrika açmış ancak bu durum Parisli terzilerin tepkisiyle karşılaşmıştır. Terziler bir gece fabrikasını yağmalayarak, makinelerini kullanılamaz hale getirmişlerdir. Thimonnier ne kadar kaçıp, başka makineler üretmek

⁶⁴ <https://tr.wikipedia.org/wiki/ütü>. (erişim.28.02.2023).

⁶⁵ <https://www.kartal24.com/> (erişim, 20.05.2023).

için uğraşsa da işe yaramamış nihayetinde bu işlerden para kazanamayan biri olarak 1847 yılında hayatını kaybetmiştir.⁶⁶

19. yüzyılın ortalarında dikiş makinası tasarımları Amerika Massachusetts'teki Charles Raymond'un da ilgi alanına girmiştir. Cotton Mills'te tamirci çıraklık yaptığı sırada yakındaki Lowell'deki gece okulunda eğitimine devam eden Raymond, 1847'de Bristol, Vt'ye giderek orada pratik bir dikiş makinesi geliştirmek ve pazarlamak için girişimlere başlamıştır. İlk patentini Nisan 1857'de, ikincisinin patentini de aynı yılın Ekim ayında aldığı dikiş makinelerini yaklaşık 1858'den 1922'ye kadar üretmiştir.

Şekil 2:Yukarıdaki görselde Amerikalı dikiş makinesi üreticisi Charles Raymond'un firması tarafından üretilen bir dikiş makinesi görülüyor. (19. Yüzyıl). (Kaynak: <https://cosasutilessinger.blogspot.com/2020/11/raymond-sewing-machine-maquinas-de-coser.html>. Erişim, 03. 01. 2023)

Singer gibi güçlü rakiplerinden sert darbeler gelmesine rağmen her zaman şirketini çalışır durumda tutmanın bir yolunu bulan Raymond'ın şirketinin başarılı olmasına yardımcı olan trajik olay, Amerikan İç Savaşı'ydı. Amerikalı meslektaşları meydana gelen kargaşalarla uğraşırken, o dünya çapında birçok patent almayı ve işini

⁶⁶ Ayça Esen, "Tarihten Günümüze Mobilyalı Dikiş Makineleri ve Kadınlara Yönelik Kullanım Alanları" Yüksek Lisans Programı Fen Bilimleri Enstitüsü İMT, (2015-2016 Bahar Dönemi), s. 4-5-6. (Özet olarak alınmıştır.)

büyütmeyi başarmıştır. Şirketin başarısının bir diğer parçası da, dikiş makineleri üretip, tüketicinin o sırada bir Singer veya başka bir üst düzey Amerikan dikiş makinesi için ödeyeceği fiyatın çok altında satabiliyor olmasıdır. Raymond'un şirketi birçok kereler rakiplerinin özellikle de Singer firmasının açtığı patent davalarıyla karşı karşıya kalmıştır.⁶⁷

Birçok Amerikalı asıl dikiş makinesinin Massachusetts'li çiftçi Elias Howe tarafından bulunduğunu savunmaktadır. 1845 yılında tamamladığı bu makine gerçek bir dikiş makinesi yapmasına olanak sağlamıştır. Bir başka önemli mucit ise Isaac Merit Singer'dir. Singer'in buluşu ve geliştirdiği makineler günümüze kadar gelmektedir. Kendisi makinist çırağı olarak Boston'da 1851 yılında bir makine dükkânında çalışırken, kendisinden Lerow & Bladgett marka bir dikiş makinesini tamir etmesi istenince Singer dikiş makinesini tanımış, parçalarını ve sistemini öğrenmiştir. Bu makineden ilham alarak kendisi de yeni bir dikiş makinesi geliştirmiştir. Singer'in yaptığı bu dikiş makinesinin o güne kadar üretilenlerden bir farkı vardır. O güne kadar yapılan buluşlar daha çok erkeklerin kullanımına uygun ve ağır makineler iken Singer kadınların kullanımına uygun, diğerlerine göre daha estetik ve taşınabilir bir dikiş makinesi icat etmiştir. Aynı zamanda Barthelemy Thimonnier'in bulduğu pedalla çalışan dikiş makinesi fikrini de geliştirerek, pedalla çalışan dikiş makinelerinin üretiminde öncü isim olmuştur. Dikiş makinelerinin icadı konusunda ortak bir görüş birliği olmasa da bu işten en karlı Singer ve Howe çıkmış, büyük servetlere sahip olmuşlardır.⁶⁸

1. 1. 2. Terzilik Faaliyetlerinin Edebi, Dini ve Sanatsal Alandaki Yansımaları

Giysi kültürü insanlık tarihi kadar eski olduğu halde bu kültürün mihenk taşı olan terziler ve terzilik faaliyetleri hakkında literatür oldukça zayıf kalmaktadır. Genelde yüzyıllar içerisinde giysilerde kullanılan materyaller ve geçirdiği değişimler ele alınırken bunları kimlerin nasıl ürettikleri bilgisi kısır kalmıştır. Elbette tarih boyunca, bakıldığında, gösterişli, şatafatlı, ustalık ve beceri gerektiren kostümleri

⁶⁷ <https://cosasutilessinger.blogspot.com/2020/11/raymond-sewing-machine-maquinas-de-coser.html>. (erişim, 02.03.2023).

⁶⁸ Ayça Esen, a.g.t. s. 4-5-6. (Özet olarak alınmıştır.)

diken birçok terzi vardı. Fakat terzilik fazla göz önünde bulunan bir meslek dalı olarak kurumsallaşmadığı için silik kalmışlardır. Yine de konuya ilişkin edebi metinler ve sanatsal etkinliklere bakıldığında terzilik mesleğinin revaçta olduğu dönemler içerisinde bu çalışmaların yoğunlaştığı dikkat çekmektedir.

Eldeki veriler ışığında terzilerden söz eden en eski metine M.Ö. 1760 civarında Babil Kralı Hammurabi'nin düzenlediği yasalarda rastlanılmaktadır. Hammurabi'nin çıkardığı bir dizi kanunda terzilerin de ücretinin belirlendiği görülmektedir. Günümüzde Louvre Müzsinde sergilenen stelde çivi yazısı ile şunlar yazmaktadır; *“Bir kimsenin, kiraladığı usta zanaatkâra (Terzi...) terzilik fiyatı olarak 5 gerah (...) ödemelidir.”*⁶⁹

Mitolojik ve dini öğretilerde terzilere mistik anlamlar yüklenmiştir. Günümüzden 5000 yıl öncesi Mısır'da bir terzi yaşamıştı. Bu terzi, 100.000 yıllık bilinç diyalektiği sonucu oluşan düşünceydi. 5000 yıldan beri, yer ve göğün içinde parlayan ışıkların hepsinde, bu terzinin alevi bulunur. Terziler, Mısır papirüs kâğıtlarında Hermes Tut, Yunanlılarda Ermis veya üç kez bilgin anlamında Trismegiste, Yahudilerde Honok, Araplarda, ise Hermes-ül-Heramise ismiyle bilinmektedir. Kuran ise bu terziyi, Adem'in oğlu Şit'ten sonra gelen, İdrîs peygamber olarak tanımlamaktadır.⁷⁰

İslâmiyet'e göre İdrîs peygamber, Dünyada demiri ilk defa keşfeden ondan aletler yapan, ziraatı geliştirip, deriden ve kumaşlardan giysi diken kişidir. Hatta bazı kaynaklarda yazılanlara bakılırsa insanlığa terziliği İdrîs öğretmiştir. Birçok yerde İdrîs peygamberden *“terzilerin pîrî”* olarak bahsedilir. İbn Abbas İdrîs peygamberin dikiş dikerken iğneyi her sapladığında sübhânallah dediğini, akşam olduğunda kâinatta ondan daha yüksek ameli olan kimsenin bulunmadığını rivayet etmiştir.⁷¹ Kuran'daki *“Biz onu yüce bir mertebeye çıkardık”* meâlindeki âyetin açıklamasında, kendisine peygamberlikle birlikte otuz sahife verilmesinden başka kalemle yazı yazan, giysi diken, yıldız ve hesap ilmiyle meşgul, ilk beşerin İdrîs olduğu kastedilir.⁷² Bir diğer

⁶⁹ Tahsin Saygılı, “Babil Hukuku ve Hamurabi Kanunları”, Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, (2016), s. 21. Bkz. Mebrure Tosun, Kadriye Yalvaç, Sümer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, s. 210.

⁷⁰ Orhan Hançerlioğlu, Dört Bin Yıllık Düşünce, Sanat ve Bilim Tarihinin Klasik Yapıtları Üzerine Eleştirel İnceleme, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1995, s. 19.

⁷¹ İbn-i Kesir, Hadislerle Kuran-I Kerim Tefsiri, (Tefsiru'l Kurân-ı Azim), Çev: Bekir Karlıga, Bedrettin Çetiner, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1985, s. 1422.

⁷² TDV İslam Ansiklopedisi, Ömer Faruk Harman, İstanbul, 2000, “İdrîs” maddesi.

dinî inanışa göre ise; İsa, semaya yükseldiği sırada kafasında dünya malına ait bir iğne bulunuyor olması,⁷³ Mesih'in daha yapacak işlerinin olmasına ve devrini tamamlayamadan gittiğine yorulmuştur. Semavi dinlerdeki bir kısım inanışa göre İsa ölmemiş, göğe çıkarılmıştır. Orada belli bir süre kaldıktan sonra tekrar yeryüzüne dönecektir. İsa'nın, göğe kaldırıldığı sırada başında kıyafet dikiminde kullanılan bir alet olan iğne sembolünün seçilmesi buna inananlar için dikiş dikmeye kutsiyet yüklemektedir.

Türklerde asırlardan beri süregelen bir meslek dalı olan terzilik birçok edebî esere, türkülere, atasözü ve deyimlere konu olmuştur.

“Terzi kendi söküğünü dikemezmiş”, “İğne ile kuyukazmak”, “Terzinin işi kötü, ayıbını örten ütü”, “İğne deliği gibi”, “İğne ipliğe dönmek”, “Bir yerde dikiş tutturamamak”, “Boyunun ölçüsünü almak”, “Pamuk ipliğine bağlı olmak”,⁷⁴ gibi deyimler halk diline yerleşmiştir.

Türk edebiyatında 19. yüzyılın sonlarına doğru modernleşmenin romanlara yansması neticesinde güzel gösterişli ve şık giysiler giymek isteyen alafranga tipler, son moda dikişler diken Beyoğlu'ndaki Frenk terzileri olan modistralara giderler. Bilinçsiz bir şekilde Avrupa modalarına uymak isteyen karakterler, çoğu zaman gülünç durumlara düşmektedirler. Osmanlı'da yenileşme hareketleri, aynı zamanda Batılılaşmanın görünür yüzü olan giysilerin, daha modern çizgilere bürünmesiyle terzilere olan rağbeti de arttırmıştır. Buna paralel olarak çeşitli edebî eserlerde terzilerin üstlendiği rollere daha çok yer verilir. Tıpkı gerçek hayatta olduğu gibi Avrupa modalarını takip etmek isteyen zengin ve sözüm ona kıbar kesim, modistraları tercih ederler. Romanlarda; son moda ve lüks giyinmek isteyenlerin adresi olarak görülen gayrimüslim terzilere gitmek prestij simgesiyken, Türk kadınları içinde terzilik yapanlar yerilerek fakir ve toplumun alt tabakasına ait olarak gösterilir. Aynı şekilde yerli terzilere gidenlerde düşük statüdeki fakir kişilerdir.

Emin Nihad Bey'in Batı etkisinde yazılmış ilk yerli hikâye türlerinden biri olarak kabul edilen *Müsameretnâme* (1871-1875) (Gece Hikâyeleri)nde toplum bünyesine yeni giren bazı davranış ve âdetlerin tahripkâr neticeleri gözler önüne

⁷³ Ülkü Gürsoy, “1872-1900 Yılları Arası Türk Edebiyatına Terzilik Mesleğinin Yansımaları”, *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, Yıl 1, Sayı 2/2, (Temmuz 2009), s. 168.

⁷⁴ <https://sozluk.gov.tr/> (erişim, 26.03.2023).

serilerek, İstanbul/Beyoğlu yaşantısının pahalılığı, zenginliği ve seçkinlik anlayışı eleştirel bir şekilde yansıtır. Eserde karakterler batılı tarzda tasarlanıp dikilen, özenli ve gösterişli giysilerle betimlenir.⁷⁵

Yüzeysel batılılaşmaya dayanan taklitçi alafranga yaşam şekillerinin işlendiği; Ahmet Mithat Efendi; *Felâhî Bey ve Rakım Efendi* (1876), Hüseyin Rahmi Gürpınar; *Şık ve Mürebbiye* (1889), Recaizade Mahmut Ekrem; *Araba Sevdası* (1896)⁷⁶, Fatma Aliye; *Refet*⁷⁷ gibi romanlarda kahramanlar giyim-kuşamı tarzları üzerinden hicvedilirken terziler de bazen konuların içinde yer alır.

Sermet Muhtar'ın *Harp Zengininin Gelini* (1934) adlı eserinde, Cevdet Efendi, kılık kıyafetini değiştirip modaya uygun giyinmeye başlayınca ailesinin kadınları da evin reisi gibi giyim kuşamlarına yeni bir tarz vermek isterler. “à la mode” ve alafranga hayat hevesi ile kadınlar, artık Horhor'daki eski terzilerinin yerine, Beyoğlu'ndaki Batı modasını takip eden, yeni terzileri Madam Fegara ile Madam Zabel'e kıyafetlerini diktirirler.⁷⁸

Halit Fahri Ozansoy'un *Sulara Giden Köprü*(1939) romanının karakteri Adnan, âşık olduğu Mahmure için yeni elbiseler yaptırır. Bu elbiseler, Beyoğlu'ndaki bir terzide diktirilmektedir. Mahmure, son moda, zarif kıyafetlerle herkesin dikkatini çeker. Bütün gözler şaşkınlıkla Mahmure'ye çevrilir. Çünkü bu kıyafetler Fatma ve Gülsüm'ünki gibi köyün tandık terzisine değil, Beyoğlu terzisine diktirilir.⁷⁹

1980 öncesi Yeşilçam filmlerinde de ise dikiş diken kadın başına gelen sıkıntılara katlanmak zorunda kalan, sosyo-ekonomik bakımdan zayıf, çaresiz ve ezik, aynı zamanda namuslu ve gururlu olarak imajine edilir. 1973 yapımı *Bir Demet Menekşe* filminde bireyleri baskı altında tutan küçük bir mahallede yaşayan Nesrin (Hale Soygazi) fakir ve yatalak annesine bakabilmek için terzihanede çalışan böyle bir karakterdir.⁸⁰ Dönem itibarıyla bu yıllar Türkiye'de henüz hazır giyimin yaygın olmadığı yoğun olarak halkın kıyafetlerini, terziler vasıtasıyla edindiği yıllardır.

⁷⁵ Bkz. Emin Nihat Bey, *Gece Hikâyeleri/Müsâmeretnâme*, 1871/72. Haz. M. İsmet Uzun, İstanbul, Kervan Kitapçılık, Tercüman, 1001 Temel Eser.

⁷⁶ Fatma Karabıyık Barbarosoğlu, *Moda ve Zihniyet*, İstanbul, İz Yayıncılık, 2004, s. 176-177.

⁷⁷ Gürsoy, a.g.t. s. 177.

⁷⁸ Çilem Tercüman Gür, “Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Bir Sosyal Değişme Olgusu Olarak Moda (1923-1940)”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi S. B. E.Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, (2010), s.23.

⁷⁹ Tercüman Gür, a.g.t. s. 24.

⁸⁰ Elif Baş, *Türk Melodram Filmlerinde İdeal/Kötü Kadın İmgesi: Bir Demet Menekşe Film Örneği*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 12 Sayı: 65 Ağustos 2019, s. 572.

Şiir dalında “İkinci Yeni” akımının temsilcilerinden olan Şair Turgut Uyar’ın (1927-1985), 1962’de çıkardığı *Tütünler Islak* isimli kitabında yer verdiği *Terziler Geldiler* şiirinde, İkinci Yeni’cilerin şiirlerindeki simgesel, imgesel, soyut dil anlayışı, terzi metaforuyla hayat bulmuştur. Uyar şiirde dönemin bireysel eleştirisini yaparken, 1950’li yılların atmosferi, tarihî dönüşümleri, sosyal yapısı, halkın hisleri ve yaşadığı şoklar entelektüel bir biçimde işlenmektedir.⁸¹ Şiirden bir mısra şöyledir.

*“Bir şey vardı ısınmaz kalın kumaşların altında, kesip biçtiler
Patron çıkardılar, karşılaştırdılar,
Katlanılmaz bir uykunun sonunu kesip biçtiler
Şarkılara başladılar ölmüş bir at için
Makaslarını bırakmadılar
Bekleniyorlardı.”⁸²*

Şekil 3: İbrahim Çallı *Dikiş Diken Kadın*, Bulunduğu yer, İst. Resim ve Heykel Müzesi Tarihîsiz (tahmini, 1927-1935), (Kaynak: <https://irhm.msgsu.edu.tr/> erişim 27.03.2023).

Uyar’ın bu dizelerde, terzi imgesiyle Türkiye’nin 1952 yılında NATO’ya alınmasının başlangıç olduğu gelişmelere ve Cumhuriyet’in elitlerinin ötesinde ABD’nin etkisinde yeni tüketim örüntülerine sahip olmuş “şehirleşen burjuva” sınıfına ve eski üniformalı seçkinleri siyasal üstünlüklerinin dışında kalan prosese vurgu yapmaktadır.⁸³

Dini, edebî metinler ve dramatik sanatların yanı sıra görsel sanatlarda da dikiş dikmek, zaman zaman konu edilmiştir. Özellikle dikiş diken kadın figürleri, hem yabancı hem de Türk ressamların eserlerinde

⁸¹ Tuğrul Bakır, “Tarihten Kurtulmak: Turgut Uyar’ın “Terziler Geldiler” Şiirinde Tarih ve Kentleşme”, *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 13, (2022), s.137-138.

⁸² Turgut Uyar, *Büyük Saat Bütün Şiirleri*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2011, s. 223.

⁸³ Bakır, a.g.m. s. 147.

resmedilmiştir. Dünyaca ünlü, Mary Stevenson Cassatt (1844-1926), Vincent Van Gogh (1853-1890), Carl Vilhelm Holsoe (1863-1935), Edward Dufner (1872-1957), Hikmet Onat (1882-1977), ve İbrahim Çallı (1882-1860), bu ressamlardan bazılarıdır.⁸⁴

1. 1. 3. Moda Kavramının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Kılık-kıyafet denince terzilerden sonra akla gelen bir başka olgu modadır. Yaşadığımız dünyada gündelik hayatın değişmez bir parçası olan moda, hem kültürel bir barometre hem de yapısalcı bir sanat formudur. Bu açıdan bakılırsa moda; tarih, felsefe, sanat, ekonomi, ergonomi, estetik, psikoloji, sosyoloji, antropoloji, mimari, hatta tıp sahası da dâhil birçok disiplinden etkilenen bir oluşumdur.

“Hafiflik, sıgılık, bir tür hayat şeklinin, yaşama dair bilginin, sözde keyfiyet göstergesinin ve bir ayrıcalık sembolü olarak kabul gören modanın yazgısında genç ölmek vardır.”⁸⁵

Moda kavramı 18. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkmış bir terimdir. Kelime anlamı olarak moda, (mode) Latince “modus”tan gelir ve oluşmayan sınır demektir. İngilizce karşılığı “fashion” olup, tarz üslup, davranış, üst tabaka, kıbar sınıf hayatı manalarına gelmektedir.⁸⁶ TDK Türkçe Sözlüğünde ise

“değişiklik ihtiyacı ya da süslenme isteğiyle toplum hayatına girmiş geçici yenilikler” ve “belirli bir zaman beğenide kalan bir şeye, toplumun gösterdiği aşırı düşkünlükler”⁸⁷ diye tanımlanmaktadır.

Moda 18. yüzyıla ait bir kavram gibi düşünülse de pratikte tarihin her devrinde vardır. İnsanların içgüdüsel olarak daha iyiyi arama, üstünlük, özel ve güzel olma isteklerinden doğmuştur. Bu bakımdan moda, içsel arzuların dışa vurulmuş halidir. Ne var ki modanın toplumsal önemi sonraki yüzyıllarda dikkat çekmeye başlamış, otoritelerce terminolojik ve bilimsel olarak dillendirilmiştir.

Simmel modanın tanımını;

⁸⁴ <https://www.google.com/search?q=ressamlar> (erişim.10.05.2023)

⁸⁵ Göle, a.g.m. s. 145.

⁸⁶ Barbarosoğlu, a.g.e. s.27.

⁸⁷ <https://sozluk.gov.tr/> (erişim 08.10.2022).

*“Kişinin kendinden bağımsız ve başka bir yere dayanma gereği duyan, fakat kendi benliği için de dikkat çekmek ilgi görmek, tek ve özel olmak ihtiyacı duyan fertlerin esas faaliyet sahasıdır. Moda, en sıradan bireyleri dahi, bir bütünün temsilcisi, birleşmiş bir ruhta cisim bulması haline sokarak öne çıkarır”.*⁸⁸ Diye açıklamaktadır.

Yaşamın her alanında sürekli yenilenme, ekonomik gücün göstergesi, prestijli olma, sosyal statü yaratma vb. gibi durumlarla kendini hissettiren moda ile benzersiz olmak, şık olmak, en iyisi olmak, gücün ve gösterişin sembolü olmak amaçlanmaktadır. Burada moda, asıl dayanağı olan taklit mekanizması ile çalışmaktadır. Çünkü moda genellikle toplumda öne çıkan üst tabakadan kimi bireylerin giyim tarzı ya da yaşamlarındaki herhangi bir olgunun taklitiyle gerçekleşmektedir. Genel manada giysi kültürünü incelendiğimizde, moda kavramının geleneksel kurallarının Batı çıkışlı olduğu, giyim şekillerinin ve dikiş tekniklerinin kökeninde, 14. yüzyılda Fransız Saray’ı soylularının belirlediği çizgilerden oluştuğu varsayılır. Fakat I. Elizabeth döneminde de benzer bir siyasi baskı ile Saray kıyafetleri, Özel Meclis sahiplerinin eşleri dışında, halk tarafından giyilmesi yasaktı ve idama kadar giden cezalar veriliyordu.”⁸⁹

Kıyafetin statü belirleme işlevi, soylular ile alt kesim arasındaki sınıfsal ayrılık Avrupa’nın dışında da görülmüştür. Özellikle 1600-1868 yılları arasında Japonya’da Tokugawa döneminde ipekli kumaş ve kimono giymeyi engelleyen, toplumun değişik katmanlarına yasaklar getiren kıyafet yönetmelikleri yürürlüğe konmuştur.⁹⁰

Sombart’a göre moda bir ürünün meydana gelmesi, önce saraydan başlayarak üst sınıflarca kullanılır, sonrasında toplumun diğer katmanlarına yayılır. Moda olan bir şeyin toplumdaki alt sınıflara inmesiyle, üst sınıflar tekrar ayrıcalıklarını göstermek için yeni moda arayışlarına başlarlar.⁹¹ Lüksün gelişmesinde vakarlı, şatafatlı olan şey, senyörel olandır: gösterişli elbiseler, altınlarla bulanmış saltanat arabaları, kabarık sayıda üniformalı uşaklardan oluşan bu hizmetliler yığını yine statünün lüksün bir

⁸⁸ Georg Simmel, Modern Kültürde Çatışma, Çev. Tanıl Bora, Elçin Gen, Nazile Kalaycı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2021, s.114.

⁸⁹ Sefa Çeliksap, “Giyim ve Modanın Kısa Öyküsü”, Aydın Sanat, İstanbul, Yıl.1 Sayı.1, (2015), s. 59.

⁹⁰ Çeliksap, a.g.m.). s. 59.

⁹¹ Sombart, a.g.e. s. 9.

göstergesidir.⁹² Sombart modayı, lüks tüketimle birleştirerek, şatafat ve israfın bütün çığlıkları, ilk önce metresler tarafından değişik tonlarda denenmiş sonrasında toplumdaki diğer kadınlarca devralınmıştır. Tıpkı bunun gibi burjuva da toplumun çok ötesinde durmuştur.⁹³ Yorumunda bulunur.

Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali'nden sonra meydana gelen ekonomik ve sosyal gelişmeler sistemik olarak modanın gelişimini tetiklemiştir. İhtilalden sonra

Şekil 4: Fransa'da kıyafetleri ile de ilgi odağı olan devrimden önceki son Kraliçe Maria Antoinette'nin dönemin Rokoko modasına uygun, statü ve ihtişamın bir yansıması olarak gösterişli büyük baş modeli. (Yıl 1783). (Kaynak: Max von Boehn, Bekleidungskunst und Mode Delphin Verlag, München, 1918.)

tutarındadır.⁹⁵ Bu hiçte şaşırtıcı bir durum değildir. Çünkü dönemin aristokratlarının faturalarını ödemedeki gecikmeleri herkes tarafından biliniyordu. Alacaklarını tahsil edemeyen Bertlin, milyonları bulan borçları nedeniyle iflas başvurusunda

ortaya çıkan burjuva sınıfının halktan ve Saray'dan ayrı giyinmek istemeleri kıyafet tasarımının bir mesleğe dönüşmesini sağlamıştır.

Moda tarihine yönelik kayıtlarda adına en çok rastlanan terzi Rose Bertlin'dir (1744-1873). Fransa'ya Ammiens'ten gelerek, tanınmış bir terzi olmuştur. Kendisi aynı zamanda dönemin Fransa Kraliçesi Marie Antoinette'nin de terzisidir. 1790'lı yılların başında müşterileri yalnızca seçkin çevrelerden oluşan Rose Bertlin, Paris'te kurduğu atölyesinde yirmiden fazla küçük çırak çalıştırıyordu. Bertlin'in girişimi ileriki zamanlarda Fransa'da açılacak tüm moda evlerine örnek teşkil etmiştir.⁹⁴ Bertlin'in defterindeki alacaklarının toplamı 490 000 Frank

⁹² Sombart, a.g.e. s. 63.

⁹³ Sombart, a.g.e. 144.

⁹⁴ Hafize Pektaş, "Moda ve Postmodernizm", Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Güzel Sanatlar Eğitimi Anabilim Dalı, Konya, (2006), s. 69.

⁹⁵ Sombart, a.g.e. 160.

bulunmuştur. Başka bir iddia ise Bertlin'in hiçbir zaman iflas etmediği, bu haberlerin Marie Antoinette'nin aşırıya kaçan harcamaları yüzünden, muhalif çevrelerce kasıtlı olarak çıkarıldığı yönündedir.⁹⁶

Fransa Sarayı'nda hüküm süren giysi lüksü; zamana uygun olarak ipek, kadife, dantela ve altın dokumalardan oluşan ve hem kadın hem erkek için son derece pahalı olan şık kıyafetlerdir. Giysi lüksü 18. yüzyılda daha da tırmanmıştır.⁹⁷ Bu yükseliş trendi dar bir çevrede belli bir zümreye ait olduğundan gerçek anlamda modanın tanımına uymayabilir. Bir şeyin moda olabilmesi için geniş kitlelerce bilinmesi gerekmektedir. Kabul edilir inancıya göre ise 18. yüzyıl sonlarında, tekstil piyasası üzerinden gerçekleşen Sanayi Devrimi'nin ardından gelişen kapitalist üretim sistemi, modanın başlangıç noktasının oluşturmuştur.

Moda, aynı zamanda çağın iktisadi anlamda üretim ve tüketim alanının oluşumunda önemli bir role sahiptir. Modanın doğal sonuçlardan biri olan meta üretimindeki hızlı artış, moda ile birlikte kapitalizme meşru bir zemin yaratma imkânı tanımıştır. Sombart; *“gayri meşru aşkın, meşru çocuğu olan lüks, kapitalizmi doğurmuştur”*⁹⁸ yorumunda bulunur. Kapitalizmin lokomotifini de moda ve onun tüketime yönelik getirdiği akımlar oluşturmaktadır. Günümüzde modanın amacı her daim bir yenilik yaratmak ve bu yenilik adı altında tüketicinin algılarıyla oynayıp üretilen ürünleri daha güzel ve çekici göstermektir.

Modanın sürekli değişim dönüşümünün doğal sonuçlardan biri olan meta üretimindeki artı-değer bireysel anlamda kapitalistlerin itici gücü gibi görülmekle birlikte asıl amaç tüketime yöneliktir. Nispi değeri ne olursa olsun artı-değer, burada kapitalistin bireysel tüketimi için oluşturulmuştur. Bu itici gücün, kendini zenginleştirme güdüsüne hem eşlik ettiği, hem de ona karşılık ettiği görülür. Gerçekte sorunun daha karmaşık haldedir. Dolaşıma sokulan metalar ile para, sürekli değiş tokuşa sahne olur.⁹⁹

Kapitalist toplumda, genellikle giysiler sermayedarların sahip olduğu atölyelerde veya fabrika tesislerinde, işçiler tarafından, toplu üretim veya esnek üretim kapsamında üretilmektedirler. Sonuç olarak terzilerin muadilleri ortaya çıkmıştır.

⁹⁶ Clare Haru Crowston, “The Queen and her “Minister of Fashion”, Gender, Credit and Politics in Pre-Revolutionary France”, Gender & History, Vol.14 No.1. (April 2002), p. 92-93.

⁹⁷ Sombart, a.g.e. 162.

⁹⁸ Sombart, a.g.e. 280.

⁹⁹ Karl Marx, Das Kapital, Cilt: II, Çev: A. Bilgili, İstanbul, Eriş Yayınları. 2004, s. 362-363.

Bununla birlikte terzilik mesleği sona ermemiş, ama dönüşmüştür.¹⁰⁰ Bu dönüşümle birlikte konfeksiyon, tekstil sektörü, moda sektörü, gibi kavramlar ortaya çıkmıştır.

Yayılmacı yönü düşünüldüğünde modayı Endüstri Devrimi'nden sonra başlatmak rasyonaliteye uygun düşmektedir. Modern dönemin moda sisteminde, üretim ve tüketim biçiminden, tanıtım ve örgütlenmeye kadar ihtiyaç duyulan her alanda, geçmişin geleneksel üretiminden uzaklaşıp kapitalist sistemin çarklarını döndüren bir düzene işaret edilmektedir.¹⁰¹ Eskiden el emeğine dayalı sistemlerde terziler tarafından bireysel olarak üretilen kıyafetler, dünyanın endüstrileşmeye başladığını yıllardan itibaren, gelişen makineleşme ve teknolojinin de etkileriyle seri ve hızlı olarak üretilmeye başlamıştır. Karl Marx'a göre "*Makineler, uzman emeğinin isyanını bastırmaya yönelik kapitalistler tarafından işe koşulmuş silahlardır.*"¹⁰²

Tüketicinin devamlılığı için modanın sürekli değişmesi esas kuraldır.¹⁰³ Modacıların her sezon bir önceki sezonla ayrıştırılabilir yeni bir farklılık yaratması üretim tüketim zincirinin işleyişine katkıda bulunur. Sürekli değişen seri üretim ve seri tüketim döngüsü ancak moda ile sağlanır. Elde edilen artı ürünü pazarlamak için kapitalizm modayı bir araç olarak kullanmaktadır.

Veblen aylak sınıf teorisinde modanın bu döngüsel yanına işaret ederek, şu tespiti yapmaktadır;

*"...kurtuluş için bir tarz aranır ve bulunur. Fakat bu tarz itibar, müsrif ve faydasız olma kuralına uymalıdır. Faydasızlık kendinden önceki gibi çirkinleşince, israf kanununun müsaade ettiği tek yol aynı şekilde faydasız ve savunulamaz olacak bazı yeniliklere çıkış aramaktır. Moda'nın giyimde asıl çirkinliği ve sürekli değişmesi böyle olur."*¹⁰⁴

Veblen'e göre toplumun itibarlı olmak adına değişkenlik ve yenilik arayışlarına yönelmesi, yeni bir tarzın modasının bir sezon gözde kalması ve yeni olarak kaldığı sürece insanlar tarafından çekici bulunmasıyla açıklanır. Popüler olduğu sürece bu modanın güzel olduğu sanılır. Prestijli olma isteği zevklere hitap eder. Böylece

¹⁰⁰ Onur, a.g.t. s. 32.

¹⁰¹ Yüksel Şahin, Moda Tasarımı, ed., Nilay Ertürk, Esra Varol, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayını, 2017, s. 5.

¹⁰² Ahmet Özkaya, <https://evrimagaci.org/karl-marx-ve-marksizm-en-genel-hatlariyla-marksizm-neler-soyler-marksizme-yonelik-elestiriler-nelerdir>. (erişim, 29.03.2023).

¹⁰³ Yağmur Horasan Avcı, Kapitalizm ve Moda, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Haliç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Moda ve Tekstil Tasarımı, (2015), s. 77.

¹⁰⁴ Veblen, a.g.e. s. 121.

modanın önderliğinde yeniliği geçinceye ya da prestij güvencesi aynı amaca hizmet eden yeni ve farklı bir tarza geçinceye kadar her şey beğeniyle kabul görmektedir. Belli süre sonra moda olan stillerin, abartılan güzelliğinin, mükemmelliğinin, geçiciliği ve sahteliği, gün yüzüne çıkar. Modanın zamanın gücüne direnemeyeceği realitesi onaylanmıştır. Artık geçmiş senelerin modalarına baktığımızda bize çirkin olmasa dahi tuhaf gözükmektedir.¹⁰⁵

Veblen'in belirttiği gibi modası geçen tarzların gözümüzdeki tuhaf durumuna karşın, yeni moda eylemler söz konusu olduğunda zihnimiz bize tam tersi bir algı yaşatır. En sıra dışı görünüm ve dışavurum tarzları bile, moda olduğu sürece, başka şartlar altında olsa, maruz kalınacak kınamalardan bireyi muaf tutacaktır. Moda aynı zamanda kolektif bir eylemdir. Bir topluluğun parçası olan birey, tek başına iken önerildiğinde güçlü dirençler göstereceği birçok eyleme katılır. Toplumsal aktivitelerin özelliğini ortaya koyan en çarpıcı sosyo-psikolojik olaylardan biri de, bireyin sırf toplumda kabul görmek pahasına, modanın buyruklarına katlanıp, hiç itirazsız boyun eğmesidir.¹⁰⁶

1. 1. 4. Terziden Tasarımcıya: Modanın Geçirdiği Dönüşüm

Toplumların kendini ifade etmesinin en etkili yolu olarak kullanılan, kıyafetler görsel imajın sessiz bir biçimidir. Giysiler, bazen onu giyen kişinin mesleki durumunu veya toplumdaki statüsünü belirtirken bazen de dinî ve siyasi tercih ya da dünya görüşünü ortaya koymanın gizli ya da açık bir temsilini göstermişlerdir.

Yüzyıllarca modanın taklitsel mekanizmasına kendini kapıran bireyin kurduğu sosyalleşmenin dış bedenle cisimleşmesi terzilik zanaatını belli bir önem dahilinde tutmuştur. Bu taklit mekanizmasında terzilerin, farklı unsurlara yönelik hem kolektif düşünme ve hareket etme hem de bütünlükten ayrılmaya izin veren bir güdüyü içeren modanın oluşumunda ya da yayılmasının, arka planında yardımcı görev yüklenmişlerdir. Giysinin modern çağlarda artan popülaritesine paralel olarak terziliğin de önemi ve yaygınlığı artmıştır.¹⁰⁷ Yine de bu popülarlığı bugün bildiğimiz anlamda giysilerin, ucuz, kolay ulaşılan, çabuk bıkılan, bolluk içeren ve seri biçimde

¹⁰⁵ Veblen, *a.g.e.*, s. 122-123.

¹⁰⁶ Simmel, *a.g.e.* s.123-124

¹⁰⁷ Uğur Çatbaş, Örtünmeden Giymeye: Terzilik ve Modanın Dünü, Bugünü ve Yarını, İstanbul Ticaret Odası Yayını, Mega Ajans Reklamcılık Matbaacılık ve Fuar Hizm. Ltd. Şti. 2003. s. 7.

üretildiği, kapitalizm döneminin dışında tutmak gerekir. Konuyu ancak o günün şartlarına göre değerlendirdiğimizde ifade yerini bulur. Örneğin 19. yüzyılın ortalarında, Paris'e oranla daha ucuz kıyafetler üreten ve bu giysileri Paris dışında taşrada da pazarlayan erkek hazır giyim işi oldukça gelişmişti. Bunun yanında terzilere diktirilmiş ısmarlama giysilere de vardı. Fakat bu takım elbise ve kıyafetler çoğunlukla erkek evlenirken alınırdı. Özellikle taşradaki insanlar bu kıyafetleri senelerce kullanılırlardı. Seksen yaşındaki bir çiftçinin pazar günleri kiliseye hala damatlığıyla geldiği görülürdü. Sanayi Devrimi'nin yaygınlaştırdığı hazır giysiler, ortaya çıkana kadar giysiler kişilerin değerli mal varlıkları arasında bulunurdu. Yoksulların yeni giysiler edinmesi pek olası değildi. Bu sebeple çok kereler el değiştirmiş giysiler kullanılırdı. Yoksul bir adamın genelde sadece bir takım kıyafeti vardı. Mesela 1780 yılında Paris civarlarında tutuklanan 278 kişiden sadece 28'inin birden çok giysisi vardı.¹⁰⁸ Erkeklerin iş giysilerini de genellikle eşleri dikerdi.¹⁰⁹ Kadınlar iç çamaşırları, eldivenler, ceket, korse, erkek yeleği dikimiyle veya iplik bükerek kumaş üretimiyle uğraşırlardı. Birçokları da kadın terziliğinde evlenmeden önce deneyim kazanmışlardı.¹¹⁰

Bu sadece Fransa'ya özgü bir durum değildir. Osmanlı'da dâhil olmak üzere 20. yüzyıla, giyim sektörünün bir endüstri kolu olarak yaygınlaşmasına kadar giyim-kuşam kültürü -üst düzeye mensup kesimler- hariç hep kadınların evde kendi imkânları ile diktikleri kıyafetlerle sürdürülmüştür. Kadınlar, Neolitik dönemden itibaren, evcimen doğaları gereği ev idaresine yönelik iplik eğirme, dokuma yapma, deri tabaklama, örme işleri vb. zanaat işleri sonucunda elde ettikleri materyalleri kesip biçmek ve dikmek kaydıyla aile fertlerine giysiler yapıyorlardı.¹¹¹

Dikiş makinelerinin icadı, kapitalist üretim birimlerinde kullanılmasına yol açmış ve pek çok terziyi bu yeni sisteme uyum sağlamaya zorlayarak işçi sınıfına dâhil etmiştir. Dikiş makinelerinin çoğalması, niteliklerinin sürekli olarak geliştirilmesi mesleklerine devam eden terzilerin de kendi atölyeleri için dikiş makinesi almalarını kolaylaştırmıştır. Bu dönemden itibaren her geçen gün yeni yeni gelişmelerin yaşandığı giyim sektöründe deyim yerindeyse kartları yeniden karmak gerekmiştir.

¹⁰⁸ Crane, a.g.e. s. 14.

¹⁰⁹ Crane, a.g.e. s.53.

¹¹⁰ Crane, a.g.e. s. 71.

¹¹¹ Onur, a.g.t. s. 30.

19. yüzyılın sonlarına doğru, Milano, Londra, New York, Viyana gibi kentlerde terziler, tekstil üretimi pazarının rekabetçi ortamı içinde ayakta durmaya çalışmışlardır.¹¹²

19. yüzyılda burjuva ve üst düzey kadınların oluşturduğu talep üzerine giysiler tasarlayan tasarımcı terzilik, (Haute Couture)¹¹³ yeni giysi modelleri yaratmak, bunları

Şekil 5: Yukarıda solda; *Harper's Bazaar*'dan bir Charles Frederick Worth tasarımı bir gece elbisesinin resmi, (20 Ocak 1894). Sağda; 1900'lü yılların başında ütü yapan bir anne ve dikiş diken kızı görülüyor. (Kaynak: Servatius (Jan Weijers) on Blogger. Albert Gottheil fotoğrafı [Germany])

müşterilerinin beğenilerine sunmak ve onların tercih ettikleri modelleri dikmek şeklinde ortaya çıkmıştır. Toplumsal hareketliliğin arttığı bu dönemde sayısız insan tarihsel olarak yeni ve yüksek toplumsal rollere, dolayısıyla da bu rollere uyumlu kılık-kıyafetler içine girmeye çalışıyordu.¹¹⁴ Bu anlamda burjuva kadınlarının lüks ve

¹¹² Onur, a.g.t. s. 46.

¹¹³ Haute couture, kişilerin özel siparişi ve beğenisi üzerine tasarlanan ve hazırlanan, sadece bir tane dikilen giysi anlamına gelen bir moda terimidir. Kelime anlamı olarak; Fransızca kökenli olup; Couture: dikiş dikmek, iğne ile işlemek, Haute ise büyük, muhteşem, şık ve ince demektir. Bu açıdan "Haute Couture" terimi giyim ve moda sektöründe kaliteli dikiş, tasarımı anlatır. Fakat, her özgün ya da kişiye özel yapılmış tasarım haute couture olarak sınıflandırılmaz. Haute Couture, bilhassa gelir seviyesi yüksek üst düzey müşterilerin beğenisine göre hazırlanan giyim tarzının adıdır. <https://artsandculture.google.com/entity/haute-couture/> (erişim. 08.11.2022).

¹¹⁴ Eric Hobsbawm, *Sermaye Çağı, 1848-1875*, Çev: Babadır Sina Şener, Ankara, Dost Kitabevi, 2003, s. 251.

ayrıcalıklı giyinmeye yönelik isteklerini ticari bir girişime dönüştüren terziler Haute Couture tasarımcılarla modacıların öncülleri olmuşlardır.

Giysi alanında değişen ekonomik koşullar terziliğe darbe vururken, işinde kalitesiyle öne çıkan bazı terziler tasarımcılığa yönelmişlerdir. Tasarımcı (Haute Couture) terzilerin tasarladıkları giysi modelleri ve çalışma yöntemleri ile yeni bir döneme geçilmiştir. Bu anlamıyla günümüz modacılarının öncülleri olan bu terziler, ilk kez, Charles Frederick Worth¹¹⁵ adında bir terzinin 19. yüzyıl sonlarında Paris'te tasarımlarını yaptığı özel giysileri üst sınıfa mensup müşterilerinin beğenisine sunarak dikmesi ile başlamıştır.¹¹⁶ Worth'ün öncülük ettiği bu sistem modanın kurumsallaşmasını ve Paris'in moda merkezine dönüşmesini sağlarken aynı zamanda tasarımcıların örgütlenip sendikalaşma ortamına zemin hazırlamıştır. Kralların, kraliçelerin ve aristokratların moda trendlerini yaratıp alt sınıflara yayması ile Paris, tarihsel olarak moda merkezi olma statüsünü edinirken, aynı zamanda yeni moda akımlarının ve kaynaklarının toplandığı göç edilen, bir kent konumunu edinmiştir.¹¹⁷

Modanın sendikalaşma ve kurumsallaşma süreci işinin ehli terzileri de tasarımcı statüsüne yükseltmiştir. Bu bakımdan terzilik pratiğinin sosyal yapısının değiştiği, ilk tasarımcı olarak kabul edilebilecek, zengin kadınların hizmetini gören işçilerden, kendi özel müşterisine iş yapan konumuna dönüştüren Worth'ün öncülüğünde

¹¹⁵ Fransa'da Haute Couture'ünün yaratıcısı Charles Frederick Worth, aslında 1825 yılında Lincolnshire'da doğmuştur bir İngiliz'dir. 13 yaşındayken Londra'nın ünlü kumaşçılarından orta sınıf ve aristokrat kadınlara kumaş satan, Swan&Edgar'da çırak olarak işe başlamıştır. Swan&Edgar'da çıraklığını bitiren Worth, Kraliçe Victoria'ya ipek temin eden Lewis and Allenby'in yanında işe girmişti. Ancak bir süre sonra her şeyi geride bırakarak Paris'e gitmiştir. Burada şehrin lüks kumaşçısı Gagelin Opigez'de iş bulmuştur. Gagelin'de elbise tasarımlarına başlayan Worth, hazırladığı modelleri canlı mankenlerin üzerinde sergileyen ilk tasarımcı ünvanını alacaktır. 1858'de, İsveç'li Otto Bobergh'le ortak olarak, Paris'in ünlü Rue de la Paix'inde kendi işini kurmuş, bunun sonucunda Napolyon'un sarayının kapıları Kraliçe Eugenie, tarafından kendisine açılmıştır.

Sosyal statüye çok önem veren Worth, ayırım yapmaksızın müşterilerinden, randevu vererek Rue de La Paix'teki modaevine gitmelerini istiyordu. (alışıldığı gibi onların evlerine giderek ölçü alıyordu). Müşteri, mevcut koleksiyonundan beğendiği modeli seçiyor, sonra bu modeli ona hazırlanıyordu.

Worth, tabi ki çok yetenekli bir tasarımcıydı, fakat kendisinin diğer terzilerden ayıracı özelliği yeteneği ve estetik zevkinden başka, çeşitli tecrübelerle topladığı pazarlama tekniklerini başarılı bir şekilde moda dünyasına uyarlamasıydı. Çünkü Sanayi Devrimi'yle birlikte moda, bir zanaat dalı olmanın yanında büyük bir sektör olmaya doğru gidiyordu Yeni sistem pazarlama gerektiriyordu. Worth, tasarımlarına etiket yaptıran ilk tasarımcıdır. Bu uygulaması ile moda tarihine geçmiştir. Bundan böyle sadece bir giysi değil, kendi ismini satmaya başlamıştır. [https://modakariyeri.com/worth/Eda_Cakmak,_Charles_Frederick_Worth_\(1825-1895\),_Kütüphane,Moda_Tarihi_Serisi,17/01/2016.\(erişim_09.10.2022\).](https://modakariyeri.com/worth/Eda_Cakmak,_Charles_Frederick_Worth_(1825-1895),_Kütüphane,Moda_Tarihi_Serisi,17/01/2016.(erişim_09.10.2022).)

¹¹⁶ Onur, a.g.t. s. 46-47.

¹¹⁷ Şölen Kipöz, Moda Tasarım, Ed: Füsün Curaoglu, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 2013, s.

tasarımcı/zanaatkâr terzi kavramının doğduğu söylenebilir.¹¹⁸ Worth'un önde gelen çağdaşlarından bazıları tasarımcı olarak büyüleyici işlere imza atmış olan Jacques Doucet, Emile Pingat, John Redfern ve Jeanne Paquin idi. Ne yazık ki, bu tasarımcıların birçoğu hakkında çok fazla bilgi mevcut değil ve neredeyse unutulmuş durumdalar.¹¹⁹ Böylece işinin ehli, üst düzey çevrelerce tanınan terziler prestij kazanarak modacı rolüne büründüler. Artık onlar moda endüstrisinde söz sahibi olarak konumlarını güçlendirdiler ve moda sisteminin getirdiği kural ve düzenlemeler bünyesinde yasal bir otorite oldular.

Moda 20'nci yüzyılın başlarından itibaren, ayrıcalıklı sınıfların tekelinden çıkarak geniş halk kitlelerine yayılmaya başlamıştır. Konfeksiyon sektörünün gelişmesi ile de seri ve ucuz giyim üretimi terzilere gidip ısmarlama giysi yaptırmayı, bir ihtiyaç halinden çıkarıp adeta bir lüks haline getirmiş, terzilik sektörü belli ölçüde gerilemeye başlamıştır.¹²⁰

Dijital çağda geline nokta ise, modanın belirlenmesi geçmiş yılların tersine dönmüştür. 20'nci yüzyılın ortalarına kadar dünyanın moda merkezlerinde bulunan tasarımcı ve modacılar, eğilimleri belirlerlerken, bugün sokağın ve kitlelerin eğilimleri, enerji ve devinimleri, özellikle genç insanların kendilerini ifade etme tarzları ve kullandıktan yöntemler, modacıları etkiler duruma gelmiştir.¹²¹

1. 1. 5. Sosyo-Ekonomik Gelişmelerin Moda ve Giyim Sektörüne Etkileri

Gündelik hayatın inşasında moda, bireylerin yaşam dünyasında toplumsal ekonomik, siyasal, kültürel ve teknolojik süreçlerin bir bütünü olarak kendisini dayatır. En moda karşıtı söylemler bile kendini bu moda sarmalından kurtaramaz ve sonunda günün getirdiklerine yenik düşer. Aksi halde demode olma yaftası ile toplumdan kabul görmezler. Modanın, çok geniş bir sahada, hayatın bütün mecralarında varlık göstermesine rağmen ilk akla gelen temel nesnesi giyimdir.

Kıyafet tüketim kültürünün görünür yüzünden biri olarak kimliğin inşasında, cinsiyet belirleme, ve statü göstergelerinden olup, farklı dönemlerde toplumsal

¹¹⁸ Kipöz, a.g.e. s. 36

¹¹⁹ <https://lilyabsinthe.com/charles-frederick-worth-early-haute-couture/> (erişim, 10.05.2023)

¹²⁰ Çatbaş, a.g.e. s. 8.

¹²¹ Çatbaş, a.g.e. s. 8.

yapıların konumlarının ifade şeklini ve statünün çerçevesini de çizmektedir. Kimlikliğin ifadesinde kıyafet, simgesel sınırların korunması kadar, bu sınırların aşılmasında da gücünü gösterir.¹²² Bilindiği üzere, modernleşme ve kentleşme öncesi çağda kimliğin kültürel ögesi olarak, onu siyasi ve statü açısından tanımlayan, yegâne araçlardan birisi giysiler olmuştur. Nitekim tarihte kentlerde yaşayan yalnızca varlıklı ve ayrıcalıklı kesimlerin şatafatlı ve pahalı kıyafetleri almaya imkânı olabiliyordu; kırsalda giysiler, geleneksel tarza göre yapıldıklarından ve çok uzak yerlerde bulunmadığından, yabancılar hemen görünüşlerindeki parlaklıktan, yoksulluk veya tuhafliklardan seçilebiliyordu.¹²³

Dünyadaki siyasi ve toplumsal olaylar, önemli kırılma anları, ekonomik şartlar ve teknolojik gelişmeler gibi konjonktürler incelendiğinde modanın özellikle de giysilerin mevcut koşullardan güçlü etkiler aldığı ve şekillendiği söylenebilir.

Modern yaşamda giysiler için kullanılan eşyalar ticari değerden ve elbiseyi giyen kişiye sağladığı yararlılıktan çok büyük oranda modaya uymasına ve itibarına bağlanmıştır. Giysi kişinin ruhsal ihtiyaçlarının başında geldiğinden, masraf göstergesinde zayıflık olarak kabul edilmez. Gösteriş israf kanununu, özellikle ikinci derece zevkin ve itibarın kurallarını belirleyerek başka şeyler gibi kıyafet de tüketimin yolunu açar.¹²⁴

Modanın bir başka yönü de pahalı olmasıdır. Hatta bir ürünün pahalılığı o ürünün değer görmesini arttırır. Günümüzde bazı modacıların tasarımlarının ya da ünlü markaların ürünlerinin fahiş fiyatlara satılması, yaratılan bu algının sonucudur. Çünkü erişilmeye çalışılan, ulaşılması kolay olmayan, rağbet edilen her şey daha değerli kabul edilmektedir.

Moda kimlik oluşturma çabası içindeki bireylere, beğenilme, üstün olma, yegâne olmanın tezahürü sonucu maddi bir bedel ödetir. Dolayısıyla modanın, para ekonomisi ile sıkı bir ilişkisi vardır. Simmel'e göre modayı güdüleyen unsurların başında para gelmektedir.

¹²² Soner Yağlı, "Gündelik Hayatın Bir Alanı Olarak Moda Aracılığıyla Kültürün Yeniden İnşası", Akdeniz Sanat Dergisi, Cilt. 4, Sayı. 7, Yıl, (2011), s. 159.

¹²³ Hüseyin Köse, "Kültürel/Siyasal Bir Kimikleşme Aracı Olarak Giyim-Kuşam Modası", Erzurum, Atatürk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, (2014), s. 463-464.

¹²⁴ Veblen, a.g.e. s. 116.

Toplumsal çevrelerin birbirleriyle olan statü yarışı modada taklit yarışını hızlandırır. Her yerde hükmü geçen para ekonomisi, bu mekanizmayı kayda değer ölçüde ortaya çıkaracaktır. Çünkü yaşamın dışını temsil eden moda nesneler, sırf parayla elde edilen nesnelerdir; dolayısıyla, bu çevresel nedenlerin sayesinde yüksek tabaka üyelerine benzemek için, para bireysel bir değer ölçüsü talep eden diğer alanlarla kıyaslandığında, bu alana çok daha kolay akmaktadır.¹²⁵

Simmel'in bu görüşlerinden de anlaşılacağı üzere moda olan nesnelere yüklenen anlam nesnenin fiyatını belirlemektedir. (Burada moda nesnesinden kasıt giyim-kuşamdır).

20. yüzyılın başlarından itibaren görülmeye başlayan modern giysi tarzlarının oluşumuna öncülük eden stiller, sonraki dönem modacılarına da ilham vermiş bu bağlamda günümüze kadar uzanan süreçte gerek erkek gerekse kadın giyimi, modacıların bu tarzların farklı versiyonlarını şekillendirilmesi ile hayat bulmuştur. Moda sektörü dünyada var olan tüm zorluklara ve hammadde teminindeki kısıtlamalara karşın yine de ayakta kalmayı başaran ender sektörlerdendir. Burada moda sektörünün mihenk noktasını insanların bilinçlerinde var olan beğenilme, güdüsünden geldiğini söyleyebiliriz.

İçinde bulunduğumuz 21. yüzyılda giysi modası çılgınlık boyutuna ulaşmış durumdadır. Kıyafetlere yön veren malzemelerin bolluğu ve çeşitliliğinin yanında dijital çağın ortaya çıkardığı sistematik iletişim ağının etkisi her geçen gün yeni bir modanın yeni bir tarzın oluşmasına yol açmaktadır. Bunun sonucu modacılar bazen “retro”, bazen “fütürist”, bazen de “eklektik” tasarımlarını tüketicinin beğenisine sunmaktadırlar.

Tarihi süreç içinde modanın geçirdiği dönüşümlere bakıldığında, -çok büyük savaşlar ve dünyayı sarsan önemli olaylar dışında- ekonomik yoksunluk ya da ekonomik varlık arasında ters bir orantı vardır. Örneğin kıyafet ve kumaşa ulaşmanın çok pahalı ve zor olduğu Orta Çağ Avrupa'sında giysiler olabildiğince abartılı kat kat ve yerlere kadar uzanan, bir o kadar da fazla miktarlarda kumaşlarla yapılıyordu ve Böylece giysiler üzerinden güç, zenginlik, gösteriş ve itibar sergileniyordu

¹²⁵ Simmel, a.g.e. s. 109.

Şekil 6: Orta Çağ'da zengin ve itibarlı gözükmek adına oldukça gösterişli ve metrelerce kumaş kullanılarak yapılan kıyafetler giyiliyordu. (Kaynak: IStock, Lady of Paris and her maid - İllüstrasyon. (erişim, 03. 22.2023).

Şekil 7: Yukarıdaki görselde 1990'lı yıllardan sonra moda olan, yırtık jean pantolonlardan örnekler yer alıyor. (Kaynak: <https://alldaychic.com/> (erişim, 03. 22.2023).

Günümüzde ise kıyafet, geniş ölçüde geçmişte yüklenen anlamının dışına çıkmıştır. Sanayi ve teknolojinin ileri düzeye ulaşmasıyla konfeksiyon alanındaki hızlı ve seri üretim, kıyafetleri eskiye nazaran, hem kolay ulaşılır hem de bol ve ucuz hale getirmiştir. Artık giyilen giysiler güçlü ve itibarlı olmak için değil, daha çok ilgi çekebilmek, stilini ortaya koyabilmek, kendini rahat hissetmek, toplumsal olaylara isyan, vb. gibi sebepler için giyilir olmuştur.

Bütün bunların yanında içinde bulunduğumuz çağda zengin ve itibarlı görünmek adına giyilen, çok pahalı marka kıyafetlerin varlığını inkâr edemeyiz. Tarihin her devrinde olduğu üzere günümüzde de lüksün ve gösterişin sergilendiği kıyafetler ve aksesuarlar ayrıcalıklı görünmek isteyen kesimler tarafından tercih edilmektedir. Bu sebeple Oscar de la Renta, Christian Dior, Louis Vuitton, Giorgio Armani. Gianni

Versace, Calvin Klein gibi girişimcilerin markaları binlerce dolara alıcı bulunmaktadır.¹²⁶

Fakat yaşadığımız güncel hayatın giysi rutinleri, geçmişin giysi normlarından oldukça uzaklaşmıştır. Dünyada özellikle 19. yüzyıla kadar giysiler hiyerarşik bir yapı içinde sadece belli üst düzey zümrelere aitti ve sıradan halk ile statü sahiplerinin giysileri, kesin olarak belirlenmiş kurallar ve yasalarla, birbirinden ayrılıyordu. Ayrıca din, etnik köken, millet gibi unsurlar da kıyafetin belirleyicisiydi. 19. yüzyılın dalga dalga yayılan özgürlük hareketleri modayı da demokratikleştirerek herkesin istediği kıyafeti giymesinin önünü açmıştır.

Kıyafet seçimlerinde yaşanan özgürlük ve kolay ulaşılabilir olma insanları bir doyum noktasına getirmiş ve değişik arayışlara yönlendirmiştir. Modern toplumların iyi analiz eden modacılar her geçen gün daha absürt görünen tasarımlarla kitlelerin karşısına çıkmaktadırlar. Artık günümüz modern insanının itibarlı olmak adına metrelerce kumaştan yapılan giysileri giymeye ihtiyacı yoktur. Ama ilgi çekmeye, bir tarz ortaya koymaya ve kıyafeti ile kendini ifade etmeye gerek duymaktadır. Moda algısının sil baştan değiştiği 21. yüzyılda Orta Çağ'da hiçbir Avrupalı zenginin giymeyeceği tarzda yırtık jean'lerin günümüzde oldukça popüler olması buna bir örnektir. Özellikle refah seviyesi yüksek ülkelerde giysi bolluğu yaşandığından hırpani görünümlü giysiler dikkat çekmek için rağbet görmektedir. Tarihin her döneminde olduğu gibi çağımızda da insanlar tarz yaratmak adına çığırca görünümlere bürünmekte fakat bu görünümler moda kabul edildiği için toplum tarafından yadırganmamaktadır.

21. yüzyılda moda kavramını belirleyen unsurlara geçmiş yüzyıllara oranla çok daha farklı ölçütler eklenmiştir. İçinde bulunduğumuz iletişim çağı bize global dünyanın kapılarını açmıştır. Dünyanın öbür ucunda meydana gelen bir siyasi, sanat ya da spor olayı hemen gündem olup moda tarzına dönüşebilmektedir. Popüler kültürün öne çıkardığı karakterler görünüm ve davranışlarıyla geniş kitleleri peşinden sürüklemektedir. Reklamcılık sektörü ve yaygın olarak kullanılan sosyal medyanın moda üzerindeki itici gücü tartışmasızdır. Her geçen gün yeni bir fenomen tipinin ortaya çıktığı sanal âlemde özellikle gençler bu kişiliklerin tarzlarından oldukça etkilenmektedir.

¹²⁶ <https://www.exxeselection.com/> (erişim, 20.04.2023).

1. 2. TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE GİYİM-KUŞAM

Geçmişten günümüze giyim-kuşam, kültür, din, millet, iklim gibi nedenlerden dolayı yaşanan bölgeden bölgeye, farklılıklar göstermiştir. Kutuplara yakın bölgelerde yaşayanlar soğuktan korunabilmek için giyimlerinde hayvan postları kullanırlarken ekvator bölgesine inildikçe sıcaklık değerlerinin yüksekliğinden dolayı ince kıyafetler giyilmiştir.¹²⁷ Eski çağlarda insanlar ihtiyaç dahilinde çevre koşullarından korunabilmek için giysi yaparken, zamanla süslenme, güzellik, dini sebepler, toplumsal aidiyet ve statülere göre giyim şekillerini belirlemişlerdir. Tarih öncesinden başlayarak antik dönemlerde giysilerin mevcut materyeller -deri, keten, ipek, çeşitli bitkiler ve dokumalar vb.- malzemelerle yapıldığı bilinmektedir. Giysi kültürü İlk Çağlardan itibaren uzun süreler değişikliğe uğramadan kalmıştı. Orta Çağ sonrası giyim tarzları yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. Yüzyıllar geçtikçe giysiler toplumların, içinde bulunduğu statü, etnik, din, iş vb. gibi amaçlarına yönelik çeşitlenip katagorize edilmiştir.

Giysinin değişimini tetikleyen olayların başında dünyada meydana gelen çeşitli göçler, savaşlar, siyasi, ekonomik ve kültürel olaylar gelmektedir. Son iki yüzyılda ise sanayi ve teknoloji alanında meydana gelen gelişmeler kılık-kıyafeti geçmiş zamanlardaki işlevselliğinden tamamen ayırarak ihtiyacın ötesinde aşırı tüketim nesnesine dönüştürmüştür.

1. 2. 1. Antik Çağ'da Giysiler

Kronolojik olarak tam tarihi belirlenemese de insana dair günümüze kadar gelen bilgiler bize tarih öncesi döneminlerin yaklaşık olarak 500 bin yıl sürdüğünü göstermektedir. Bu dönem aynı zamanda insanlığın tarih öncesi gelişiminin en geniş bölümünü de oluşturmaktadır.

Tarihte giysinin ilk ne zaman gerçek anlamda giymeye başladığı ve şekillerinin nasıl olduğuna dair kesin bir delil bulunmamakla beraber bundan yaklaşık 100 bin yıl önce yaşayan son Buzul Çağı avcı insanların ilk giysi kullanan topluluk olduğu

¹²⁷ <https://www.gokbilgi.com/gecmisten-gunumuze-kilik-kiyafet-degisiklikleri/> (erişim. 04.6.2023)

düşünülmektedir.¹²⁸ Dikilen ilk giysi ise tunik diye nitelendirebileceğimiz basit bir modeldir. İki parçadan meydana gelen hayvan postlarının kısa yerlerinden birleştirip baş kısmında boşluk kalmasıyla yapılan bu giyside,¹²⁹ kafanın üzerinden geçirilen, hayvan postları omuzda birleştirilerek japone kolu andıran bir model görüntüsü veriliyordu. Giyilen giysiyi vücuda sabitlemek için bel de kemer benzeri parçalarlar kullanılıyordu.

Yapılan tespitlere göre arkeologlar, Mısır'da Kahire'nin 50 km güneyinde bir antik mezarda bulunan M.Ö. yaklaşık 3482-3102 yıllarına tarihlenen keten bir elbisenin bilinen en eski elbise olduğu görüşündedir. Bu elbise kollarındaki pililer ve korsaj bölümüyle kişiye özel yapılmış en eski giysi örneğidir. Arkeologlarca şimdiye kadar bulunan kıyafetler, bedenin üstünü örten, veya sarılarak yapılan basit modellerden oluşuyordu. Diğer modellerden farklı olarak bu elbisenin dikim tekniğine bakıldığında vücuda uycak şekilde ayarlanmış, kesilmiş olması ve ince işçilik gerektiren detayları, sadece usta bir zanaatkar terzi tarafından yapılabileceğini göstermektedir. Uzman bir zanaatkar zümresinin ise ancak, 5000 yıl önceki Mısır toplumu gibi zengin ve hiyerarşik bir toplum yapısında ortaya çıktığı düşünülmektedir. 5000 yıl öncesi Antik Mısır Krallığı, ilk kez tek bir kralın hükmü altına girmişti. Eldeki veriler büyük olasılıkla bu elbisenin tarihteki gerçek sahibinin, varlıklı bir kişi olduğu fikrini kuvvetlendirmektedir.¹³⁰

Tarihsel kayıtlarda M.Ö. 1500 yıllarında, Mısır medeniyetinin Eski Krallık dönemi duvar resimlerinde, “*schenti*” denen peştamal benzeri, bir giysi türü dikkat çekmektedir.¹³¹ *Schenti*; dokuma kumaştan yapılp, bacak arasına sarılarak belden bir kemerle bağlanıp vücuda oturtulurdu. *Schenti*, günümüzdeki modern şorta benzer bir giysi olup, Antik Mısır'da en çok tercih edilen kıyafet türüdür.

Krallar, *schenti*'nin üzerine gösterişli takılar beline oldukça süslü kemerler takıp güç gösterisi sergilerken, kölelerinki düz bir kumaştan basit, belinde kemer olmadan ve bacakların arasından geçirilerek kullanılırdı.¹³²

¹²⁸ Evecen, Gürbüz, “Bey”, a.g.m. s. 310.

¹²⁹ Evecen, Gürbüz, a.g.m. s. 311.

¹³⁰ Ayşe Bursalı, “Bilinen En Eski Elbise ‘Tarkhan Elbisesi’ 5500 Yıllık” (20. 02. 2016). <https://arkeofili.com/> (erişim 22.05.2023).

¹³¹ Çeliksap, a.g.m. s. 59.

¹³² Fatma Öztürk Dönmez, “Antik Dönem Mısır Kıyafetleri ve Taçları”, Akademik Sanat; Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi, Sayı 3, (Kış 2017), s.14.

Yeni Krallık yönetiminde ise, (M.Ö. 1500 ile 332 arası) statü belirleyen farklı bir giysi modeli olan peştamal üzerine giyilen uzun püsküllü, şeffaf, “*kalasiris*” adında bir tunik giyiliyordu.¹³³ Firavunlar *kalasiris*’i alttaki peştamalı gösterecek şekilde üzerlerine giyerlerdi. *Kalasiris* genellikle dikdörtgen kumaştan tek parça halinde dokunarak yapılıyordu. Kadınların giydiği *kalasiris*’in kumaşı daha esnek yapıldı.

Sekil 8: Yukarıdaki görselde antik dönem Mısır kıyafetlerinden örnekler görülüyor. (Kaynak: <https://twitter.com/Orionunevi>. (erişim. 02.04.2023.))

Vücut hatlarını saran giysi, göğüs üzerinden geçirilerek kalın askılarla tutturulurdu.¹³⁴

Mısırdaki bulunan arkeolojik veriler değerlendirildiğinde kendilerini tanrı kral ilan eden firavunların ve üst düzey yönetici grubunun sıradan halktan farklı bir giyim tarzı benimsedikleri görülmektedir. Antik Mısır’ın kostüm tarzları toplumsal sınıfları ve katı hiyerarşik bir düzeni yansıtmaktadır. Mısır’da ki temel

inanışa göre her şeyin soldan sağa doğru aktığı düşünülüyordu. Nil Nehri’nin akışı, güneşin soldan doğması, heykellerde sol ayağın önde bulunması, vb. nedenlerle kıyafetlerde vücuda soldan sağa doğru sarılıyordu.¹³⁵

Krallar, mücevherli, ağır nakışlı giysiler kullanırken sıradan halk ise sade giyinmiştir. Firavunlar ve rahipler kuyruğu olan ucu aşağı doğru sarkıtılmış uzun veya kısa ihtişamlı tuniklerle güç gösterisinde bulunmuşlardır.¹³⁶ Bu durum aynı zamanda giysi tarzlarının antik dönemlerden itibaren yönetimlerce denetim altında tutulduğunun bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mısır giysilerinde görülen stiller pek fazla değişiklik göstermeden Antik Yunan ve Roma dönemi kıyafetlerinde uygulanmaktadır. İlk Çağ tarihinde, Batı

¹³³ Çeliksap, a.g.m. s. 59.

¹³⁴ Öztürk Dönmez, a.g.m. s. 14-15.

¹³⁵ Sinem Kırdemir, “Giysi Tarihi, Moda Tarihine Giriş: İlkçağ-Antik Mısır-Antik Girit, Antik Yunan, Antik Roma, Antik Bizans, Orta Çağ ve 14. Yüzyıl”, Belpazarı Meslek Yüksekokulu / Tasarım Bölümü, (2020), s.13.

¹³⁶ Kırdemir, a.g.m. s. 15.

dünyasının en medeni uygarlığı kabul edilen Antik Yunan uygarlığı da, aynı Mısır uygarlığındaki gibi hiyerarşik bir toplum yapısı ve köleci düzenine sahiptir. Antik Yunan'da toplumsal hiyerarşi gereği, genç erkekler etek boyu kısa tunikleri, seçkinler ve yaşı ilerlemiş erkekler ise ayak bileğine uzanan giysileri tercih ederlerdi. Esnaf, çiftçi ve köle sınıfında peştamal benzeri giysiler giyilmiştir.¹³⁷ Başlıca temel giysi modelleri arasında “*himasyon*, *chlamys*, *chiton* ve *peplos*” diye adlandırılan kıyafetler yer almaktadır.¹³⁸ Bunlardan en dikkat çeken Antik Yunan giysilerinde ve klasik dönemde İyonlarda görülen tunik modelleri “*chiton*,” ve “*toga*”lardır.¹³⁹

Antik Çağ'ın ekonomiye bağlantılı olan toplumsal değerlerinin, giysi ve eşyalarda da benzer bir etkisellik durumu yarattığı anlaşılmaktadır. Örneğin Yunanlıların giydiği pelerin işlevi gören *himasyon*'un sadece üst sınıfa mensup kişilerce sağ omuz açıkta kalacak şelikde bedene sarılması, giysi üzerinden uygulanan zenginlik ve statünün açık bir göstergesiydi.¹⁴⁰

Tuniklerde genel olarak sol ayaktan yukarıya uzanana drapeler kullanılır, omuzdan devam ederek, sol koldan geçirilir; arkadan çaprazlama yapılarak, önde sağ kolun altından getirilerek, bir daha çapraz yapılarak bağlanırdı. Kalan parça sol omuzdan arkaya doğru salınırdı.

Klasik dönemde kadınlar ve erkekler birbirlerine çok benzeyen kıyafetler giymişlerdir. Giyilen elbiselerden “*chiton*” denen bir tunik çeşiti drapelerin dökümlerine düzgün bir görüntü sağlamak amacıyla etek uçlarına küçük ağırlıklar monte edilerek kullanılırdı.¹⁴¹

Diğer bir üst giysisi “*chlamys*”, sağ omuzda birleşen kolu olmayan kısa bir mantodur. Askerler -atlılar- ve tüm sınıfsal toplulukların erkekleri tarafından kısa *chiton* tuniklerin üstüne giyilirdi.¹⁴²

“*Peplos*” ise sadece kadınların giydiği, genellikle ağır yün bir kumaştan yapılırdı. Dikdörtgen formatında kesilen kumaşın, vücut etrafında iyice saracak

¹³⁷ Arzu Evcec, Filiz Nurhan Ölmez, “Antik Çağ Giysi ve Donatılarında Ekinsele Göndermeler”, Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi, Sayı:14, (Kasım/Aralık 2014), s. 382,

¹³⁸ Evcec, Ölmez, a.g.t. s. 373.

¹³⁹ Safiye Sarı, “İkonografik Bağlamda Antik Dönem Tuniklerinin Form Özelliklerinin İncelenmesi”, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Sanat Tarihi, Art Sanat, Dergisi (7/2017), s.21.

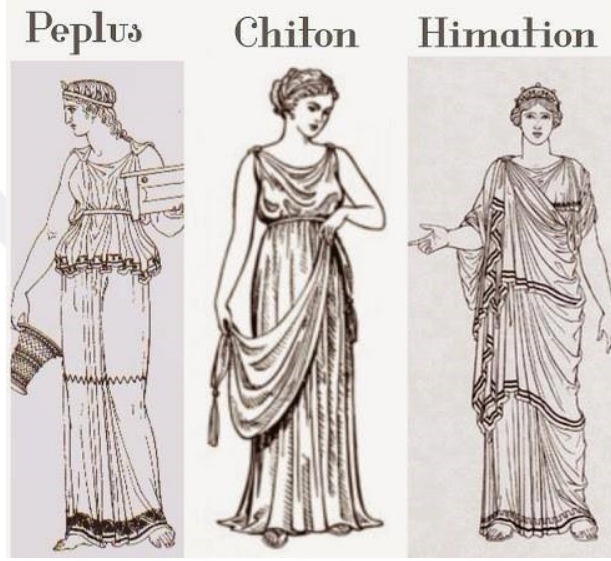
¹⁴⁰ Evcec, Ölmez, a.g.t. s. 382.

¹⁴¹ Sarı, a.g.m. s.21.

¹⁴² Evcec, Ölmez, a.g.t. s. 373.

şekilde dolandırılmasıyla oluşturulan bir giysiydi. Omuz üzerinde bir iğne ya da broş yardımıyla tutturularak kullanılırdı. *Peplos*'lar genellikle kolsuz yapıldı. Ama bazen omuzdan kol üzerine biraz kumaş sarkıtılarak kısa bir kolu andıran modelleri de vardı. Asimetrik olarak döküm verilen kumaş sol tarafta birleştirilir ve yanı dikilmeden bırakılırdı.¹⁴³

İlk dönemlerde Romalıların da Yunan giysi biçimlerine benzer tarzda sade kıyafetler giydikleri fakat imparatorluk zamanında giysilerinin gösterişli hale geldiği

Şekil 9: Yukarıdaki görselde Antik Yunan'da kullanılan kıyafetlerden örnekler görüyor.

(Kaynak. <https://cpictures.homes/ancient-greek-women-clothing>. (erişim 07.04.2023).

bilinmektedir. Romalıların başlıca giysileri “*tunik, toga, stola, palla* ve *pallum*dur.” Roma dünyasında *toga* “*Civis Romanus sum*” giymek bir ayrıcalıktı. “*Ben Roma vatandaşıyım*” diyebilen kişiler Roma vatandaşlığını simgeleyen *toga* giyerlerdi. Roma vatandaşı olmayan kişiler, yabancılar ve köleler bu giysiyi giyemezdi. *Toga* giyen kişinin statüsünü belirlerdi. Senatörlerin giydiği *togaların* kenarında mor bir şerit olurdu.¹⁴⁴ Roma İmparatorluğu’nun ilk dönemlerinde önemli kişiler beyaz giyerlerdi. Daha sonra kırmızı ve mor renkler moda olmuştur. *Tunika* üzerine giyilen bir çeşit dikişsiz mantoya benzer görevi olan *toga* genellikle yarım daire şeklinde istisnasız yün 5,5-6 metre uzunluğunda bir kumaş parçasından oluşurdu. Bu giysi daha çok erkeklere özgü olup kadınlar ender olarak *togayı* tercih ederlerdi.¹⁴⁵

Kadınlar Antik Roma’da *chiton*’a benzer, kesimi tunikten daha bol, uzun ve kollu, boyu ayak bileğinde biten, drapeli; omuzda kıymetli fibulalar ile tutturulan “*stola*” adı verilen kostümler giymişlerdir.¹⁴⁶ *Palla* adı verilen altın ipliklerle

¹⁴³ Sarı, a.g.m. s.21.

¹⁴⁴ Recai Tandoğan, “Roma Dönemi Erkek Kıyafetlerine Bakış”, Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Anabilim Dalı, (2016), s. 5.

¹⁴⁵ Tandoğan, a.g.t. s. 5.

¹⁴⁶ Kırdemir, a.g.m. s. 42.

süslenmiş pelerinler, kadınların *stola* üzerine özel günlerde ve tören zamanlarında giydiği bir kıyafet çeşitidir.¹⁴⁷

Antik dönem kıyafetleri dikiş teknikleri açısından genel olarak incelendiğinde modellerinin sade ve kolay uygulanır olduğu söylenebilir. Kumaşların fazla ustalık ve dikiş emeği gerektirmeyen basit tarzda, vücut üstünde dökümlü duracak şekilde broş ya da fibula (çengelli iğne) ile omuzdan tutturularak giysi haline getirildiği görülmektedir. Aynı durum Asya için de geçerlidir. En eski Hint giysisi türü olan

Şekil 10:Toga büyük yarım daire şeklinde, yünlü kumaştan asimetrik bir model olarak yapılıyordu ve bu sebeple de ağır bir giysiydi. Kumaş önce sol omuzdan aşağıya döküm verilir sonra, sağ kolun altından geçerek, arkadan sol omuzun üstüne çıkardı. Giysinin üzerinde rütbe belirtilen renkli şeritler kullanılırdı. (Solda).

Romalı kadınlar, Palla/Pallium adı verilen pelerin benzeri kıyafeti boyunlarına dolayarak manto olarak kullanıyorlardı. Giysi, bazen peçe görevi de görüyordu. (Sağda). : (Giulio Ferrario, Antik ve Modern Kostüm, cilt 5. 1832, s. 759) (Kaynak <https://www.archaeologs.com/>)

“sariler” metrelerce dikilmemiş kumaştan yapılmıştır. Hintliler vücudun etrafına çeşitli şekillerde sarıldıkları kumaşlarla farklı, belirgin giysiler yaratmanın yollarını bulmuşlardır. Bu giysiler en yaygın olarak pamuktan dokunmuştur. Bazen de keçi kılı, keten, ipek veya yün de malzemeler arasındadır. En popüler Hint giysisi “sari ve dhoti” adı verilen bir çeşit pantolondur. Bu kıyafetler sarık ve çeşitli eşarplarla tamamlanmaktadır. Bu giyim tarzları uygarlığının başlangıcından beri Hindistan'da popüler olmuştur. İlginç olan bir başka detay ise bu modellerin Hindistan'da hala 21. yüzyılda giyilmeye devam etmesidir.¹⁴⁸

¹⁴⁷ Kırdemir, a.g.m. s. 43.

¹⁴⁸ Sara Pendergast, Tom Pendergast, Fashion, Costume, and Culture, Clothing, Headwear, Body Decorations, and Footwear through the Ages, Printed in the United States of America, (2004), s. 75.

1. 2. 2. Orta Çağ'da Giyim

Orta Çağ toplumlarında giysiler kişinin değerli malları arasında yer alırdı. Fakirlerin yeni giysilere ulaşması oldukça güç olduğundan; kıyafetler onlara gelene kadar çok kereler el değiştirdi. Yoksul kesimden kişilerin genelde bir takım giysisi olurdu. İyi bir gardırobu bulunan zenginlerin gardıropları, hak eden akrabalarına ve hizmetçilerine miras bırakabilecekleri kıymet biçilen mallardan sayılırdı. Giysiler çok pahalı ve değerli olduklarından yapılan işe karşılık bir ödeme aracı olarak sık sık altın yerine de kullanılırdı. Darda kalındığında, mücevher ve değerli ziynetlerin yanında kıyafetlerde rehin verme eşyası olabılırdı.¹⁴⁹

Orta Çağ'da kıyafetin bu kadar değer görmesinde el emeğine dayalı olarak üretim maliyetinin yüksekliği ve toplumsal hiyerarşi gibi faktörler söz konusudur. Avrupa'da 476 ile 1000 yılları arasında feodal bir siyasi yapı ve malikâne ler ekonomisi hüküm sürmüştür. Karanlık Çağ veya Erken Orta Çağ diye bilinen bu dönemde, siyasi kargaşalar ve ekonomik düşüşler yaşanmıştır.¹⁵⁰ Senyörler, ruhban sınıfı ve serflerden (köylüler) oluşan toplumsal yapıda kilise kurumu, sosyal hayat ve siyasal yapı üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir.

Giysi kültüründe farklı etnik stillerin ortaya çıktığı bu dönemde kadın işi olarak algılanan terzilik profesyonel anlamda erkek mesleğine dönüşmüştür. İlk kez moda da renk, kumaş ve aksesuar konularında kişisel tercihler, aileleri sülaleleri simgeleyen amblemler, marka ve monogramlar görülmeye başlanmıştır. Giysilerde ve dekorasyonda motifler ve desenli kumaşlar ilk kez Orta Çağ'da kullanılmaya başlanmıştır.¹⁵¹

Orta Çağ'da toplumsal düzeni sağlamak için her şey katı kurallara bağlı olarak, denetim altında tutuluyordu. Böyle bir denetim mekanizmasından hareketle insanın kimliğini belirleyen, hiyerarşik yapıda giyim-kuşama yön veren 3 tür kanundan söz edilebilir.

a) Giderlere göre belirlenen iktisadi ve hiyerarşik amaçlı kanunlar: Bu kanunlar, hukukçuların çalışmalarıyla düzenlenlenerek, kişisel savurganlığa yönelik,

¹⁴⁹ Crane, a.g.e. s. 14.

¹⁵⁰ Ahmet Kala, İktisat Tarihi, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, 2010, s. 66.

¹⁵¹ Şenses, a.g.t. s. 83.

halkın ve görevlilerin kılık kıyafetinin nasıl olması gerektiğini yasalaştıran kanunlardır. Aynı zamanda statü belirleyici özellikler de taşımaktadır.¹⁵²

Örneğin; Orta Çağ İngiltere'si, giyilebilecek renkler, giyilebilecek kumaşlar, kılıcın uzunluğu ve hatta atınızın üzerinde olabilecek süslemeler üzerindeki kısıtlamalarıyla ünlüdür. Ülkede “*Tüketim Yasaları*” (Sumptuary Laws),¹⁵³ statü ve sınıflar arası ayrımı belirlemek amacıyla çıkartılıyordu. Bu kanuna göre; Kraliçenin giyimi kimse tarafından taklit edilemezdi. Mor ipek ve saf altından olan kıyafetlerin sadece kraliyet ailesi tarafından korunduğu ve halk tarafından giyilemeyeceği yasalarla güvence altına alınıyordu. Bunlar dışında ise Müslümanları, Yahudileri ve cüzzamlıların ayırt edilmesi istenmiştir. Tudor Hanedanı bu konuda en kötü şöhrete sahip kraliyettir.¹⁵⁴

b) Sivil ticaret fermanları: İşlenmiş ürünlerin yanında mevcut kumaşların, kalitesini, fiyatlarını, ihracat ve ithalat konularını içeren ve kontrolünü sağlayan kanunlardır.¹⁵⁵

Bizans İmparatorluğu ticaret fermanlarının en sıkı uygulandığı ülkelerden biriydi. Yasaları koymaktaki temel amaç, her mesleği kolaylıkla denetleyebilecekleri tek bir mecrada toplamak ve sarayın öngördüğü sert uygulamalar içinde tutarak; vergilendirilemeyi kontrol etmek; belli başlı lüks tüketim mallarının ihracatını önlemektir. Bunun sonuncu tüccarlar kendi ticari alanlarında sınırlandırılmıştı ve İmparatorluğun merkezinde (Konstantinopolis) en fazla üç ay kalabiliyorlardı. Bizans'ta değerli kumaşları alıp satan “*vestiopratai*”, Suriye mallarında uzmanlaşan “*prandiopratai*”, ham ipek ticareti yapan “*metaxopratai*”, ipeği işleyen “*katartarioi*”,

¹⁵² Pınar Ülgen, “Geç Ortaçağ Avrupa’sında Kıyafet Kültürüne Genel Bir Bakış”, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11(2) (2012), s. 467.

¹⁵³ Sumptuary Laws’n kökenleri Antik döneme kadar uzanmaktadır. Örneğin, Laconia’nın Spartalı sakinlerinin içkili eğlencelere katılmaları ve ayrıca balta ve testereden daha ayrıntılı aletler, bir ev veya mobilyaya sahip olmaları da yasaklanmıştı. Spartalılar için altın veya gümüş bulundurmamak da yasaktı, mevzuatları yalnızca demir paranın kullanımına izin veriyordu. Antik Roma’da kapsamlı bir şekilde tüketim yasaları sistemi geliştirilmişti; M.Ö. 215’te başlayan bir dizi kanun, giysilerin hangi malzemelerden yapılabileceğini, eğlencelerdeki konuk sayısını ve hangi yiyeceklerin tüketilmemesi gerektiğini belirliyordu. Fransa’da IV. Philip, krallığında giyim ve sofraya harcamalarını kapsayan çeşitli sosyal düzenlemeler yapmış ve yönetmelikler çıkarmıştı. Daha sonraki Fransız kralları da altın ve gümüş işlemler, ipek kumaşlar ve ince keten kullanımı kısıtlamıştır. İngiltere’de III. Edward’ın hükümdarlığı sırasında aşırı miktarda yemek ve et tüketiminin yanı sıra kıyafete dair de kalcı düzenlemeler getirilmiştir. Encyclopedia Britannica, “Tüketim Kanunu”, 06.02.2009, <https://www.britannica.com/topic/sumptuary-law>. (erişim tarihi: 8.04.2023).

¹⁵⁴ Tom Barrington, A Brief History of Sumptuary Laws, Commercial Lore, (12 Nov, 20159).

¹⁵⁵ Ülgen, a.g.m. s. 467.

metaxoprataiden aldıkları kumaşları diken “*serikarioi*” ve keten tüccarları olan “*othonipratai*” olmak üzere altı değişik meslek erbabını bünyesinde toplayan tekstil ticareti özel bir öneme sahipti. Her iş kolu kendi sahasında baskın şekilde kısıtlanıyordu; 10 *solidiyi* geçen tüm işlemlerin, Praefectura’ya (eyalet yönetim birimi) bildirilmesi mecburiydi; ve yasaklanmış malların, en başta da erguvani ipeğinin başkentten çıkmaması ve barbar ulusların eline geçmemesi için özel önlemler alınıyordu.¹⁵⁶

c) Dini kanunlar: Yahudi, Hristiyan ve Müslümanlar gibi dini aidiyetlerin kıyafetler üzerinden de ayrımını yapmanın yanı sıra, para tutkusu ve imrenme gibi basit günahlardan kaçınmayı da hedefliyordu.¹⁵⁷

Orta Çağ Avrupa’sında yaşam biçimleri dini otorite altındadır. Özellikle reform ve rönesansa kadar kilise, kişilerin sosyal hayatını sıkı kurallara bağlamıştır. İnsan etkinliklerinin kendi başlarına bizatihi, anlamları, özgürlükleri, değerleri ve meşruiyetleri bulunmamaktadır.¹⁵⁸ Doğal olarak sosyal yaşamın bütünü kapsayan teolojik temelli bu sistem, kılık-kıyafeti alanında da belirlediği düzeni korumaya ve uygulamaya çalışmıştır. Aynı şekilde Osmanlı toplumunda da halk dini inançları doğrultusunda katagorize edilerek, başta Müslümanlar Hristiyanlar Yahudiler olmak üzere her inancın kıyafet seçimleri, hangi tür giysileri giyip giymeyecekleri iktidarlarca belirlenmiştir.

Giyim kuşamla alakalı bütün şeyler esasında bir sosyal durum göstergesidir. Fakat bazen zenginlik değil; fakirliğin de göstergesi olabilir.¹⁵⁹ Nitekim Orta Çağ’da halkın büyük bir bölümünün hiçbir yasal hakkı bulunmayan ve yoksul serflerden oluşuyordu. Orta Çağ’ın hiyerearşik toplumunun en alt katmanını oluşturan bu kesim çok kısıtlı koşullarda giysilerini kendi çabalarıyla üretiyordu.¹⁶⁰ Üst sınıfların modası sürekli değişirken, köylüler ve işçilerin kıyafetleri yüzyıllar boyunca çok az değişim göstermiş, mütevazı giysilerle yaşamlarını sürdürmüşlerdir. 4. yüzyıldan 15. yüzyıla

¹⁵⁶ Cyril Mango, Bizans Yeni Roma İmparatorluğu, Çev: Gül Çağalı Güven, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008, s. 64.

¹⁵⁷ Ülgen, a.g.m. s. 467.

¹⁵⁸ Mehmet Evkuran, “Ortaçağ Paradigması ve Siyasal Düşüncenin Evrimi”, Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. II, sayı: 4, (2003), s. 57.

¹⁵⁹ Ülgen, a.g.m. s. 473.

¹⁶⁰ Britannica, T. Ansiklopedi Editörleri. “Kölelik.” Encyclopedia Britannica , (02.03.2023). <https://www.britannica.com/topic/serfdom>. (erişim, 08.04.2023).

kadar kıyafetleri basit ama çok yönlü bir tunik modeli etrafında dönüp durmuştur.¹⁶¹ Dolayısıyla giyim-kuşama yön verenler aristokratlardı.

4. ve 15. yüzyıla kadar hüküm süren Doğu Roma/Bizans İmparatorluğu halkı, Batı Roma geleneklerinin çoğunu miras almıştı, ancak Doğu'nun tarzlarından da etkilenmişlerdi. Constantinople'nin bir ticaret merkezi olması sayesinde, üst katmandan zengin Bizanslılar kıyafetlerinde ipek ve pamuk gibi lüks kumaşları kullanıyorlardı.¹⁶² Fakat zengin ile fakir arasında şaşırtan bir eşitsizlik vardı ve üretim maddelerinin, özellikle de giysilerin fiyatları, oldukça yüksekti.¹⁶³

Zaman içinde Bizanslılar Batı Roma'dan kalma uzun kollu, dökümlü, sarılmış giysiler olan *tunicas* ve *dalmaticas*'ı tercih etmez olmuşlardı. Bunun yerine kolları dirsekte ya da el bileğinde bağlanan *dibetesion* giyiyorlardı. *Dibetesion* sarayda imparator ve en üst düzey görevliler tarafından giyilen bir giysiydi.¹⁶⁴

Bizans saray giysileri, imparatorluğa özgü renkler ve değerli mücevherler ile hem kendi halkının hem de yabancı toplumların gözünde gücünü ve kutsallığını arttırma amacına yöneliktir.¹⁶⁵ Bizans İmparatoriçesi Saray'da hamileliğinin son zamanlarını doğacak olan çocuğuna giysi hazırlayarak geçiriyordu. Giysi dikmek her kesimden kadının mutlaka yapması gereken etkinliklerden biriydi.¹⁶⁶

Orta Çağ Avrupasında erken dönem kostümleri incelendiğinde Karolenj¹⁶⁷ İmparatoru Şarlman, (iktidar yılları,774-814) kılık kıyafet konusunda halkın önündeki

¹⁶¹ Melissa Snell, Bölge ve Döneme Göre Ortaçağ Kıyafetleri, Tarih ve Kültür, Günlük Hayat, <https://tr.eferit.com/> (erişim.08.04.2023).

¹⁶²<https://istanbultarihi.ist/117-konstantinopoliste-giyim-kusam-330-1453>. (erişim, 14.03.2022).

¹⁶³ Mango, a.g.e. s. 47.

¹⁶⁴ Şule Kılıç, "Orta ve Geç Bizans Dönemi Giysileri, (9.-14. Yüzyıllar)", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, (2004), s. 42.

¹⁶⁵ Kılıç, a.g.t. s. 97.

¹⁶⁶ Barbara Hill'in, Bizans İmparatorluk Kadınları İktidar, Himaye ve İdeoloji, Kitabında Aktaran, Zilhace Ataş, "Bizans İmparatorluğu'nda Saray Teşkilatı", Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, Fırat Üniversitesi Sosyal Bölümler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, (2007), s.88.

¹⁶⁷ Roma'da 8.-9. yüzyılda meydana gelen işgaller sonunda *latifundia* sahiplerinin yerine geçen German aristokratlar zaman içinde küçük ve orta sınıf çiftçilerin hepsini ortadan kaldırmışlar ve halkı, toprağa bağlı köle, serf düzeyine indirgeyerek, kendileri derebeyleri olmuşlardır. *Merovenj* devrinin sonunda bütün topraklar derebeyler ve kilisenin arasında bölüşülmüştür. *Latifundia* 'ların ortadan kaldırılması ve Akdeniz ticaretinin Kuzey Afrika'da hâkimiyet kuran Müslümanların eline geçmiş olması Avrupa'da ticareti kesintiye uğratarak tarımsal üretimde azalış, kapalı ve kısıtlı ekonomik sistemi başlatmıştır. Tarım yerine zanaatkarlık yapan kesimin de sayıları gittikçe azalıp hareketliliğini kaybeden şehirlere yerleşmişlerdir. Zanaatkarların buralarda loncalar halinde örgütlenendiler. Bu insanlar şu üç mevkiden birinde yer buluyordu: usta, kalfa, çırak. Orta Çağ toplumları özellikle 8. yüzyıldan itibaren derebeyi-serf; usta-kalfa-çırak ve ruhban kademelerinden oluşan tam bir hiyerarşik toplum haline gelmiştir. İşte, bu yeni döneme, *Karolenj* dönemi denmiştir. "Orta Çağ Karanlığı" deyimiyle genellikle bu dönem kastedilir. Orta Çağ'da Siyasal Sosyal Kurumsal Yapı, <https://acikders.tuba.gov.tr/> (erişim. 07.04.2023).

en parlak örnektir. Oldukça şaşalı bir tarzda giyinirdi. Başına gösterişli mücevherlerden yapılmış taçlar ve altından broşlar takardı. Mücevherlerle süslü ayakkabıları, altın veya gümüşten kemeri vardı. Kılıcının kabzası bile altından olup değerli taşlarla bezenmişti.¹⁶⁸

Bunun yanında giysiler ait olduğu topluluklara göre farklılık arzederdi. Özellikle de bu dönemde görkemli kadın modasını temsil eden değişik renklerdeki biri uzun, diğeri ise kısa kollu ikili tunik elbiseler çok kıymetliydi. Kemerler kalçanın üzerine takılırdı. Çoğunlukla altın ve mücevher işlemeli bu kemerler çok pahalı olup ender bulunan parçalardı. Kadınlar Karolenj döneminde başlarını ve omuzlarını kaplayan peçelerle örtünüyorlardı. Peçeler dini inanışları gereği Mothe Eve (Meryem Ana)'nın ruhuna itafen kullanılırdı. Şarلمان'dan sonra ise kadınlar şeffaf giysiler yerine daha da ağır ve gösterişli kıyfetler giymişlerdir.¹⁶⁹

Kuzey Avrupa'daki İskandinav ve Germen halkları soğuk iklimden korunmak için genellikle yünlü kumaşlardan, erkekler pantolon, dar kollu gömlek, pelerin ve şapka, kadınlar tunik ve katmanlarını giiyorlardı. Avrupa'da Orta Çağ'da kıyafetlerin, genellikle Haçlı seferleri ve yaşanan din savaşlarından etkilendiği görülmektedir. Başlığı, ilk olarak şövalyeler 12. yüzyılda giymiştir. Soylular, geçmiş yıllara göre daha bol mantolar giymeye başlamışlar, giysilerdeki süslemelerin oranı artmıştır. Ayaklarda sandaletlerle birlikte altın döşemeli, bacakları saran çoraplar, ellerde, arkaları mücevherli eldivenler kullanılmıştır.¹⁷⁰

III. Henry döneminin İngiltere'sinde son derece güzel ve gösterişli kumaşlar üretilmiştir.¹⁷¹ Soylular bu güzel kumaşları üzerlerinde sergilemek adına kıyafetlerinde drape tekniğiyle metrelercesini bir arada kullanmışlardır. Soyluların giydiği tunikler o kadar göz alıcıdır ki, tuniklerin üzerinde hazırlanan drapelere yoğunluğu nedeniyle bu döneme "*drape yüzyılı*" bile denmiştir.¹⁷²

Orta Çağ'da dünyasında kumaş çok değerli bir ticaret ürünüydü. O nedenle olacak ki varlıklı kimseler zenginliklerini sergilemek için, mümkün olduğunca fazla miktarda kumaş kullanılarak yapılan kıyafetler giiyorlardı.

¹⁶⁸ Ülgen, a.g.m. s. 467.

¹⁶⁹ Ülgen, a.g.m. s. 468.

¹⁷⁰ Ülgen, a.g.m. s. 476-477.

¹⁷¹ Saadet Bedük, Şerife Yıldız, "Giysi Tasarımında Drapaj" Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , (11), (2004), s. 173.

¹⁷² Bedük, Yıldız, a.g.m. s. 174.

Kumaş üretiminde Flanders ve Brabant kentleri ün kazanmıştı. Özellikle Almanya’da, Flanders’den kumaş ithal eden terziler (gewanschneider), bunu dükkânlarında arşınla satıyor, Floransa’da da *Arti di Calimala*’nın (Floransalı kumaş tüccarları loncası) pek çok acentesi de aynı şekilde ithal edilen kumaşları piyasaya sunuyorlardı.¹⁷³

Şekil 11: Yukarıda İtalyan ressam Gentile da Fabriano’nun 1420 yılına ait *Coronation of the Virgin* adlı tablosu görülmekte. Orta Çağ’da kumaş en önemli ticari mallardan biri sayılırdı ve çok değerliydi. Dini içerikli bu tabloda da figürlerin üzerindeki giysilerin, kumaşlarında bulunan desenler öne çıkarılmıştır. (Kaynak <https://www.google.com/culturalinstitute/asset-viewer/>). (erişim 20.05.2023).

profesyonelce uygulamak için usta terzilere duyulan ihtiyaç terzilerin de kendilerini geliştirmesine yol açmıştır. Avrupa’da mimari ile başlayan sonra giysileri etkileyen Gotik Akımı terzilik mesleğini de sanat kolu olarak öne çıkarmıştır.

12. yüzyıla gelinceye kadar giysiler -yukarıda değinildi gibi- kumaşların basit kesimlerle bir toka ya da broş tarzı aletlerle birbirine tutturulması sonucu yapıliyordu. Ama artık kıyafetler çok fazla detayı olan süslü ve abartılı bir hale bürünmüştür.

12. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkmaya başlayan ve uzun yıllar etkisini sürdüren Gotik mimarinin keskin hatları Avrupa modasına da yeni bir soluk getirmiştir. Mimarideki yapıların sivri, ince ve dikey hatları, kıyafetlere de bu minvalde detaylar eklemiştir. Kilise ve kuleler, kemerler ve kale burçları, dönemin giysi modasında yeniden yorumlanmıştır. Vücut hatlarının konturlarını ortaya çıkaran, eski stillerin yerini alan şık görümlü kostümlerle ilk kez kadın ve erkek giyiminde gerçek manada¹⁷⁴ “*femenin-maskulen*” ayrımına gidilmiştir. Gotik modasının olağanüstü detaycı ve elegant tarzı Avrupa’da büyük rağbet görmüştür. Kıyafetlerdeki slim fit kesimleri

¹⁷³ Henri Pirenne Ortaçağ Avrupa’sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul, İletişim Yayınları 2005. s. 188.

¹⁷⁴ Fehime Yeşim Gürani, Sema Yalçın, Fatma Yelda Gezicioglu, “Gotik Mimarinin Moda Tasarımına Yansımaları: Guo Pei Örneği”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 14, Sayı: 77, (2021), s. 518.

Bununla birlikte elbise modellerindeki ayrıntıları en iyi şekilde uygulayabilmek için terzilerin de tecrübe ve deneyimleri gelişmiştir.

14. yüzyıla girilirken giyim kuşamda önemli değişimler dikkat çekmektedir. Profesyonel terziliğin başlamasıyla basit kesimli, bol giysilerden ziyade vücuda oturan çok daha ayrıntılı dar kesim giysilere geçildiği gözlemlenmektedir. Dönemin kıyafetlerinde yarıları yırtmaçlı paltolar, düşük bel giysilerle vurgulanmak istenen ince bel ve dikiş detaylarıyla kalçalar ön plana çıkartılmak istenmiştir. İstenen görünümü elde etmek için sadece kadınların değil erkeklerin de kıyafetlerinin içine dolgular konulmuştur.¹⁷⁵ Kıyafetlerdeki renk uyumu kendini kontrast renklerin cazibesine bırakmıştır.

Floransa'da kadınlar bedenlerine ve kalça hizasına sımsıkı oturmuş, aşağı kısmı bol ve geniş ve altları bordürlü etekleri giyorlardı. Üst bölümde drapelerle toplanmış değerli aksesuarlarla tutturulmuş şık kostümler, kadife ve deriden yapılmış sivri burunlu ayakkabılar giymişlerdir. Kadınlar İngiltere'de ise yüksek bel, geniş kemerli, derin göğüs "V" dekoltesinin beyaz kadifelerle kapatıldığı, yakasında tilki, vizon gibi değerli kürklerin monte edildiği, arkasında uzunca kuyrukları olan kostümleri tercih ediyorlardı.¹⁷⁶

Çağın Gotik stil mimarisinin keskin hatlarından etkilenen giyim biçimleri sosyal sınıfların ayrımını da belirliyordu. Kıyafetlerin modeli kadar, renkleri de bu ayrımın bir parçasıydı.¹⁷⁷ Örneğin, yoksulların parlak renkler giymesine izin verilmiyordu, sadece asil ailelerin temsilcileri arasında yeşil, kırmızı ve mavi kıyafetler giyilebiliyordu. Sıradan halkın giysilerinde kahverengi, gri, siyah gibi renklerin dışına başka renklerin kullanılması yasaktı.¹⁷⁸

1. 2. 3. Modern Dönem Kıyafet Kültürü

Tarihin her devrinde giysi kültürü siyasi ve sosyal olaylardan tartışmasız olarak büyük etkiler almıştır. Bu bağlamda 16. yüzyıldan itibaren Avrupa'da Reform ve Rönesans hareketleri giyim-kuşam tarzlarına yeni modeller eklemiştir. Rönesans, basit

¹⁷⁵ Şenses, a.g.t. s. 91.

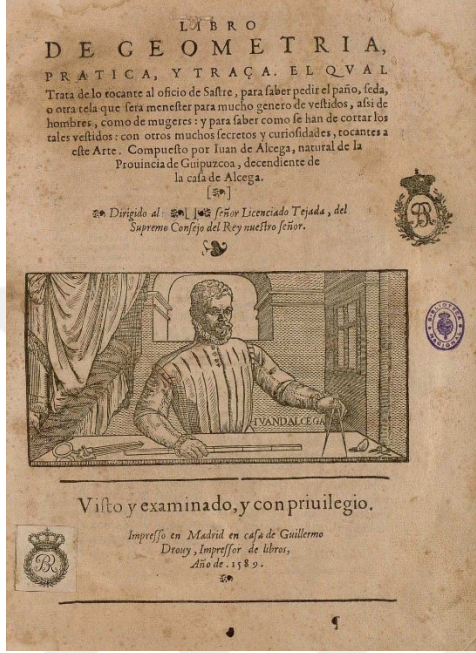
¹⁷⁶ Gürani, Yalçın, Gezicioğlu, a.g.m. s. 518.

¹⁷⁷ <https://nainabhadana.wordpress.com/2014/12/12/medieval-age-fashion-in-europe-2/> (erişim, 10.04.2023).

¹⁷⁸ <https://tr.ruarrioseph.com/templates/ruarrioseph/images/logotype2.jpg> (erişim, 10.04.2023).

kesimleri olan kıyafetlerden vücut şekline ayrıntılı modellerle oturan kıyafetlere geçişin olduğu ve terziliğin ciddi anlamda ustalığa dönüştüğü bir dönemdir.

Bu dönemde özellikle kıyafet kesimlerinin, giyen kişinin görüntüsü ve statüsüyle fazlasıyla alakalı olması sebebiyle terzilerin işçiliği, giysilerde kullanılan kumaş ve malzemeler kadar önem kazanmaya başlamıştır. İlk giysi kalıpları “patronlar” bu

Şekil 12: Juan de Alcega'nın terzilikle ilgili kitabının kapağı (1580).
(Kaynak: es.wikipedia.org/wiki/Juan_de_Alcega) (erişim, 04.28.2023).

dönemin eseridir. 16. yüzyılın sonlarına doğru patron kitapları çıkarılmış, bu kitaplar kumaşı idareli kullanma ve düzgün kesim için oldukça önemli ve yol gösterici olmuştur.¹⁷⁹ İspanyol bir matematikçi ve terzi olan Juan de Alcega'nın 1580 yılına Madrid'de *De Geometria, Practica, Ytraça. el Qval* (Geometri, Uygulama ve Kalıp Üzerine Kitap)¹⁸⁰ adlı patron kitabı bunlardan biridir. Alcega kitabında; terzilik hakkında ipek veya diğer kumaşların nasıl sipariş edileceğini ve bu tür kumaşların nasıl kesilerek elbise haline getirileceğini detaylı çizimlerle anlatmış ve terzilik mesleğini ilgilendiren diğer birçok sırrı da paylaşmıştır.¹⁸¹

Dönemin giysilerinde daha keskin çizgiler dikkat çekmektedir. Erkeklerin giydiği double pantolon ve ceketler, paltolar, kadınların ise etek ve korsajlar günümüz kıyafetlerinin ilk öncüllerini oluşturmuşlardır. Sert yatay çemberlerden yapılan tarlatanların da ortaya çıkışı Rönesans Dönemi'ne tarihlenmektedir. Giysilerdeki etekler, juponlar, takma kollar, daracık kısa yelekler, elbiselerdeki kuyruklar ve

¹⁷⁹ <https://boboscope.com/icerik/moda-tarihinin-ronesans-ihisami>, (erişim, 13.04.2023).

¹⁸⁰ Juan de Alcega, üç bölümden oluşan kitabının ilk bölümü; bazı geniş parçaların daha dar olanlara indirgenmesi ve kumaşların hesaplı kullanılmasıyla ilgilidir. İkinci bölümde: erkekler, kadınlar, din adamları, askeri emir komutanları, mızrak dövüşü kostümlerinin yanı sıra direk takımları ve bayraklar için 135 adet desen ve modeller yer almaktadır. Desenler, daire ve dairesel, eliptik ve parabolik semboller gibi şekiller kullanılarak geometrik olarak yapılmıştır. Üçüncü bölüm ise, farklı takım elbiseler için gereken kumaş miktarını veren bir dizi tablodan oluşmaktadır. Bkz. Victor Navarro Brotons, Real Academia de la Historia, Madrid, (İspanya Enstitüsü-Ulusal Kütüphane, 1992).

¹⁸¹ Victor Navarro Brotons, Real Academia de la Historia, Madrid, (İspanya Enstitüsü-Ulusal Kütüphane, 1992).

renklerde kullanılan nüanslar bu dönemde yoğun biçimde görülmektedir.¹⁸²

Kadınlar elbiselerinin vücutlarına iyice oturabilmesi için balina kemiği ya da metal akşamlardan yapılan son derece rahatsız edici sıkı korseler kullanmışlardır. Zamanla alışkanlık haline gelip modaya dönüşen korse çılgınlığı, ince görünmek uğruna çok fazla sıkıldığında organlara zarar vermekteydi. Kadınların bellerini daha ince göstermek uğruna katlandıkları bu eziyet, hamile kadınların bebeklerinin sakat ya da ölü doğmasına bile sebep olmuştur.¹⁸³

Yeni Çağ'ın gelişile, İngiltere ve Fransa'daki kıyafet modası Alman modasının rüzgârına kapılmıştır. Fransa Kralı VIII. Charles tarafından İtalya'nın işgali şüphesiz İtalyanları Fransız modasıyla tanıştırmıştır. Ancak Rönesans modası da Alpler'in üzerine nakledilmişti. VIII. Charles (1470-1498) hala Orta Çağ kralı iken, I. Francis (1494-1547) gerçek bir Rönesans hükümdarıydı.

İngiltere'de ise tahtta VIII. Henry (1491-1547) vardır. Artık Gotik modasının dikey sivri hatları, yerini Tudorlar'ın yatay kare ve yuvarlak stillerine bırakmıştır. Kadın başlıkları da Gotik zirvelerden ve Tudor pencerelerinin kare görüntüsünü andırmaya başlamıştır. Ve yeni yüzyılın gelişile birlikte giysilerde ilginç bir Almancıl detay oluşmuştur.¹⁸⁴ Burgonya Savaşı (1476) "*Burgundy, at the Battle of Grandson* sonrasın da ortaya çıkan bu tarzda, dikilen kostümün üzerine yarım ay formunda yarıklar açılıyordu. 1500'lü yıllara damga vuran yarık tekniğini, tüm bölgeler kullanılırken Almanya'da abartılarak, aşırı şekilde kullanılmıştır. Giysiler gibi ayakkabılara bile bu yarıkların süslemeleri yapılmıştır.¹⁸⁵ Genelde erkek kıyafetlerinde kullanılan bu sistem kadınların kıyafetlerinde de denenmiş fakat pek talep görmeyince uygulamaktan vazgeçilmiştir.¹⁸⁶

Dönemin genellikle erkek kıyafetlerinde popüler olarak uygulanan yarık modası sanatçılarında gözünden kaçmamıştır. Tarihte her dönem toplumun nabzını tutan bu sanatçılardan İtalyan Ressam Giovanni Batista Moroni'nin yaptığı bir tabloda yarık tekniğini en ince ayrıntısına kadar resmetmiştir

¹⁸² Şenses, a.g.t. s. 136.

¹⁸³ https://nazkeskinn.blogspot.com/2013/02/moda-tarihi-ve-donemleri_14.html. (erişim,13.04.2023).

¹⁸⁴ James Layer, *The Concise History of Costume and Fashion*, Printed and Bound in Great Britain, Tarihsiz, s.74.

¹⁸⁵ Layer, a.g.e. s.74.

¹⁸⁶ Fatma Öztürk Dönmez, "Tarihi Kostümlerin Avrupa Resim Sanatı İçerisinde İncelenmesi", *İdil Dergisi*, Cilt. 4, Sayı,18, (2015), s. 126.

Şekil 13: Yukarıdaki görselde Geç Rönesans dönemi ressamlarından İtalyan Giovanni Batista Moroni'nin “Bir Terzi” (The Tailor) (1571) adlı çalışması yer almaktadır. Terzinin kıyafeti bir aristokrat kadar şık ve özenlidir. Üzerindeki gömlek dönemin modasına uygun olarak küçük küçük yarıklarla süsüdür. (Kaynak: <https://twitter.com/NationalGallery>. (erişim, 12.04.2023)).

Moroni'nin kostüm detayları konusundaki başyapıt niteliğindeki eseri, “Bir Terzi” isimli çalışmasını incelediğimizde, terzinin ceketinin küçük yarıklarla süslendiğini görmekteyiz. Ayrıca yaka ve kol ağzlarında bulunan şık kırma ve dantel süslenmeleri genellikle asilzade ve varlıklı insanlarca kullanabilen kostüm parçalarıdır. Bu da bize terzilik zanaatının devrin zengin ve saygın zanaat kollarından biri olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Terzinin yakasındaki kırma dantel, belinde takılmış kılıç kemeri, çarpıcı renkteki balon pantolonu ve pantolonun ağ kısmında bulunan “Codpiece” adlı parça Rönesans Dönemi kostümlerinin en tipik stil

özellikleri arasındadır.¹⁸⁷

Rönesans'ın erkek kıyafet tarzlarında esas vurgu omuzlarda ve göğse yapıldı. Erkekler dize kadar uzun, belden kemerle bürülmüş ve göğsü kabarık tunikler giyorlardı. Şapkaların modelleri düz ve geniş idi. Gömlekler bol dökümlü, bileklerde ve yakada toplanıyordu. İlerleyen zamanlarda balkabağı formunda, bacakların diz üstünden itibaren stretch gibi sarıldığı bir pantolon çeşidi moda olmuştu. Rönesans giyim tarzında erkekler de kadınlar gibi korse kullanıyor, “V” şeklinde ince görüntüsü oluşturmaya çalışıyorlardı. Kısa pelerinler takılıyor ve tüylerle süsleniyordu. Yakalar fırfırlı, bu yakalarla uyumlu bileklikler zaruriydi.¹⁸⁸

¹⁸⁷ Öztürk Dönmez, a.g.m s. 133.

¹⁸⁸ Zeynep Özar Berksü, “Modanın Tarihsel Evrimi: Rönesans ve Yeniden Doğuş”, 2021, <https://www.ogusto.com/> (erişim 13.04.2023).

Rönesans Dönemi'nden sonra 1580-1750 yılları arasında Avrupa saraylarında ve aristokrat çevrelerde şaşalı zevklerin yansıması ile ortaya çıkan, Barok Sanat

Şekil 14: Fransız Rönesans Ressamı François Clouet'nin Medici ailesini resmettiği tabloları dönemin Rönesans giyim tarzını en iyi şekilde yansıtmaktadır. Çocukların üzerindeki balon pantolonların dikkat çektiği eserlerde solda: Catherine de Medici ve çocukları, sağda: gelecekteki IX. Charles görülmektedir. (Kaynak: <https://tarisio.com/>). (erişim.14.04.2023).

Akımı, yükselişe geçen burjuva sınıfının yeni yaşam tarzı ve saray hayatının sosyal aktiviteleri dolayısıyla önceki dönemlerden ayrı bir stil oluşturmuştur.¹⁸⁹

Genel anlamda Barok Dönemi'n giyim modası 17. Yüzyılda Fransa Sarayı'nda kibarlık ve medeniyet anlayışının oluşturduğu lüks ve görkemli hayatın giysilere yansımasıyla, ortaya çıkmıştır.

190

Moda tasarımcıları için 17. yüzyıl önemli bir dönem olarak nitelendirilmektedir. Önceleri kıyafetler yalnızca evde hizmetliler tarafından yapılıyorken 14. Louis'in iktidarında terziler bir esnaf birliğine kavuşmuştur. Aynı zamanda tasarımlar da yapan bu terziler müşterilerini yeni modeller, parlak kumaşlar ve aksesuarlar kullanmayı kabul ettirerek yepyeni stiller yaratmanın fırsatını bulmuşlardır.¹⁹¹

Güç gösteriş ve statünün had safhada sergilendiği yıllarda buna paralel giysilerin modelleri de abartılı bir şekle dönüşmüştür. Kıyafetlerde yoğun olarak kullanılan; kabarık görünümlü birkaç katlı etekler ve elbiselere rağbet edilmiştir. Giysiler genellikle kadife, atlas, yün, muare, ipek, ince pamuklu kumaşlardan yapılmıştır. Elbiselerin kenarlarına drapeler dikilerek boyut kazandırılmış; Sarayların şatafatlı perde tasarımları giysilerin süslemelerine de ilham vererek pileler, fırırlar, drapeler ve işlemeli taşlar öne çıkmıştır.¹⁹²

¹⁸⁹ Fatma Engin Alpat, Fazilet Ceyhanlı, "Barok Sanatın ve 1990'ların Moda Trendlerinin 2010-2019 Yılları Arasındaki Giyim Modalarına Etkisi" İdil Dergisi, Sayı: 61, (09/2019), s. 1125.

¹⁹⁰ https://nazkeskinn.blogspot.com/2013/02/moda-tarihi-ve-donemleri_14.html. (erişim,14.04.2023).

¹⁹¹ Sinem Kırdemir, Giysi Tarihi, "Barok Dönemi-Rokoko Dönemi" Beypazarı Meslek Yüksekokulu / Tasarım Bölümü, s. 5, 2020.

¹⁹² Alpat, Ceyhanlı, a.g.m. s. 1126-1127.

Rönesans Dönemi'nde erkeklerin kullandığı balon/külot şeklindeki pantolonların boyları diz üstüne kadar çıkmış, kenarlarına şeritler ve işlemeli kurdeleler uygulanmıştır. Bir süre sonra bu balon külot benzeri pantolonlar değişmiş, dönemin başarılı ve ünlü Venedik'li aktörü Pantolon'un adından esinlenerek “*pantoloni*” ismini almıştır. Paris'in moda merkezi olmasını takiben Versailles Saray'ı modaya yön vermeye başlamıştır. Sarayda kadınlar eteklerde kullanılan çember

Şekil 15: XIV. Louis 1642 yılında 4 yaşına tahta geçti 1715'te öldü. İhtişamı ve lüks yaşamı seven Louis 'Güneş Kral' olarak biliniyordu. Yukarıdaki görselde XIV. Louis'in dönemin Barok modasına uygun olarak gösterişli kıyafetler ve topuklu ayakkabılar için de bir tablosu görülüyor. (Kaynak:<https://www.mynet.com>. (erişim,04.29.2023).

tarlatanlar yerine üst üste üç ayrı etek giymeyi tercih etmişlerdir. Eteklerin ilki kalın beyaz pamuklu kumaştan yapılıyor, “*falbalas*” adında volanlı ikinci etek de birinci eteğin üzerine giyiliyordu. En üsteki üçüncü etek ise önünde önlük benzeri bir parçası ve arkada katları olan bir etek modeliydi.¹⁹³ Saraylı kadınlar giydikleri bu kat kat eteklerle çevresindekilere, şıklıklarını göstermeyi ve beğenilmeyi arzu ediyorlardı.

17. yüzyıl Avrupa modasının temel özellikleri zenginlik, ihtişam, abartılı süsler ve canlı parlak renklerdir. Öyle ki İsveç Kralı Karl Gustaf 1654 yılındaki taç giyme merasiminde her yeri muhteşem işlemelerle dolu çarpıcı bir ceket giymiş, o güne kadar hiç kimse Barok tarzını, bundan daha başarılı bir şekilde sergileyememiştir.¹⁹⁴

1700'lü yıllarda Barok üslubun devamı olarak bu kez de daha süslü ve gösterişli kıyafetlerin giyildiği Rokoko modası ortaya çıkmaya başlamıştır. Dönemin dekoratif sanat anlayışından esinlenilerek Fransa'da başlayan akımın öne çıkan figürü lükse merakıyla tanınan Kraliçe Maria Antoinette'dir.

Elbiselerin etek kısımları çember kafesinden arındırılmıştı, ama bu kez de katlı, üst üste giyilen eteklerle başka bir gösteriş unsuru ortaya çıkarılmıştır. Kalça kısmında eteğin altına etek yastığı denen bir dolgu malzemesi konularak eteğin olabildiğince kabarık ve dikkat çekici gözükmesi amaçlanmıştır.

¹⁹³ Kırdemir, a.g.m., s. 15.

¹⁹⁴ Kırdemir, a.g.m., s. 26.

Kıyafetlerde sıklıkla, düğmeler ve ipek bağcıklar kullanılmıştır. Kadınlar soğuk günlerde pelerin tarzındaki kapüşonlu giysiler giyiliyor, normal günlerde ise sırtında robalı, dökümlü, boyu kalça hizasının biraz altında biten “*Brunswick*” üstlükler giyilmiştir.¹⁹⁵

Dönemin Rokoko modasının öne çıkan başlıca aksesuarları, peruklar, şapkalar, eldivenler, yelpazeler, bastonlar, şemsiyeler ve opera dürbünleridir. Giysilerde fiyonk detayları, kürklerden yapılmış manşonlar, oldukça çok kullanılmıştır. Ayakkabılar ise burunları kare, kalın topuklu kaba görünümlü idi. Ayakkabılara da statü belirleme rolü verilmesi sebebiyle kırmızı renkli olan topuklu ayakkabıları sadece asiller giyebilmekteydi.¹⁹⁶

Kısacası Rokoko aristokrat çevrelerin lüks, israf ve savurganlığının modasıdır. Ekonomik açıdan bakıldığında emeğin sömürüldüğü kapitalizmin yükselişe geçmeye başladığı yıllardır. Fransa da tekstil sektörü hızla ilerlerken tüketime yönelik kumaş piyasası oluşmuştur. İthal edilen ipek, saten, kadife, gibi kumaşlarla birlikte son derece değişken modalar görülmektedir.¹⁹⁷

1789 yılından sonra Fransız İhtilali’nin sosyal, siyasal ve düşünce hayatındaki etkileri dünyaya dalga dalga yayılmaya başlamıştır. İhtilal, geleneksel ve sosyal üst tabakanın yıkılışına ve Fransa’da 19. yüzyıl boyunca toplumunun karakterize olacağı zengin burjuva sınıfının yükselişine tanık olmuştur. Devrimden önceki lüks ve savurganlığa tepki olarak kıyafetler sadeleşmiştir.¹⁹⁸ Elbiseler uzun basit kombinezon görünümünde pamuk, keten ve muslin gibi kumaşlardan yapılıyordu. Popüler renk beyazdı. Elbiselerin üstüne giyilen bağcıklı korseler ve kırmızı kurdeleler devrimcilere örtülü destek anlamına geliyordu. ¹⁹⁹

Devrimden sonra ortaya çıkan bu “*Neoklasik*” üslup çok fazla sürmemiş, gücü elinde tutarak zenginleşmiş olan burjuva sınıfı, devrimin ilk yıllarında savunduğu sade giyim tarzından sıkılarak, yeniden eskiden olduğu gibi moda hiyerarşisine

¹⁹⁵ Kırdemir. a.g.m., s. 35.

¹⁹⁶ Kırdemir. a.g.m., s. 50.

¹⁹⁷ William Sewell, “The Empire of Fashion And The Rise of Capitalism In Eighteenth-Century France” Past & Present, 206 (1), (2010), p. 86.

¹⁹⁸ Merve Gerçek, “Fransız Devrimi’nden İtibaren, Sanayi Devrimi, I. ve II. Dünya Savaşları ve Sovyet Devrimi’nin Avrupa Kadın Giyimi Üzerindeki Etkileri” Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tekstil ve Moda Dalı, (2006), s. 36.

¹⁹⁹ Ed: Kathryn Hennessy, “Fashion The Definitive History of Costume and Style”, DK, 2012, p. 168.

başlamıştır.²⁰⁰ Asırlarca Saray tarzını taklit eden bu orta sınıfın kendisi artık moda yaratan konuma yükselmiştir. Burjuvanın da başlarda kendinden önceki hiyerarşik sınıflara gösterdiği savurganlık tepkisi kısa sürede unutulmuş benzer bir döngü içinde moda dünyasına yön vererek büyük değişikliklere yol açmışlardır.

İhtilali'n yeni ekonomik gücü burjuvaziler, Lucien Febvre'nin tanımıyla, kendiyile, başarısıyla, kesintisiz yükselmesiyle ve aynı zamanda zenginliğiyle iftihar etmektedir.

Burjuvazi, stüsünü ispat etmenin, gücünü ilan etmenin, kendi yetkilerini önceki otoritelerin yerine geçirmenin açlığı içindedir. Panurge gibi yayında bin tane teli olan ve gittikçe yüzyılın bütün kavşaklarına yerleşen, buradan da ana yolları hâkimiyeti altına alan ve tüm akımlara hükmetmeye çalışan sınıfsal bir grup söz konusudur. Bu sınıf, sürekli bir hareket, sürekli bir tutku, sürekli bir var oluş gayreti içinde olan ve mücadele eden, dövüşen, istediğini sağlam bir iradeyle istemektedir.”²⁰¹

Yüzyılların ezilmişliğinden sıyrıldığı anda kendini sosyal hayatta ve kılık kıyafette de yeniden yapılandıran bir burjuvazi karşımıza çıkmaktadır. Artık onun giyim tarzı modaya öncülük etmeye başlamıştır.

Erkekler rahat ve kullanışlı giysileri tercih ederken kadınların fiziksel güzelliklerini vurgulamak için oldukça şaşalı ve süslü giyinmeyi önemsemişlerdir. 18. yüzyılın sonunda, sabitlenen erkek giysileri günümüze kadar, kimi ayrıntıların dışında genel çizgisini korumuştur.²⁰²

19. yüzyılda sanayileşmeyle birlikte birçok yeni tekstil fabrikası açılmış, fabrikalarda üretilen giysiler, mağazalarda satışa sunulmuştur. Yine de evlerde kişiye özel elbiselerin dikilmesi veya terziye yapılması devam etse de artık eskisi kadar, zanaatkar terzilerin geçerliliği kalmamıştır.²⁰³ Bu dönem kadın erkek fark etmeden kılık kıyafet, dikiş makinalarının icadına, dikiş tekniklerini anlatan kitapların çıkmasına ve giysi kesimiyle ilgili metotlarının yaygınlaşmasına bağlı olarak, daha bütüncül bir yapıda ilerlemeye başlamıştır. Giysi imalatçısı sanayiciler arasında kar

²⁰⁰ Gerçek, a.g.t. s. 36.

²⁰¹ Lucien Febvre, Uygarlık, Kapitalizm ve Kapitalistler, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1995, s. 95.

²⁰² Ece Nüket Öndoğan, Ziyet Öndoğan, Moda ve Marka, Ankara, İksad Publishing House, 2021, s.12.

²⁰³ Nihan Yavuz, “Victoria Dönemi Modasında Kadın Giyimi”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tekstil ve Moda Tasarımı, (2013), s. 79.

oranlarını yükseltmek ve daha fazla üretim yapabilmek için inanılmaz bir rekabet ortamı oluşmuştur. İmalatçılar, ürettikleri kıyafetleri daha cazip hale getirebilmek için çeşitli süsleme, plise ve başka dikiş tekniklerini kullanmışlardır.²⁰⁴ Tekstil piyasasındaki rekabet 19. yüzyılda kadın giysisinde aşırı süslü bir modanın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Sanayi Devrimi'nin başladığı yıllarda İngiltere tahtında olan Kraliçe Victoria, ülke yönetiminde uyguladığı katı kurallar ile bilinmektedir. 63 yıllık iktidarı boyunca sosyal hayatın her alanına yönelik getirdiği değişimlerden kaçınılmaz olarak kılık kıyafet tarzları da etki almıştır.

İngiliz sömürgesi ülkelerden getirilen çeşitli kumaşların, ucuz ve canlı görünüm veren yeni kumaş boyalarıyla boyanması, tekstil atölyelerinde o güne kadar söz konusu olmamış tekniklerle, modern, lüks tüketime yönelik kıyafet üretilmesi yoluna gidilmiştir. Bu dönemde, dikiş makinesi butik ve evlerdeki terzilikte basitleştirilmiş modeller için kullanılır hale gelmiştir.²⁰⁵

Şekil 16: Lüks giyim tarzıyla bir döneme damga vuran Britanya Kraliçesi, Victoria.
(Kaynak: Queen_Victoria (1819-1901)
Royal_Collection.jpg (erişim 10.04.2023).

1837'de Britanya Kraliçesi olan Victoria, 64 yıllık iktidarı boyunca reformist ve kuralcı bir yönetim sistemiyle ülkeyi yönetmiştir. Kraliçe'nin güçlü imajı halkın giyim-kuşamı üzerinde son derece yönlendirici etkiye sahiptir. Döneme ait kıyafetlere bakıldığında belli başlı stiller; elbiselerde kalp şeklindeki yakalar ve kabarık eteklerle uyumlu olan kabarık kollardır.²⁰⁶ Victorian ideolojinin karakteristik özelliklerinde, kadın öncelikle bir süs objesi olarak erkeğin hayatını doldurmalıdır.²⁰⁷ Kadın bedenine “evdeki melek”

²⁰⁴ Gerçek, a.g.t. s.44.

²⁰⁵ Yavuz, a.g.t. s. 79-80.

²⁰⁶ Banu Hatice Gürcüm, Arzu Arslan, “Süfraj Hareketini Hazırlayan Etmenlerin Tekstil Sanayi Bağlamında İrdelenmesi”, İdil Dergisi, Cilt. 5, Sayı 25, (2016), s.1328..

²⁰⁷ Gürcüm, Arslan, a.g.m. 1344.

ingesiyle iyi bir eş ve anne misyonu yüklenmiş faaliyet alanı kısıtlanarak ev hayatı yüceltilmiştir.²⁰⁸

Ortaya çıkan yeni düşünce tarzının kıyafetlere yansımaları sonucu, kadın belinin daha ince olması arzu ediliyordu. Haliyle korseler yeniden kadın giyiminin önemli bir parçası olmuşlardı. Beli daha ince göstermek için sıkıca bağlanarak üstte kabarık kollu ve aşağıda daha geniş eteklerle kontrast oluşturuluyordu. Elbiselerde yıllara göre değişmekle beraber, çizgili ve çiçek desenleriyle süslenmiş parlak renkler tercih edilmiştir. Açık havada, kadınlar tüyler, çiçekler ve kurdelelerle süslenmiş geniş şapkalar takmışlardır.²⁰⁹

Erkekler boyları dize kadar gelen veya dar uzun pantolonlar, beyaz gömlekler, yelekler ve ön kısmı kesik ve arkasında iki kuyruğu olan ceketler giymişlerdir. Bu kıyafetlerin aslı 18. yüzyılda kullanılan binicilik kıyafetleriydi ve bacakların atı üstünde serbest kalabilmesi için tasarlanmıştı.²¹⁰ Sonrasında ise erkek giyim modasına dönüşmüştür.

Victoria Dönemi'nin lüks ve şatafatlı giysilerine sadece aristokrat sınıf ulaşabilmektedir. Nitekim üst sınıf zenginleştikçe alt sınıf git gide fakirleşerek sadece 2. el kıyafetlerle yaşamlarını sürdürmektedir. İşçi sınıfının kıyafeti pamuklu ve koyu renk bir kumaştan diktığı, pratik ve tek parça bir elbiseden ibarettir.²¹¹

19. yüzyıl Avrupası, giyim konusunda tüm dünyaya ilham veren bir konuma yükselmiştir. 1859'da tel kabarık eteklerin, 1866'da bu eteklerin yumurta biçiminde olanlarının zirve yıllarıdır. Sonrasında etekler gittikçe daralarak, 1868'de, yerini kabarık olması için kalça kısmına yastığa benzer bir parçanın takıldığı eteklere bırakmışlardır. Arka tarafına dolgu yapılarak kullanılan bu teknik ile eteğin kuyruğu abartılı bir hale getirilmiştir. Bu trend uzun bir zaman devam ederek, 1898'e kadar inişli çıkışlı, bir şekilde varlığını sürdürmüştür. Benzer tarzda, Konsüllük ve İmparatorluk dönemindeki yüksek bel modası 1833 yılında doğal haline geri dönmüş fakat, yeniden yıldan yıla yükselerek 1874'te yüksek bir noktaya ulaşmıştır,

²⁰⁸ Gürcüm, Arslan, a.g.m. 1328.

²⁰⁹ İlksen Daldal, "Kraliçe Viktorya Dönemi Giysilerinin Günümüz Kadın Modasına Etkisi" Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Işık Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Moda ve Tekstil Tasarımı Bölümü, (2020), s. 13.

²¹⁰ Daldal, a.g.t. s. 13.

²¹¹ Erkek Bakışının Ürünü: Victoria Dönemi Kıyafetleri, <https://boboscope.com/boboscope-evreni>, (erişim, 11, 04.2023).

sonrasında modanın döngüsellğine uygun olarak tekrar yavaş yavaş eski olağanlığına kavuşmuştur. Bu durum 1920'lere kadar devam etmiştir.²¹²

Avrupa'da hüküm süren bu gösterişçi moda tarzını “yeni dünya” insanı da taklit etmeye çalışmıştır. Amerika'da giysiler tecrübeli kadın terzilerce en yeni Avrupa modasından kopyalanarak Doğu yakasındaki önemli birkaç şehirde zengin müşterilerinin beğenisine sunulmaktadır. 19. yüzyılın ikinci yarısında varlıklı Amerikalı kadınların giydikleri kıyafetler oldukça zarif ve gösterişliydi.

Şekil 17: Paris'te 1873 yılına ait dönemin abartılı modasına uygun olarak, kabarık etekli bir elbise.

(Kaynak: Max von Boehn, Bekleidungskunst und Mode Delphin Verlag, München, 1918.)

giysilerine uyarlayabildikleri, ama yine de genel etkinin bazen amatörce görüldüğü oluyordu.²¹⁴ Evde yapılmış kıyafetler genellikle iyi ya da orta arasında bile olmadan

New York sosyetesinden bir kadın için takılarıyla birlikte değeri 30 veya 50 bin doları bulan bir kıyafet giymek hiç de sıradışı bir durum değildir. Diğer şehir ve kasaba terzileri ise kadın dergilerinden gördükleri modelleri üretmek modaya uygun hale getirmeye çalışıyordu. Bu tarz kıyafetler ikinci kalite olarak kabul ediliyordu. Fakat Amerikada yaşayan her kadın bu kadar şanslı değildir. Kırsaldaki kadınların büyük çoğunluğu bu tarz lüks giysi kaynaklarına hiçbir zaman ulaşamamış, kendi giysilerini kendileri üretmek mecburiyetinde kalmışlardır. Bu kadınların kol şekilleri veya *crinoline*²¹³ eteği gibi moda olan detayları da

²¹² Peter Wollen, “Pasajlar Yapıtında Moda Kavramı?”, Çev: Elif Gökteke, Cogito Dergisi, İnsan Giyinir, Yapı Kredi Yayınları, Sayı: 55, (Yaz 2008), s. 203.

²¹³ Günümüzde sadece bazı abiye ve gelinliklerin altında kullanılan 1800'lü yıllarda revaçta olan kabarık metalden iç etek.

²¹⁴ Crane, a.g.e., s. 99.

basit ve kötü arasındaydı. Böylece kadınların demode olan elbiseleri yeni modellere uyarlamak için bir hayli zaman ve emek harcayarak modaya olan ilgilerini de gösteriyorlardı.²¹⁵

19. ve 20. yüzyıllar aynı zamanda Uzakdoğu ve Asya ülkeleri için modernleşmenin görüldüğü yıllardır. Ortaya çıkan yeni yönetim biçimleri kültürel değişimleri de beraberinde getirmiştir.

Japonya’da Meiji Dönemi’nde (1868-1912) insanların kıyafetlerini de etkileyen büyük bir batılılaşma reformundan geçilmiştir. Kraliyet ailesi önemli günlerde Batılı kıyafetleri tercih ederken, sıradan insanlar biraz çekimser kalmışlardır. Batı kıyafetleri geleneksel kıyafetler ile bağdaştırılarak kimono ve üzerine bağlanan obilerle (kuşak) birleştirmeye başlamışlardır. Bu etkilenme sonucu “*Kosedo*” isimli kimonolar daha sade ve daha basit hale gelmiştir.²¹⁶

Çin’de ise geleneksel kıyafet olan “*Hanfu*”²¹⁷ yerini Batı tarzı kıyafetlere bırakmıştır.²¹⁸ 1911’deki Xinhai devrimiyle, geniş kenarları ve kolları olan Qing Hanedanının giysi tarzı *Hanfu* Çin’deki kentsel kadınlar arasında artık popüler değildir; bunun yerine kıyafetler daralmaya başlamıştır. Hazır giyim ve Batı tipi kıyafetler, orantı uyumsuzluğu nedeniyle Çinli tüketiciler arasında pek rağbet görmese de, 1912’de Cumhuriyet kurulunca bakanlardan Batı tarzı giysiler giyilmeleri istenmiştir. Hem erkek hem de kadınlara resmi kıyafet düzenlemeleri yapılmıştır. ²¹⁹ Resmi yerlerde erkekler Batı tarzı takım elbise, kadınlar ceket ve etek giymek zorundaydı, ayak bağlama (footbinding) ²²⁰ yasal olarak kaldırılmıştır.

²¹⁵ Crane, a.g.e. s. 100.

²¹⁶ Ayşe Fıçıoğlu, “Japon Moda Kimliğinde Kültürel İzler”, Akdeniz Sanat, Cilt: 15, Sayı, 28, (2021), s. 214.

²¹⁷ Hanfu; Hem erkek hem de kadınların giydiği bir giysi türüdür. İki parçadan oluşan giysinin üst ve alt kısımları vardır. Üsteki giysi, sağ yakadan bağlandığında sol yakanın üzerinden geçirilen, önü açıkta kalan uzun kollu bir gömlektir. Alt giysisi ise ayak bileğine kadar uzanan bir etekten oluşur. Etek belde sarılarak, kalçanın bir tarafından bağlanır, kalan bez de diğer tarafa tekrar sarılır ve tekrardan bağlanır. Kıyafet belde bir kuşak ile tüm kıyafeti sabitler ve sıkılaştırır. <https://tr.abcdef.wiki/> (erişim. 20.04.2023).

²¹⁸ <https://www.yoair.com/tr/blog/anthropology-in-fashion-cultural-clothing-in-east-asia/>. (erişim, 20.04.2023).

²¹⁹ <https://tr.abcdef.wiki/> (erişim.20.04.2023).

²²⁰ Çin’de, kadınların ayakları, Lotus çiçeği gibi güzel ve küçük gözükmesi adına yapılan eziyet verici bir uygulama olan footbinding geleneğinde, ayaklar keten bant ile sıkıca sarılıyordu. Köken Çin’de hüküm süren Tang Hanedanlığı dönemine dayanmaktadır. Hükümdar II. Li Yu’nun (937-978) gözdesi olan Yaoniang altın Lotus çiçeğinden yapılan sahne üzerinde, bağlı küçük ayaklarıyla dans edince, kendisin seyreden erkekler tarafından çok çekici ve erotik bulunmuştur. Bunun sonucu ayak bağlama geleneği önce Kraliyet içindeki hanedan kadınları içinde moda olmuş, sonrasında 12. Yüzyıldan 20. yüzyıla kadar kesintisiz halkın bütün kesimlerine yayılarak devam etmiştir. Footbinding

1. 2. 4. 20. Yüzyılda Kıyafet

20. yüzyıla sosyolojik açıdan bakıldığında pek çok dinamikle karşılaşmaktayız. Fakat yüzyıla damgasını vuran en büyük iki olay hiç şüphesiz I. ve II. Dünya savaşları ve bu savaşların tetiklediği değişimlerdir. Bunun yanında iktidar ve halk arasındaki siyasal olayların, yaşanan cinsiyetler arası hak ve özgürlük iddialarının, ekonominin, teknolojik gelişmelerin, kitle iletişim araçlarının, medya ve reklamcılık sektörünün, sanat ve sanatçıların ortaya çıkardığı tarzlar, globalleşen dünyada hızla yayılarak bire bir moda akımına dönüşüp kılık kıyafete yansımıştır.

20. yüzyılın başlarında kadınlar hala vücutlarını kısıtlayıcı kıyafetler giymeye devam ediyorlardı. Ekonomik durumu müsait olanlar moda taleplerine göre sık sık değiştiriyorlardı.²²¹ 1950'lerden itibaren ise sanayiinin gelişmesi ve tekstil alanında kaydedilen ilerleme sonucu kıyafetler çeşitlenip bolluşmuş ve ucuzlamıştır. 20. yüzyıl boyunca moda denen olgu sadece giyimde değil, hayatın her alanında kendini hissettirmiştir. Öyle ki evlerde kullanılan eşyalardan, sahip olunan otomobile, gidilen mekânlardan yenilen yemeklere kadar her şey modanın tekeline girmiştir. Modacılar insanlara sürekli farklı çözüm önerileri ve yeni tasarımlar sunarak, tüketimi canlı tutmaya katkı sağlamaktadır.

1903'te Alman konser şarkıcısı olan Anna Muthesius, (1870-1961) modanın kadınlar üzerindeki dayatmacı etkisine tepki olarak, “*Das Eigenkleid der Frau*” (Kadınların Kendi Elbisesi) adlı bir kitap yayınlamıştır. Muthesius; 1896'da mimar eşi ile Londra'ya taşınmış, burada İngiliz Arts & Crafts hareketinin reformist yaklaşımına ilgi duymuştur.²²² Kitabında; elbise, giyenin bireyselliğini ifade etmelidir ve kadınlar kıyafet konusunda özgürce kendi seçimlerini yapmalıdır. Paris'in dikte ettiği modeller yerine, kendi zevklerini geliştirip terzilik işlerini yapabilirlerse ancak o zaman modanın köleliğinden kurtulmayı başarabilirler görüşünü savunmuştur.²²³

eziyet veren ve çirkin bir adet olmasına rağmen, toplumun tüm katmanları bu işlemi kız çocuklarına uygulamıştır. Havva Meryem İmre, “Güzellik ve Sosyal Konum Göstergesi Olarak Lotus Ayak ve Ayakkabı”, *Journal of Interdisciplinary and Intercultural Art*, Cilt: 5, Sayı: 11, (Kasım-Aralık / 2020), s. 86.

²²¹ Hennessy, a.g.e. s. 236.

²²² Architektur Und Mode: Anna Muthesus und die Eigene Kleidung der Frauen, 23.02.2023. <https://blog-mak-at.translate.google/category/insights/?> (erişim. 29 05.2023).

²²³ Hennessy, a.g.e. s. 236.

Muthesius'sa göre sağıksız korseler artık çıkartılmalıdır. Kıyafetlerde sadelik, düzenlilik, verimlilik, konfor ve işlevsellik zamanı gelmiştir.²²⁴

Modanın yaşam alanlarında özellikle de kadın bedeni üzerinde adeta yasa koyucu etkisine karşı çıkan muhalif söylemlerin toplum nezdinde çok dikkate alındığı söylenemez. Kitleler üzerinde sözden çok fiili hareketlerin karşılık bulduğu bir gerçektir.

1909 yazında “*Ballets Russes*” (Rus Balesi), İmpresario Sergei Diaghilev yönetiminde ilk kez Paris'te sahne alınca oldukça ses getirmiştir. Büyük bir başarı gösteren bale topluluğu diğer Avrupa şehirlerinde de gösteriler yapmıştı. Önümüzdeki 10 yıl boyunca her yerde balenin parlak renkleri ve kostümleri büyük bir etki yaratmış; örneğin “*egzotik*” özellikler türbanlar ve harem pantolonları/şalvarları uyarlanarak modaya dönüşmüştür. 20. yüzyılda Kuzey Afrika ve Japonya stilleri modacılar ilham kaynağı olmayı sürdürmüştür.²²⁵

Aslında Avrupa'nın doğu egzotizmine karşı duyduğu ilgi, en çok da Türk modasının uygulanışında kendini göstermiştir. Hatta bir dönem “*Turquerie*”²²⁶ tarzı kıyafetler giyerek resamlara poz vermek çok popülerdir.²²⁷

Avrupa'da 18. yüzyılda esmeye başlayan oryantalizm rüzgârı 1900'lü yılların başında da devam etmiştir. 1910'larda Fransız Modacı Paul Poiret, (1879-1944) *Ballets Russes*'da kullanılan kostümlerden ve kaftan tarzı Şark kıyafetlerinden esinlenerek, “Sultan” stilini yaratmıştır. Tasarımlarında canlı renklere yer veren modacı, bilekte darlaşan bol pantolonları kısa ya da uzun etek altına giydirmiş, bununla uyumlu türbanlar tasarlamış, Poiret, tasarımlarında lüks, pahalı kumaşlar kullanmış, bu kıyafetlerin giyildiği özel geceler düzenlemiştir.²²⁸ Modacı aynı zamanda kadınlar için pantolon tasarlayan ilk tasarımcılardan biridir. 1913'te Sheherazade operasının kostümlerinden esinlenerek kadınlar için harem pantolonu dedikleri şalvar pantolonlar tasarlamıştır. Moda 19. yüzyıldan sonra, geçmişin hegemonyasından sıyrılarak, kendi döneminin kuralları ile demokratikleşme çabası içine girmiştir. Modanın en radikal

²²⁴ Architektur Und Mode: Anna Muthesus ... (erişim. 29 05.2023).

²²⁵ Hennessy, a.g.e. s. 244.

²²⁶ Avrupa'da *Turquerie*” diye bilinen Türk Modası, IV. Mehmed tarafından 1699'da Paris'e yollanan Mütferrika Süleyman Ağa ile başlasa da Sadrazam İbrahim Paşa tarafından 1721'de Paris'e elçi olarak yollanan Yirmisekiz Mehmed Çelebi' bu modayı yaygınlaştırmıştır. Bkz: İbrahim Şirin, Osmanlı İnceleminde Avrupa, Ankara, Lotus Yayınları, 2009.

²²⁷ Hennessy, a.g.e. s. 160.

²²⁸ <https://www.giyimvemoda.com/> (erişim, 19.04.2023).

başkaldırısı ise kadın özgürlüğüdür. Bu anlamda Paul Poiret, öncül bir modacı olarak kadın bedeninin giysi ile ilişkisini yeniden yapılandırmıştır.²²⁹

1914'ten itibaren yaşanan I. Dünya Savaşı'nın acımasız koşulları, önceki yüzyıllarda hiç görülmediği kadar giyim-kuşam modasına etki etmiştir.

I. Dünya Savaşı başladığında kadınlar ilk defa erkeklerin sorumluluklarını almak zorunda kalmışlardır. Savaşı ile birlikte kamusal alanda daha çok görünür olmuşlar, fabrikalarda, hastanelerde, demiryollarında, her tür işte aktif olarak çalışmaya başlamışlardır. Buna mukabil kıyafetleri de rahatlamıştır. 19. Yüzyılda katı biçimde hayatı kısıtlayan korseler çıkartılmış, saçlar kesilmiş, kıyafetlerdeki tüm romantik detaylar ve kadınsı çizgiler çıkarılarak, etekleri boyları kısalmıştır. Kadın giyimine hakim olan androjen görüntü,²³⁰ yüzyıl boyunca kadının klasik giyim şeklinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu moda ile resmi kurumlarda kadın kıyafeti olarak en uygun görülen ceket ve etek yaygınlaşmaya başlamıştır.²³¹ Eskinin süslü abartılı vücudu zorlayıcı kıyafetleri ortadan kalkmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında subayların giydiği palto, hem erkekler hem de kadınlar tarafından moda giyim olarak benimsenmiştir.²³²

O zamana kadar giyim modellerinde kadının toplum içindeki pasif rolü görülürken sonraki yıllarda giyim şekilleri sürekli değişim göstermiştir.²³³ Savaşın sosyo-ekonomik şartları giyim modasını pragmatik olarak kökten değiştirmiştir. Kadınlar iş uniformalarının bir parçası olan pantolonun verdiği hareket özgürlüğünü çok sevmiş ve günlük hayatta da giymişlerdir. Erkek giyimi ile özdeşleşen ve otoritenin sembolü pantolonlar, I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru kadınların giyiminde yerini almaya başlamıştır. Özellikle Fransız modacı Coco Chanel, (1883-1971) kadınlara yönelik pantolon tasarımlarına öncülük eden modacılar arasında biridir.²³⁴

İki savaş arasındaki dönem, moda tarihi içinde, kadın modacıların hüküm sürdüğü tek dönemdir. Madeleine Vionnet, Gabrielle Chanel ve Elsa Schiaparelli

²²⁹ Selda, Kozbekçi Ayranpınar, Ayşegül Kaplan Bağcı, "Kadınların Pantolon Giyme Eğilimleri Ve Günümüzde Tasarım Sektörüne Etkisi: İstanbul Örneği", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 57, (Haziran 2018), s. 935,

²³⁰ Hafize Pektaş, a.g.t. 43.

²³¹ Gökhan Gökdemir, "20. Yüzyılda Moda Kavramı", Araştırma Ödevi, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2012. s.8.

²³² Hennessy, a.g.e. s. 238.

²³³ E. N. Öndoğan, Z. Öndoğan, a.g.e. s.12.

²³⁴ Kozbekçi Ayranpınar, Kaplan Bağcı, a.g.m. s. 936.

üçlünün tasarladığı giyim ve aksesuarlar çağdaş hazır giyimin en yaratıcı örneklerini dünyaya tanıtmıştır.²³⁵

II. Dünya Savaşı yıllarında üniformalar en görünür kıyafet türüdür. Sivillerin giysileri de militarizm rüzgârından etkilenerek sadeleşmiştir. İngilizler savaş süresince “*tamir et, yap, kullan*” söylemiyle kıyafetlerin ekonomik maliyetlerini düşürmek ve geri dönüşüme kazandırmak için çalışmışlardır. Eski giysilerden en verimli şekilde yararlanmak adına pantolonu söküp yeni bir etek dikilmesi, eski bir battaniyenin boyanarak, kışlık palto dikilmesi, eski bir hırka sökülerek yeni bir hırka örülmesi gibi ekonomik mecburiyetlerin oluşturduğu plan ve politikalar doğrultusunda yaratıcı fikirler uygulanmıştır.

Amerika’da naylon çorapların üretimi başlamadan önce kadınlar için şifon bir çorap lüksün bir eşya sayılıyordu. Savaş yıllarında ipek bulunamadığından çorap sıkıntısı yaşıyordu. İngiliz kadınlar çözüm olarak bacaklarının arka kısmına, çizdikleri çorap dikişine benzer bir çizgi ile çorap havası veriyorlardı. Almanya’da ise savaş yüzünden iktisadi tedbirlere bağlı cepsiz, astarsız, telasız elbiseler yapılmış, Romanya’da köylüler ayakkabılarını koltuk altlarına sıkıştırarak yürümüşlerdir.²³⁶ Tarihten bu yana insanlar her koşulda giyinmek için geliştirdikleri özel yöntemlerle, sosyoekonomik baskıların oluşturduğu etkilerden en az zarar görecektir, ya da en verimli olacak şekilde yararlanmaya çalışmışlardır.

1940’lı yıllara damgasını vuran modacı Christian Dior’dur. İlk kez; “*New Look*” denen stil ile kadını tamamen değiştiren, çan etekler, dar ve düşük omuzlar, bele oturan kıyafetler, uzun etekler tasarlamış, dar kesimlerle etek boylarını 30 cm kısaltmıştır. Dior’un tasarladığı bu etek modasına kalem etek ya da “*Kurşun Kalem Modası*” denilmiştir. Dior etekler arkasına da ilk defa uzun yırtmaçlar koymuştur.²³⁷ Christian Dior’un, II. Dünya Savaşı’ndan sonra 10 yıl boyunca moda dünyasında devrim yaratan stili, zamanın kadınlarına savaşın tahribatından sonra daha kadınsı, zarif ve klasik bir görünüm kazandırmayı amaçlamıştır. Dönemin popüler sinema yıldızları Marilyn

²³⁵ E. N. Öndoğan, Z. Öndoğan, a.g.e. s.16..

²³⁶ Ceren Utkugün, Şaban Ortak, “1939-1945 Yılları Arasında Halkın Sosyo-Ekonomik Düzeyini İyileştirmeye Yönelik Bir Çözüm: Köylü Tipi ve Halk Tipi Elbise Uygulamaları”, Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi, 5, (9), (2018), s. 23.

²³⁷ E. N. Öndoğan, Z. Öndoğan, a.g.e. s.17.

Monroe, Elizabeth Taylor ve Rita Hayworth gibi isimler de Dior imzalı kıyafetler giymişlerdir.²³⁸

1950'lere gelindiğinde tekstil ve hazır giyim endüstrisinde sentetik maddeler dönemi başlamıştır. Viskon, polyester, asetatlar ve poliamitler sentetik lif teknolojisi sonucunda çeşitlenmiştir. Ucuzluğu, renk zenginliği ve kullanım kolaylığını nedeniyle tercih edilen bu ürünler moda tasarımlarında yerini almıştır. Bundan sonra giysiler bu materyaller ile yapılan, sağlam, örgülü, kolay yıkanan külotlu çoraplar, iç giyim, jüpon, sahte kürk ceketler ve yapay yün kazaklardır.²³⁹ Daha açık ifadeyle tekstil alanındaki gelişmeler, giysilerdeki doğal ve organik kumaşların yerine naylon/nylon kumaşlardan üretilen yeni giysilerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

1960'lar hem siyasi tarih, hem de moda tarihi açısından çok önemli yıllardır. Dünyada ilk uzay yolculuğu, Küba krizi, Pop-art akımı, Beatles, Rock'n Roll, Twist müzik, rüzgârları esiyordu. Haute Couture çalışmaları gittikçe butiğe dönüşüyor, dünya artık konfeksiyon giyime hazırlanıyordu. Moda dünyasında 1965'te Mary Quant, ilk defa mini eteği tanıtıcı kadın giyiminde bir devrim daha yaşanmıştır. Mini eteğin tamamlayıcısı külotlu çoraplar, bir an da kadınlar tarafından en çok talep edilen giysi olmuştur. Yine bu dönemde ilk kez şeffaf ve sekse vurgu yapan kıyafetler giyiliyordu.²⁴⁰

1960'larda özgürlüğün ifade biçimi olarak moda, gençlerin prorest tavrıyla birleşmiştir.²⁴¹ *Pop-art, Dada, Op-art, Soyut Dışavurumculuk, Yeni Gerçekçilik, Kavramsal Sanat, Anlatı Sanatı* gibi birçok yeni sanat akımlarının ortaya çıkması, modayı da etkileyerek tasarımlara yansımıştır.²⁴² Tüm olaylar karşısında apolitik, sınır tanımayan, özgürlükçü, tüm yetkileri reddederek mutlak retçiliğin temellerini atan, bir akım olarak ortaya çıkan “hippi”ler tüm dünyaya yayılmışlardır. Savundukları antikomünist ve antifaşist görüşlerin yanında giyim tarzlarıyla da dikkatleri üzerlerine toplamışlardır. Desenli gömlekler, çiçekli etekler, rahat şalvarlar, saç bantları,

²³⁸ <https://www.elele.com.tr/kimdir/christian-dior-kimdir>. (erişim.11.05.2023)

²³⁹ Gözde Yetmen, “Türk Toplumunda 1960'lı Yılların Yaşam Tarzı Dinamiklerinin Kadın Dış Giyim Modasına Etkileri”, *Sanatta Yeterlik Tezi*, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Tekstil Anasanat Dalı, (2011), s. 22.

²⁴⁰ E. N. Öndoğan, Z. Öndoğan, a.g.e. s.21.

²⁴¹ Barbarosoğlu, a.g.e. s. 36.

²⁴² Yetmen a.g.t. s.55.

yuvarlak gözlükler ve kalabalık bohem takılar hippie modasının en belirgin kostümleridir.²⁴³

1970'li yıllarda teknolojik gelişmelerle birlikte modanın ritmi iyice hızlanmıştı. Batı Dünyası'nda elbise modelleri tamamen değişiyordu. Giyim sektörü markalaşmaya giderken, kaliteli ve kalitesiz ürün ayrımı daha da önemli olmaya başlamıştı. Hazır giyim sanayisi 60'lı yıllarda “*stilist*” adı verilen sanatçı-işletmecilerden yararlanmıştı. 70'lerde ise Fransa'da sanayici-stilist ortaklığı başlamıştı. Bu durum genç tasarımcılar için fırsat demektir. Artık Fransa, İtalya ve Amerika'da moda tercihlerini belirleyen yeni stiller geçmişte olduğu gibi üst katmandan sosyal sınıfların, Paris'in ya da Saray modasının öncülüğünde doğmuyordu. Yeni butikler, “*free-lance*” stilistler, lüks büyük dükkânlar ile giysiler çeşitlenmiş kaliteli markaların pahalı hazır giyim çizgileri ve terzilerin hazır giyim ürünleriyle tek tarz bir modadan ibaret kalmayan yeni bir dönem yaşanıyordu.²⁴⁴ 1970'ten sonra, ısmarlama giysilere daha çok önem verilince fiyatları iyice artmıştır. Fransa da bu giysilere genelde Paris dışında yaşayan, yaşlı ve zengin müşteriler ulaşabiliyordu. Tasarımcılar artık ait olmadıkları kitlelere de için de kıyafet tasarlamaya başlamışlardı.²⁴⁵

1970'li yıllar terörizmin dünyada aktifleştiği ve bunun getirdiği politik, sosyal çalkantılarla geçmiştir. Giysilerde çiçek desenleri, etek boylarında büsbütün kısalmalar görülmüyordu. Bazen de mini, midi ve maksi her boy birbirine karışıyordu. Kadınlar arasında uzun çizmeler yaygınlaşmıştı. Genç erkekler özellikle spor giyim tarzını çok sevmişlerdi, bundan böyle T-shirt ve jeanler, moda dünyasında her daim kalmak üzere ağırlığını koyuyordu.²⁴⁶

1980'lerde fitness patlaması, modanın spor giyime geçişini hızlandırmıştır. Spor şortlar, tek parça streç giysiler ve tozluk giyen kadınların oranı artmıştır. Aynı zamanda, tasarımcılar normalde günlük giyim için kullanılan kumaşlarla deneyler yapmak istediler. Amerikalı tasarımcı Norma Kamali oluşturduğu koleksiyonda tamamen gri polar jarse ürünler tasarlarken, Donna Karan, streç elbiseyi popüler hale

²⁴³ Geçmişten Bugüne Hippie Modası, <https://blog.elcheewear.com.tr/> (erişim 11.05.2023)

²⁴⁴ E. N. Öndoğan, Z. Öndoğan, a.g.e. s. 22-23.

²⁴⁵ Crane, a.g.e. s. 187.

²⁴⁶ E. N. Öndoğan, Z. Öndoğan, a.g.e. s. 23.

getirdi. Tunus doğumlu Azzedine Alaia, ise likralı elbiseler tasarladı. Artık kıyafetler kadınların bedenlerine göre şekil alıyordu.²⁴⁷

80’lerde bir günümüz giyim piyasasının da temelleri atılmış oluyordu. Kitle iletişim araçlarının her yere kolayca nüfus etmesi sonucu medyatik yüzlerin stilleri ile sokaktaki birey arasında sıkı bir takip başlamıştı. Popüler karakterler ne giyse ne yapsa moda olarak kabul görüyordu. Galler Prensesi Diana’nın giyim tarzı, saç stili, attığı her adım, magazin gündeminin baş konuları arasındaydı. Diana, kadınlar için tam bir moda ikonuna dönüşmüştü.

1980’lerden itibaren, büyük mağazalar, satış noktaları zinciri sahipleri ve Dünya çapında üne kavuşan markalar, insan emeğinin daha ucuz olduğu üçüncü dünya ülkelerinde fabrikalarını kurdular. ²⁴⁸ Bütün bu faktörler, 21. yüzyıl giyim sektörünü şekillendirmiştir.

90’larda ise Madonna ve Michael Jackson gibi pop sanatçıları gençlerin en çok takip ettiği ünlüler olarak kendi giyim stilleriyle tüm dünyayı etkiliyorlardı.

Yaşadığımız çağda, yaşam dinamiklerinden hiç olmadığı kadar etkilenen modanın kendi iç motivasyonu da sürekli değişmektedir. Hızlı ve yaygın iletişim araçları, küresel dünya, toplumda oluşan kolektif bilinç, modacıları, kamuoyunu meşgul eden olayların ipuçlarını değerlendirerek toplumun eğilimleri doğrultusunda tasarımlar yapmaya zorlamaktadır. Yaygın iletişimin getirdiği kaotik ortam moda trendlerine de yansımaktadır. Çok fazla bileşenin yaşandığı günümüz dünyasında tek bir moda akımından ya da tarzından söz etmek mümkün değildir. Kıyafet tasarımları modern hayatın dayattığı şartlar gereği kendi içinde alt kategorilere ayrılmıştır. İş ortamlarından günlük yaşama, törensel bir aktiviteden, sanata ve spora kadar, yaşamın akla gelen bütün mecralarında modanın belirleyici izleri görülmektedir. Hatta bunun yanında moda literatürüne farklı giyim stillerini çağrıştıran, “*sokak modası*”, “*plaza kadını*”, “*beyaz yakalı*”, “*tesettür modası*”, gibi sürekli yeni kavramlar eklenmektedir.

²⁴⁷ Ed: Kathryn, a.g.e .p.389.

²⁴⁸ E. N. Öndoğan, Z. Öndoğan, a.g.e. s. 26.

1. 2. 5. Ayakkabıların Tarihi

Kıyafetlerin tamamlayıcısı ve insanın giyinme ihtiyacındaki en önemli parçası olan ayakkabılar ise, Eski Çağlarda genellikle tabanı deriden veya tahtadan sandallar şeklinde kullanılıyordu. Çoğu kaynakta, ayakkabının tarihçesinin eski Mısır'la başladığı belirtilmektedir. Fakat bazı araştırmacılar, bilinen en eski ayakkabıların, ABD'nin Oregon eyaletinde 1938'de bulunan takriben M.Ö. 7000 veya 8000 tarihlerine ait olduğu düşünülen Fort Kaya Mağarası'nın içindeki adaçayı kabuğundan olan sandaletler olduğunu söylemektedir.²⁴⁹ Tarihte sandaletlerle başlayan ayakkabı modelleri insanların ihtiyaçlarına göre çeşitlenmiştir. Eski Yunanlıların ava giderken uzun çizmeler giydikleri, banyoda dahi ayakkabıları ile yıkandıkları bilinmektedir. Girit'teki Minos medeniyetinde ve Roma devirlerinde de yine bu türden ayakkabalara ve çizmelere rastlanılmıştır.²⁵⁰

Kaynaklara bakıldığında, Türkler İslamiyet'i kabul etmeden önce bozkır tipi giyimi tamamlayan en önemli parçası çizmeyi, çok yaygın bir şekilde kullanmışlardır. Orta Asya'nın ayakkabıları başta çizme olmak üzere çarık, başmak ve edük gibi türlerdir. Türklerde çizmelerin üzerinde geometrik desenler, bitkisel motifler, farklı dikiş ve işleme tekniklerinden yararlanılmıştır. Kurganlarda yapılan kazılarda arkeologlar, Hun soylularına ait deriden yapılmış çizmeler, altın ve gümüş sırmalarla işlenmiş ayakkabılar bulmuşlardır.²⁵¹

Osmanlı Döneminde ayakkabı modelleri Saray ve Saray dışında tebaanın giydiği ayakkabılar olarak değişiklik göstermiştir. Saray ayakkabıları; nalınlar, terlikler, konçlu çizmeler, süvarilerin tabanı köseleden pabuçları, halkın ayakkabıları; potin, başmak, çapula ve çediktir.²⁵² Müslüman ve gayrimüslim tebaanın ayırt edilebilmesi için kıyafetlerde olduğu gibi ayakkabıların renkleri de çıkarılan fermanlarla belirlenmiştir.²⁵³

²⁴⁹ <https://www.nevzatnay.com/blog/icerik/ayakkabinin-icadi-ve-tarih-i> (erişim 03.02.2023).

²⁵⁰ Ece Kanışkan, Giysi Seçimi, Ed: Füsün Curaoğlu, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayını, 2012, s. 100.

²⁵¹ H. Meryem İmre, "Tarihsel Gelişim İçerisinde İnsan, Moda, Ayakkabı İlişkisi", International Journal of Cultural and Social Studies, August, Volume 2, (2016), s. 198-199.

²⁵² İmre, a.g.m s. 200.

²⁵³ Necdet Aysal, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Giyim ve Kuşamda Çağdaşlaşma Hareketleri", ÇTTAD, X/22, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (2011/Bahar), s. 6.

12. ve 13. yüzyıllarda Avrupa’da köylüler/serfler, gider yasalarının belirlediği yasaklara rağmen deri ayakkabılar giyerlerdi. Ayakkabıların giyilme nedenleri yararlılıklarına göre değişiklik gösterirdi. İtalyanlarda sadece bot türü kısa ayakkabılar kullanırken, Fransızlar, Almanlar ve İngilizlerin mevsimsel koşullara bağlı olarak botları daha çok kullandığı görülmüştür. Böylece doğa şartlarından korunmuş oluyorlardı. Doğu dünyasında ise ilk zamanlarda “Huff”²⁵⁴ adında ayakkabılar giyiliyordu. Kadınlar Selçuklular zamanında terlik ya da ayakkabı giymişlerdir. 13. yüzyılda genelde satenden yapılmış çarşafın altına çoraplar ve topuklu ayakkabılar giyilmiştir. Kadın ayakkabıları Memlükler döneminde oldukça pahalı yüksek ve fiyatlara satılıyordu. O dönemde örneğin, Huff ayakkabılar, 100-500 dirheme alıcı buluyordu.²⁵⁵

Ayakkabılar ayağa daha uyumlu olabilmesi için ilk defa 1300 yıllarında İngiltere’de numara verilmiştir. I. Edward’ın 1 inç=3 kurutulmuş arpa tanesi ölçüsünden hareketle, numaralandırılan ayakkabılarda, 13 arpa tanesi uzunluğunda bir çocuğun ayakkabı numarası 13 olarak belirlenmiştir.²⁵⁶

14. yüzyılda giysilerdeki Gotik tarzın etkileri ayakkabıya da yansımıştı. Modeller öylesine abartıldı ve burun kısımları o kadar uzun yapılıyordu ki bu ayakkabılarla yürüyebilmek için burun kısmından bir zincirle diz kemerine sabitlemek zorunda kalınıyordu.²⁵⁷ Rönesans’a geçişle birlikte ayakkabılar aşırı sivri olmak yerine, daha yumuşak formlara bürünerek, basık ve geniş parmaklı hale geldi.²⁵⁸ Sonraki zamanlarda yüksek mantar topuklu ayakkabılar piyasaya çıktı. 1575’te ayakkabıyı korumak için giyilen mantar topuklu şosonlar moda olmuştu. Fakat elverişsiz hava koşullarında veya yağışlı bölgelerde tabanları tahtadan “Sabo” denilen ayakkabılar da giyilmekteydi.²⁵⁹

²⁵⁴ Huff; eski Türkçede abdest alınırken ayakkabıyı çıkarmadan üzerinden mesh edilen, deriden yapılmış, mest, çedik gibi bir tür ayakkabıdır. Kelime olarak deve tabanı, deve gibi anlamlara gelmektedir <https://www.osmanice.com/osmanlica-11582-nedir-ne-demek.html>. (erişim 12.10.2022).

²⁵⁵ Ülgen, a.g.m. s. 469.

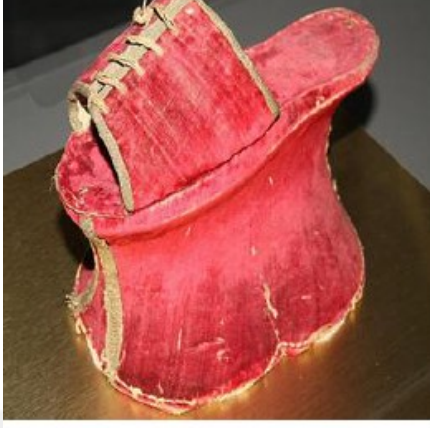
²⁵⁶ Milattan Sonra Ayakkabının Gelişimi, <https://acikders.ankara.edu.tr/> (erişim.09.04.2023).

²⁵⁷ Kanişkan, a.g.e. s. 100.

²⁵⁸ Layer, a.g.e. s. 74.

²⁵⁹ Kanişkan, a.g.e. s.100.

16.yüzyılda Venedik'te “*Chopine*” adı verilen nalınlar kullanılmaktadır. *Chopine*’ler Osmanlı hamamlarındaki kadınların kullandıkları tahta nalınlardan esinlenerek moda olmuştur. Venedik ayakkabısı olarak bilinen *Chopine*’in en büyük

Şekil 18: Yukarıdaki görselde 16. yüzyıl Venedik *Chopine* örnekleri yer alıyor. Bu ayakkabılar aynı zamanda giyilen pahalı elbiselerin eteklerinin kirlenmemesi için de tercih ediliyordu. Bazı modellerin taban yüksekliklerinin 50 cm’yi aştığı oluyordu. (Kaynak Bata Shoe Museum).

özelliğinin çok yüksek tabanlarının olmasıdır. 16. yüzyılda kadınlar arasında statü sembolü olan *Chopine*’ler, mutlaka evlenecek genç kızların çeyizlerine konulmuştur.²⁶⁰

Şekil 19; 1900’lü yıllara ait bir ayakkabı. (Kaynak: Avusturya, Viyana, Uluslararası Ayakkabı Müzesi).

Ayakkabılar sonraki yüzyıllarda da abartılı tasarımlarla, ihtiyaç dışında bir gösteriş unsuru ya da kadınlar için daha çekici görünmenin sembolü olarak kullanılmaya devam etmiştir. Özellikle adını 19. yüzyılda bir tür İtalyan bıçağı olan ince uçlu ve kısa saplı *stiletto*’dan alan ayakkabılar, bazen aşırı topuklu ve dar kalıplı olabilmektedir. Ayak sağlığı bakımından zararlı ve rahatsız edici olan bu modeller günümüz kadınları için şık giyimin bir parçası olarak görülmektedir.²⁶¹

²⁶⁰ İmre, a.g.m. s. 196.

²⁶¹ Katya Foreman, “Stiletto: Yüksek Topukların Hikâyesi” BBC Culture, (03, 2015).

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKLERDE GİYİM-KUŞAM VE TERZİLİK

2. 1. CUMHURİYET ÖNCESİ TÜRKLERDE GİYSİ KÜLTÜRÜ ve TERZİLİK MESLEĞİ

Türk toplumunun Orta Asya'dan başlamak üzere binlerce yıllık geçmişe sahip olması, beraberinde zengin bir kültür dinamiğini de getirmiştir. Önceleri özellikle Hunlar zamanında göçebe bozkır yaşantısı süren Türkler, 6. yüzyıldan sonra Köktürk ve Uygurlar zamanında yavaş yavaş yerleşik hayata geçmeye başlamışlardır.

Kendilerine has kıyafet tarzları olduğu düşünülen eski Türklerin kıyafet seçimleri de yaşadıkları coğrafyanın şartlarına uygun olarak şekillenmiştir. Orta Asya gündelik yaşamında kullanılan giysilerin nerelerde ve nasıl dikildiğine dair bilgilerimiz mevcut değildir. Eski Türk kavimleri hakkında önemli çalışmaları bulunan İbrahim Kafesoğlu ve Bahaeddin Ögel Türklerin kullandığı elbiselerin renkleri ve modelleri hakkında bilgi verirken ipekli kumaşların Çin'den geldiğini belirtmişlerdir. Fakat dönemi anlatan kaynaklarda bu ve benzeri kumaşların hangi aşamalardan geçerek ve kimlerin vasıtasıyla dikilip giysi haline getirildiğine değinilmemiştir. Din bilgini İbn Fadlan'ın elçi olarak gönderildiği Orta Asya coğrafyası hakkındaki izlenimlerine göre elbiseler maddi açıdan oldukça değerlidir. İbn Fadlan Oğuzların evlenme adetlerini yazarken devrin deve, at, sığır gibi önemli mallarının yanında elbiseyi de sayar; *“Evlenme âdetleri şöyledir: Biri diğerinin hareminden bir kadını alacağı zaman belli bir Harezm elbisesi²⁶² karşılığında ister. ...O kimse teklifini kabul ederse, mihri veliye götürür.”²⁶³* diye yazmaktadır.

²⁶² Sibirya düzlükleri, Çin, İran, Hindistan gibi Asya ülkeleriyle, Avrupa'da yer alan Güney Rusya ve İskandinav ülkelerini birbirine bağlayan ana güzergah noktasında bulunan, Aral gölünün güneyinde uzanan topraklarda 13. yüzyıla kadar yaşayan Harezmîler, önemli bir ticaret merkezidi. Bölgenin ihraç malları arasında meşhur süslü elbiseleri de bulunuyordu. TDV İslam Ansiklopedisi, Abdülkerim Özaydın, İstanbul, 1997, “Hârizm” maddesi.

²⁶³ Ramazan Şeşen, İbn Fadlan Seyahatnamesi ve Ekleri, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2014, s.21.

Bozkır Türk topluluklarında hayvancılık en önemli geçim kaynağı iken kalabalık bir esnaf ve zanaatkâr zümresinin olduğu da bilinmektedir. Bunlar arasında halıcılar, kilimciler, börkçüler, debbağlar, çorapçılar, çizmeciler, dokumacılar ve terziler bulunuyordu.²⁶⁴

Türkler Orta Asya'nın sert karasal ikliminden korunmak için giyim-kuşam alanında kendilerine has pratikler geliştirmişlerdi. Bozkır tarzı Türk giyim kuşamının başlıca materyalleri arasında, sığır, kuzu, koyun, tilki ve ender olarak ayı derisi ile deve, keçi ve yünü bulunuyordu. Arkeolojik kazılarda kurganlardan çıkan bulgulara ve Uygur sanatını yansıtan minyatür eserler az da olsa Orta Asya Türk boylarının kıyafetleri hakkında bize bilgiler sunuyor. *"Türk boylarının kıyafetleri, kaftan, kepenek, kürk çakşır, keçe, çizme ve hem soğuktan hem de güneşten koruyan börklerden oluşmaktaydı."*²⁶⁵ Eski Türklerde dokumacılık yapılır, giysi için kendir yetiştirilirdi. İç çamaşırı yün ve bezden yapılırdı.²⁶⁶ Keçe çorap ve çizme göçebe Türklere mahsus bir kültür unsuru idi.²⁶⁷

Orduda günümüzdeki modern giyimin prototipi oluşturan Bozkır tipi, giysiler Çin'de M.Ö. 4. yüzyıldan Avrupa'da M.S. 5. yüzyıldan, Bizans'ta 6. yüzyıldan itibaren -önceki dönemlere ait heykel ve kabartma resimlerinde görülen bol ve uzun elbise şeklindeki giyinmenin yerine geçen- Türk yöntemine göre yapılmış askeri ıslahatlar sonucunda, dünyaya yayılmıştır. Diğer milletler kopça kullanırken, Türkler düğme kullanıyor, ceketlerini Moğollar ve Çinliler gibi sağa değil, sola açıyorlardı.²⁶⁸

Her toplumda olduğu gibi eski Türklerde de yüksek statüdeki kişilerin kıyafetlerini tasarlayan ve diken usta eller, işinin ehli terziler olduğu muhakkaktır. Fakat bunların kimler olduğu mesleklerini hangi koşullarda icra ettikleri bilinmemektedir. Diğer zanaat kollarında olduğu gibi muhtemelen terzilikte de usta çırak ilişkisi ile işler yürütülmeye çalışılmıştır. Örneğin, bozkır kıyafeti olarak bilinen ceket ve pantolonun tasarımı, büyük ihtimalle bir terzinin icadı olabileceğini

²⁶⁴ İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, İstanbul, Ötüken Neşriyat A.Ş. 1998, s. 321.

²⁶⁵ Fatma Ayhan, "Türklerin-Giyim -Kuşamında-Kürk", (38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 10-15 Eylül Ankara, 2007).

²⁶⁶ Kafesoğlu, a.g.e., s. 319.

²⁶⁷ Bahaeddin Ögel, İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi, Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1984, s. 65.

²⁶⁸ Kafesoğlu, a.g.e. s. 319.

düşündürmektedir. Bu kıyafet tarzı daha sonra Batı'da da giymeye başlanmıştır. Romalılar da gömlek giymeyi o sıralarda Türklerden öğrenmişlerdir.²⁶⁹

Türklerin giyim-kuşamlarına bakıldığında; Orta Asya bozkırlarında göçebe olarak yaşayan ve ata binen Türklerin, içinde bulunduğu çevresel koşullar ve yaşam şekillerine göre kıyafetler giydikleri görülmektedir. İslamiyet'e geçişle birlikte değişen giyim şekillerine göre hareket eden terziler, kaftanı adamın boyuna göre biçer, bunun dışında kaba veya cübbe ve gömlek dikerlerdi. En belirgin değişiklik başlıklarda yaşanmış, sarıklar değişik adlar altında kullanılmaya başlanırken, kalpak yerine kavuk ve külahlar da ilmiye, tarikat ve askeri görevlilerin rütbe ve derecelerini gösteren birer simge haline gelmiştir.²⁷⁰

2. 1. 1. Selçuklularda Giyim-Kuşam

Selçuklu Türklerinin 1016'da Çağrı Bey'in keşif akınları ile başlayan Anadolu serüveni 1071 Malazgirt Savaşı'nda Sultan Alp Arslan'ın Bizans'ı yenilgiye uğratması sonucu, Anadolu'yu yurt edinmelerine yol açmıştır.

Selçuklu devrinde Saray'da yaşayanlar ile halkın giyim kuşamı arasında farklılıklar olduğu, Saray kıyafetlerinin özel dokunmuş kumaşlardan dikildiği bilinmektedir.²⁷¹ Anadolu'nun köklü dokumacılık sanatı tarih boyunca çeşitli uygarlıklardan etkilenecek, Selçuklunun Orta Asya'dan getirdiği dokumacılık sanatıyla birleşmiştir.²⁷² Kumaş çeşitleri arasında altın işlemeli kumaşlar, ipekli, pamuklu, atlas, *Sakilatun*, *Attabi*,²⁷³ *Hindibârî*,²⁷⁴ *Burî*²⁷⁵ gibi türlerin yanında, 14. yüzyılda yaşayan gezgin İbn Battûta, (1304-1369) Anadolu'da kullanılan kumaşlar arasında *Erzencai*, *Ladikî/Dûngûzlî*, *Kemha* adlarını da zikretmiştir.²⁷⁶ İbn Battûta

²⁶⁹ Kafesoğlu, a.g.e. s. 290.

²⁷⁰ Aysal, a.g.m. s.4.

²⁷¹ Minara Guliyeva, Cemal Meydan, "Büyük Selçuklu Dönemi Saray Giyim Kuşamı", Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi, Sayı: 16, (2020), s.178.

²⁷² Salman, a.g.m. s. 208.

²⁷³ İbn-i Bibi, (El-Hüseyn b. Muhammed b. Ali El-Ca'feri Er-Rugedi), El-Evâmirü'l-Alâiyye Fil-Umûr'l-Alâ'iyye, (Selçukname), çev: Mürsel Öztürk, Ankara, Kültür Bakanlığı, Milli Kütüphane Basımevi, 1996, s.82.

²⁷⁴ Ahmed Eflâki, Ariflerin Menkıbeleri, (Manakib Al - Arifin), Çev: Tahsin Yazıcı, İstanbul, Hürriyet Yayınları, 1973, s. 191

²⁷⁵ Eflâki, a.g.e. s .66.

²⁷⁶ Bkz, İbn Battûta,(Ebu Abdillâh Şemsüddin (Bedrüddin) Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrâhim el-Levâtî et-Tancı), İbn Battûta Seyahatnamesi, (Rihletü İbn Battûta Tuhfetü'n-Nuazzârî Garaib'il-Emsar ve Acâibi'l-Esfar), çev: A. Sait Aykut, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2000.

seyahatnamesinde Irak'ta bulunan Necef şehrinde, terzilere ait bir çarşının varlığından bahsetmektedir.²⁷⁷ Battûta Denizli'ye geldiğinde; Bu İl'de dünyada bir benzeri bulunmayan pamuklu altın işlemeli elbiseler dokunur. Bölge pamuğunun kaliteli olması ve iyi eğrilmesi uzun zaman dayanmasını sağlıyor. Bu kumaşlara buranın adıyla Ladikî/Dûngûzlî deniyor, diye anlatmıştır.²⁷⁸

Orta Çağ'da henüz makineleşme olmadığından üretim büyük ölçüde el emeğine ve insan gücüne dayanıyordu. Dolayısıyla bazı zanaat kollarındaki malların ve imalatın sınırlı ve zor üretiliyor olması maliyetleri yükseltiyordu. Terzilik de bu zanaatlardan biri olarak zahmetli ve ustalık gerektiren mesleklerden biri idi. Terzilerin kullandıkları malzemeler arasında kumaş, iplik ve ibrişim vardı. Alet olarak da makas ve iğne kullanılırdı.²⁷⁹

Orta Çağ'ın ekonomik koşullarında önemli bir yeri olan kumaş üretimi ve ticaretini terzilik ve giyim-kuşam alanındaki faaliyet zinciri tamamlıyordu. Buna istinaden Selçuklular zamanında kumaşların ve giysilerin pahalı ürünler olduğu anlaşılmaktadır. Giysi, tarihte her dönem prestijli görünmenin öğelerinden biri olmuştur. Özellikle doğunun mistik ve egzotik kültürlerinin izlerini taşıyan Selçuklularda kişilerin kıyafetleri de bir itibar ve zenginlik göstergesiydi. 13. yüzyılda Anadolu Selçuklu Devleti zamanında yaşadığı varsayılan Nasrettin Hoca'ya atfedilen fıkra da geçen, “*ye kürküm ye*”²⁸⁰ sözü kıyafete yüklenen sosyolojik anlamı yansıtmaktadır.

Selçuklu sultanları ve devlet kademesindeki kişiler, hediye gönderirken ya da kendilerine hediye gelirken, köleler, cariyeler ve binek hayvanları gibi dönemin en

²⁷⁷ İbn Battûta, (Ebu Abdillâh Şemsüddin (Bedrüddin) Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrâhim el-Levâtî et-Tancı), İbn Battûta Seyahatnamesi, (Rihletü İbn Battûta Tuhfetü'n-Niuzzârî Garaib'il-Emsar ve Acâib'il-Esfar), çev: A. Sait Aykut, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2000. s.250.

²⁷⁸ Battûta, a.g.e. s. 405.

²⁷⁹ Erdoğan Merçil, Türkiye Selçuklularında Meslekler, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000, s. 15.

²⁸⁰ Nasrettin Hoca'nın bu fıkrasında kılık kıyafete verilen değer ironik bir şekilde anlatılır. Bir gün Akşehir'in Beyleri Nasreddin Hoca'yı ziyafete çağırmışlardı. Hoca da davete, günlük sıradan bir kıyafetle katılmıştır. Lakin kimse ona itibar etmemiştir. Herkes alı pullu kıyafetlileriyle gelmiştir. Hoca acele evine giderek sandıktan işlemeli ve gösterişli kürkünü giyip hemen yemeğe geri dönmüştür. Az önce hoş geldin bile demeyenler, önünde el pençe divan durmuşlar, hocayı yere göğe sığdıramayıp başköşeye oturtmuşlardır. Yemeklerin en güzelini önüne koymuşlar, önce onun yemeğe başlamasını beklemişlerdir. Hoca, bir yandan kürkünün kolunu sofrada sallamaya, bir yandan da “*Ye kürküm ye, ye kürküm ye!*” demeye başlayınca etrafındakiler, “*İlahi Hoca, kürkün yemek yediğini nerede görmüştü?*” deyince, Hoca işte o zaman “*Kürksüz adamdan sayılmadık ... İtibarı o gördü, yemeği de o yesin.*” Sözü ile orada bulunanlara küçük bir ders vermiştir.” (Kaynak anonim).

önemli metalarının yanında mutlaka kıymetli kumaşlardan dikilmiş pahalı elbiseler de gönderilirdi. Tarihçi yazar İbn-i Bibi de yazdığı *Selçuknâme*'de bu hediyeleşmeye geleneğine sık sık değinmektedir.²⁸¹

Mengücek Melik'i Fahreddin Behramşah'ın kızı Selçuk Hatun I. İzzeddin Keykavus'la evleneceği sırada babası kızının çeyizinin hazırlanması için, vilayetinin her yerinden tecrübeli sanatkâr terziler ve becerikli ustalar çağırıştır. Bu ustalar üç ay boyunca gece gündüz gelinin çeyizi için kumaşları kesme, biçme, işleme ve mücevherlerle süsleme faaliyetiyle uğraşmışlardır. Yaptıkları işler arasında sırmalı paha biçilmez elbiseler de bulunuyordu.²⁸²

2. 1. 2. Osmanlı İmparatorluğu'nda Terzilik Faaliyetleri

Osmanlı İmparatorluğu farklı dinler ve etnik yapıdan gelmiş birçok milleti içinde himaye etmiş, ortak bir kültür geliştirmiştir. Fakat İmparatorluğun giyim kuşam tarzı, yüzyıllarca büyük bir değişikliğe uğramadan devam etmiştir. Osmanlı çok uluslu bir devlet olmasına rağmen kapalı bir toplum yapısına sahiptir ve 18. yüzyıla kadar kendi kültürel kimliğini korumuştur. Halkın kılık kıyafeti de bu korunaklı yapının belirlediği sınırlar çerçevesinde şekillenmiştir. 19. yüzyılın sonlarına kadar toplumun büyük bir kısmı giysilerinde kullandığı kumaşları kendi evindeki el tezgâhlarında dokumuş, tasarımını, biçisini ve dikimini de yine kendisi elde yapmıştır.

Osmanlı'da terzilikle alakalı kayıtlar ilk kez Fetret Devri'nde devletin yaşadığı siyasi olaylar sonucu karşımıza çıkmaktadır. Âşıkpaşazâde'ye göre Yıldırım Bayezit'in oğulları arasındaki taht mücadelesinde Mûsâ Çelebi'nin Samakov'da yaşanan çatışma anında yakalanmasına (H. 816 / M. 1413)adını zikrettiği Terzi Saruca sebep olmuştur.²⁸³ Yine Fetret Devri'nde yaşanan Mehmed Çelebi ve Süleyman Çelebi arasındaki savaşta Terzibaşı Zağanos Paşa'nın Süleyman Çelebi'yi yakalayıp Mehmed Çelebi'ye verdiği bilinmektedir.²⁸⁴ Tüm bunlardan anladığımız kadarıyla terzi ve terzibaşı olanların Padişah ya da Şehzadelere yakın olduğu, devletin daha ilk yıllarında bile Şehzadelerin özel terzileri olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı'da terzibaşı tabiri, 15.

²⁸¹ Bkz, İbn-i Bibi, *El-Evâmîrü'l-Alâ'iyye Fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, (*Selçuknâme*).

²⁸² İbn-i Bibi, a.g.e. s. 194.

²⁸³ TDV İslam Ansiklopedisi, İdris Bostan, İstanbul, 2009, "Saruca Paşa" maddesi.

²⁸⁴ *Neşri Tarihi* a.g.e. s. 525.

yüzyılın ilk çeyreğinde literatüre girdiği dikkate alındığında, terziler, olasılıkla değişik zanaat kollarını da içine alan Ahi teşkilatının birer üyesi idiler. Hükümdarların, şehzadelerin ve yüksek mevkidekilerin terzilerinden başka semt ya da çarşılarında da faaliyet gösteren terziler vardı.²⁸⁵

Kısaca ifade etmek gerekirse biri devlet kademeleri için çalışan, ikincisi de halk için çalışan iki ayrı terzilik faaliyetlerinden söz edilebilir.

Osmanlı kronik yazarları genelde siyasi ve askeri konular üzerine kalem kullanmışlar lüzum görmedikçe sosyal hayatla ilgili konulara değinmemişlerdir.

15. yüzyıla kadar olan tarihi belgelerde Osmanlı çarşılarında spesifik manada terzi dükkânının varlığına dair herhangi bir kayıt veya özel bir bilgi yer almamaktadır. Fakat bu tespit, çarşılarında terzi dükkânlarının olmadığı anlamına gelmez. Örneğin Oruç Bey; 1496'da cereyan eden bir yangın sırasında Edirne çarşısında bulunan kumaş dükkânlarında, Batılı tüccarların yüklü miktarda kumaşının yandığını yazmaktadır. Bu bilgidен, çarşılarıdaki değişik iş kollarında faaliyet gösteren dükkânların yanında terzi dükkânlarının da var olduğu düşüncesi kuvvetlenmektedir.²⁸⁶ Nitekim ünlü gezgin İbn-i Battûta, daha erken bir tarih olmasına rağmen seyahat ettiği yıllar boyunca gittiği gördüğü yerlerde hem kumaş dükkânlarından, hem de Irak'ta terzi dükkânlarının varlığından bahsetmiştir.²⁸⁷ Yine kaynaklardan elde edilen bilgilere göre İmparatorluğun en ihtişamlı devirlerinin yaşandığı 15. ve 16. yüzyıllarda İstanbul'un pazarlarında dünyanın her köşesinden gelen mallar sergileniyordu. Dükkânlar, paha biçilemez değerde türlü nadide taşlar, inciler, samur ve başka pahalı kürkler, ipek, sırma, saten, kadife ve gümüş ve altın işlemeli kumaşlarla doluydu. Kısacası Osmanlı başkentinde her türlü lüks eşya bulunabiliyordu.²⁸⁸ İstanbul'un kalburüstü zengin kesimi bu görkemli latif ve çarşıların müdavimi olmuşlardı. Hazır giyimin olmadığı devirlerde doğal olarak insanlar için kumaşlar önemli bir alışveriş nesnesiydi. Kumaşların önemini arttıran unsur ise terziler vasıtasıyla giysiye dönüştürülmesidir.

19. yüzyıla kadar tekstil ihtiyacı ekseriyetle yerli imalattan karşılanıyordu. Ancak kısmen de olsa, pahalı Hint kumaşları, Avrupa'nın yünüleri gibi ithal kumaş çeşitleri seçkinlerden oluşan sınırlı bir azınlığın tüketimine yönelik satılıyordu. 16.

²⁸⁵ Öztürk, a.g.m., s. 60.

²⁸⁶ Öztürk, a.g.m., s. 61.

²⁸⁷ Öztürk, a.g.m., s. 61.

²⁸⁷ Bkz, İbn Battûta, İbn Battûta Seyahatnamesi.

²⁸⁸ Boyar, Fleet, a.g.e., s. 173-174.

yüzyıla kadar başta Venedik olmak üzere İtalyan şehir devletlerinin mamullerine rastlanırken 16. yüzyıldan sonra da İngiliz, Fransız, Hollanda yünlülere Osmanlı pazarına girmeye başlamıştır. Seçkin sınıfa mensup olmayan halk ise yerli imalatçı yapılmış yünlü kumaşları kullanmaktaydı.²⁸⁹

Osmanlıda halkın büyük kısmı kıyafetlerini, evlerindeki tezgâhlarda dokuduğu kumaşlardan dikerek elde ediyordu. Özellikle kırsalda yaşayan halk giysilerini yüzyıllarca geleneksel yöntemlerle üretmiştir. Genellikle kadınlar tarafından ev halkının ihtiyacına yönelik yapılan dokumacılık, evde beslenen hayvanların lifleri, ya da yöreye göre değişiklik gösteren, pamuk, keten, ipek gibi malzemeden oluşuyordu.

Dokunan kumaşlar giyilecek kıyafetin amacına uygun olarak yağlık, peşkir, uçkur, çevre ve iç giyim için farklı çeşitlerde olabiliyordu.²⁹⁰

Ülkeye 1870'lerden itibaren gelmeye başlayan dikiş makineleri, henüz yeteri kadar yaygınlık kazanamamıştı.²⁹¹ Böyle bir ortamda dikiş işlerinin genellikle elde, iğne iplikle yapıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Osmanlıda kadınlar dikiş dikmeyi çoğunlukla evlenmeden önce etrafındaki bu işi bilen büyüklerinden öğreniyorlardı. Dikiş dikmeyi bilmek evelenecek bir kız için en önemli maharetlerden biriydi. Çünkü ailedeki iş bölümünde aile fertlerinin kılık kıyafetlerinin mamulünden kadın sorumludur. 19. yüzyılın sonuna kadar kadının kendisinden beklenen bir işi başka kadınlara yaptırıyor olması doğal karşılanmamıştır.²⁹² Ayrıca sıradan insanlar için terzilere gidip elbise diktirmek bir lükstür. Kızlar evlenmeden önce ev işleri ve yemek yapmayı öğrenmenin dışında, mutlaka gergef işlemek, oya yapmak ve biçki-dikiş işlerini öğrenmek zorundadır. Her ne kadar kalburüstü kesimler terzilere gidebiliyor olsalar veya bu işleri cariyeler ve hizmetçiler yapsa dahi onları idare etmek için yine de ev hanımlarının bu işleri bilmesi şarttı.²⁹³

²⁸⁹ Engin Kırılı, "Osmanlı Tekstil Sektöründe Meydana Gelen Gelişmeler Çerçevesinde Basma Fabrikası'nın Kuruluşu ve Faaliyetler (1846-1876)", Doktora Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı, (2015), s. 3-4.

²⁹⁰ Fikri Salman, "Türk Tarihi Kumaş Sanatı", Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, (1999), s. 115.

²⁹¹ "Donald Quataert, Manufacturing and Technology Transfer in the Ottoman Empire", 1800-1914, İstanbul, Isis Pres, 1922, s.22-25. Aktaran; Yavuz Selim Karakışla, Osmanlı Hanımları ve Kadın Terzileri(1869-1923), İstanbul, Akıl Fikir Yayınları, 2014, s. 12.

²⁹² Karakışla, a.g.e., s. 84.

²⁹³ Abdülaziz Bey, Haz: Kazım Arısan Duygu Ansan Günay, Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri, (Adat ve Merasim-ı Kadime, Tabirat ve Muamelat-ı Kavmiye-ı Osmaniye), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, s.104.

Toplumsal geniş kesimleri tarafından kabul gören bu alışkanlıkların, büyük olasılıkla cinsiyetçi ve ekonomik bir yönü olduğunu da göz ardı edemeyiz. Yavuz Selim Karakışla'nın bu konu hakkında şöyle bir tespiti bulunmaktadır; Osmanlı İmparatorluğu'nda geleneksel bir cinsel iş bölümü (*gendered division of labor*) uygulanıyordu. Bu nedenle dikiş dikmek kesinlikle “kadın işi” olarak algılanıyordu. Hane halkının kılık kıyafete dair her türlü ihtiyacı; dokuma, biçki, dikiş, sökülük, yırtık vb. kısaca giyim kuşama yönelik bütün işler kadının yapması gereken görevleri arasında görülmüyordu.²⁹⁴ Halkın büyük kısmının ekonomik gücü, profesyonel terzilerin diktiği “ısmarlama” veya hazır elbiselere yetmiyordu. Bunun yanında terzilere gidebilen kalburüstü “kıbar” Osmanlılar o dönemki tabirle “*elbise dikiniyor*” ve “*kıyafet yapıyor*”lardı.²⁹⁵

Kadınların evden sıkça dışarıya çıkmasının hoş görülmediği dönemlerde dikilen kıyafetler için kumaş temini, bohçacı kadınlar aracılığıyla oluyordu. Osmanlı Devleti'nde üretilen ya da yabancı ülkelere gelen kumaşları evlerinde dikiş diken kadınlar için, “bohçacı kadın”²⁹⁶ tabiriyle bilinen kadınlar pazarlardı. Bu kadınlar ev ev dolaşıp bohçasında bulunan ürünleri satmaya çalışırlardı. Osmanlı'nın son dönemlerine doğru kadınlar arasında yayılan Avrupalı modaları takip etme isteği, bohçacıların getirdiği kumaşlara duyulan ilgiyi daha da arttırmıştır.²⁹⁷

19. yüzyıl da İstanbul'da yaşayan İngiliz yazar Dorina Neave Osmanlı kadınının inziva hayatı yaşamasına rağmen, dış âlemde olanlara ve modaya karşı ilgisini hayretle karşılar. Neave kadınların Avrupa geleneği ve alışkanlıklarını imkân gördükleri her yerde taklit ettiklerinden bahsederek;

“Kadınlar kendilerini hiçbir erkeğin göremeyeceğinden emin olduktan sonra örtülerini açarlardı, Paris veya Viyana elçiliklerinde görevli yakınları tarafından yollanmış, değerli lüks Paris kıyafetleri

²⁹⁴ Karakışla, a.g.e., s. 82.

²⁹⁵ Karakışla, a.g.e., s. 12.

²⁹⁶ Ürünlerini bir bohçaya istifleyip sırtlayarak, mahalle mahalle gezen; örtüler, yatak çarşafı, çeşitli kumaşlar vb. satan, günümüzde de bile küçük yerlerde varlığını koruyan kadınlara “bohçacı” deniliyor. Bohçacılar 300 yıl önce de vardı. Bu konuda İsveçli yazar D'Ohsson, şunları anlatıyor: “Hiçbir Müslüman şehirde kadın bir dükkancı görülmez; aynı şekilde sokak ya da meydanlarda da öteberi satan kadına rastlanmaz. Bütün bu işleri erkekler yapar. Şehirde satıcı olarak dolaşan kadınlar, sadece bohçacıdır. Bu sayede, hizmetçisi olmayan orta halli aileler, sokağa çıkmasına lüzum olmadan istediklerini satın alabilirler. Bohçacılar, haremlere de girebilir ve ev hanımlarının, cariyelerin istedikleri malları onlara satarlar.” Erdoğan Tokmakçılıoğlu, Kadın Âlemleri İstanbul, Geçit Kitabevi 1991, s. 42-43.

²⁹⁷ Öğülmüş, a.g.t. s. 51-52.

ortaya çıkardı. Yabancı dil de bilen Türk kadınları moda dergilerini ilgiyle takip eder, en son moda göre giyinirlerdi. Haremlerde çalışan açığöz Rum terzileri de bu hanımlara Beyoğlu'nda açtıkları en ünlü mağazalardan, Hayden ve Baker'den kumaşlar taşırlardı.”²⁹⁸ diyerek anlatır.

Meşrutiyet'ten sonra basın yayın faaliyetlerinin ve kadın dergilerinin yayın hayatına girmesiyle bu dergilere ulaşabilen kadınlar, kendi çapında yürüttükleri terzilik faaliyetlerini, bilinçli bir şekilde yapmaya başlamışlardır. Dergilerin verdiği “patron”²⁹⁹ elbise kalıpları ve dikiş dikmeye dair öğretici açıklamalar sayesinde geleneksel dikiş dikme yöntemlerini bırakan kadınlar, Avrupa modalarından haberdar olarak yeni tarzların yeni modaların ortaya çıkmasına sebep olmuşlardır.

2. 1. 3. Osmanlı'da Saray Terzileri

Osmanlı devlet idaresinde giyim kuşama ayrı bir önem verildiği bilinen bir gerçektir. İmparatorluğun hüküm sürdüğü yüzyıllarda tüm dünyada kıyafetin, güç, zenginlik ve statü sembollerinden biri olduğu düşünüldüğünde bu anlaşılabilir bir durumdur. Onun içindir ki Osmanlı'da Saray görevlileri arasında özel terziler de bulunuyordu.

Günümüze kadar ulaşan veya sergilenen Osmanlı kıyafetleri, “*Hayâtîn-i Hâssa*”,

Şekil 20 : III. Murad'ın Oğlu III. Mehmed'in Sünnet Töreninde resmigeçit yapan terziler (Kaynak: Surname-i Hümayun, TSMK, Hazine 1344, 22b-23a.).

²⁹⁸ Dorina L. Neave, Eski İstanbul'da Hayat, Çev: Osman Öndeş, İstanbul Kervan Kitapçılık, 1978, s. 60.

²⁹⁹ Dikiş terimlerinde patron; kıyafetleri biçerken kumaşın üstüne konulan genelde şeffaf nitelikte ince kâğıt parçalarıdır. Bu kâğıtlar dikilecek modelin parçalarının şekline ve beden ölçülerine göre kalıp çıkarıldıktan sonra kumaşın üstüne iğnelerle tutturulur ve biçki işi bu patronlar yardımıyla en az hata payı ve daha kolay biçimde gerçekleştirilir.

“*Hayyâtîn-i Hil’at Hâssa*” denen bu terziler tarafından Saray’ın terzihanelerinde dikiliyordu. Saray’a alınan terziler işinin ehli olmakla birlikte, tümü Türk ya da Müslüman değildi. İçlerinde Rus, Bosnalı, Çerkez, Gürcü ve Avrupalı terziler de vardı. Öte yandan şehzade yahut devlet adamları için çalışan terzilerden bazılarının o şehzade ya da devlet adamı öldükten sonra saraydaki işine son veriliyordu.³⁰⁰ Muhtemel odur ki terziler çalıştığı devlet yetkilileri ile kurdukları yüksek bağlar yüzünden böyle bir sonuçla karşılaşıyorlardı.

Saray’da bulunan terziler “*Ehl-i Hiref*” bünyesinde maaşlı olarak çalışır, görevleri de birbirinden farklılık arz ederdi. “*Hayyâtîn-i Hâssa*” terzileri Saray mensuplarına kıyafet, mektup keseleri ve benzeri şeyler dikerler, sefer zamanı Padişahla birlikte sefere giderlerdi. Bölüğün başında “*Ser-hayyâtîn-i Hâssa*” bulunmaktaydı. Bu görevin tayin işleri ile hazinedarbaşı ilgilenirdi. “*Hayyâtîn-i Hil’at*” terzileri de padişahın rütbe ve makam sahiplerine armağan ettiği hil’atları dikerlerdi. Hil’at terzilerinin dikecekleri hil’atların kumaşları Hazine-i Âmire’den temin edilirdi. Bu terzilerde savaş zamanı ordu ile savaşa gitmek zorundaydı. Bu sınıfın başında da “*Ser-hayyâtîn-i Hil’at*” bulunurdu.³⁰¹

Fransız tarihçi Robert Mantran 16.-17. yüzyıllarda İstanbul’daki sosyal yaşamı anlattığı eserinde; Osmanlı Sarayı’nda görev yapan hizmetkârların kıyafetleri için imalâthaneler kurulmuştu. Buralarda terziler ve dolamacılar,³⁰² Saray görevlileri için kıyafetler dikeyorlardı. Padişahların önem verdikleri, şerefliendirmek istedikleri kişilere armağan ettikleri hil’atları dikmek için ise sadece bu işte uzmanlaşmış, padişahın hesabına çalışan 105 terzi bulunuyordu. Bu hil’atlar değerli kumaşlardan yapılmakta ve çoğu zaman içlerine pahalı kürklerden astarlar dikilmekte, bilgisini vermektedir.³⁰³

Osmanlı saraylarında; *Ehl-i Hiref* defterlerinde, “*Cemâat-i Kazzazân-ı Hâssa*” diye adı geçen ve sarayın önde gelen üyeleri için hazırlanan ipekli kumaşlardan kaftan

³⁰⁰ Öğülmüş, a.g.t. s. 29-30.

³⁰¹ Öğülmüş, a.g.t. 30-31.

³⁰² Dolama; bir çeşit cüppedir. Enderun mektebinde statü farkını belirlemek için giyilmektedir. Topkapı Sarayı’nın iç oğlanları, dolamalı ve kaftanlı olarak iki sınıftır: büyük ve küçük oda gılmanları dolama giydikleri için onlara “dolamalı” denmiş, diğer kiler, hazine, seferli ve has oda gılmanlarına da kaftan giydikleri için kaftanlı denmiştir. Muhammed Enes Simit, “Kapatılış Sürecinde Enderun-ı Hümayun ve Enderun Mektebi”, Vakanüvis, Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, Yıl. 4, Sayı. 1, (Bahar 2019), s. 328.

³⁰³ Robert Mantran, XVI.-XVII. Yüzyılda İstanbul’da Gündelik Hayat, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul.Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti. 1991, s. 121-122.

vb. elbiselerin dikimini yapan çok tecrübeli, alanında en usta, diğer bir deyişle sarayın ipek terzileri olan “kazzazlar” çalışırdı. -Çünkü ipekli kumaşlar kaygan ve akışkan olduğundan dikimi de ayrı bir ustalık gerektirmektedir.- Bu bölümde çalışanlar ipek ve sırma türünden değerli malzemelerden imal edilen kumaşları maharetli ellerinde çok özel giysilere çevirdikleri için sarayın diğer terzilerinden ayrıcalıklı bir yere sahip olmuşlardır. Bu terzilerin diğer gruplara nazaran sayıları da daha sınırlıdır. *Kazzazlar* özel günler için ipek sırma karışımından yapılmış son derece kıymetli bir kumaş çeşidi olan kemhadan diktikleri kaftanları, Sultan ve üst kademe saray üyelerine yönelik yaparlardı. Ayrıca bu paha biçilmez kıyafetler, resmi bir ödül, ya da önemli mevkideki devlet adamları ve bazı Saray mensuplarına hediye olarak verilmek gayesiyle hazırlanırdı. O nedenle bu çok özel kaftanları işinin ehli *kazzazlar* dikerdi.³⁰⁴

Şekil 21: Yukarıdaki görselde kadife kumaş üzerine altın rengi simlerle simkeşânlar tarafından işlenmiş 19. yüzyıl sonlarına ait bir elbise görülüyor. (Kaynak: Kocaeli Atatürk ve Redif Müzesi.)

Terzilerin kullandıkları kumaşlar da yine sarayda bulunan dokumacılarca hazırlanıyordu. Bu bağlamda Padişah ve ailesi için dikilen kıyafetlerin kumaşları da *Ehl-i Hiref* bünyesinde çalışan *kemhâbafân*, *abâbâfan*, *simkeşân* *kadifebafân*, *debbâgîn* gibi gruplar tarafından hazırlanmaktaydı.³⁰⁵ Bu dokumacılar üç ayda bir maaş alırlar isimleri, sayıları ve memleketleri defterlere kaydedilirdi. Osmanlı'da her türlü devlet görevlilerinin resmi elbiselerinde kullanılacak sırmalı eşya için üretim yapan bir esnaf grubu bulunmaktadır. Balıkhaneye Nazırı Ali Rıza Bey, konuyla ilgili olarak, 19. yüzyılda İstanbul'da,

³⁰⁴ Pelin Filiz Bozcu, “Osmanlı Sarayında Sanatçı ve Zanaatçı Teşkilatı Ehl-i Hiref”, Uzmanlık Tezi, İstanbul, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, (2010), s.43.

³⁰⁵ Mustafa Kurul, “17. Yüzyıl Osmanlı Hâssa Terzileri”, Doktora Tezi, Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, (2012), s. 31-32.

*“İslah-ı Sanayi Komisyonu Simkeşhane esnafının durumunu dikkate alarak icra eylediği tahkikat üzerine altın varakçı esnafının da Tiryaki Çarşısı’ndan Simkeşhaneye nakledildiği, burada hazine hesabına gayet has ve halis olmak üzere sarı ve beyaz teller çeşitli resmi elbiseler, kordon, püskül, kaytan, bükme şerit ve apoletler imal olunmaya başlandı. Altın varakçı esnafının imalatı halkımızdan da birçok rağbet gördü.”*³⁰⁶ bilgisini vermektedir.

Şık giyinmeye özel bir merakı olan II. Abdülhamid devrindeki Saray’da ise 19. yüzyılda İstanbul’a göçmüş, Hollandalı bir terzi olan Jean Botter’ın adı geçmektedir. Pera’da bulunan Mir Frère & Cotterau atölyesinde makastar olarak çalışan Botter, Prof. Dr. Afife Batur’un tespitlerine göre aynı zamanda II. Abdülhamid’e stil danışmanlığı yapmaktaydı. Abdülhamid kıyafetlerini Saray’ın resmî terzisi olan Botter’ın tavsiyesi ile belirliyordu. Rivayete göre Botter Abdülhamid’e hiç elbise dikmemişti. Sultan Paris’te Mösyö Charvet’in koleksiyonundan³⁰⁷ tanesi 1200 Frank’tan senede 40 takım elbise sipariş ediyordu. II. Abdülhamid siparişleri Botter’ın önerisi ile hazırlanıyordu. Ayrıca Botter, askeri ve sivil giyim biçimlerini, Abdülhamid’in beğeni ve isteğine göre şekillendirmişti.³⁰⁸ Abdülhamid’in kızı Ayşe Osmanoğlu hatıralarında, babasının bazı özel yeleklerini, gömleklerini ve iç çamaşırlarını Paris’te Elçi olan Münir Paşa’nın yaptırıp gönderdiğini yazmaktadır.³⁰⁹ Abdülhamid’in kızlarından Naime Sultan ise düğününde o güne kadar süregelen geleneksel kırmızı gelinlik yerine beyaz rengi tercih ederek Osmanlıya ilk defa beyaz gelinlik modasını getirmiştir. Naime Sultan’ın gelinliğinin de Jean Botter tarafından dikildiği iddia edilmektedir.³¹⁰ O dönem Sultanın gelinliğinin beyaz oluşu birçok kişi tarafından tenkide uğramıştır.³¹¹

Abdülhamid, özel bir dostluğu bulunan Jean Botter için, (1900-1901 yılları arası) İstiklal Caddesi No: 235’te dönemin ünlü mimarı Raimondo D’aranco’ya Botter

³⁰⁶ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı, Haz: Ali Şükrü Çoruk, İstanbul, Kitabevi, 2001, s. 260.

³⁰⁷ https://en-m-wikipedia-org.translate.google/wiki/List_of_Charvet_customers?(erişim, 17.02.2023).

³⁰⁸ <https://www.herumutortakarak.com/botter-apartmani/> (erişim, 17.02.2023).

³⁰⁹ Ayşe Osmanoğlu, Babam Sultan Abdülhamid Hatıralarım, Ankara, Selçuk Yayınları, 1984, s.12.

³¹⁰ <https://medyascopetv.com/2022/02/19/cengiz-ozdemir-yazdi-bir-modaci-jean-botter-ve-botter-apartmani/> (erişim, 23.02.2023).

³¹¹ Osmanoğlu. a.g.e. s. 70.

apartmanını inşa ettirmiştir.³¹² Botter Apartmanı İstanbul'da Art Nouveau akımının mimari özelliklerine göre yapılmış ilk yapıdır. Modernleşmenin kalbinin attığı Beyoğlu'ndaki beş katlı bu yapı aynı zamanda Osmanlının ilk modaevi olarak kabul edilmektedir. Şehrin elitlerine Avrupa modasının, tanıtıldığı, onlar için özel defilelerin düzenlendiği bir mekâna dönüşen bina zamanla “*Botter Moda Evi*” adını almıştır. Apartmanın zemin katında, birinci kat ve asma kat arasında kalan bölümde Jean Botter'in çalışma atölyesi, prova salonu, işliği ve mağazası bulunuyordu; kalan katlar ise ailenin odalarına ayrılmıştı. Botter Ailesi de bu binada ikamet ediyordu.³¹³

Balkan Savaşları ve devamında çıkan I. Dünya Savaşı'nın olumsuz koşulları sonucu moda evine olan ilgi bir anda azaltmıştır. 1917 yılında dönemin şartları gereği Jean Botter binayı, Osmanlı vezirlerinden Nedim Paşa'nın oğlu Mahmud Nedim Bey'e satarak Paris'e taşınmıştır.³¹⁴

Botter Apartmanı günümüzde restore edilerek, “*Casa Botter Sanat ve Tasarım Merkezi*” olarak hizmet vermektedir.

2. 2. OSMANLI YENİLEŞME HAREKETLERİNİN GİYİM-KUŞAMA ETKİLERİ

2. 2. 1. Osmanlı'da Başlayan Modernleşme

Türkiye'de genellikle çağdaşlaşma olarak nitelenen Osmanlı Batılılaşma hareketlerini, birçok aydın ve yazar Tanzimat'la başlatma eğilimindedir. Fakat sözü edilen hareketlerin temellerinin daha eskiye, II. Osman'ın (1618-1622) uygulamaya koymak istediği icraatlara kadar dayandığını ileri süren görüşler de mevcuttur. Türkiye tarihinde ilk önemli yenileşme düşüncesinin kahramanı olan II. Osman, gençliğinin

³¹² Nurdan Karagönlü, “Pera Levanten Konut Mirası ve Yeniden İşlevlendirilmesi Üzerine Bir Değerlendirme”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü iç Mimari Tasarım Anabilim Dalı, (2015), s. 58.

³¹³ Raimondo D'Aronco, (07. 23. 2012). İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, <https://blog.iae.org.tr/> (erişim 05.22.2023).

³¹⁴ Duygu Merzifonluoğlu, “Osmanlı Dönemi'nde Yaşayan Sarayın Terzisi Jean Botter Olsaydınız...” 09.02.2022. <https://www.cnnturk.com/> (erişim, 05.26.2023).

getirdiği tecrübesizlik, gereksiz sert hamleleri ve kendisine yeterince desteğin olmaması sebebiyle, istediği değişimleri yerine getirememiştir.³¹⁵

Batılılaşma hamlesine yönelik ilk gerçek girişim, yani Batı Avrupa medeniyetinden seçilen kimi telakkilerin taklidine ve kabulüne dair yapılan atılımlar 18. yüzyıl başlarında olmuştur.³¹⁶ Karlofça'nın (1699) ve Pasarofça'nın (1718) getirdiği kayıpların yarattığı etki Osmanlı İmparatorluğu'nu böyle bir seçime zorlamıştır.

Damat İbrahim Paşa'nın desteği sonucu Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa sefiri olması Avrupa'nın daha yakından tanınmasına öncülük etmiştir. Yirmisekiz Mehmed Efendi'nin Fransa ile kültürel ve sosyal hayat üzerinden kurduğu bağın etkileri görülmeye başlanmıştır. 1720' de Paris'in Türk Elçiliğinde başlayan moda, İstanbul'da daha küçük minvalde bir Frenk stili ile karşılık bulmuştur.³¹⁷ Batı medeniyetinin bireyin rahatına yönelik değerleri Osmanlı yönetici kademesine sızmıştır.³¹⁸

Bu itibarla modernleşmenin başlangıcı olarak ilk büyük mağlubiyetlerin acısını en çok hisseden bir neslin yaşadığı Lale Devri alınabilir.³¹⁹

Sina Akşin'e göre; Osmanlı-Türk toplumunun Batılılaşma, çağdaşlaşma ya da modernleşme çabaları Lale Devri ile başladı ise de zayıf kalmıştır. Esas ıslahat denen hareketler Tanzimat ile başlamış, Tanzimat'ın ilanı, Türk toplumunu Orta Çağ'dan çıkarıp yeni bir çağa geçirmiştir.³²⁰

Avrupa'ya yeni siyasi kurallar ve toplum anlayışı getiren Fransız Devrimi, Osmanlı Devleti'nde de gerçek anlamda reform yanlılarına cesaret vermiştir. Bu devirde tahta çıkan III. Selim, devletin askeri, mali ve iktisadi düzeninde köklü değişimler yapmak isteyince amacına ulaşmadan 1808'de iktidarı son bulmuştur. III. Selim her ne kadar uygulamak istediği ıslahatları hayata geçirememiş olsa bile artık ok yaydan çıkmıştır. Bundan sonra tahta geçecek padişahlar Osmanlı İmparatorluğu'nu baştan aşağıya bir değişim ve dönüşümün içine sokacaklardır.

³¹⁵ Yılmaz Öztuna, Cumhuriyet Dönemi Öncesinde Türkler, İstanbul, Babiali Kültür Yayıncılık, 1987, s.300.

³¹⁶ Lewis, a.g.e. s.46.

³¹⁷ Lewis, a.g.e. s.47.

³¹⁸ Şerif Mardin, Türk Modernleşmesi, Baticılık, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991, s.12.

³¹⁹ Mümtaz Turhan, Kültür Değişimleri, İstanbul, Marmara Üniv. İlahiyat Vakfı Yay. 1997. s.134.

³²⁰ Sina Akşin, Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi, Cilt. I, İstanbul, Yenigün Haber Ajansı, Basın ve Yayıncılık A.Ş. 1997, s. 27.

Osmanlı İmparatorluğu Müslüman ve gayrimüslim unsurları içinde barındıran kozmopolit bir toplum yapısına sahipti. Fakat halkın büyük çoğunluğu kültürel düzeyde kendi içinde kalmış, dışa açılmamıştır. Sosyal alanda hem şer'i hem de örfi kaidelere bağlı olarak halkın giyim kuşamı da uzun yıllar değişmeden kalmıştır. Modernleşmeyle birlikte erkek giyimi devlet otoritesi tarafından yeniden belirlenirken, kadın giyimi zaman içinde kendiliğinden geleneksel yapıdan uzaklaşmaya başlamıştır.

Niyazi Berkes; Osmanlıda yenileşme hareketlerinin siyasal gerekçelerini Lale Devri'ne kadar götürmekle birlikte, Türk insanının, Avrupa insanına benzer görünüşünün kişisel dış görünüş, buna mukabil giyim kuşam, yaşayış, tutum ve davranış ile ilgili alanlarda yaşadığı değişimlerin, Atatürk'ten yüzyıl kadar önce benzer girişimlerle, 1830'larda II. Mahmud'un (1808-1839) çabaları ile başladığını söylemektedir.³²¹

En reformist padişahlardan biri olan II. Mahmud, imparatorluğun gidişatındaki sorunları aşmak için Batı'yı model almak isteyerek geniş ölçüde bir düzen çalışması yürütmüştür. 1829'da uygulamaya koyduğu kıyafet nizamnamesi askeri alanın dışında sivileri de kapsamaktadır. O yıl çıkarılan bir irade ile çeşitli memur sınıflarında giyilecek kıyafetler ayrıntılarıyla düzenlenmiştir. Genel olarak, cübbe ve sarık yalnız ulemaya müsaade edilmiştir.³²²

II. Mahmud, setre ve pantolonu mecburi kıyafet haline getirmiş, devlet kademelerindeki görevliler için fes uygulamasını başlatmıştır.³²³ Askeri giysi olan setre modası aynı zamanda halk arasında da yayılmıştır.³²⁴

Yüzyıllarca aynı tarzda yaşamaya ve giyinmeye alışık olan Osmanlı toplumunda II. Mahmud'un yaptığı siyasal, askeri ve toplumsal alanda yaptığı köklü atılımlar, değişime kapalı çevrelerce "*Gâvur Padişah*" olarak anılmasına sebep olmuştur.

18. yüzyılda iyice artan lüks merakı yüzünden halk yerli malı kıyafetler yerine ithal giysiler giymeye gösteriş yapıp aşırı para harcamaya başlamıştı. Hatta halkın gümüş ve altını ölçülü kullanımına yönelik eski âdetlerin tersine, insanlar gümüş ve

³²¹ Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, İstanbul, Yapı Kredi Kültür Sanat Yay. Ticaret ve Sanayi A.Ş. 2003, s. 195.

³²² Lewis, a.g.e. s.102.

³²³ Betül Göksüçükur, Kemaleddin Taş, "Osmanlı Dönemi Batıcılık, İslamcılık Türkçülük Fikir Akımları ve Din", Dini Araştırmalar, Temmuz - Aralık Cilt: 22, Sayı: 56, (2019), s. 470-471.

³²⁴ Emine Koca, 18. ve 19. Yüzyıl Osmanlı Erkek Modası, Yüzyıl Osmanlı Erkek Modası. Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi, 7, (2), (2009), s. 9-11.

altın sırmalarla süslü lüks kıyafetleri tercih etmesi III. Ahmed ve III. Selim'i kızdırmıştı. Devlet reayanın pahalı ve gösterişli kıyafetlere müsrifçe para harcanmasını ekonomik açıdan zararlı görüyor, bu konuda sık sık fermanlar çıkarılarak kıyafet harcamaları kısıtlanmaya çalışılıyordu.³²⁵

2. 2. 2. Osmanlı Toplumundaki Batı Taklitçiliğinin Kılık Kıyafete Yansımaları

Avrupa karşısında üstünlüğünü kaybettiğini anlayan imparatorlukta topyekûn bir Batı taklitçiliği yaşanmaya başlamıştır. Hatta bazı kesimlerde taklitçilikten öte hayranlık duyma her haliyle Batılı normları örnek alma modası doğmuştur. Avrupa, aynı zamanda Osmanlı iktidar grupları arasında, bir meşruiyet aracıdır. Statü grupları, diğerleri üzerinde Avrupa bilgisi ve Avrupa eşyası ile hâkimiyet kurmaya çalışmaktadır. Avrupa bilgisi, yeni bir bürokrat ve aydın grubu, eşyası da alafranga diye adlandırılan meta fetişizme müptela, tüketim toplumunun gösterişçi tipini ortaya çıkarmıştır.³²⁶ Fakat Batı medeniyetine bu denli özenilmesinin sebebi tek taraflı değildir. Avrupa kapitalizminin ekonomik ve psikolojik baskısı, 19. yüzyılda Osmanlılara yeni bir dünyanın kapısını açmıştır. Gerçekte Avrupa medenileşme ölçütü olarak burjuvanın ürettiği malların bütün dünyada satılabilmesi için “*homo economicus*” bir ortam yaratılmasını ve tükettikçe var olan insan tipini hedeflemiştir.³²⁷ Osmanlı toplumu da Batı modaları uğruna bu sistemin müşterisi olma yolunda çok heveslidir. Bundan böyle ne Şarklı ne de Garplıdır. Hayatını Avrupa kapitalizminin ön gördüğü pasif tüketen, gelgeç değerler etrafında sürdürmektedir.³²⁸

Tabakalar arasındaki tüketim ve gösteriş davranışının ortaya koyduğu modalar, Veblen'in öne sürdüğü “*Aylak Sınıf*” teorisinin Türk ve yerli versiyonlarını doğurmuştur. Sözü edilen bu yerli *Aylak Sınıf*'in en belirgin özelliğini, yaşam tarzı ve kılık kıyafet konusunda Batı'ya yönelerek sosyal bir statü elde etme ve bu yolla diğerleri üzerinde üstünlük sağlama isteği oluşturmaktadır.

³²⁵ Boyar, Fleet, a.g.e. s. 198.

³²⁶ İbrahim Şirin, Osmanlı İmgeleminde Avrupa, Ankara, Lotus Yayınları, 2009, s. 376.

³²⁷ İbrahim Şirin, Bihruz Bey Sendromunu Yeniden Düşünmek”, KOU, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, (2008), s. 131.

³²⁸ Şirin, a.g.m. s. 149.

Yenileşme dönemi padişahlarından Abdülmecid devrinde, Osmanlı cemiyeti önceki devirlerin usul ve kaidelerini muhafaza etmekle beraber; en çok devlet adamlarının görüş ve anlayışlarında bazı Avrupalı âdetler yer almaya başlamıştır. Sarık, cübbe ve ayakkabılardaki değişimlerle; pelerinler, redingotlar, pantolonlar ve siyah derili potinler giymeye başlanmıştır.³²⁹ Başlarda Batılı normlarda taklit edilen Avrupai kıyafetlerin, askeri siyasi ve bürokratik anlamda kabul edilenden ziyade toplumsal yapıya uymaması bazı yeniliklerin yapılmasını zorunlu kılmıştır. Sivil ve memurlar için giyme mecburiyeti getirilen ve Avrupalı erkeklerden ithal edilmiş kıyafet olan *redingot*un kullanım zorluğu, İstanbul tarzilerini “*istanbulin*” adında yeni bir ceket icat etmeye yönlendirmiştir.³³⁰

Şekil22: Fes, papyon, baston ve redingot ile Osmanlı Delikanlısı, sene; 1903 (Hicri 1321). (Kaynak; <https://www.nadirkita.com/inci-sahaf-sahaf880630.html> erişim, 25.04.2023)

Redingot; yakası kolalı Frenk gömleği ve kravatla birlikte giyilen dizlerin altına kadar uzanmış geniş etekli arkasında yırtmacı olan bir ceket idi. Siviller bu ceketi resmiyet icap ettiği yerlerde giyorlardı. Yaşı ilerlemiş olanlar sert kolalı yakaları ve üzerindeki boyunbağını kullanmaya alışamamışlardı. Bu yüzden daha pratik kullanıma sahip *istanbulin*'i giymeyi tercih ediyorlardı. *İstanbulin*; göğsü tamamen kapalı kolalı yaka ve kravata gerek olmadan giyilen bir ceketti.³³¹ Fakat gençler *redingotu* daha modern ve şık buluyorlardı. Bu yüzden olacak ki II. Abdülhamid döneminde, erkekler arasında *istanbulin* yerine tekrar alafranga ceket, *redingot* giymeye başlanmıştır.³³²

Osmanlıda yeni giyim tarzı öncelikle yönetici, bürokrat ve aydın kesimlerce

³²⁹ Koç, Koca, “Geleneksel Giysi Tarzlarının... s. 2177.

³³⁰ Koç, Koca, “Geleneksel Giysi Tarzlarının...s. 2176.

³³¹ Reşad Ekrem Koçu, Türk Giyim Kuşam ve Süsleme Sözlüğü, İstanbul, Sümerbank Kültür Yayınları, 1969, s. 134.

³³² Koçu, a.g.e. s. 134.

kabul görmüştür. Artık beylerin yeni modası, kolalı yakası olan Frenk gömleği, yelek, boyun bağı, *redingot* ve aynı kumaştan yapılmış pantolondur.³³³ Dönemin İstanbul Beyefendisinin sembolleri; Yakası kolalı beyaz gömlekler, işlemeli yelekler, Arap boyası ile boyanmış topuklu siyah potinler, yuvarlak camları olan küçük okuma gözlükleri, bele bağlanan atlastan kırmızı bir kuşak, boyunda yine kırmızı atlastan şık bir papyon, elde özenli işçiliği olan bir baston, başta püsküllü bir kırmızı festir.³³⁴

Osmanlıda III. Selim ile ilk adımları askeri alanda atılan, II. Mahmud'la devlet kademelerinde çalışanları da kapsayan erkek giyimindeki değişimler II. Abdülhamid devrine gelindiğinde toplumun bütün kesimlerince kabul görür hale gelmiştir.

Osmanlı'da yenileşme hareketlerine kadar kadınlar, hangi zümreden olursa olsun sokağa çıkarken mutlaka ferace giyerlerdi. Önden açık, bol kesimli, eteği yerlere kadar uzanan feracelerin, yakasının kesimi, dönemin modasına göre değişiklik gösterirdi. 16. ve 17. yüzyılda yuvarlak ya da kısa bir V yakalı, önünün iki yanında cepleri olan modelleri mevcuttu. Kadınlar sokakta feraceyle birlikte yaşamak kullanıyorlardı. Genelde bir bölümü baştan çeneye kadar gelir, diğer bölümü de çeneden başa doğru bağlanırdı. Yaşmaklar; feracenin üstünden örtüldüğü gibi, yakanın içinde de durabilirdi. Zenginlerin ve saraylıların yaşmakları kolalı olurdu. Feraceler kışın pamuklu kalın, yazın ise ince kumaşlardan veya ipekten yapılırdı.³³⁵

18. yüzyıldan sonra değişmeye başlayan ferace modelleri daha süslü bir hal almış ve renklenmiştir. Kadınlar arasında feracenin yanında çarşaf modası da başlamıştır. Çarşafılar Batı tarzı giyime uydurulmak istenince gitgide daralmış, yüzlerine örttükleri çarşafın tamamlayıcısı peçeler ise şeffaflaştırmıştır. ³³⁶

Devletin kademelerinde başlayan ve erkekleri kapsayan kıyafet modernleşmesi, umulmadık biçimde kadınlar üzerinde de etkili olmuştur. Yeni Osmanlı kadını adeta bedenini yeniden keşfedercesine Batılı hemcinslerine benzemeye çalışmaktadır.³³⁷ Avrupa ile girilen yoğun temastan yararlanan kadınlar; kıyafet ve geleneklerin gelişmesinde adeta başı çekiyorlardı. Avrupa modasını ve giyim tarzlarını kabul

³³³ Koca, a.g.m. s. 10.

³³⁴ Koç, Koca, Geleneksel Giysi Tarzlarının... s. 2173..

³³⁵ Berna Yıldırım Artaç, "18. Ve 19. Yüzyıl Osmanlı Halkları Kadın Giyim Kuşamının Kültürel Etkileşim Bağlamında Analizi", Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Moda Tasarımı Anabilim Dalı, (2018), s. 34.

³³⁶ Koç, Koca, "Geleneksel Giysi Tarzlarının Değişimi... s. 2191-2192.

³³⁷ Toprak, Türkiye'de Kadın Özgürlüğü... s. 112.

etmeye başlamışlar, Avrupalı kadınlar gibi iç çamaşırları, korseler ve eldivenler kullanmışlardır. Bu durum ilk önce, Saray'dan başlayarak, paşaların ve üst düzey yöneticilerin ailelerine sirayet etmiştir. Kıyafetlerin yanı sıra yavaş yavaş, evlerin iç eşyaları, mobilyaları da değişmiştir.³³⁸ Batı'yı etkisi altına alan "burjuva" yaşam tarzı ve tüketim alışkanlıkları Osmanlı'yı da yörüngesine almıştır.³³⁹ Bu durum, modanın yeni ve üstün olanı taklit etme özelliğine uygun olarak yukarıdan aşağıya doğru, halk zümreleri arasında da gittikçe yayılmıştır.

Şekil 23: Yukarıdaki tabloda 1891-1910 yılları arasında İstanbul'da yaşamış olan Empresyonizm akımının temsilcilerinden Oryantalist Ressam Fausto Zonaro'nun "Dolmabahçe'de Gezinti" adlı eseri görülmektedir. Ressam İstanbul'da kaldığı sürece sosyal yaşamla ilgili birçok resim yapmış, Sultan II. Abdülhamid tarafından da 1896 yılında Ressam-ı Hazret-i Şehriyari (saray ressamlığı) unvanıyla şerefletirilmiştir. Zonaro'nu 19. yüzyılın sonlarına ait olan bu tablosunda İstanbul'daki kadınların kıyafet seçimleri dikkat çekmektedir. Dönemin modernleşme anlayışına uygun olarak kadınlar renkli feracelerle ve yüzleri peçesiz olarak görülmektedir. Öndeki mavi elbiseli kadının ise yabancı uyruklu olduğu düşünülmektedir. Kadınların rıhtım boyunca gezintiye çıkmaları dönemin Avrupalı hayat tarzının bir yansımasıdır. (Kaynak, <https://www.fikriyat.com/galeri/kultur-sanat/batiya-osmanlinin-kalbini-gosteren-ressam>). (erişim, 02.18.2023).

1867'de Abdülaziz maiyetindekilerle birlikte Avrupa seyahatine çıkan ilk Sultan olarak, Batı'nın medeniyetinden fazlasıyla etkilenmiş burada gördüğü bazı kültürel öğeleri Osmanlı Devletinde de uygulamaya koymuştur. Abdülaziz Fransa ve İngiltere'de katıldığı fuar ve sergilerden edindiği izlenimler Osmanlının modernleşme hamlelerinde ve yaşam tarzında yeni bir açılım getirmesi bakımından önemli

³³⁸ Karal, a.g.e. s.278-279.

³³⁹ Toprak, Türkiye'de Yeni Hayat... s. 43.

olmuştur.³⁴⁰ Buna istinaden Saray ve çevresinin kıyafet modellerinde zaten başlamış olan Avrupalı çizgiler kendini daha fazla hissettirmeye başlamıştır.

1875'lerin Saray hanımları giysilerini, o yıllarda modanın kalbinin attığı yer olan Paris'ten ısmarlamışlardır. Giyim şekillerinden artık şalvar ve üstüne giyilen entari tercih edilmiyordu, bunun yerine uzun etek ve kısa ceketten oluşan ikili takımlar kullanılmaya başlanmıştır.

Uzun, bol, ince rengârenk feraceler, yaşmakla tamamlanıyordu. Eldivenli ellerinde tuttıkları ve şık şemsiyeleri ile Osmanlı Sarayı'nın kadınları Batı tarzı giyinmenin öncülüğünü yapmışlardır.³⁴¹

II. Meşrutiyet'in ilanı bir nebze özgürlük ortamı doğurmuştu. Bu dönemde görünür olan kadın, taassup nedeniyle örtündüğü yasaklara karşı başkaldırarak, "seküler" bir giyim kuşamı benimsemiştir. Feraceler, ampir mantolar, çarşaf, maşlah, yeldirme, bu gelişimin değişik evreleridir. Üst zümre kadınlar arasında peçe ve yaşmak atılmış; "*çarşaf kisvesi altında Paris'in moda evleri, o günkü tabiriyle "modistra"ların çizgileri izleniyordu.*"³⁴² Osmanlı insanı bundan sonra özendiği çağdaş toplumun göstergeleri doğrultusunda giyinmeyi ilke edinecektir.³⁴³

İstanbul'da yenileşme ve moda hareketlerine Osmanlı'da peş peşe yaşanan savaşların getirdiği güçlükler bile engel olamamıştır. 1917'de Rusya'daki Bolşevik İhtilali'nden kaçarak İstanbul'a gelen Beyaz Ruslara özenen Osmanlı kadınları, onlar gibi görünmek için Rus kadınların baş bağlama biçimi olan sıkma başı taklit etmişlerdir. Sıkma baş modası, Türk kadınlarının Avrupalı hemcinsleri gibi giyinmek istemesinde oldukça önemli bir taklit mekanizmasıdır.³⁴⁴ Bir başka etken de yabancı sefirlerin ve askerlerin eşlerinin görünüşleri olmuştur. Bu kadınlar, Avrupa'nın özellikle Paris'in son moda kıyafetlerini ve aksesuarlarını üzerlerinde gösterişli bir şekilde sergilerken, İstanbul'un farklı kesimlerindeki kadınlar da onlar gibi görünmek için çaba sarf etmişlerdir.³⁴⁵

İmparatorluğun son yüzyılına damga vuran, Avrupa modalarını takip etme isteği ve Osmanlı kadınının henüz tarzını bulamamış olması, kimlik karmaşası yaratarak lüks

³⁴⁰ Bkz. Nejdet Gök, "Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati'nin Sonuçları ve Yansımaları, (Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu, 12-13 Aralık Ankara 2013).

³⁴¹ Koç, Koca, "Geleneksel Giysi Tarzlarının... s. 2179.

³⁴² Toprak, Türkiye'de Kadın Özgürlüğü... s. 112.

³⁴³ Toprak, Türkiye'de Kadın Özgürlüğü... s. 251.

³⁴⁴ Koç, Koca, "Geleneksel Giysi Tarzlarının... s. 2198-2199.

³⁴⁵ Demir, a.g.e., s. 34.

ve bilinçsiz tüketimi beraberinde getirmiş, Doğu-Batı arasında oluşan sentez kendine has bir üslupla gerek giyim kuşam gerekse sosyal yaşam alanında girift bir görüntü sergilemiştir. Buna mukabil yüzyıllarca süregelen alışkanlıklardan uzaklaşıyor olmak gelenekçi kesimleri rahatsız etmiştir.

Meşrutiyet'ten önce Osmanlı aydınları gazetelerde Müslüman Türk kadınlarını kıyafetleri ve tavırlarında Avrupalı hemcinslerini model almalarını gayriahlâki ve taklitçi davranışlar olarak değerlendirerek yadırgamıştır. Osmanlı kadınlarının modern tarzda giysilerle görünür olmaları, Avrupaî tarz ayakkabılar giymeleri ve bunların sayısının gün gittikçe artmasını endişe ile karşılayarak sürekli *Avrupalı olur muyuz?* sorusunu ironik bir üslupla tekrarlayıp durmuşlardır.

Gerçekten Avrupalı olunacaksa ilim ve irfan öğrenmek lazım geldiği fikrinin altı ısrarla çizilmiş, özellikle “*Avrupaî moda heveslisi*” olarak görülen kadınlara, Avrupalı kadınların basit yaşamları misal gösterilerek eleştirilmiştir. Avrupa’da kadınların sokağa çıkarken sade giyindikleri, Müslüman kadınların ise gereğinden fazla süslenerek, sanki baloya gidiyormuşçasına giyindikleri dile getirilmiştir.³⁴⁶

Birbirinin yaşam tarzı üzerinden tanımlanan alafranga alaturka tarzlarının gündelik yaşam içerisinde karşılık yaratması, Osmanlı toplumunda yenileşme hareketlerinin en sancılı kısmını oluşturmuştur.

2. 2. 3. Modernleşmenin Getirdiği Tüketim Alışkanlıkları

19.’uncu yüzyılda Avrupai etkileşimler sonucu, toplumun değişen parametreleri ekonomik anlamdaki arz talep dengelerini de değiştirmiştir. 19.’uncu yüzyılın ilk yıllarında İstanbul’da ekonomik hayat, daha çok pazar ve bedesten etrafında dönyörken, daha sonra, pazar dışına, sokaklara, mahallelerdeki ticaret merkezleri ile Pera ve Galata’ya taşmıştır. Yüzyılın ortalarına doğru İstanbul’daki merkez pazarda binin üzerinde dükkân açılmıştır. Türk tüccarlar deri, kürk, kitap, parfüm, gravür ve diğer maddeler üzerinde uzmanlaşırken, Rumlar pamuklu maddeler satmışlar, terzilik ve dericilikle uğraşmışlardır. Ermeniler mücevherat, saat ve işlemecilikle; Yahudiler ise diğer çeşitli işlerde faaliyet göstermişlerdir. Sanatkârdan çoğu örgütlenmiştir.³⁴⁷

³⁴⁶ Kanter, a.g.m. s.46

³⁴⁷ Kemal H. Karpat, Osmanlı’da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma, Çev: Dilek Özdemir, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları 2006, s. 486.

19. yüzyılın ikinci yarısında, İstanbul mal alışverişi açısından yarı sömürge konumundadır. Bu arada, şehrin nüfusu bir milyona yaklaşmıştır. II. Abdülhamid Devri'inde İstanbul'a gelen ve eski Fransız nüfuzunu yeniden canlandırmaya çalışan gazeteci Paul Fesch, 19. yüzyıl sonlarında İstanbul'da hiçbir ağır endüstrinin olmadığını vurgular.³⁴⁸

Fesch'e göre, İstanbul büyük bir pazar yeri ve geçiş limanıdır. İstanbul'dan Batı'ya, Türkiye'nin Avrupa ve Asya bölgelerinde ve On İki Adalar'da üretilen ipek, şarap, kuru meyve, yağ, maden cevheri, hububat, un, post gönderilirdi. Yine İstanbul, Avrupa'dan Türkiye'ye gönderilen hazır giyim, un, alkollü içkiler, eldiven, mobilya, mum, sabun, petrol, ilaç, ahşap ve çelik ürünleri, makine ve araçlar gibi mamul maddelerin alındığı ana merkezdir.³⁴⁹ Selanik, İzmir, İstanbul gibi büyük şehirlerde toplanan ve sayısı 100 civarında olan imalat sektörünün sahibi yabancı veya gayrimüslimdi. Küçük imalat sektörünün işçileri de gayrimüslim olduğundan, Müslüman nüfus bu ekonominin dışında kalmıştır.³⁵⁰

Eski yerel işletmeler ise hızla gelişmekte olan endüstriyel sistemle rekabet edebilecek durumda değillerdi. Pazar ne kadar küçük olursa olsun yabancı firmalar hala kar ettiklerinden, pazarın bir kısmını ellerinde bulundurmakta ısrarlı davranıyorlardı. Örneğin; Yüzyılın sonunda şehirde yalnızca 10.000 dikiş makinesi bulunmasına karşın Singer (Amerikan), Gritzner, Clemens, Meuller, Kochler, Pffaf, Knoch (Alman), Orosdi Bach'ın (Fransız) gibi dikiş makinası markalarının İstanbul'da temsilcilikleri vardı.³⁵¹

İlber Ortaylı, 19. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı sanayi sektörünün küçük üretimden oluştuğunu, yüzyılın ortalarında Osmanlı Rumeli'sinin birçok yerinde ve Bursa, Halep, Trablus gibi bölgelerde kimi sermaye sahiplerinin manifaktür işletmeler ve fabrikalar kurduğu söylemektedir. Bu tesisler genelde Avrupa endüstrisinin talepleri doğrultusunda yarı mamul maddeler üretiyorlardı. Buraları başlangıçta yabancı sermayeciler kurmuşsa da zamanla yerli işadamları da ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılın koşulları içinde ağır sanayi diyebileceğimiz dökümhaneler ve cam, porselen gibi dayanıklı tüketim mallarını imal eden fabrikaları Bab-ı âli bürokrasisi devlet eliyle

³⁴⁸ Karpat, a.g.e. s. 504.

³⁴⁹ Karpat, a.g.e. s. 504.

³⁵⁰ Çağlar Keyder, Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 62.

³⁵¹ Karpat, a.g.e. s. 505.

kurmak yerine, sermayedarları teşvik etmiştir. Bu gibi fabrikaları kuran yabancıların bazıları devleti dolandırmış, kimisi de işten anlamadığı için başarısız olmuştur.³⁵²

İstanbul'da 19. yüzyılının sonlarında yerel zanaatların gerilemiş olması bu dallarda üretim yapan yerli mallara olan ilgiyi de azaltmıştır. Özellikle Kırım Savaşı'ndan sonra çok sayıda yabancı tüccar İstanbul'a gelerek Avrupa'dakilere benzer mağazalar açmıştır. Ortaya çıkan ekonomik kargaşa ve boşluğu, Levanten ve gayrimüslimlerin oturdukları bölgelerde sahipleri yabancı olan, Bon Marché'ler³⁵³ doldurmaya başlamıştır.³⁵⁴ Bu mağazalar çok ilgi görmektedir. Halkın Paris'teki ünlü bir mağazanın adından yola çıkarak Bon Marché dediği bu dükkânlarda her türlü ithal, yeni moda eşyayı bulmak mümkündür.³⁵⁵

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa ile temasın boyutu, yalnızca siyasi, askeri, ticari alanlarla sınırlı kalmamıştır. Bu alanlara, kültürel etkileşimler sonucu Avrupalı hayat tarzının ortaya çıkması ve doğal olarak toplumun davranış kalıplarındaki başkalaşım ve sosyal değişimlere bağlı olarak beğeniler, modalar ve eğlence biçimleri de farklılaşmıştır.³⁵⁶

İktisadi anlamda halkın tüketim rutinlerinde meydana gelen temel eğilimler, İstanbul Beyoğlu'nda peş peşe kapılarını açan lüks mağaza ve dükkânlara büyük fırsatlar sunmuştur. Cadde-i Kebir üzerinde bulunan mağazaların Avrupalı muadillerinden aşağı kalır bir yanı yoktu. Bu mağazalar Osmanlı'da adeta modayı güdüyorlardı. Modanın kalbinin attığı yer olan Cadde-i Kebir'de açılan Bon Marché, Louvre, Karlman, Au Lion, Bazaar Allemand, Tring, Suriye, Şark, Elhamra, Olivio, Aznavur, Avrupa, Hristaki, Hacopulo, Halep, Rumeli adlı mağaza, dükkân, terzihane ve pasajlar³⁵⁷ İstanbul sosyetesinin uğrak yerleri olmuşlardır. Mağazaların çoğunun adları, görüldüğü üzere yabancı dillerdeydi. Bu bile bugün bize dönemin atmosferini

³⁵² İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul, Hil Yayın, 1987, s. 165.

³⁵³ Bon Marché, İstanbul'da 19. Yüzyılın ikinci yarısında açılan bir mağazadır. Fransızca'da "ucuz" anlamına gelen Bon Marché Türkçe'de zamanla uygun fiyatla giyim, süs eşyası, oyuncak gibi ürünlerin satıldığı büyük mağazaların genel adı olmuştur. Bon Marché ler, ülkede geleneksel çarşılarından modern alışveriş merkezlerine geçişin de öncüsü olmuşlardır. https://tr.wikipedia.org/wiki/Bon_Marché. (erişim 25.10.2022).

³⁵⁴ Dadyan, İstanbul'un Eski Bon Marché'leri.

³⁵⁵ Saro Dadyan, "İstanbul'un Eski Bon Marché'leri", <https://istanbullife.com.tr/> (erişim.26.04.2023).

³⁵⁶ Pınar Artıkoğlu, "Batılılaşma'nın Osmanlı Aile Yaşamındaki İzleri", İstanbul, Yeditepe Üniversitesi, (2014), s.49.

³⁵⁷ Hürü Sağlam Tekir, "Modernleşen Osmanlı Toplumunda Süs ve Moda Üzerine Bir İnceleme", Erzurum, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 69, (Eylül, 2020), s.558.

yansıtması açısından fikir vermektedir. Zira 19. yüzyılın Osmanlısında müthiş bir Batı özentisi ve modası başlamıştı. Osmanlı'da her şeyin Avrupa'ya endekslediği bu yıllarda açılan Bon Marché'ler, Avrupa mallarını satarken özellikle kadınların giyiminin bu durumdan etkilenmesi kaçınılmaz olmuştur.

1840'lerde İstanbul'da üç yıl yaşamış olan İngiliz Seyyah Charles White'ın, 1846'da basılan *“Three Years in Constantinople; or, Domestic Manners of the Turks in 1844, (İstanbul'da Üç Yıl 1844'te Türklerin Adetleri)* adlı eserinde, Pera ve Galata sokaklarının, Paris'ten şapkacılar ve tuhafiyeciler, Londra'dan terziler, Viyana'dan çizmeciler ve Marsilya'dan şekercilerin tabelalarıyla dolu olduğunu, buralarda satılan mallara olan arzın, talebi karşılayamadığını yani medeniyetin, tüketim anlamında da hızlı adımlar attığını yazmıştır.³⁵⁸

Avrupa'yı ekonomik bakımdan yakalayamayan İstanbul halkı, fiziki görünümünde lüks giyim eşyalarına özen gösteriyordu. İstanbul'da modern kafalı zengin müşterilerine yalnızca şapka satan en az üç tane şapka mağazası bulunuyordu.

Gazeteci Paul Fesch İstanbul'daki izlenimlerini anlatırken; *“Fransız malı olması tercih edilerek iyi giyinmek her iki cinste de hurs haline gelmişti. Bunun dışında her şey ikinci planda kalıyordu ve İstanbul'da yaşayanlar güzel elbiseler giyebilmek için her türlü fedakârlığı göze alıyorlardı. Pera'da çok sayıda Fransız modacı vardı; bunlar zengin müşterilerinin yeni moda giyim eşyaları seçmesinde yardımcı oluyorlardı. Onlar olmasaydı, çoğu kez kopya edilirken şekli bozulan ürünlerimiz bu şehirde gerçek şekliyle görünemeyecekti.”*³⁵⁹ yorumunda bulunur.

Fesch'in anlattıklarından da anlaşılacağı üzere İstanbul halkı tam bir Avrupa modası hastalığına tutulmuştur. Osmanlının kalburüstü kesimi, asırlarca süren kapalı ve monoton yaşam tarzının acısını dış görünümünden çıkarmaya çalışmıştır. Modernleşme hamlelerinin kafa karıştırıcı atmosferinde, Batı yönünden sızan ışığın etkisi en çok da kılık kıyafetin üzerine yansımıştır.

Osmanlı'da 1838 Balta Limanı Ticaret Anlaşması'nın sağladığı kolaylık ile ülkeye rahatça giren Avrupa mallarını almak medenilik olarak algılanmıştır. Avrupa merkezli üretim sisteminin belirlediği yaşam şekli, üretileni tüketen kitle

³⁵⁸ Gökhan Kaya, Abdülatif Subhi Paşa Bir Tanzimat Paşası ve Kültürel Sermayesi, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2022, s. 69.

³⁵⁹ Karpat, a.g.e. s. 505.

oluşturmaktır. Geleneksel hayat tarzı ve eşya düzeni, çok basit psiko-sosyal baskılar uygulanarak ortadan kaldırılmıştır. Örneğin lüle içimini bırakıp pipo ve sigara içmek, masada oturmak, çatal, kaşık, bıçak kullanmak medeniyetle eş değer görülmüştür.³⁶⁰

Git gide kendi öz benliğinden uzaklaşan Osmanlı toplumu için Sabri Ülgener şöyle bir analizde bulunur; “*Modanın Osmanlı cemiyetinde ilgi görmesi israf ve gösteriş zihniyetinin toplumda yaygınlaşmaya başlaması ile doğrudan ilgilidir ki bu; “çözülme döneminin karakteristiğini oluşturur.”*³⁶¹

Ahmet Hamdi Tanpınar, İmparatorluğun kendini Batı’ya açmasını şöyle anlatmaktadır;

*“Yazın Tarabya’da Büyükdere’de görülen ecnebi kıyafet ve adetlerini Müslüman halk, artık sık sık gidip gelmeye başladığı Beyoğlu’nda halka açılmış Avrupakârî müesseseler, terziler, manifatura tüccarları, tuvalet eşyası ve mobilya satan dükkânlar, bilhassa Kırım Harbi’nden sonra Müslüman halkın daha sık uğradığı yerler oldu. Devrin gazetelerinde görülen ilanlar Avrupa’dan her gün yeni bir modanın girdiğini gösteriyordu.”*³⁶²

19. yüzyıl Osmanlısında başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlerde Batı eksenli modalar ve lüks tüketim merakı gözlemlense de durum taşrada tamamen farklıdır. Köylüler ve küçük şehirliler herhangi bir Avrupa ülkesinden gelme bir saati ya da birkaç metre kumaşı kullanması ender bir olaydır.³⁶³ Köylü kesim Cumhuriyet’in getirdiği yeni reformlara kadar kendi kabuğu içinde geleneksel biçimde yaşamıştır. Hatta bu gelenekselci yaşam tarzı Cumhuriyet’ten sonra 20. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir. Türkiye’de taşra halkının modern yaşamı benimsemesi, 1960’lı yıllardan sonra oluşturulan planlı ekonomi ve sanayileşme programlarının sebep olduğu köyden kente göçlerin başlamasıyla gerçekleşmiştir.

³⁶⁰ Şirin, a.g.m. s. 146-147.

³⁶¹ Sabri F. Ülgener, İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası, İstanbul, Derin Yayınları, 2006, s.15.

³⁶² Ahmet Hamdi Tanpınar, 19’uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul, Çağlayan Kitabevi, 1988, s. 131.

³⁶³ Ortaylı, a.g.e. s. 175.

2. 2. 4. Frenk Terzileri (Modistralar)

18. ve 19. yüzyıllarda üst zümre kadınların ve kölelerin giysilerini çoğunlukla konaklardaki köleler dikiyordu. Suphi Paşa'nın konağı buna bir örnekti. Kölelerin yerini hizmetçi kızların aldığı sonraki dönemlerde bile bu kızların büyük bir bölümü konak halkının giysilerini dikmek için tutuluyordu. Üstelik sadece gündüz dikişe gelen "gündelikçi" denilen kadınlar da mevcuttu. Saray dışındaki kadınlar evlerine terzi getirmek yerine terzilerin atölyelerine gidiyorlardı. Bazı kadınların giysileri Paris'ten getirtiliyordu. Artık bu dönemde Osmanlı kadını, Batılı hemcinsleri kadar modaya ilgi duyuyordu. ³⁶⁴

Yukarıdaki satırlarda Avrupa'da yenileşme hareketlerinin sonucunda ortaya çıkan yaşam tarzının ve modanın önce Saray ve çevresindeki üst tabakalardan başladığını belirtmiştik. Bu durum Osmanlı için de geçerlidir. Birçok araştırmacı, Saray kadınlarının kıyafetlerine oldukça önem verdiği ve bazen de aşırılığa kaçan harcamalar yaptıkları görüşündedir. 18. yüzyılın son çeyreğine kadar hanedan mensuplarının kıyafetlerinin tamamı -kadın, erkek, çocuk- saray terzihanesinde, dikiliyordu. Ancak 18. yüzyıldan sonra bu uygulamanın değiştiği görülmektedir. Saray kadınları ve çocuklarının giysileri Saray atölyelerinde numunelere göre hazırlanıp dikildiği o döneme ait giysiler üzerine iliştirilmiş etiketlerden de anlaşılmaktadır. Örneğin; I. Ahmed'in kızı Hanzade Sultan'ın çocukluk döneminde kutnu kumaştan dikilen, mavi, sarı, krem ve siyah renklerde yollu desenli kaftanını, Padişah çocuk için uygun renkli bulmamış ve terziyi azarlamıştır. Kaftanın üzerine konulmuş etikette;

"... niçin kaftanları çirkin dikersiniz, bunu bir insan nasıl giyer, bu kara çakşırları kim giyer, al kumaş yok mudur, ak atlas yok mudur?" yazmaktadır.³⁶⁵

18. yüzyıldan itibaren saraylı kadınlar yeni bir ruhla dışarıya açılmaya başlamışlardır. Terziler artık Saray dışında çalışmaktadır. İstenen modeller, üzerlerine notlar yazılıp, beğenilen numune kumaşlarla kendilerine gönderilir. Bu siparişler

³⁶⁴ Davis, a.g.e. s.211.

³⁶⁵ Hülya Tezcan, Modanın Tarihi Dokümanları, Akdeniz Üniversitesi G.S.F. Moda ve Tekstil Tasarımı Bölümü, (1. Uluslararası Moda ve Tekstil Tasarımı Sempozyumu, 08-10 Ekim, 2012.)

kalfalar ya da Saray ağaları aracılığıyla terzilere ulaştırılmaktadır. Ücretler ve siparişler bir deftere yazılır, defterin bir örneği de terzide bulunurdu.³⁶⁶

III. Mustafa'nın kızı Hatice Sultan'ın terzilerle iletişimi dikkat çekici ve modern sayılabilecek bir yaklaşımdır. Fransız sanatçı Antoine Ignace Melling (1763-1831), İstanbul'da yaşadığı 1784-1802 seneleri içinde 18 yıl boyunca Hatice Sultan'a bir çeşit stil danışmanlığı yapmıştır. Mimar ve ressam vasıfları öne çıkan Melling, iyi bir zanaatkârdır. Hatice Sultan'ın Ortaköy'de bulunan Neşetâbâd Sarayı (Defterdarburnu Sarayı) için kendisinden bir bahçe tasarımı istenmiştir.³⁶⁷ Bu bahçeyi son derece beğenen Hatice Sultan, bu işin bitiminden sonra Melling'in kabiliyetlerinden daha fazla yararlanmayı düşünmüştür. Sanatçı bundan sonra yaşadığı Hatice Sultan'a ve ağabeyi III. Selim'e mimari alanda yaptığı çalışmaların dışında, Hatice Sultan'ın hâkimiyetindeki kadınlara çeşitli branşlardaki deneyimlerini aktararak hizmet vermiştir. Melling, Harem için satın alınan her eşyayı kontrol etmiş, elbise modelleri tasarlamış, giysi, kuşak ve şallar üretmiştir.³⁶⁸ Hatice Sultan, Melling'e kalfa diye hitap ederken, kendisiyle küçük notlar aracılığıyla haberleşmiştir. Melling Kalfa bu süreçte Türkçeyi de öğrenmiştir. Hatice Sultan'ın da yazışmalar sırasında Lâtin alfabesini ve Fransızca'yı öğrendiği iddia edilmektedir.³⁶⁹

19. yüzyıldan itibaren saraylı kadınlar artık giysilerini, geleneksel stillerden uzaklaşıp Avrupa modalarına uygun olarak diktirmektedirler.

Osmanlıda 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, profesyonel terzi atölyeleri kurulmuştu. Bunlar Paris modasını takip ediyor, Saray kadınlarına giderken yanlarında model beğenmeleri için resimler götürüyor, (muhtemelen günümüz katalogları gibi) ve provalar için yeniden gidiyorlardı.³⁷⁰

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan terzi defterleri, Saray'ı ziyaret eden yabancı elçilerin, seyyahların ve kralların eşlerini gören kadınların elbiselerindeki değişimi anlamamızı sağlayan en değerli belgelerdir. Bu defterler bize dönemin saray giysileri ve bu giysilerin kimler tarafından dikildiği hakkında bilgiler vermektedir.

³⁶⁶ Tezcan, Modanın Tarihi Dokümanları,

³⁶⁷ Ali Kayaalp, "Antoine Melling: Hayatı, Eserleri ve "Voyage Pittoresque de Constantinople Et Des Rives Du Bosphore" Üzerine Bir Değerlendirme", Turkish Studies Historical Analysis, Volume 14 Issue 2, (2019), p, 239.

³⁶⁸ Kayaalp, a.g.m. s, 249

³⁶⁹ Tezcan, Modanın Tarihi Dokümanları,

³⁷⁰ Davis, a.g.e. s. 211.

Hanım Sultanlar, bu dönemde kalfalarının yardımıyla Saray dışında çalışan terzilere sipariş vermeye başlamışlar, fiyonklarla süslü, inci, mercan ve pullarla işlenmiş modelleri, usta kadın terzilere ısmarlamışlardır. Saray kadınları, 19. yüzyılın sonlarında, tamamen Avrupai özellikler taşıyan giysilerini modanın ikonu Paris'ten gelen giysi modellerinin olduğu resimlerin üzerine, kumaş örnekleri ve isteklerini belirttikleri notlarla birlikte terzilerine göndermişlerdir.³⁷¹ Kadınlar her şekilde terziler vasıtasıyla modayı takip etmeye çalışmışlardır. Fakat kadınlar Avrupa modalarını takip etme konusunda çok hevesli olsalar da yine de kendi başlarına terzilere gidip istedikleri modelleri kendilerinin anlatma özgürlüğü yoktur.

Saray Arşivinde bulunan ve Terzi Dimitri tarafından 1854-1871 yılları arasında tutulan bir not defteri, Abdülmecid'in kadınlarından Üçüncü Kadınefendi Mahinev Hanım'ındır. Defteri tutan terzi Uzun Dimitri, 1854 yılında Saray'da çalışmaya başlayan bir zanaatkârdır. Dimitri'nin tuttuğu defter 1871 yılında kapatılmış ve bu zaman zarfında yapılan tüm harcamalar bir bir yazılmıştır.³⁷² Uzun Terzi Angeli Kosti'nin Abdülmecid'in kızı Behice Sultan için tuttuğu defter,³⁷³ yine terzi Panayot Küçük Uzun'un Abdülmecid'in kızı Refia³⁷⁴ Sultan için tuttuğu defter, o dönem Saray kadınlarının sosyal hayatlarının nasıl şekillendiği, beğeni ve zevkleri konusunda bilgi sahibi olmamıza yardımcı olmaktadır.³⁷⁵

³⁷¹ Dilek Yılmaz, "Osmanlı Dönemi 19. Yüzyıl Modası ve Değişimi", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tekstil ve Moda Tasarımı Anasanat Dalı, (2011), s. 31.

³⁷² Yılmaz, a.g.t. s. 31.

³⁷³ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan çok sayıdaki terzi defterlerinden 19. yüzyıla ait üç defter, araştırmacılar tarafından yayımlanmıştır. Defterlerden biri Abdülmecid'in kadınlarından Mahinev Kadın adına tertip olup, Hülya Tezcan tarafından yayımlanmıştır. İkinci defter ise, Sultan Abdülmecid'in kızı Behice Sultan'a ait bir terzi defteri olup, Selma Delibaş tarafından yayımlanmıştır. Sultan Abdülmecid'in Başkadın'ı Servetseza Hanım için düzenlenen bir terzi defteri ise Cengiz Epik tarafından çalışılmış, bu çalışma özet halinde Serap Yılmaz tarafından sunulmuştur. Selin İpek, "19. yüzyıl İstanbul'un Saray Kadınları İçin Çalışan Ünlü Terzileri", (7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul, Bildiriler IV, İstanbul'da Sanat: Mimari, El Sanatı, Resim, Müzik, 2011), Konya, Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2012, s.527.

³⁷⁴ Sultan Abdülmecid'in, 7 Şubat 1842'de Beşiktaş Sarayı'nda Gülcemal Hanım'dan dünyaya gelen kızı Refia Sultan, 23 Nisan 1857'de Edhem Paşa ile evlendi. Nikâhı, Hırka-i Saadet odasında kıyıldı. Refia Sultan, yaptığı harcamalarla sarayın müsrif kadınları arasında gösterildi. Bkz. Ali Akyıldız, Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı: Refia Sultan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001.

³⁷⁵ İpek, a.g.e. s. 529.

Dönemin Sultan kızları kuaföre gidiyor, Batılı kadınlar gibi giyinerek fotoğraf çektiriyor ve Batı modalarını ilgiyle takip ediyorlardı.³⁷⁶

Şekil 24: Yukarıda Sağda; Sultan Abdülmecid'in, kızı Refia Sultan, modern kıyafetler içinde görülmektedir. (kaynak:<https://twitter.com/muradcobanogu>). Solda; Refia Sultan'ın Kethüdası Hüsam Efendi'ye teslim ettiği temiz akçe hesabı defteri görülmüyor. Bu defterde; Refia Sultan'a ve eşi Edhem Paşa'ya hırka, takım elbise, entari, ferace, ayakkabı, mintan, kadife, kürk kabı, canfes, işlik, içlik, yelek, sako, işlemeli seccade vb. karşılığı ve eşya karşılığı müfredatıyla teslimat kayıtları ve tenzil işaretleri ve Terzi Panayot Küçükuzun'un, imza ve mühürleriyle borçlarının ödendiğine dair şerhler yer almaktadır. (Kaynak: T.C. BOA, Tarih, H-29.12.1294, 1156, TS. MA. D).

Sultan Abdülmecid zamanında Saray kadınları padişahın yumuşak tavrından yararlanarak hazineden çok miktarda para çekerek harcama yaptıkları arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Bunlardan biri de giyim-kuşama büyük önem veren kızı Refia Sultan'dır.³⁷⁷

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan 18. yüzyıl sonundan 19. yüzyıl sonuna kadar olan yüz yıllık bir zamanı kapsayan 8 defter 18. yüzyıldan sonra kadın kıyafetlerinin Saray dışındaki terzilere diktirildiğini göstermektedir. Bunlardan en eski atölyenin Arslan Terzi Atölyesi olduğu 1773'ten 1861'e kadar faaliyet gösterdiği, Uzun Terzi Angeli Kosti Atölyesi'nin 1854-1877 yılları arasında 23 yıl hizmet verdiği, bu iki

³⁷⁶ İpek, a.g.e. s. 530.

³⁷⁷ Selin İpek, "Topkapı Sarayı Müzesi Örneklerine Göre Yazılı ve Görsel Kaynaklar Işığında 18.-19. Yüzyıl Saray Kadın Modası", Doktora Tezi, İstanbul, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, (2009), s. 253,

atölyenin dışında sarayla kısa süreli çalışan iki terzinin daha mevcudiyeti tespit edilmiştir. Bunlardan, Terzi Panayot Küçük Uzun'un 1863-1877 yılları arasında 14 yıl, Matmazel Dikişçi Kokona'nın ise 1871-1875 arasında 4 yıl süreyle Saray için çalıştığı anlaşılmıştır. Çoğunlukla Rum olan terzilerin hem Osmanlıca hem Rumca mühür kullandıkları görülmüştür.³⁷⁸

Sultan Abdülmecid'in hekimbaşısı olan İsmail Paşa'nın kızı Leyla Saz (1850-1936), Saray ve Harem hayatını anlattığı anılarında dönemin moda ve terzilerini eleştirel bir şekilde dile getirmiştir.

“Avrupa malları çoktan beri rağbet bulmuş iyi kötü birçok terziler türemiş, Mari, Madmazel, Katerin Marika, Madmazel Katinaki olmuş, oraya buraya koşuşturuyorlardı. İşin ehli terziler bilen müşterilerine ve kazanç yerlerine güzelce diker yakıştırırdı. Hünerleri ellerindeki modelleri göstermekten başka bir iş olmayanlar ise buldukları taslaklardan elbise sahibinin boyuna posuna uysun uymasın kendi çıkarlarına el veren süsleri de işleyip hem emek hakkından, hem kumaş miktarından, hem süsünden hem de artıklarından menfaat ederlerdi. Modanın ve terziye diktirmenin hastalığı, kendi elleriyle evlerinde güzel güzel dikip giyinen küçük hanelerin halkına da bulaştı.”³⁷⁹

Batılılaşmanın getirdiği menden hayat tarzının öğelerinden biri olan giyim kuşam meselesi Saray'dan başlayarak sosyal hayatta geniş bir yelpazede karşılık bulması, terziliğin bir meslek dalı olarak öne çıkmasına yol açmıştı. Hal böyle olunca terzilere hiç olmadığı kadar rağbet edilir olmuştu. İmparatorlukta siyasi ekonomik ıktisadi vb. gibi pek çok alanda bozulmalar görülürken, tam tersine giyim-kuşama artan ilgi yüzünden, terziler altın çağını yaşamaya başlamışlardır. Paris ve Londra'nın moda rüzgârları, kadın dergilerinin yanında, şehrin özellikle Pera/Beyoğlu civarında Cadde-i Kebir'e demir atan ve Avrupa ile güçlü bağları bulunan Frenk terziler vasıtasıyla ulaşıyordu. Pera ve Galata'da o dönem Batı'nın etkisiyle başlayan dönüşümle, birçok meslek dalında olduğu gibi terzilerin de faaliyetlerini bu civarda yoğunlaştırmasına sebep olmuştur. Terzilerin özelinde o bölgenin önemi Saray terzilerinin dükkânlarının da orada bulunmasıdır. Popülaritesi her geçen gün artan

³⁷⁸ İpek, a.g.e. s. 533.

³⁷⁹ Sadi Borak, Haremin İç Yüzü Leyla Saz'ın Anıları, İstanbul, Kırmızı Beyaz, 2004, s. 229.

Pera’da dükkân kiralari bir hayli yüksektir dolayısıyla bu semtte dükkân açmak maliyetlidir.³⁸⁰ Bunun sonucu bölge hem bir cazibe merkezi hem de lüksün bir göstergesi olarak değer görüyordu. Böylece buralarda atölyesi bulunan terziler İstanbul sosyetesinin gözde uğrak yerleri arasında yer alıyordu.

Şekil25: 19. Yüzyılda yabancı moda dergileri, Osmanlı kadınları arasında oldukça popülerdi. Kadınlar modistralar aracılığıyla bu dergilerdeki modellere ulaşıyor ve istedikleri modelleri diktiriyorlardı. Yukarıda kadın elbise modellerinin bulunduğu İtalyan Milano'daki Treves Brothers House tarafından yayınlanan moda dergisinin bir sayfası görülüyor. Hicri 1311, Miladi 1894. (Kaynak T.C. BOA, Tarih, H-29.12.1311, Y.. PRK.TKM./ 31/65.)

³⁸⁰ Zeynep Uçma, “Şark Ticari Yıllıkları Işığında İstanbul’da Mukim Terziler (1868-1905)”, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat ve Tasarım Ana Sanat Dalı, İstanbul, (2019), s.57.

19. yüzyıl İstanbul'unda dükkân sahibi olan terzilerin sayıları, 1868-1869 yıllarında 18 iken, 1905 yılında 720'ye kadar yükselmiştir.³⁸¹ Bu sayılardan da anlaşılacağı üzere terzilere olan ilgi sürekli artış göstermiştir.

Beyoğlu Levanten terzileri, o günkü adlarıyla modistralar, Paris modasını yakından izliyorlardı. Arnavutköy'de, Tarabya'da, Yeniköy'de, Kadıköy'de Büyükdere'de, oturan Rum kızları, kabiliyetleriyle, vükela konaklarından tutun da orta halli evlere varıncaya kadar İstanbul'un tüm hanımlarına, Paris'in, Londra'nın, İtalya'nın modasını tanıtıyorlardı.³⁸² Osmanlı hanımları bu yüzden ünleri dilden dile yayılan bu ecnebi/ekalliyet mensubu terzileri tercih ediyorlardı.

20. yüzyıl başlarında, İstanbul'daki atölye sahibi kadın terzilerin tümü, Hristiyan ya da Musevi kökenli Frenk terzilerden oluşuyordu.³⁸³

Üst tabakaya mensup kadınlar kıyafetlerini yüksek maliyetlerle modistralara, başka bir deyişle Rum ve Ermeni terzilere diktirerek modayı takip ediyorlardı.³⁸⁴ Yüksek statüdeki bu varlıklı grup, toplumun küçük bir kısmını oluştursa bile terzilerin ayakta kalmasını sağlıyordu. 19. yüzyılda özellikle İstanbul modada katalizör bir rol oynayarak terziler için adeta cennet mekâna dönüşmüştü.³⁸⁵

19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başlarında İstanbul'daki Terzi sektörü, Hrisanti, Katyana, Kleante, Zoveiçe, ³⁸⁶ Efjeni, Şpigel, Kalivrusi,³⁸⁷ Yahudi Fegara, Şaki Kardeşler, Fransız Demilville kardeşler ³⁸⁸ gibi Frenk terzilerin hâkimiyeti altındaydı. Hatta artık buradaki terziler günümüz markalaşma kimliklerine benzer şekilde diktikleri giysilerine etiketler yapıştırıyorlardı. Terziler böylece hem kendi reklamlarını yapıyor hem de müşterileri için övünç kaynağı, meslektaşları arasında da bir rekabet ortamı oluşturuyorlardı. Kaliteli bir İngiliz kumaşından yapılmış, Frenk işi, yani işin ehli ecnebi terziye diktirilmiş bir kıyafet kibarlık, zenginlik ve prestijin göstergesiydi.³⁸⁹

³⁸¹ Uçma, a.g.t., s. 46.

³⁸² Toprak, Türkiye'de Kadın Özgürlüğü, s. 254.

³⁸³ Karakışla, a.g.e. s. 15.

³⁸⁴ Demir, a.g.m. s. 72.

³⁸⁵ Karakışla, a.g.e., s. 12.

³⁸⁶ Karakışla, a.g.e., s. 17.

³⁸⁷ Toprak, Türkiye'de Kadın Özgürlüğü, s. 256.

³⁸⁸ Davis, a.g.e., s.211.

³⁸⁹ Karakışla, a.g.e., s. 12.

Frenk terzilere bu kadar ilgi duyulmasının altında yatan olası sebeplerden biri de aldıkları eğitimden kaynaklanıyordu. Tanzimat'tan sonra açılan yeni okulların, uyguladıkları müfredatlar ve programlar gayrimüslimlere yaramıştı. Bu okullarda okuyan azınlık mensubu kızlar diplomalı terzi olarak iş hayatına atılıyorlardı. Kızlarını okula gönderen az sayıda Müslüman Türk ailesinde ise hedeflenen gaye kızların iyi bir eş, anne ve ev hanımı olarak yetiştirilmesinin ötesine gidememişti. Abdülhamid Devri'nde de Rum ve Ermeni cemaatlerin, kızlar için açtıkları sanat ve meslek okullarında eğitim gören kızlar, buradan mezun olduklarında iyi birer terzi olarak İstanbul'da ünleniyorlardı. Şam'dan getirilen ipekli kumaşlar açılan terzihane ve atölyelerde dikilerek İslam âlemi kadınlarını modanın etkisi altında bırakıyordu. Hatta Avrupalı kadınlar bile bu terzilerin ününe ve modasına karşı kayıtsız kalamıyorlardı.³⁹⁰

Osmanlı her ne kadar modernleşmenin etkisine girse de halâ çok muhafazakârdı. Terziler/modistralar dönemin ahlak anlayışına uygun olarak yanlarında yalnızca kadın elemanlar çalıştırıyorlardı. Çünkü müşterileri kadındı. Ancak alınan bütün toplumsal önlemlere rağmen, kadınların kendilerini aşırı güvende ve özgür hissettikleri terzihanelerde zaman zaman “*muâşaka*” yani aşk ilişkilerine aracılık eden bir mektuplaşma ve randevulaşma adresi olarak hizmet veren yerler oluyorlardı. Kadınların hiçbir sosyalleşme ortamının bulunmadığı 19. yüzyıl İstanbul'unda terzilere gitmek bir sosyalleşme aracı gibi düşünüldüğünde bazen bu tür münferit olaylara rastlanıyordu. Sultan II. Abdülhamid zamanında Yıldız Sarayı'nın haremindedir bile terzi kadınların bu tip faaliyetlerde bulunduğu görülmüştü. Abdülhamid'in harem ağalarından olan Beşir Ağa, kaleme aldığı anılarında, Saray'a dikiş işleri için gelen Meryem Dudu'dan başlayarak giderek sayıları artan Ermeni ve Rum kadın terzilerinin;

*“Genç sultanların, azgın gözdelelerin, toy saraylıların gönül işlerinde de simsarlık yaptıklarını böylece bir hayli menfaatler elde ettiklerini, harem düzen ve intizamını bozarak pek çok dedikoduya...”*³⁹¹ sebep olduklarını anlatmıştır.

İstanbul'da bazı terzihaneler arasında işi fuhuşa kadar götürenler bile bulunuyordu. Hatta Yavuz Selim Karakışla'nın iddiasına göre ünlü genelev patroniçesi Mathilde Manukyan'da bir terzidir. 1907-2001 yılları arasında yaşayan Ermeni asıllı Manukyan; 1930'larda terzi olarak çalışırken bir yandan da

³⁹⁰ Karakışla, a.g.e., s. 15.

³⁹¹ Karakışla, a.g.e. s. 15-16.

“arabuluculuk” işlerine girişmiş, sonraları bu iş terziliğinin önüne geçerek onu genelev patronluğuna taşımıştır. 1940’larda Abanoz Sokak’ta başlayan, sonrasında Galata’da devam eden 25 genelev ve yüzlerce “sermaye” ile büyük bir fuhuş pazarına sahip olmuştur.³⁹²

19. yüzyıla damgasını vuran yabancı asıllı terzilerin bu parlak dönemlerinde kendi aralarında belli başlı cemiyet ve kuruluşlar oluşturduğu görülmektedir. Kaynaklarda 1908 yılında *Proodos Terziler Loncası* adında bir kuruluştan bahsedilirken, bir başka kaynak ise İstanbul’da, *Terzi Amelesi İttihad Cemiyeti* adıyla kurulan bir cemiyete ait bilgilere yer verir. Cemiyetin Yunanca isminden de anlaşılacağı üzere tüm üyeleri Rum’dur. Bu iki cemiyetinde aynı cemiyet olabileceği düşünülmektedir. *Terziler Loncası*, kimi işçilerini baskı ve tehditle Yunanistan’a gönderip Pire ve Atina’dan yeni işçiler getirtmiştir. Loncanın bu girişiminin siyasi amaçları olduğu yönünde yorumlanmıştır.³⁹³ Aynı sene kurulmuş *Terakki Birliği* adındaki askeri üniforma terzileri, mesleklerini geliştirmek ve seslerinin duyulması gayesiyle çalışmalarda bulunmuştur.³⁹⁴ Yine 1910 yılında *İstanbul Terzi Ameleleri Birliği* adında bir birliğin ismi geçmektedir.³⁹⁵ Terzilere ait bu dernek ve cemiyetlerin kapsadığı alanlar ve faaliyetleri hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz ama muhtemelen hem erkek hem de kadın terzileri bünyesinde barındırıyorlardı. İlk zamanlarda genelde bir esnaf loncası görüntüsü çizen bu kuruluşlar zamanla amaçlarının dışına çıkarak diğer azınlık cemiyetlerinin yürüttükleri siyasi işlerde olduğu gibi politize olma ihtimalleri yüksektir. Zira içinde bulunulan dönem imparatorlukta azınlıkların iç ve dış unsurların kışkırtmalarıyla harekete geçtiği dönemdir.

2. 2. 5. Modernleşme Eleştirileri ve Kıyafet

Yaşadığımız dünyada her şeyin zıddı ile var olduğunu, varlıkların oluş sebeplerinin ancak zıtlıklarıyla daha iyi anlaşılabilceği, gerçekleri derin mânâda görebilmemiz için buna ihtiyaç olduğu düşüncesinden yola çıkarsak, Osmanlı

³⁹² Karakışla, a.g.e. s. 16-17.

³⁹³ Çağla Derya Tağmat, “İstanbul’da Helenizm: Sosyo-Kültürel Örgütlenmeler (1908-1922)”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, (2015), s. 159.

³⁹⁴ Tağmat, a.g.t. s. 160.

³⁹⁵ Tağmat. a.g.t. s. 162.

Devleti'nin son dönemlerinde toplumsal yapının işleyişi ve siyasi düşünce hayatı zıtlıkların çarpıştığı bir zeminde ilerlemiştir.

Dönemin ılımlı aydınının ortak fikri; yenileşme hareketleri genellikle kılık kıyafet yaşayış tarzında Batı taklitçiliğinden öteye geçemediği, Avrupa'nın asıl önemsenmesi gereken ilmi ve fenni yönlerinin yeterince anlaşılıp tatbik edilemediği yönündedir. Fakat asıl sorun, iki karşıt grupta yer alan, tamamen Batı'cılar ile kendini bütün yeniliklere kapamış olan gelenekçiler arasında yaşanmıştır.

Osmanlı toplumu, askerî başarılar ve paylaşım düzeninin üzerine kurulmuştu. Bunun ortadan kalkması alt sınıfların güçlü tepkilerine yol açmıştı. Sonrasında maddi unsurlar, statü sembolüne dönüşmeye başlamıştı. Bu yargılar da, geçmişteki gibi, kapitalizm öncesi değerlerin içinde düğümleniyordu. 19. yüzyılda gelenekçi kalanlar, Batı tarzı tüketimi sisteme yabancı gördüler ve Batılılaşmanın geleneksel karşıtlığına, onun dayattığı sosyal denetimin yıkılışına tanık oldular.³⁹⁶

Modernleşmenin getirdiği yenilikler üzerinden yapılan fikir tartışmalarından en çok nasibini alan nesne, şüphesiz en görünür olan kılık kıyafetti. Sokakta örtünme aracı giyim, bir süs unsuruna dönüşmüştü. Kadınlar Avrupa modasını takip etme adına türlü türlü renklerde ve modellerde diktirdikleri feraceleriyle gelenek taraftarı kesimlerden tepki alıyorlardı. III. Selim zamanında gösterişli bulunan feraceler yasak edildiği halde yaygınlaşması önlenememişti. Kadınlar pembe, gülkurusu, fıstıki, eflatun ve kırmızı feracelerle mesire yerlerinde arz-ı endam ediyorlardı.

“Özellikle gülkurusu ipekli ferace, Avrupa modasının Osmanlı zevkine uyarlanmış şekline dönüştü. Feraceler çeşit çeşitti. "Aynalı biçim", bele dayanmış dar ve kollu şekliydi. "Voton" denileni; arkası, terzi tabiriyle "pense" edilmiş, kolsuzu ve pelerinlisiydi. "Gron", feracelerin süslüsüydü ve pırıl pırıl, renk renk, haşır huşur, sağlam bir cins halis ipek kumaştan yapılıyordu.

Bunlar işlenirdi; deveduşu tüyleri, danteller, tüller, kürkleri, boncuklar, cicili bicili şeyler eklenirdi. İç tarafı da astar yerine, asıl renge zıt, mesela pembeye mavi, laciverte san, ördek başına burun kanı canfesle

³⁹⁶ Şerif Mardin, Türk Modernleşmesi, Tanzimat'tan Sonra Aşırı Batılılaşma, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991, s. 66.

"duble" edilirdi. Düğmelisi, kuşaklısı, kopçalısı, yırtmaçlısı, kordonlusuz, şeritlisi, pullusu vardı. ³⁹⁷

19. yüzyılda İstanbul'da âdeta sokağın yüzü değişmişti. Osmanlı toplumunda yüzyıllarca hep aynı kalan kıyafet yenileşme hareketlerinin (Tanzimat ve Islahat fermanları, Meşrutiyet, vb.) getirdiği özgürlük ortamı ile baştan aşağıya dönüşmeye başlamış, kamusal alanın bu görünümü, yenileşme karşıtları ve kısmen de ılımlı muhaliflere göre kabul edilemez seviyeye yükselmişti.

İstanbul'da lükse ve gösterişe yönelik ilgi, bilhassa Kırım Harbi'nden (1853-1856) sonra artmıştı. Cevdet Paşa'nın *Ma'ruzat*'ta bahsettiği lükse yönelik eşyaların tüketilmesindeki artış; bir yandan aşar vergisinin bol kazançlarıyla servet sahibi olan Sadrazam Reşit Paşa ve onun izinden gelenlerin serbestçe bol para harcamaları, diğer yandan Nil'e nazır altın madenlerini işleterek zenginleşen Türk kökenli Mısır Paşa'larının ve ailelerinin, kazanmış oldukları paraları hesapsızca harcamalarıyla ilişkilendirilmiştir. Cevdet Paşa'ya göre bu faktörler, İstanbul'da Avrupai hayat tarzının taklit edilmesinde rol oynamıştır. ³⁹⁸

Erkek egemen bir toplumda kadınların hal, hareket ve giysilerinin bu denli tepki çekmesi kemikleşmiş bir düşünce sisteminin yansımasıydı. Kadınları israf ve müsriflikle suçlayan bu zihniyet aslında gerçek dönüşümün evden, çekirdek yapıdan başladığının farkında değildi. Onların gözünde imparatorluğu kurtarma pahasına katlanılan bir dizi yenilik, şimdi kadınlar üzerinden kâbusları olmuştu. Yüzyıllarca aynı çizgide örfi kurallara sadık kalan Osmanlı kadınının değişimi; görünüm ve kılık kıyafette Avrupai modalar kabul edilemezdi.

Fakat erkeklerin yanında sayıları bir elin parmaklarını geçmeyecek kadar az sayıda entelektüel kadın da hemcinslerinin kılık kıyafet konusundaki değişim heveslerine çekimser ve temkinli ifadelerle yaklaşıyorlardı. *İslam Mecmuası*'na (1914) F.N rumuzuyla mektup gönderen bir kadın;

"...İşte biz de bugün, kadınlık, annelik ruhuna özgü dertlerimizi ortalığa çıkarsak, bugünün, efendilerine anlatsak kötü mü etmiş oluruz? Lakin ben, belki tüm Müslüman hanımlar da hiçbir zaman bir Frenk kızı veya kadını gibi düşünmüyoruz. Hiçbir zaman çarşaflarımızı yırtıp,

³⁹⁷ Toprak, Türkiye'de Kadın Özgürlüğü, s. 253.

³⁹⁸ Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'ruzat*, Haz: Yusuf Halaçoğlu, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1980, s.7.

*başlarımıza şapkalar takarak yollara dökülmek, balolarda bulunmak, açılmak, saçılmak istemedik, bunlar aklımızdan bile geçmiyor, biz bundan Allahu azîmü'ş-şâna sığınırız...”*³⁹⁹ diye yazacaktı.

Türk cemaatçi tutuculuğu, kadınların toplumdaki konumu üzerinde kurulmuştu. Osmanlı'da aşırı Batılılaşma, eleştiricilerle yoluna devam ediyordu.⁴⁰⁰ Şerif Mardin'in tabiriyle aşırı-Batılılaşma kavramı, henüz kabule hazır olmayan çevrelerce tepkiyle karşılanıyordu. Aynı zamanda sosyal alanda kadının yerini, tutum ve davranışlarını, kılık-kıyafetini belirleyen fermanlar yasaklar çıkarılıyordu.

2. 2. 6. Kıyafet Yasakları

Osmanlı İmparatorluğu'nda giyim-kuşam ile ilgili yasakların temelinde, hiyerarşik statü, dine ve ahlaka aykırı görülen giyim tarzlarının denetlenmesi, ekonomik sebepler (bazı kıyafet modellerinin israf olarak görülmesi), Müslüman ve Gayrimüslim tebaanın giyiminde ayırt edici unsurlara riayet edilmemesi gibi faktörler yatmaktadır. Tıpkı Batıda olduğu gibi Osmanlıda da Padişah ve Saray halkının kıyafetinin tebaa tarafından giyilmesi yasaktır. Ayrıca Müslümanların kıyafetleri ile gayrimüslimlerin kıyafetleri de birbirleriyle aynı değildir. Kılık kıyafete dair ayrımlar kesin hükümlerle belirlenmiştir.

Osmanlıda kıyafet yasakları denilince en çok kadının bu yasaklardan payını aldığını görmekteyiz. Öteden beri süregelen bir anlayışla, geniş sınırlar içerisindeki İmparatorluğun farklı kültürlerle bir arada yaşaması, kadının statüsü üzerinde baskıcı bir tutum yaratmıştı. Özellikle büyük şehirlerin kozmopolit toplum yapısında Müslüman kadın ile Müslüman olmayan kadınların birbirlerinden ayırt edilmesi çabası önce kadının toplumdan soyutlamasına, ilerleyen yıllar içinde de yüzün peçe örtülmesine kadar gitmişti.⁴⁰¹ İstanbul'un fethinden sonra Tanzimat'a kadar olan zaman “*kapalılık dönemi*” diye isimlendirilebilir. Keza bu dönemde çıkan bütün fermanlarda, daima kadının kapanması istenmiştir. Kadın giysileri üzerinde, Şeriat ve ahlak adına ayrıntıları ile ferace yasakları uygulanmış, üzerlerindeki süslemeler,

³⁹⁹ Bknz. F. N. “Müracaat Ediyorum”, İslam Mecmuası, 1/ 2, (1914), s. 27.

⁴⁰⁰ Mardin, a.g.e. s. 70.

⁴⁰¹ Fatma Koç, Emine Koca, “Osmanlı Kanunlarında Giyim-Kuşam Yasakları”, Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi, Konya, Sayı: 10/1, (Yaz 2010), s. 33.

kalınlıkları, renkleri ve modelleri sıkı biçimde denetlenmiştir. Aynı zamanda feracelerin üstüne takılan yaşmakların şekilleri dahi devletin denetimine tabidir.⁴⁰²

Osmanlı tebaaları arasında giysiler gösterişli ve çeşitli olsalar bile, kişisel bir zevki yansıtmaktan yoksundur. Zira giysiler, kumaş renkleri, türü, özellikleri kıyafetlerin modelleri ve kullanılan aksesuarlar da dâhil olmak üzere, toplumsal hiyerarşinin sağlanmasında önem arz etmiş ve belli kurallar ve yasaklar çerçevesinde daima kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.

Fakat alınan onca önlem, çıkarılan fermanlar ve yasaklar kıyafet konusuna tam bir çözüm getiremiyor, yasaklar sürekli çiğneniyordu. Devlet her defasında yeni kanunlar, yeni nizamnameler yayımlamak zorunda kalıyordu. Bu düzenlemelerle toplumun giysilerinin belli bir kalıp içinde sınırları çizilirken, bu giysileri üreten zanaatkârlar olarak terzilerde doğrudan muhatap alınarak onların da uyması gereken kurallar sıralanıyordu.

IV. Mehmed 1680 yılında çıkardığı bir kanunname, terzilerin giysileri ne şekilde dikeceklerinden tutunda diktikleri kıyafetlerin çeşidine göre kaç akçe alacakları, modellerinin nasıl olması gerektiğine varıncaya kadar bir dizi kurallar koydurmuştur.

*“Terzilerde gözlensin, Çuha kaftanlar kemerden çevrelenmiş olsun, bunlar 15 akçeye dikilsin. Terziler etrafı katlı olarak çevrelenmiş veya pamuklu duble dikilmiş kaftanları 25 akçeye diksınler. Şam kaftanlarının ve kadife olanlarını 25 akçeye diksınler. Yünlüleri 35 akçeye diksınler. Çuha kaftanların etekliklerin bir parmak dikişi bunlar 30 akçeye dikilsin. İpekli kumaştan kaftan 45'e dikilsin. Yünlü kaftan 25'e olsun. Diğer kaftanlar 20 akçeye dikilsin. Kadın kaftanı ipekten yapılmış ve etekli olsun, 30 akçeye satılsın. Geriye kalanlar için öncekilerle karşılaştırma yapılsın. Gençlerin ve benzeri diğer kaftanlar için istenen iş dikkate alınsın itaat etmeyenler cezalandırılsın. ...Dikiş biçimi örfegöre olsun. Hiçbir şey eksik kalmasın.”*⁴⁰³

Bu satırlardan da anlaşılacağı gibi Osmanlıda halkın giydiği kıyafetlerden terziler de sorumlu tutulmuştur. Terzilerin belirtilen kurallara uymadığı takdirde cezalandırılacakları yönünde kanunlar getirilmiştir.

⁴⁰² Koç, Koca, “Osmanlı Kanunlarında... s. 33-34.

⁴⁰³ Koç, Koca, “Osmanlı Kanunlarında Giyim-Kuşam... s. 36.

Sultan III. Mustafa (1757-1774) dönemine gelindiğinde Galata Kadısı'na gönderilen bir emirde, kadınların rengârenk ferace giymelerinin yasaklandığı halde kimi kadınların, bed renkli yakaları uzun feracelerle gezindiklerinin, Padişah tarafından görüldüğü, bundan sonra kadınların bed ve açık renkli ferace giymelerinin yasak olduğu, giyilen çuha ferâcelerin de güvez, nefi, koyu yeşil gibi koyu renklerden yapılması ve öncekiler gibi yakasının küçük olması istenmiştir. Bu emri halka duyurmaları için Galata, Tophane, Fındıklı, Beşiktaş ve Hisar imamları ile terzilerin kethüdası ve yığitbaşısı da uyarılmış, terzilerin şali, sof ve açık renk kumaşlardan ferace dikmeleri durumunda, diğerlerine ders olsun diye dükkânları kapatılıp uzak diyarlara sürülerek, kalelere hapsedilecekleri sert bir dille anlatılmıştır.⁴⁰⁴

Osmanlıda kıyafetle ilgili çıkarılan fermanlarda kadın feraceleri hep odak noktasındadır. Kıyafet yasaklarıyla ilgili sayılabilecek ilk ferman, 1725'te kadınların uzun ve büyük yakalı parlak feraceler giymelerini yasaklayan fermanıdır.⁴⁰⁵ III. Selim zamanında ki 1792 tarihli bir buyrukta;

“İsraf ve sefahatin meni lüzumuna mebni fi-mabad ulemadan İstanbul kadısı payesini ve hacedandan menasib-ı sitte rütbesini ihraz edenler ile kapıcıbaşılar ve Enderun ağalarından maadası için sandallı biniş ve cübbe giydirmemeleri ve kadınların leh-i şeridi kullanmayıp terzilerin de leh-i şeridi kesmemeleri ve kadınlara İngiliz şalisi çukadan ferace dikmelerinin meni hakkındadır.” denilerek kıyafet modelleri ve israfa yönelik hem kadınlar hem de terziler uyarılmaktadır.⁴⁰⁶

19. yüzyılda feraceyle alakalı tartışmalar artarak devam etmiştir. Yine yakaları, renkleri ve incelik/kalınlık konusunda müdahaleler sürüp gitmişti. 1811'de yayınlanan bir buyrukta, feracelerin yakaları uzunsa kesileceği, kadınların kocalarına ya da vasileri olan erkeklere de ceza kapsamında sorumluluk yüklenmiştir. Ancak 1812 tarihli fermanla uzun yakalı ferace diken terzilerin cezalandırılacağı ilan edilmesine karşın, kadınların pek etkilenmediği görülmüş, ferace mevzusu II. Mahmut devrinde de aynen devam etmiştir.⁴⁰⁷ Osmanlı'da feracelerin modelleri, renkleri, incelikleri denetlenirken, özellikle yaka kısmı üzerinde neden bu kadar yoğunlaşıldığına dair net bir görüş mevcut değildir. Ancak dönemin otoritesi ve hâkim anlayış, İslamiyet'le

⁴⁰⁴ Koç, Koca, “Osmanlı Kanunlarında Giyim-Kuşam... s. 38-39.

⁴⁰⁵ Barbarosoğlu, a.g.e. s. 125.

⁴⁰⁶ T.C. BOA, Tarih, H-27.08.1206, Yer: 268, Sıra:13353.

⁴⁰⁷ TDV İslam Ansiklopedisi, Hülya Tezcan, İstanbul, 1995, “Ferace”, maddesi,

harmanladığı bir takım geleneksel kuralları işletmek adına, kadını sosyal çevreden kısıtlayarak, onun hiçbir zaman ilgi çekmesini, görünür olmasını istememiş hep minimal düzeyde kalması için çeşitli fermanlar ve yasaklar çıkarmıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısında git gide ivme kazanan Batılılaşma süreci sayesinde Rum terzileri modistralar Avrupa'nın yeni moda tarzlarını yakından takip ediyor ve bu modaları bazı değişikliklerle Osmanlı kadınlarının yaşamlarına uyacak biçimde yeniden yorumluyorlardı. Zengin ailelere hizmet veren bu terziler, aynı zamanda muhalif kesimlerin hedefinde bulunuyorlardı. Osmanlı kadınının giyiminde gözlenen değişimler tepkileri de beraberinde getiriyordu.⁴⁰⁸

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra (1908) kadının giderek kamusal alanda ve kentsel mekânlarda daha fazla görünür hale gelmesi olumsuz karşılanmış ve tartışmalara yol açmıştır. Kadınlar kendilerine çizilmiş mahremiyet sınırlarının dışına çıktıkça, devlette kadının kamusal alanını kontrol altına almak için peş peşe fermanlar çıkarmış, bazen de polisiye önlemlere başvurmuştur.⁴⁰⁹ 1872'de Suriye Valisi Suphi Paşa'nın karısının İstanbul'a getirdiği belirtilen çarşaf, feracenin yanı sıra kullanılmaya başlanmıştır. 1889 yılında feracerler tesettüre uymadığı nedeniyle II. Abdülhamid tarafından yasaklanıp, yerine çarşaf giyme mecburiyeti getirilmiştir. 1892'de Sultan II. Abdülhamid bir Cuma namazından sonra Teşvikiye'den Saray'na döndüğü sırada siyah çarşaf ve ince siyah peçeli bazı kadınlar görmüştür. Tam anlamıyla kapalı olmayan bu kadınları yas elbisesi giyen Hristiyan kadınlara benzetmiş, Müslüman olup olmadıklarını anlayamamıştır. O günlerde kimi erkeklerin çarşaf giyerek hırsızlık ya da benzeri gayelerle illegal işleri duyulmuş olduğundan gerek dini gerekse maslahat düşüncesiyle zararlı görüldüğü için bu kez de kadınların çarşaf giymelerini yasaklama emri vermiştir. Böylelikle kadınların çarşaf giymeleri (2 Nisan 1892) irade ile yasaklanmıştır.⁴¹⁰ İstanbul'da iki sene boyunca polisler kadınların çarşaflarının belirlenen kurallara aykırı gördükleri kısımlarını kesme cezası uygulamışlardır. Bunca yasak ve tepkilere rağmen, 1908 yılına kadar Osmanlı kadınları siyah çarşaf giymeye, yüzlerini siyah peçe ile örtmeye devam etmişlerdir.⁴¹¹

⁴⁰⁸ Zöhre Özlem Karagöz, "Selçuklu Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Kıyafetleri", Tarih Bölümü, Araştırma Dergisi, Yeditepe Üniversitesi, Sayı: 1, (Ocak 2017), s.136.

⁴⁰⁹ Koç, Koca, Osmanlı Kanunlarında Giyim-Kuşam... s.48.

⁴¹⁰ Koç, Koca, Osmanlı Kanunlarında Giyim-Kuşam... s. 47.

⁴¹¹ Karagöz, a.g.m., s.136.

Araştırmaların bize gösterdiği bilgiler ışığında çıkan sonuçlara göre Osmanlı'da, kıyafet yasaklarının pek çok nedeni olmakla birlikte denetimlerin başkahramanı kadınlardır. Özellikle Batılılaşma eğilimleri ile kadınlar Avrupa modalarını takip etmek istedikçe kılık kıyafet denetimleri de sertleşmiştir. 19. yüzyılda giyim-kuşam konusunun hedef tahtasında kadınlar ve onları diken terziler vardır. Devletin kadınlara yönelik bu kadar çok yasak çıkarmasının ardında; kadınların yeni modaları takip etmek ve uygulamaya geçirmek istemelerinin, Osmanlı ataerkil aile yapısı ile onlara hükmeden erkekler, -baba, eş, ağabey gibi- tarafından sanıldığı kadar tepki çekmediği ya da kayıtsız kalındığı gerçeği yatmaktadır. Aslında bu sorun ailelerden çok devletin ve yöneticilerin bir sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı aydınlarının muhafazakâr kesimi kadınların tahmin edilemez değişiminden duydukları rahatsızlıkları, yasaklar ile engelleme yoluna gitmişlerdir. Bütün menfi uygulamalara rağmen ne kadınların istediği modelleri giymesi ne de bunları diken terzilerin faaliyetleri önlenebilmiştir.

2. 2. 7. Kadın Dergilerinde Biçki-Dikiş ve Moda

Takvim-i Vakayi'nin Osmanlı Devleti'nin ilk resmi gazetesi olarak 1831'de yayın hayatına adım atmasından 38 yıl sonra, kadınlara yönelik ilk basın girişi Ali Râşid tarafından, 27 Haziran 1869 tarihinde gerçekleştirilmiştir. *Terakki* gazetesinin ilavesi olarak pazar günleri *Terakki-i Muhadderât* adında bir gazete çıkarılmaya başlanmıştır. *Terakki-i Muhadderât* "örtülü, namuslu kadınların ilerlemesi" manasındadır.⁴¹² Kendinden sonra gelecek yayınlara öncülük etmesi bakımından önemli olan *Terakki-i Muhadderât*, kadınların gönderdikleri mektuplara yer verirken içerik bakımından henüz kadınların beklentilerini karşılayacak düzeyde değildir. Konularını daha çok kadının eğitime yardımcı olarak, evde nasıl iyi bir eş ve anne olması gerektiği üzerine seçmiş, edep âdâp üzerinde durmuş, Avrupai moda ve giyim tarzları yerilmiş, kadın erkek eşitsizliğini sorgulamak gibi bir tartışmaya girmemiştir.

⁴¹² Ebru Davulcu, Mustafa Temel, "Osmanlı Devleti'nde Yayımlanan İlk Kadın İlavesi Terakki-i Muhadderat'taki Kadın Mektuplarının Tahlili", İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, Ankara, Sayı: 44, (Bahar 2017), s.227.

Buna rağmen dönemin kadınlarından büyük ilgi gören *Terakki-i Muhadderât* ilerleyen zamanlarda çıkarılacak olan kadın dergilerine ilham vermesi bakımından önemlidir.

1869-1927 yılları arasında çıkarılan birçok yayın organı; *Aile, Âlem-i Nisvan, Firuze, Genç Kadın, Hanımlara Mahsûs Gazete, Hamılar Âlemi, İnci/Yeni İnci, Mehasin, Kadınlar Dünyası, Seyyale, Süs, Şükûfezar, Terakki ve Türk Kadını*⁴¹³ gibi kadın dergileri sayılarında; kadınların hakları, ev, aile, sosyal yaşantıları, eğitim sorunları gibi konuların yanında, giyim-kuşam, moda ve biçki-dikiş gibi bilgilere de yer vermişlerdir.

Genel anlamda üst ve orta sınıfın eğitilmiş kadınlarına yönelik çıkarılan bu yayın organlarının, biçki-dikiş, moda, çocuk bakımı gibi gündelik yaşama dair bilgilendirici metinlere öncelik verdikleri görülmektedir. Kadınların kültürel alanlarını geliştirmeyi amaçlayan dergiler yazılarında iyi eş, iyi anne, iyi Müslüman⁴¹⁴ gibi sınıflandırmalar yapmıştır. Dergilerin, II. Abdülhamid devrinde kadınları belirlenen bir düşünce çerçevesinde toplamaya ve dönemin ideal kadın tipini oluşturmaya çalışmaları dikkat çekmektedir.

II. Meşrutiyet'ten önce ve sonra yayımlanan kadın gazete ve mecmualarında, dikkat çeken başka bir mevzu ise, Osmanlıcılık fikriyle Osmanlıdaki bütün kadınlara seslendiklerini beyan etmelerine karşın uygulamada bir kısım zümreyi muhatap aldıkları gerçeğidir. Maddi endişeler nedeniyle, okur kitlesinin arzu ve istekleri doğrultusunda fikri, siyasi, sosyal ve mizahi konular işlenmiştir. Basın dünyasına yeni bir soluk getiren yayıncıların dergilerinde kullanılan dilin çok ağır olması taşralı kadınların yazılanları anlamalarını da zorlaştırmaktadır.⁴¹⁵

Özellikle II. Meşrutiyet'ten sonra giderek sayıları çoğalan kadın dergileri ve gazeteler moda konusuna ayrı bir önem vermişlerdir. Son moda olarak lanse ettikleri modeller ve dikiş tekniklerine sayfalarında geniş yer ayırarak yeni modaların tanıtılmasına vesile olmuşlardır. Dergilerde “*Yılın Modası, İlkbahar-Sonbahar*

⁴¹³ Adı geçen dergiler, İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası kitabından derlenmiştir. Bkz. İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası (1869–1927), Yay. Haz. Zehra Toska, Serpil Çakır, Tülay Gençtürk, Sevim Yılmaz, Selmin Kurç, Gökçen Art, AynurDemir Direk, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayını: 5, İstanbul: Metis Yayınları, 1993.

⁴¹⁴ Ümüt Akagündüz, “II. Meşrutiyet Dönemi Düşünce ve Kadın Dergilerinde Kadın Tartışmaları (1908-1918)”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih,(Türkiye Cumhuriyeti Tarihi), (2012), s. 64.

⁴¹⁵ Akagündüz, a.g.t. s. 78.

*Modası, Son Moda, Yeni Modeller*⁴¹⁶ gibi başlıklar atılarak sunulan giysi modellerinin, dikim aşamaları en ince ayrıntısına kadar anlatılıyordu.

Osmanlının yenileşme hareketleri ile sosyal hayatta başlayan Batı taklitçiliğinin ortaya çıkardığı sonuçlardan biri olan kadınların Avrupa modalarını takip etme istekleri bu dergilerin önemli konu başlıklarından geliyordu. Dergilerin çoğu bir yandan Osmanlı kültürüne yeni yeni girmeye başlayan yaşam tarzlarını ve Batı modalarını eleştirirken bir yandan da zamanın ruhuna uygun olarak son moda kıyafet modellerini sayfalarına taşıyorlardı. Bu yöndeki eğilimleri karşılıksız bırakmayan dergiler, verilen patron kalıpları ile kadınlara dikiş tekniklerini ve terziliği de öğretmeyi amaçlıyorlardı.

II. Abdülhamid sansürünün dokunmadığı moda ve salon dergileri, özellikle şehir kadınına hedefine almış ve onları Batılı hemcinslerine benzetmiştir. Gazete ve dergilerin yayınladığı reklamlar kadını yeni tarzlara doğru yönlendirince kimi çevreler ahlaki endişelere kapılmış, kadının gündelik yaşamına dair artan kaygıların sonucunda peş peşe kıyafet yasakları uygulanarak kadınların kıyafetlerine sınırlamalar getirilmeye çalışılmıştır.⁴¹⁷

Terzilik konusuna en fazla ağırlık veren dergilerin başında, 1 Ağustos 1895 yılında yayın hayatına başlayan *Hanımlara Mahsûs Gazete* gelmektedir.⁴¹⁸ Kadrosunun tamamına yakını kadın olan *Hanımlara Mahsûs Gazete*, 1895-1908 yılları arasında toplam 13 yıl, 604 sayı çıkarılarak, dönemin en uzun süre yayında kalan organıdır. Dergi, Meşrutiyet aydınının kafa yorduğu meselelerden biri olan kadın giyimi konusuyla yakından ilgilenmiştir. Kadınların giyim kuşam ve moda mevzusu üzerinde kararlılıkla durmuştur.⁴¹⁹ Tam on sekiz makalede bu konu ele alınarak, yeni moda kıyafetlerin bazıları ahlâka aykırı bulunarak eleştirilmiştir.⁴²⁰ *Hanımlara Mahsûs Gazete* yayımlanan “*Moda Hakkında Bir İki Söz*” başlıklı yazıda “*Moda şimdi*

⁴¹⁶ Demir, a.g.m. s. 74. “Son Moda Teciliyatı”, *Süs*, Sayı 1, 16 Haziran 1339/1923, sayfa 9; “Haftanın Modası”, “Sonbahar Çarşaf Modelleri”, *İnci*, Sayı 1, Mart 1919, son sayfa; “İlkbahar Modası”, *İnci*, Sayı 3, 1 Nisan 1919, son sayfa; “Moda: Kışlık Mantolar”, *İnci*, Sayı 11, 1 Kanuni Evvel 1919, s.19; “Son Moda”, *Süs*, Sayı 18, 13 Teşrin-i evvel 1339/1923, s. 5; “Son Moda”, *Süs*, Sayı 27, 15 Kanun-ı evvel 1339/1923, s.9.

⁴¹⁷ Akagündüz, a.g.t. s. 64.

⁴¹⁸ Karakışla, a.g.e. s. 22.

⁴¹⁹ Zühre Canay Güven, “Eril Tarih Söyleminde Bir Osmanlı Kadın Kamusal Alanı: Hanımlara Mahsus Gazete” Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Konya, İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi - Sayı 43 / (Güz 2016), s. 09.

⁴²⁰ Barbarosoğlu, a.g.e., s. 151.

Avrupa'dan aldığı tarzı itibariyle hoş değildir. Fakat esasen kadınlığın huylarındandır.” yorumunda bulunulmuştur. Kadının doğasında modanın varlığı kabul edilmiş, fakat Batı giyim tarzını taklit etmesi eleştirilmiştir. “...âdât-i milliyemize mugâyir kıyafet tercih edilmesi” ifadesi ile “Modadan niyet latîf görünecek miktarda giyinmek ise kabul olunur.”⁴²¹ Görüşü benimsenerek kadının yaratılışına ve geleneğine tezat düşecek tarzda giyinmesinin uygun düşmediği dillendirilmiştir. Ayrıca dergi, milli değerler üzerinde hassasiyetle mücadele vermiş ve kültürel değerleri korumaya özen göstermiştir. *Hanımlara Mahsûs Gazete* bir taraftan Avrupa modalarına eleştiriler getirirken diğer taraftan yabancı gazetelerden alınmış elbise modellerini ve bunların nasıl dikileceğine dair bilgileri “*Moda Örneklerinin Ta’rifâtı*” başlıklı yazı dizisiyle okuyucularına sunuyordu. Derginin yazarlarından kendi de bir terzi olan Gülistan İsmet, on altı bölümlük “*Kendi Kendine Terzilik-Bıçkı Dersleri*”⁴²² başlıklarıyla kadınlara terziliğin inceliklerini anlatmıştır. Dergi pek çok sayısında hanımların elbiselerini kolayca dikebilmesi için kâğıttan patronlar veriyordu ve onların bir terziye ihtiyaç duymadan kıyafetlerini kendilerinin dikebilmelerini hedefliyordu.

Hanımlara Mahsûs Gazete’nin milli değerlere özel önem atfetmesi bakımından hanımların kendi kıyafetlerini kendilerinin dikmesini teşvik etmesi politik bir anlam da barındırıyordu. Çünkü derginin çıktığı dönem itibarıyla terzilik piyasası hiç tartışmasız gayrimüslim terziler olan modistraların elindedir. Yine dönemin genel algısına göre bu modistralar kıyafetleri normal fiyatların çok üstünde ve pahalıya dikmektedirler. Aynı zamanda İstanbul’da açılan Bon Marché’lerde satılan ithal ürünler ve kıyafetler milli menfaatlere ve aile bütçelerine aykırı bulunmaktadır. Fakat kadınlar derginin verdiği modelleri dikmekte zorlanmışlardır. Bütün bunlar *Hanımlara Mahsûs Gazete*’nin okuyucularının da isteği ile bir terzihane açmasına sebep olmuştur. Ne tezat ki açılan terzihane için yine bir gayrimüslim olan Terzi Matmazel Mary⁴²³ adında bir terzi seçilmiştir. Derginin giriştiği bu faaliyet yürütülememiş Terzi Matmazel Mary terzihanenin müdiresi Şadiye Hanım ile giriştiği mücadele sonucu işi bırakarak Pera civarında kendi iş yerini kurmuştur. Dahası yanında çalışan bazı işçileri ve terzihanenin pek çok müşterisini de yanında götürmüştür.⁴²⁴

⁴²¹ Güven, a.g.m., s. 10.

⁴²² Karakışla, a.g.e., s. 22-23.

⁴²³ Karakışla, a.g.e. s. 27.

⁴²⁴ Karakışla, a.g.e. s. 42.

Şekil 26: Dönem itibarıyla kadınlar dikiş dikmeye ve dikiş makinesi almaya teşvik ediliyordu. Bu bağlamda yukarıda dikiş diken bir kadın görülmektedir. (Kaynak; Kadınlar Dünyası, 10 Ağustos 1329, (1911) Sayı: 100-4.)

Bu başarısız terzihane girişiminden sonra başka dergilerde biçki-dikiş işlerine merak salmışlardır. Hepsinin ortak paydası Rum ve Ermeni tebaanın elinde olan terzilik zanaatının yerli ve daha ekonomik bir seviyeye getirilmesi ve Müslüman Türk kadınına bu alanda destek verilmesidir. Dergiler bir yandan da kadınların evlerinde dikiş dikebilecek duruma gelmelerine olanak sağlayan dikiş makinelerinin tanıtımlarını yapmışlardır. Hanımlar hem tasarruf yapabilmek hem de modayı takip edebilmek için Osmanlı piyasasına yeni yeni girmeye başlayan dikiş makinesi almaya özendirilmiştir. Bu sebeple dergilerin sayfalarında sık sık dikiş makinelerinin reklamlarına yer verilmiştir.⁴²⁵ Singer⁴²⁶ firması,

dikiş makinesi piyasasında en büyük pazar payına sahip bir firma olarak verdiği reklamlarla kadınları dikiş dikmeye teşvik ediyor, beraberinde dikiş ve nakış eğitimi vermek üzere kurslar açarak faaliyet alanlarını genişletiyordu.⁴²⁷

⁴²⁵ Demir, a.g.m. s. 79.

⁴²⁶ Singer dikiş makineleri, 1866 senesinden itibaren Osmanlı'da İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerde satılmaya başlanmıştı. 1904'te Galata'da Singer Hanı'nda merkez şubesinin açılmasıyla; Osmanlı Devleti, Mısır, Yunanistan ve Bulgaristan'ın bir nevi bölge bayiliğini de üstlenmişti. 1919 yılına gelindiğinde İstanbul'da Singer firmasının beş ayrı adreste şubesi bulunuyordu: Beyoğlu Caddesi Kebir, Sultan Hamamı Yanı Postahane Sokağı, Fatih Kız Taşı, Kadıköy Moda Caddesi ve Üsküdar'da Vapur İskelesi Meydanı'ndaki şube. Mine Demir, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadın Eğitiminde Biçki Dikişin Yeri (1908-1952), İstanbul, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2019, s.19.

⁴²⁷ Demir, a.g.m. s. 80.

Ev işi Singer mamulü giysiler modistraların dikiminden ya da ithal giysiler almaktan çok daha ucuza mal edilebiliyordu.⁴²⁸

1913 yılında Osmanlı Müdâfaa-i Hukûk-ı Nisvân Cemiyeti'nin yayın organı olarak basın faaliyetlerine başlayan *Kadınlar Dünyası* dergisi de bir Terzi Evi açma girişiminde bulunmuştur. Dönemin en radikal ve feminist görüşlere sahip dergisinde, kadınların çalışma hayatına katılması üzerinde önemle durulmuştur.⁴²⁹ Esasen derginin amaçları arasında kadınların hakları, kıyafetlerinin düzeltilmesi, çalışma hayatına girmesi ve eğitilmesi gibi konular vardır. *Kadınlar Dünyası* terzhane açmakla en güç beğenen hanımefendileri bile memnun edeceğini, en ileri gelen ecnebi terzilerle rekabet edileceğini, ücretlerin makul düzeyde olacağını böylelikle yabancı terzilere verilen avuç dolusu paraların elbise diktiren kadınların cebinde kalacağını, hiç olmazsa Terzi Evi'ne verilecek paraların yurt içinde kalacağını öne sürmüştür.⁴³⁰ Bu sebeple dergi, okuyucularından sürekli açtıkları Terzi Evi'ne destek vermeleri çağrısında bulunmuştur.

Ama ne yazık ki Müslüman Türk kadınının modistraların hükmünden kurtarmak adına yapılan bu terzhane açma girişimin sonu da hüsrana olmuştur. Terzhane istenilen ilgiyi göremeyince Müdâfaa-i Hukûk-ı Nisvân Cemiyeti'nin üyeleri birbirine girmiş ve Terzi Evi de tarihe karışmıştır. Her ne kadar basın yoluyla yerli ve milli değerlere vurgu yapılarak kadınlar Müslüman terzhanelerine yönlendirilmek istense de Osmanlı kadını ecnebi terzileri modistralardan bir türlü vazgeçememiştir.

İnci ve *Yeni İnci* dergileri Cumhuriyet'e geçilirken "milli moda"nın öncülüğünü üstlenmişlerdi. Çarşaf giyilmeye devam etse bile Avrupai kadın kıyafetlerinden bir farkı kalmamıştı. Peçeler kalkmış, başlar bir tülbentle sarılmaya başlanmıştı. İstanbul kadınları, bundan böyle Cumhuriyet'in kılık kıyafet ve şapka devrimine hazırlıklıydılar.⁴³¹

⁴²⁸ Toprak, Türkiye'de Kadın Özgürlüğü... s. 256.

⁴²⁹ Karakışla, a.g.e. s. 75.

⁴³⁰ Karakışla, a.g.e. s. 76.

⁴³¹ Toprak, Türkiye'de Kadın Özgürlüğü... s. 259.

2. 2. 8. Yerli ve Milli Terziler

19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun iç ve dış sorunlarla boğuştuğu, aynı zamanda iktisadi açıdan da git gide zayıfladığı bir dönemdir. Yaşanan sorunlardan kaynaklı İngiltere ile 1838'de yapılan Balta Limanı Anlaşması, Batılı devletlerle yapılan (1861) Kanlıca Ticaret Muahedeleri gibi bir dizi ticaret anlaşmaları, Kırım Savaşı (1853), Islahat Fermanı (1856) vb. nedenler Avrupa'nın Osmanlı üzerindeki etkisini bariz bir şekilde artırmıştı. Gayrimüslimlerin ekonomik ve toplumsal yükselişine zemin hazırlayan bu gelişmeler ve Batı'ya verilen imtiyazlar sonucunda Avrupa'dan ithal edilen mallar 19. yüzyılda Osmanlı piyasasını âdeta istila etmiştir.⁴³²

İmparatorluğun kötü gidişine dur demek için ortaya atılan fikirlerden, Batıcılık, Türkçülük ve İslâmcılık gibi düşünce akımlarının temsilcileri özellikle II. Meşrutiyetin ilanından sonra harekete geçerek, çıkardıkları gazete ve dergilerle Batı karşısında gerileyen ve çözülen imparatorluğun kurtuluşuna dair çözüm önerileri ileri sürmüşlerdir. Balkan savaşlarından sonra yaşanan hüsrân ve umutsuzluk ortamı Anadolu'ya bağlılığı arttırmış, Türkçülük akımının güçlenmesiyle birlikte milli değerler öne çıkmıştır.

Dönemin siyasal otoritesi İttihat ve Terakki Partisi 1913 yılından sonra izlediği politikalar gereği imparatorluğa milli kimlik kazandırma hedefi güdüyordu. Fransız İhtilali'nin o meşhur sloganı; Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik'ten esinlenerek, Hürriyet, Müsavat, Uhuvvet söylemleri dillendirilir olmuştur. Topluma hem basın hem de dernekler ve eğitim yoluyla her şeyin millîsi lanse ediliyordu. Avrupaî giyim tarzı, dinî ve millî değerler gözetilerek değerlendirilmiş, kadın dergilerinde giyim, iffet ve millilik söylemleriyle birleştirilmiştir.

Nitekim Zehra Hakkı, Sedat Simavî'nin çıkardığı *İnci* dergisinin ilk sayısında şöyle diyecektir;

“Lakin elbiselerimizin değişmesini mecburi görmekle birlikte, Türk kadınının doğrudan doğruya Batı modasına teveccüh etmesi kabulum değildir. Ben kendime soruyorum: Acaba bizde Almanların Fransız modasına yaptıkları gibi, bütün Batı modasına karşı milli bir Türk modası

⁴³² Uçma, a.g.t. s. 21.

hareketi çıkartamaz mıyız? ...Ve eğer iyi mütefekkirlerimizin, muharrirlerimizin, müverrihlerimizin [tarihçilerimizin], ressamlarımızın muavenetlerini de temin edebilirsek, zannediyorum ki, millî bir moda icadında herhalde Almanlardan daha başarılı oluruz...’’⁴³³

Zehra Hakkı’nın *Süs* dergisinde de dile getirdiği “*Millî Moda*” kavramının uygulanabilmesi için öncelikle kadın eğitiminden başlamak her anlamda yerli unsurlar kullanarak toplumu dönüştürmek gerekiyordu.

II. Meşrutiyet’le birlikte Osmanlı toplumunun köklü dönüşümlere gebe olduğu bir evrede kadınlar artık görünür olmuştur. Peş peşe kurulmaya başlanan hayır kurumları niteliğindeki kadın derneklerinin yanı sıra, feminist özellikler taşıyan dernekler, kadınları eğitmeyi, onların hayat tarzlarını, kılık kıyafetlerini modernleştirmeyi, o günkü deyimle asrileştirmeyi, onlara iş imkânları yaratmayı, el sanatları öğretmeyi amaçlayan dernekler kurulmuştur. Osmanlı Kadınları Esirgeme Derneği, İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi, Türk Kadınları Bıçkı Yurdu,⁴³⁴ Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti, Teali-i Nisvân Cemiyeti, Osmanlı Cemiyet-i Hukuk-ı Nisvân Cemiyeti, Hayriyye-i Nisaiyye, Müdafaa-i Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyyesi⁴³⁵ gibi dernekler bunlardan bazılarıdır.⁴³⁶ Kadın giysileri asrileşirken kıyafet üretiminin mutfağında yer alan terzilerin de millî ve Türk bir kimlik taşıması elzem olardı. Tezminizin yukarıdaki satırlarında yenileşme hareketleriyle birlikte Avrupalı kıyafetlere ilginin arttığını ve bu kıyafetlerin dikiminin tamamen gayrimüslim unsurlara mensup modistra denilen terzilerin elinde olduğunu belirtmiştik. Böylesi bir ortamda modanın özelinde kılık kıyafetin de millî kimlik ile uyumlu olması gerekmektedir. Oluşturulmak istenen tabloda terzilerin de “*yerli*” ve “*millî*” olması kaçınılmazdır.

Bu amaçla Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti, 17 Aralık 1908’de İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin aracılığıyla Selanik’te kurulan, İstanbul’da şubeleri olan öncü bir dernektir. Derneğin örgütlenmesi çoğu kez aydın, uyanık kadınların kendi meskenlerini ya da işyerlerini dernek şubesine dönüştürmeleri sonucu

⁴³³ Zehra Hakkı, “*Millî Moda*”, *İnci*, sayı 1, 1 Şubat 1919, s. 4.

⁴³⁴ Karakışla, a.g.e. s. 91.

⁴³⁵ Mine Demir, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kadın Eğitiminde Bıçkı Dikişin Yeri (1908-1952)*, İstanbul, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2019, s.110.

⁴³⁶ Toprak, *Türkiye’de Kadın Özgürlüğü*, s. 19.

gerçekleşiyordu. Derneğin bünyesinde Laleli Şubesi Darülmuaallimat Sokağı'nda Hanımlar Terzihanesi'nde açılmış ve başına da terzihane müdiresi Saim Hanımefendi seçilmişti.⁴³⁷

1868'de Rusçuk'ta kız çocukları için Midhat Paşa bir ıslahhâne açmıştı. Devamında ıslahhaneler başka yerlere de yayılmıştı. Buralarda kızlara biçki-dikiş dersleri veriliyordu.⁴³⁸ Kız Islahhânesi'nde öğrenciler dikiş nakış öğrenmenin yanında piyano dersleri de görüyordu. Mesleki derslerin hocaları konusunda uzman ve işini en iyi şekilde icra edenler arasından yerinde belirleniyordu. Devlet Kız Islâhhaneleri'ni 1869'dan sonra daha kapsamlı kurumlar olan Kız Sanayi Mekteplerine dönüştürmeye başlamıştır.⁴³⁹

II. Meşrutiyet sonrasında değişen siyasi ve sosyal şartlar, milliyetçilik fikrinin toplumsal yapıda etkili olması, modernleşme algısının yerleşmeye başlaması ve Balkan Savaşları sonrasında muhtaç duruma düşen kadınların durumlarını iyileştirme çabaları gibi etkenlerle 26 Temmuz 1913 tarihinde Türk Kadınları Biçki Yurdu kurulmuştu.⁴⁴⁰ Terzilik eğitimini Paris'te alan Behire Hakkı'nın⁴⁴¹ girişimleriyle

⁴³⁷ Toprak, Türkiye'de Kadın Özgürlüğü, s. 21-22.

⁴³⁸ Kız ıslahhanelerinde 19 Müslüman, 7 Bulgar, 1 Nemçe(Avusturya) ve 2 Yahudi öğrencisi varken iki yıl sonra öğrenci sayıları Müslüman 37, Bulgar 27'dir. Ücretle hariçten gelen Müslüman öğrenci sayısı da 5'tir. Islahhane öğrencileri okuma bilip bir kısmı yazma da bilmekte olup her türlü dikiş işinden anlamaktadırlar. Zamanla Rusçuk'tan açılan Kız Islahhanesi'nden başlamak üzere ıslahhaneler Kız Sanayi Mekteb'lerine dönüşmüş, ilk olarak İstanbul'da biri gündüzlü biri yatılı olarak iki Kız Sanayi Mektebi inşa edilmiştir. Bkz: Şenay Atam, Ümmügülsüm Candeğer, "Osmanlı Devleti'nde Kız Islahhanesive Kız Sanayi Mektepleri", Türklerde Kadın, Ed: Alpaslan Demir, Tuba Tombuloğlu, Oğuz Polatel, Konya, Kömen Yayınları, 2020.

⁴³⁹ TDV İslam Ansiklopedisi, Cemil Öztürk, İstanbul, 1999, "Islahhâne" maddesi.

⁴⁴⁰ Emine Gürsoy Naskali, Biçki Dikiş, İstanbul, Libra Kitap ve Yayıncılık, 2018, s.61.

⁴⁴¹ Yurdun kurucusu ve müdürü olan Behire Hakkı Hanım, İttihat ve Terakki mensubu İsmail Hakkı Bey'in eşidir. Dolayısıyla milliyetçilik düşüncesinden hareketle, "Türk Kadınları Biçki Yurdu" kuruluşunda, gayrimüslimlerin elinde bulunan terzilik mesleğinin Türk kadınları tarafından icra edilmesi amacını da taşıyordu.

Kurumun Osmanlı'da Batı tarzlı biçki-dikiş eğitimi vererek terzi yetiştirmesinin yanında, Türk toplumuna yaptığı en önemli hizmetlerden birisi de 1913 ve 1914 yılları arasında Behire Hakkı tarafından yazılan biçki-dikiş konularını içeren kitaplar serisidir *Biçki Nazariyât ve Kavâidi* adında Osmanlıca yazılan kitaplar, üç farklı ciltten oluşuyordu. Kapsamlı bir çalışmanın ürünü olan kitaplar, dönemin terzilik eğitimine ışık tutmuştur. Paris Terzi Akademisi'nde eğitim almış Behire Hakkı'nın, öğrenim gördüğü okulun kurucu öğretmenini François Ladeveze, oğlu Jeanne Darroux ile birlikte Fransızca olarak yayımlamış olduğu *Methode de Coupe du Tailleur de Paris* adlı kitaptan esinlenerek literatüre kazandırdığı düşünülen mevcut çalışmalar, biçki-dikiş eğitimi konusunda günümüzdeki benzerlerinin de temelini oluşturması bakımından öncülük etmiştir. Kenan Saatçioğlu, "Bir Terzinin Kitabı: "Biçki Nazariyât ve Kavâidi" Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi, Sayı 22, (Yaz 2019), s. 104.

kurulan Türk Kadınları Bıçkı Yurdu, İstanbul Çarşıkapı'daki Taş Mektep'te Müslüman Türk kadınlara bıçkı-dikiş eğitimi vermek amacıyla 25 kız öğrenci ile eğitim öğretime başlamıştı. Kızlara terzilik mesleğini teorik ve pratik yöntemlerle öğreten, önemli bir eğitim kurumu halini alan kuruluş, zaman içerisinde birçok şube açarak çok sayıda yetenekli Müslüman Türk kadın terzinin yetişmesine imkân vermişti. Osmanlı'nın dönem itibarıyla siyasi ve ekonomik açıdan zor durumda olduğu yıllarda üretilen ürünlerden sağlanan gelirlerle, devlete katkı sağlanmıştır.⁴⁴²

İttihatçılar II. Meşrutiyet yıllarında her türlü yenilikte “millî” bir içerik arıyorlardı. Modern ilkelerin geleneksel ilkelerle bütünleşmesi Meşrutiyet aydınının esas sorunsalı oldu. Her şeyin “millî”si makbuldü. Osmanlı'nın Rönesans'ı “millî” sözcüğü ile bağdaşıyordu. Ulusçuluk, ulus-devlete teveccüh artık okur-yazar Osmanlı kesiminde yaşamın bir parçasıydı; uluslaşarak Batı'nın izi sürülecek, Batı'ya entegre olunacaktı. “*Millî Kütüphane*”, “*millî tiyatro*”, “*millî edebiyat*”, “*millî müzik*”, “*millî aile*” gibi modanın da “millî”si gerekiyordu.⁴⁴³

Her şeyin milli olduğu böylesi bir atmosferde ihtiyaç sahibi kadınlara terzilik sanatını öğretmek geçimlerini kolaylaştırmak ve iş imkânlarına kavuşturmanın yanı sıra, Osmanlı hanımlarının yabancı terzilere mahkûm olmaktan kurtarmayı kendi terzilerini yetiştirmeyi amaçlanıyordu. Bu bağlamda açılan, Türk Kadınları Bıçkı Yurdu da milliyetçilik düşüncesinin kadın politikaları üzerindeki gayesinin bir yansıması olarak görülebilir.⁴⁴⁴

1912 yılında kurulan bir başka cemiyet ise “*Mamulat-ı Dahiliye İstihlak-ı Kadınlar Cemiyeti Hayriyesi*” adıyla Zaim Hayriye ve Melek Meliha Hanımların öncülüğünde kurulmuştur. Cemiyet, İstanbul Sultan Beyazıt'ta, Maliye Nezareti arkasında, Takvimhane Sokak'ta bulunan 5 numaralı adrestedir. Cemiyetin tüzüğünde kuruluş amacı yerli üretimini desteklemek ve yerli malı kullanımını özendirerek, Avrupa'ya para akışını durdurmak olarak açıklanmıştır. Cemiyeti bir terzi atölyesi açarak burada fakir kadınlara ücret karşılığında dikiş diktirilip terzi yetiştirilmesini

⁴⁴² Saatçioğlu, a.g.m. s. 104.

⁴⁴³ Zafer Toprak, “Tesettürden Telebbüse ya da Çarşaf veya Elbise – ‘Milli Moda’ ve Çarşaf”, Tombak, Sayı 19, (Nisan 1998), s. 58..

⁴⁴⁴ Naskali, a.g.e. s. 62.

hedeflemiştir. Devrin “milli iktisat” siyasetinin üstlendiği misyon uyarınca cemiyet “milli moda” oluşturmak istemiştir.⁴⁴⁵

Çanakkale Savaşı yüzünden çalışmalarına bir süreliğine ara vermek zorunda kalan İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti’nin mağaza ve terzihanesi Ekim 1916’da yeniden aktif hale gelmesi için girişimde bulunularak, Divanyolu’ndaki eski binasında 12 Ekim’de düzenlenen merasimle İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti ve Darüssınaa ve Terzihanesi adıyla bıraktığı yerden çalışmalarına devam etmiştir. Aynı zamanda kadınlara biçki-dikiş derslerinin yerinde ve uygulamalı olarak gösterileceği başka bir eğitim bölümü açılmıştır. Cemiyet, verdiği ilanda Avrupa’daki moda akademilerinden alınmış, çok sayıda diploma ve madalya sahibi olan Osman Zeki Bey’in, cuma günleri derslere gireceğini duyurmuştur. Eğitime katılan kursiyerlere Berlin’den, moda akademilerinden diploma, yanında altın ve gümüş madalyalar getirecekleri vaadinde bulunmuşlardır.⁴⁴⁶

Osmanlının son yüzyılında öne çıkmaya başlayan kadınlara yönelik eğitimler, sadece dernek ve cemiyetlerle sınırlı değildi. Özellikle kız çocuklarına meslek edindirme adına -yukarıda bahsi geçmiştir- Kız Sanayi Mektepleri açılıyordu. Meşrutiyet’e kadar salnamelerde sadece üç okulun adı geçerken bu sayı giderek artmıştır. Önceleri daha çok gayrimüslim tebaanın ilgi gösterdiği bu okullara sonraları Müslüman kızlarda gelmeye başlamıştır. Örneğin; 1909 yılında Bakırköy’de İttihat ve Terakki’nin himâyesi altında açılan İnâs İttihâd-ı Osmanî Mektebi’nde normal derslerin yanında jimnastik, el işi, makina, biçki-dikiş gibi eğitimlere de yer veriliyordu. Ayrıca dışarıdan başvuran hanımlara terzilik, makine ve el işi dersleri öğretiliyordu.⁴⁴⁷

Dönemin siyasi gücü İttihat ve Terakki Cemiyeti, kadını işgücüne kazandırma çabası ile derneklerle oldukça yakın ilişkiler içindedir. 1916 yılında İstanbul merkezli kurulan Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyyesi bizzat İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin önde gelen üyesi Harbiye Nazırı Enver Paşa’nın öncülüğünde ve eşi Naciye Sultan’ın gayretleriyle oluşturulmuştur. Dernek, Müslüman Türk kadınlarını iş

⁴⁴⁵ Nuray Özdemir, “I. Dünya Savaşı’nda İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti’nin Faaliyetleri”, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, Sayı: 36, (20199, s.31-32.

⁴⁴⁶ Özdemir, a.g.m. s. 42-43.

⁴⁴⁷ Şefika Kurnaz, Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1929), Ankara, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1991, s. 22.

sahibi yapabilmek, namuslarıyla yaşamlarını sürdürebilmek için kazanç elde etmeye yöneltmek ve korumak amacıyla kurulmuştur. Bu kapsamda İstanbul Üsküdar ve Beyoğlu merkezli üç ayrı bölgede faaliyet göstererek her bölgenin içinde bir veya

Şekil 27: Yukarıdaki görselde; Kadınlar Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi Beyoğlu Şubesinin bir ilanı yer almaktadır. İlanda: “Beyoğlu Caddesi Kebir-Telefon: 1090. İstanbul’un en büyük ve en kibar terzihanesi Payitahtın mehâfil-i âlisine mensup hanımefendilerine muavenet ve nezaretleriyle Avrupa’nın en son modellerine tevfikân mantolar, tayyörler, iştakımları ve bütün kadın levazımatı bulunur. Ayrıca Hususi Manikür Takımı Kuaför Salonu”. yazmaktadır. (Kaynak: Yeni Aile Rehberi, İlan-ı Ticaret Resmi İlanlar Perspektifinde Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İstanbul Ticarî Hayatı)

birkaç çalışma yeri açılmıştır. Buralarda onar bin kişiye iş imkânı verilmesi planlanmıştır. Üç bölgedeki fabrika; elbise, dantel, beyaz iş, makineyle çorap ve fanila örücülüğü, askeri çamaşırlar, tayyör, kostüm ve benzeri işlerin bölümlerine ayrılmıştır. Üretilen eşyaların birinci elden çarşılarda veya başka satış yerlerinde pazarlanması kararlaştırılmıştır. Ticari bir kâr amacı taşımayan dernek ve özel kuruluşlar, çeşitli fabrikalarda kadınların istihdamını sağlamıştır.⁴⁴⁸

Bu ve benzeri derneklerin Osmanlı’nın savaşlar ve ekonomik zorluklar ile mücadele ettiği son dönemlerinde açılıyor olması, bir taraftan Müslüman Türk kadınlarının dikiş dikerek geçimlerini kazanmalarına yardımcı olurken, diğer yandan da vatana hizmet ederek ordunun ihtiyacı olan kıyafetlerin

üretimine katkıda bulunulmuştur. Osmanlı Müslüman kadınlarının ordu için Askeri Dikimevleri’nde çalıştırılması geleneği, Balkan Savaşları’ndan sonra başlamıştır. Savaş yıllarında kadın emeğinden milli amaçlar bünyesinde yararlanılması, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin topyekûn milliyetçilik politikalarının bir yansımasıdır.⁴⁴⁹

⁴⁴⁸ Demir, a.g.e. s. 111.

⁴⁴⁹ Demir, a.g.e. s. 115.

Aynı zamanda Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyyesi'nin çalışmak isteyen kadınların başvurularını yapmaları için gazetelere verdiği ilanlara ilk bir buçuk ay içinde 14 bine yakın kadının müracaat etmesi, kadınların ne kadar zor ekonomik şartlar altında mücadele ettiklerinin açıkça göstergesidir.⁴⁵⁰

Meşrutiyet yıllarında kız okullarının sayılarındaki artış, yayımlanan dergiler ve kurulan dernekler kadınların sosyal ve kamusal hayatta daha fazla yer almalarına ortam hazırlamıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin milli ekonomi politikaları kapsamında açılan eğitim kurumları kadınların üretim hayatını ve aile hayatını destekleyecek şekilde yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Kız okullarının programlarında bıçkı dikiş-nakış gibi el sanatlarına yönelik derslere ağırlıklı olarak yer ayrılması, geleceğin kadınlarının bilgili, görgülü, yetenekli iyi birer anne ve iyi bir eş rolünü üstlenerek kendisinden beklenen vatandaşlık görevini güzel şekilde yerine getirmeleri bekleniyordu. Her şeyini milliyetçilik söylemi üzerine kurmuş iktidarlarda, geleceğin çocuklarını yetiştirecek “*ideal kadın*” imgesi bundan fazlasına lüzum görmüyordu. Fakat uygulanan bilinçli eğitim politikalarının başka sonuçları da olmuştur. Ders müfredatları el becerileri gerektiren bıçkı-dikiş-nakış gibi alanlarda yoğunlaşınca daha öncesinde yabancı reayanın elinde olan bu zanaatlara ait meslekler Türklerin eline geçmeye başlamıştır. Açılan dernek ve okullar millî bütünleşme çabalarını pekiştirmek için iyi birer araç olarak kullanılmıştır. Bu okullardan mezun olan Türk kızları yavaş yavaş ecnebi terzi modistraların kayıtsız şartsız sürdürdükleri hâkimiyetine son vermeye başlamışlardır. Kızların meslek sahibi olması için uğraş veren İnâs İttihâd-ı Osmanî Mektebi adındaki okullar 1927'den sonra Kız Sanat Enstitüleri olarak teşkilatlanmışlardır.⁴⁵¹

⁴⁵⁰ Demir, a.g.e. s. 111.

⁴⁵¹ Şefika Kumaz, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadınların Eğitimi”, Milli Eğitim Dergisi, 143/14. (1999), s. 15.

2. 3. CUMHURİYET DÖNEMİ TERZİLİK VE GİYİM

2. 3. 1. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Yeni Kimlik ve Terzilik

Osmanlının son iki yüzyılından başlayarak gittikçe daha açık ve görünür hale gelen sosyal yaşam dinamikleri, Cumhuriyet'le birlikte bir kez daha yeni boyutlara doğru evriliyordu. Yeni rejim yüzünü bütünüyle Batı'ya dönmüş, gerek siyasal gerekse sosyal alanlarda radikal reformlara girişilmişti. Türkiye Cumhuriyeti'nin politik hedefleri arasında siyasi ideolojiye uygun bir insan tipi yaratmak vardı. Oldukça yenilikçi ve modern gibi gözüken bu girişimin aslında kendi içinde belirli sınır ve kuralları gözeterek, bilhassa kadın bedenine yönelik uygulamalarda ataerkil normları koruduğu, geleneksel kaygılar dolayısıyla erkek egemen bir toplumda kadına biçilen rolün yine erkekler tarafından belirlendiği görülmüştür.

Cumhuriyet'in kadını her şeyden önce tıpkı son dönem Osmanlı aydınının kafasındaki ideal kadın modeli gibi, iyi bir eş iyi bir anne olmalıdır. Cumhuriyet'in reformist yaklaşımlarında bir yandan kadın-erkek eşitliği gündeme getirilirken, bir yandan da nüfus gerekçesiyle kadının biyolojik işlevi ön plana çıkarılmıştır.⁴⁵²

Cumhuriyet Türkiye'sinin aile yapısında ailenin reisi yine babadır, evi geçindirmekle de o sorumlu olmalıdır. Annenin vazifesi ise daha çok evin içindedir. Bazen dışarıda çalışabilir ama iş hayatıyla beraber evde kocasına karşı görevlerini de eksiksiz yapmalıdır. İşte yorulan aile reisinin yorgunluğunu unutturmak için evde neşe ve mutluluk yaratma görevi kadındır. Önemli işlerde ise eşler birlikte karar vermelidir.⁴⁵³ Bu da ailenin demokratik boyutunu yansıtmaktadır.

Her ne kadar aile düzeni geleneksel kodlar barındırıyor olsa da Kemalist ideoloji benimsediği “*medeni yaşam modeli*”ni aile kurumunda uygulamaya koymak istemektedir. Medeni yaşam medeni görüntüyü de yansıtmalıdır. Ön görülen sistemde insanlar kılık kıyafetlerine önem vermeli, adab-ı muaşeret kurallarına dikkat etmelidir. Cumhuriyetçi ütopyanın bir parçası olan gündelik yaşamın yasa koyucuları askerdir. Bu sebeple yakın tarihi çalışma ve eğlence hayatına askeri bürokrasinin resmiyeti damga vurmuştur. Cumhuriyet'in adab-ı muaşeret de bu resmi disiplin içinde

⁴⁵² Zafer Toprak, Türkiye'de Kadın Özgürlüğü, s.372

⁴⁵³ Füsün Üstel, Makbul Vatandaş'ın Peşinde II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016. s. 270.

şekillenmiş, karşı çıktığı eski kuralların yerine daha basit, ama daha disipline edici bir sisteme doğru gidilmiştir.⁴⁵⁴

Ulusal kimlik oluşturacak başat uygulamalar bağlamında ülkenin çağdaşlaşması, kadınların çağdaşlaşması manasına geldiği, buna istinaden Cumhuriyet kadınına biçilen rolde giyinme biçimleri hassasiyetle yeniden yapılandırılmıştır. Kadınlar milletin onuru ve saygınlığının yanında, kamusal alandaki ciddi görünümleri, mazbut kılık kıyafetleri ile milletin namusu olarak öne çıkarılıp, yurttaşlık fikri ve bu fikirden hareketle oluşturulan Medeni Kanun'un getirdiği yasalarla daha kalifiye bir şekilde denetim altına sokulmaya çalışılmıştır.⁴⁵⁵

25 Aralık 1925'te çıkan Şapka Kanunu ile kıyafet inkılabı yasal zemine oturtulmuştur. Kanunla, kalpak ve fes peçe kullanılması yasaklanırken bir bakıma Batılı normlarda giyinmenin hukuki çerçevesini çizmiştir. Devlet vatandaşın giyim kuşamına modern çizgiler katmanın çabası içine girse de Osmanlı'dan başlayan moda/dekolte etkisi kıyafete dair değişimin asıl taşıyıcısı olmuştur.⁴⁵⁶

Cumhuriyet'in kurulduğu tarihten itibaren kıyafet, güncel olayların etkisiyle sürekli değişmiş, bu değişimde Cumhuriyet idaresinin fonksiyonu kadar moda da etkin olmuştur. Kadın giyimi Türkiye'de, dünya modasıyla aynı rotada ilerlemiştir. 1924'ten sonra kıyafetlerde moda olan geometrik desen ve modeller, kadınlar tarafından hemen yakın takibe alınmıştır. Tıpkı Avrupalı kadınlar gibi geometrik izler taşıyan giysiler giyilmiş, etek boyları kısalmış, saçlar da kısa saç modasına hemen uyum göstermiştir. 1929'da Avrupa'dakine benzer biçimde sade giysiler tercih edilmiş, sürekli bir değişimle Batı modasıyla belli bir sekans yakalanmıştır. Magazin basının yayın hayatına girmesiyle, yeni oluşan giyim modasının yurt çapında yayılması sağlanmıştır. Magazin dergileri Türk kadınına Batılı magazin ve aktüalite ile tanıştırmış ve Türk basın sisteminin pek de alışık olmadığı dedikodu kültürü yeni bir özellik kazanarak yerellikten sıyrılmıştır. Günlük hayatta ulaşılamayan ünlü figürlerin hayat tarzları (dolayısıyla kıyafetleri) sıradan insanların yaşamlarını birer moda ikonu olarak etkilemeye başlamıştır.⁴⁵⁷

⁴⁵⁴ Üstel, a.g.e. s.177.

⁴⁵⁵ Özer, a.g.e. s.13.

⁴⁵⁶ Rıfat Aydın, "Türk Modernleşmesinde Bir Görünüm ve Değişim Temsili Olarak Kıyafet", Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi, 3(6): (2018), s. 59.

⁴⁵⁷ Aydın, a.g.m. s. 59.

Cumhuriyet döneminin modernleşmesi, Osmanlı'nın başlattığı modernleşme anlayışını daha ileri boyutlara taşıyacak ve yapılan yeni atılımlarla kadının eğitiminde, devlet hayatında, kültürel ve bilimsel faaliyetlerde daha fazla toplumsal katılımı sağlanacaktır. Bu durumun gerçekleştirilebilmesinin yolu devletin en önemli modernleşme stratejisi olan eğitimidir. 1921 yılında ilk olarak eğitime yeni milli bir kimlik kazandırmak amacıyla Ankara'da toplanan I. Maarif Kongresi aldığı kararla, Kız okullarının müfredat programlarında pozitif ilimlerin yanında kızlar için evin düzenini sağlamaya yönelik pratik bilgilerin de eklenmesini ön görmüştür.⁴⁵⁸ Cumhuriyet ideolojisinin Türk kadını ev ve aile üzerinden modernleştirme isteği, “*idare-i beytiye*” yani ev idaresi eğitimini zorunlu kılmıştır. Temel ilkede istenilen amaç kadınların modern bir anlayışla geleneksel rollere özendirilmesidir. Aslında çağdaşlaşma projesi Batılı bir düşünce tarzının tezahürü olsa da gerçekleştirilen reformist uygulamaların her aşaması millî dava ve yerellik vurgusu ile yürütülüyordu.⁴⁵⁹ Burada tek fark gerek yurt içinde, gerekse yurt dışında kadınların eğitimde daha fazla yer alması devletin öncelikli konuları arasındaydı. Bu nedenle Atatürk modernizmin gelişimine katkıda bulunacak çeşitli meslek dallarından kadınları eğitim almak üzere devlet eliyle Batılı ülkelere göndertmiştir.⁴⁶⁰ Kadınların yurt dışında aldığı eğitimler arasında kıyafet modernizasyonuna yönelik terzilik mesleği de vardır.

Terzilik dalında eğitim alan öğrencilerin yeni giyim tekniklerini öğrenip, bu bilgileri ülke içinde yeni ulus devlet inşasında modern giyimli bireylerin yetişmesi için işlevsel faaliyetler üstlenmesi düşünülmüştür. Eğitim için yurt dışına gönderilecek kadın öğrenciler iki sınava tabi tutuluyorlardı. Bunlardan ilkinde, matematik, Türkçe, resim ile ilgili sınavların yanında genel dikiş konularının da olması, Türk modernleşme ideolojisinin terzilik sanatına ve giyim kültürüne verdiği özel önemin açık bir göstergesidir.⁴⁶¹ Ülkede mesleki eğitim kurumlarının açılmasına yönelik girişimler, ortaya çıkan zanaatkar boşluğunu eğitilmiş bireyler yoluyla doldurmak amacıyla gündeme gelmiştir.

⁴⁵⁸ Demir, a.g.e. s. 200.

⁴⁵⁹ Demir, a.g.e. s. 201.

⁴⁶⁰ Himam, Tekcan, a.g.m. s. 231.

⁴⁶¹ Himam, Tekcan, a.g.m. s. 232.

Bireyin dış görünüşünün en iyi ifadesi olan giyim, tarihte iktidarların hep yakın markajında olmuştur. Toplumsal kimlikleri benimsetme amacı en çok da giyim yoluyla gerçekleştirilebilir.⁴⁶² Terziler, bu amaca işlevsel rolleri ile dolaylı yoldan hizmet etmişlerdir. Özellikle ulus-devletlerin kimlik kazandırma pozisyonunda şekilsel algıların önemli olduğu varsayımından hareketle terziler, toplumun görünümünde arka planda belirleyici rolleriyle katkıda bulunmuşlardır. Bu bağlamda Osmanlı gibi çok milletli bir imparatorluktan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde, milli bir bütünlük içerisinde ulus devlet olma yolunda ilerleyen Türkiye Cumhuriyeti, Mustafa Kemal Atatürk'ün yaptığı kıyafet inkılabı ile birbirini ötekileştirmeyen ve belirli kalıplar içinde modern bir kimlik yaratmayı hedeflemiştir.

Atatürk, aynı zamanda modern giyim konusunda kendisi de topluma örnek olan bir liderdir. Bulunduğu mevkii gereği genellikle resmi giyimi tercih etse de günlük giysileri, gömlekleri, paltoları, spor kıyafetleri, pijamaları, sabahlıkları da her zaman tarzını yansıttı. Kıyafetlerinin stilistliğini çoğunlukla kendisi yaparak sipariş verirdi. Gömlekçisi Petro Martino anılarında yerli üretim çıkana kadar Atatürk'ün ipekli kumaştan başka gömlek giymediğini, ona ilk gömlekleri Strongilos Biraderlerin firmasının diktığını yazar. Gömleklerin ölçüsünü Yeni Delagramaitka adlı bir kalfa alır, Simo adlı baş makastar keser, Evliksia adlı bir işçi kız da dikerdi.⁴⁶³ Ayrıca İstanbul'da Rum asıllı bir terzi olan Mösyö Pertekiç'e de gömlek ve elbiseler diktirirdi. Atatürk'ün hem Paris'te hem de Türkiye'de özel terzileri bulunuyordu.⁴⁶⁴ Avrupa modasını yakından takip eder, kendisine yakışmadığını düşündüğü bir kıyafeti asla giymezdi.

Diğer yandan Ankara'da modanın oluşumuna da öncülük eden ve kızların sanat eğitimi ile meslek edinmeleri amacıyla 1928'de açılan İsmet Paşa Kız Enstitüsü, döneminin ilk Kız Enstitüsü unvanı taşımasının dışında Başkent'te bulunuyor olması sebebiyle Türk kadınının modernitesi açısından oldukça önemli bir misyonu üstlenmiştir. Türkiye'de Olgunlaşma Enstitülerinin de temelini oluşturan İsmet Paşa Kız Enstitüsü'nde öğrenciler dikiş dikmeyi öğrenmekle birlikte; sergiler defileler

⁴⁶² Soner Yağlı, "Gündelik Hayatın Bir Alanı Olarak Moda Aracılığıyla Kültürün Yeniden İnşası", Akdeniz Sanat Dergisi, Cilt. 4, Sayı. 7, Yıl, (2011), s. 153.

⁴⁶³ Meral Erdirençelebi, Mustafa Kemal Atatürk'ün Şıklığı, Konya, Eğitim Yayınevi, 2011. s. 25.

⁴⁶⁴ Kadriye Türkan, "Giyim Kuşamla İlgili Tespitler: Atatürk'ün Giysi Tercihleri Üzerine Bir Değerlendirme Denemesi", CIU Folklor/Edebiyat, Cilt:17, Sayı: 65, 1, (2011), s.180.

düzenleyerek başta Ankara olmak üzere ülkede, yeni Batı giyim tarzı modasına öncülük etmişlerdir.⁴⁶⁵ Enstitünün daha genel anlamda “alaylı-mektepli” tabiriyle profesyonel eğitimden geçen mektepli terziler yetiştirmesinin yanında, buradan mezun olan öğrencilerin bir kısmı, yeni Cumhuriyet Türkiye’sinin ilk sanat hocaları olmuştur.⁴⁶⁶

Şekil 28: Yukarıdaki görselde; dönemin Türk modasına yön veren en önemli eğitim kurumların başında gelen İsmet Paşa Kız Enstitüsü’nün gazetesine verdiği bir duyuru gözükmektedir. (Kaynak: *Hakimiyet-i Milliye* Gazetesi, 16 Kasım 1934, s. 7)

alanlarda eğiterek ciddi işlere imza atmıştır. Köy Eğitmeni Yetiştirme kurslarında, köylerdeki kadınlara dikiş nakış eğitimi verilmiş, bu vesile ile köylü kadınlara da farkındalık kazandırmak amaçlanmıştır. Öğretmen olarak köylere giden eğitimcilere yanlarında götürmek üzere Enstitü tarafından bir de dikiş makinesi verilmiştir. Gittikleri yerlerde daha sonra demirbaş olarak kalacak bu makinelerle, hem köylünün işleri görülmüş hem de köylü kadınlara dikiş-nakış öğretilmiştir.⁴⁶⁷

Cumhuriyet Türkiye’sinde yürütülen eğitim seferberliğinde sadece kadın terzilerin değil, erkek terzilerin de yetiştirilmesi önemseniyordu. Bu amaçla 1928’de İstanbul’da Terzilik ve Kürkçülük Okulu⁴⁶⁸ ve 1929’da İstanbul Erkek Terzilik Mektebi açılmıştır. Bu okullardan mezun olan öğrenciler bıçkı-dikiş yurtlarında öğretmenlik yapmışlardır.⁴⁶⁹

Türkiye’de Kız Enstitüleri’nin dışında, açılan Köy Eğitmeni Yetiştirme Kursları, bıçkı-dikiş kursları, Halkevleri ve sonrasında Köy Enstitüleri, Olgunlaşma Enstitüleri gibi kurumlar halkı çeşitli

⁴⁶⁵ Doğan, Kılınç, a.g.m. s. 2377.

⁴⁶⁶ Doğan, Kılınç, a.g.m. s. 2379.

⁴⁶⁷ Himam, Tekcan, a.g.m. s. 241-242.

⁴⁶⁸ İstanbul Terzilik ve Kürkçülük Okulu ilk olarak Sultanahmet Divanyolu’nda bir binada öğretime başlamıştır. 1936-1937 öğretim yılında kültür derslerinin ilave edilmesiyle “Erkek Orta Terzilik Okulu” adını alarak ortaokula dönüştürülmüştür. https://beyogluitokml.meb.k12.tr/icerikler/tarihcemiz_2953646.html, (erişim, 06.02.2023).

⁴⁶⁹ Demir, a.g.e. s. 307.

Türkiye’de 1923’ten sonra hazır giyimın olmadığı, daha net bir ifadeyle tekstil sektörünün bulunmadığı 1950’lere kadar, köylü kendi kıyafetlerini evde dokuyarak ve dikerek kendisi üretirken kasaba ve şehirlerde kıyafet ihtiyacı için başvuru olan tek merkez terziler oluyordu. 50’lerden sonra dahi konfeksiyon ürünlerinin yaygınlaştığı 80’lere kadar yine terziler giyim piyasasını elinde bulunduruyorlardı.

Terzilik mesleği bu zaman dilimi içinde çok farklı kategorilerde faaliyetlerini sürdürüyordu. Öyle ki en küçük köyde bulunan ve evde dikiş işlerini yürüten terzilerden, büyük şehirlerin en şık caddelerindeki dükkânlarda çalışan terzilere kadar meslek sahası genişti. Örneğin; İstanbul Terzihaneleri kendilerine Cadde-i Kebir’i (İstiklal Caddesi) mesken tutmuş Galatasaray’da Meşrutiyet Caddesi’nde Aynalı Pasajda faaliyetlerini sürdürüyorlardı.⁴⁷⁰ Ekonomik durumu terziye gitmeye müsait olmayanlar ise evde kendi çapında kıyafetlerini dikmeye çalışıyorlardı. Bu sebeple Anadolu’da evlenecek kızların dikiş dikmeyi bilmesi önemli bir meziyet sayılıyordu. Toplumsal alanda görülen ekonomik çarpıklıklar terzilik alanında da kendini ortaya koyuyordu. Bir yanda gelir düzeyi yüksek kesime hitap eden ithal lüks kumaşlarla dikiş diken ün yapmış yüksek ücretli terziler bulunurken, diğer yanda kendi el tezgâhlarında dokuduğu kumaşla kendi hüneri ile dikiş dikmeye çalışan taşra insanı vardı. Bununla birlikte daha mütevazı olarak nitelendirilebilecek kasaba ve mahalle terzileri de bulunuyordu.

Yenilenen Türk kadını, kıyafet sorununu kumaşçılarla, hazırcılarla ve pardösücülerle çözmeye çalışmış, kumaşı manifaturacıdan almış, terzilere de diktirmiştir. Varlıklı aileler, meşhur terzilere, ekonomisi kısıtlı aileler ise sokak aralarındaki terzilere ve daha önceki Ferace gibi giysilerini diken gündelikçi terzilere yeni kıyafetlerini diktirmişlerdir.⁴⁷¹ Bütün bunlara gücü yetmeyen savaş yorgunu ve savaş yoksulu gariban kesim ise üstündeki bir kıyafeti eskidikçe yama yaparak tekrar tekrar kullanmaya devam etmiştir.

Terzilik mesleği Anadolu’da sanıldığı gibi sadece dükkânlarda icra edilen bir meslek değildir. Özellikle kadınlar mahalleler ve köylerde bu işi evlerinde yürütüyorlardı. Eski dönemlerden beri her köyün içinde mutlaka o köyün kadın ve çocuklarına dikiş diken bir kadın terzisi bulunurdu. Bunun yanında dikiş dikmek

⁴⁷⁰ Hatice Sonay Şeftalici, “Terziden Tasarımcıya”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tekstil ve Moda Tasarımı Anasanat Dalı, (2005), s.12.

⁴⁷¹ Şeftalici, a.g.t. s.12-13.

terzilere özel bir hüner kabul edilse de, biçki-dikiş ve nakış işlerine özgü faaliyetler, halkın farklı kesimlerinden kadınlarca evlerde amatör şekilde yapılıyordu. Çünkü kırsalda ve küçük kasabalarda yaşayan halkın profesyonel terzilere ulaşması pek mümkün değildi. Günümüzde bile hala sayıları az da olsa evde dikiş diken kadınlarımız varken o dönemlerde bu işin neredeyse tamamı evlerde yapılıyordu. Tutucu çevrelerde yaşayan Türk kadını geleneksel ve dini endişeler gibi bazı yerleşmiş inançlardan ötürü erkek terzilere gitmiyordu. Çarşılarda dükkânı olan terziler çoğunluğu erkekti ve bunların müşteri kitlesi de erkeklerden oluşuyordu.

2. 3. 2. Türkiye’de İktidar ve Moda

Cumhuriyet’in hızla gerçekleştirdiği inkılaplar toplum nezdinde bazı kargaşalara, farklı yorumlara ve ikilemlere, yol açmıştı. Zafer Toprak’ın yorumuyla Cihan Harbi sonrası yaşanan travmalardan kurtulmak “yeni hayat”ın paradoksal yapısına çözüm bulmak, olumlu yönlerini kalıcı kılarken, olumsuzluklardan arındırmak ve böylece travmaları gidermek ve toplumsal çöküntünün önüne geçmek gerekiyordu. Yine böylece Cumhuriyet’in “yeni insanı” yaratılacak, ona yeni bir “ideal” aşılacaktı.⁴⁷² 40’lı yıllara gelindiğinde gelenek ile modernite arasında bocalayan halk uzun yıllar süren savaşların ardından gelişen radikal değişimlerin psikolojisinden arınmaya, yeni yaşam tarzını sindirmeye başlamıştı.

Sosyal yaşamın kafa karıştırıcı dönüşümü içinde kimliğini bulmaya çalışan bireyin kılık-kıyafet konusunda bir tarz yakalayamamış olması olağandır. Zamanın moda algısını belirleyen unsur, *Resimli Şark, Muhit, Türk Kadın Dergisi, Salon, Cumhuriyet Kadını, Kadınlar Âlemi, Asrın Kadını, Ev-Kadını, Moda Albümü, Model, Süs*⁴⁷³ gibi kadınlara yönelik dergilerdir. Türk halkının giyim-kuşamına yön veren bu dergilerde yayımlanan Avrupalı kıyafetler taklit edilerek terzilere başvuruluyordu. Hali vakti yerine olan kadınlar gittikleri terzilerde herhangi bir stile sahip olmadan bilinçsiz bir tüketici konumuna düşüyorlardı.

⁴⁷² Zafer Toprak, Türkiye’de Yeni Hayat İnkılap... s. 407-408.

⁴⁷³ Selda Malkoç Kılıç, Duygu Vefikuluçay Yılmaz, “Cumhuriyet Dönemi Kadın Dergileri (1923-1992)”, OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, Yıl: 9, Cilt: 10 Sayı:17, (Mart 2019), s. 2143.

Cumhuriyetle birlikte kadının kamusal alandaki aktivitesi artınca buna paralel yeni moda elbiseler icat edilmiş, saç, makyaj ve cilt bakımlarının nasıl olacağı dönemin mecmualarında geniş yer tutmuştur. Batılılaşma süreci, daha serbest bir alan yarattığından varlıklı kesim için kadının tesettür geleneği yavaş yavaş bırakılarak yumuşak bir biçimde modayla kaynaştırılmıştır.⁴⁷⁴

Bunun yanında gittikçe yaygınlaşan magazin basını da giyim modasını belirleyen bir başka araç olmuştur. ⁴⁷⁵ Magazin dergilerinin tanıttığı Avrupalı yaşam tarzı Türk kadınına yeni bir boyuta taşımıştır.

Bu yüzden yine dönemin bazı dergilerinde biraz da tepkisel bir ifadeyle, *“Modaya uyalım ama müsriflikten de kaçınalım, modanın yararlı taraflarını alalım”*⁴⁷⁶ türünden yazılara sık sık rastlanıyordu. Gerçek anlamda moda anlayışının oluşmadığı bu yıllarda terzilerin fonksiyonu müşterinin tercihleri doğrultusunda şekilleniyordu. Medeniyet göstergesinin doğrudan kadın bedeni üzerinden kılık-kıyafet olarak değerlendirilmesi, Cumhuriyet’in idealize ettiği kadın tipini tam manasıyla oluşturamamıştı. Fakat üst düzey, belli statüdeki kadınlar dünya modasını takip ediyorlardı. 20. yüzyılın ilk yarısında popüler olan Batı kadın modasındaki erkeksi şıklık Türk kadını tarafından hemen benimsenmişti.⁴⁷⁷ Cumhuriyet döneminde kadınlar tıpkı Osmanlı’nın son dönemlerinde olduğu gibi modayı takip etme konusunda oldukça istekli olmuşlardır.

Kurucu kadrolar erkeklerin kılık kıyafetine ise açıkça müdahale ederek topyekûn bir değişime tabi tutmuşlardır. 1925 Şapka Kanunu’yla başlayan Türk modernleştirme projesine göre yeni erkek, Batılı hemcinsleri gibi giyinen, kibar, kadınlara karşı saygılı bir karakter olmalıydı.⁴⁷⁸

Güzel giyinmenin önemi Cumhuriyet’in topyekûn modernleşme politikasına istinaden daha da önem kazanmıştı. 1920’li yıllarda basında sık sık erkek, modasını anlatan yazılar çıkarılmıştı. Modern bir erkeğin nasıl giyinmesi gerektiği gazetelerin sayfalarında hiç olmadığı kadar yer alıyordu. Eskinin erkek tipi, toplum içinde aşırı muhafazakâr, tutucu, kötü giyinen bir kişi olarak lanse ediliyordu. *“Sevimli Ay”*

⁴⁷⁴ Aydın, a.g.m. s. 58.

⁴⁷⁵ Aydın, a.g.m. s. 59.

⁴⁷⁶ Barbarosoğlu, a.g.e. s.203.

⁴⁷⁷ S.Ağaç, Ş.Çivitçi, B.Boğday Saygılı, Cumhuriyet’ten Günümüze Kadın Giyim Kültüründeki Değişimler Üzerine Bir Araştırma, TÜRKİYE/ТУРЦИЯ, (2014), s.5-6.

⁴⁷⁸ Özer, a.g.e. s. 376.

(*Resimli Ay* Dergisi'nin geçici adı) Dergisi, “*Güzel giyinmenin muvaffakiyetinize ne gibi tesirleri vardır?*” sorusuna cevap aramış, sayfalarında Avrupa ve Amerika'daki ünlü kişilerin şık ve son moda giysilerinden örnekler yayımlamıştır.⁴⁷⁹

Resimli Ay, dönem itibarıyla çok önem arz eden balolar üzerinden erkeklerin kıyafet ve davranış kurallarını şöyle açıklıyordu: baloya gece gidilecekse ya da yarı resmî bir “suare” niteliğindeyse en uygun kıyafet smokindir. Ayrıca erkek parlak rugan ayakkabı, o günkü terimle iskarpin giymeli eldiven taşımalıdır. Eldiven giderek terk ediliyorsa da *Resimli Ay* bu aksesuarı gerekli görüyordu. Zira erkek dans ederken kadının tuvaleti üzerinde nemli elinin izlerini bırakmamalıdır. Eldiven bunu önleyecektir. Eğer balo gündüz olacaksa, yani “matine dansant”tan ibaretse, bu takdirde smokine gerek yoktur. Günlük giyilen bir ceket bu tür matineler için en uygun giysidir. Ama akşam ya da sabah, dans eden erkeğin pantolonu ütülü ve ütü çizgisinin düzgün olması gerekmektedir.⁴⁸⁰

Resimli Ay'a göre: iyi ve temiz giyinen bir erkek her zaman muhitinde hürmet görür. Bu konunun yoksullukla ilgisi yoktur. Biraz özen ve sadelik ile şık giyinmek sağlanabilir. Dergi iyi giyinmenin üç şartını belirlemiştir. Bunlar, giysinin rahatlığı, iyi ve sağlam kumaştan yapılması, terzinin itinalı biçimde işini sağlam yapmasıdır.⁴⁸¹

Cumhuriyet rejiminin ön gördüğü asrileşme süreçleri ve modern hayat tarzı, uzunca yıllar sadece üst düzey elit sınıf olarak nitelendirebileceğimiz gruplar için geçerli olmuştur. Cumhuriyetin yeni elitlerinin Avrupa modalarından esinlenilmiş giysileri de özellikle İstanbul Beyoğlu'nda bulunan ünlü terziler vasıtasıyla dikilmiştir. Zira Anadolu ya da taşra insanı, peş peşe yaşanan savaşlardan bitap çıkmıştır, çeşitli sosyal travmalara maruz kalmış, maddi imkânları kısıtlı, okuma yazma bilenler neredeyse yok denecek kadar azdır. Dönemin şartlarının yetersizliği ve kitle iletişim araçlarına erişimin olmadığı Anadolu insanı, Ankara hükümetinin medenileşme projelerini çok da özümsememiştir. Böyle bir kitlenin modayı takip etmesi imkân dâhilinde değildir. Köylü ancak kendi emeği ile ürettiği, genellikle yöresel çizgiler taşıyan kıyafetleri giymektedir. Çağdaş yaşam tarzının ve zamanın moda akımlarının toplumun diğer kesimlerine yayılması aşamalar halinde onlarca yılı almıştır. Genç Cumhuriyet'in getirdiği ideolojileri halkın içinde geniş bir tabana yayma girişimleri

⁴⁷⁹ Özer, a.g.e., s.377.

⁴⁸⁰ Toprak, a.g.e. s. 294.

⁴⁸¹ Özer, a.g.e., s.378.

30'lu yıllarda hayata geçirilmeye başlanan Halk Evleri ve Köy Enstitüleri ile sağlanmaya çalışılmıştır.

Türkiye'de 1930'lu ve 1940'lı yıllarda kumaş ve kıyafet temininin geleneksel yöntemlerle elde edildiği ve yeterince üretim tesisi bulunmadığı görülmektedir. Yaygın bir tekstil sektörünün oluşmadığı bu yıllarda hem Türkiye'nin kendi iç dinamikleri, hem de 1929 buhranı ve devamında II. Dünya Savaşı'nın sebep olduğu ekonomik bunalımlar, halk arasında birtakım sıkıntıların yaşanmasına yol açmıştır. Ortaya çıkan krizleri aşmak için dönemin siyasetçileri çeşitli önlem ve uygulamaları hayata geçirmişlerdir.

Şekil 29: Yukarıdaki görselde solda; 1936 yılında Kadıköy'de çekilmiş bir fotoğraf ile sağda; yine bu yıllara ait olduğu düşünülen diğer fotoğraf görülmektedir. 1930-1950'li yıllar arasında Sümerbank'ta üretilen kumaşlar toplumun kıyafet tarzını da belirliyordu. (Kaynak: Eski İstanbul Fotoğraf ve Paylaşımlar, <https://www.fac.txt>)

Büyük bir ticari hacme sahip olan giyim alanında terzilerin ihtiyacı olan tekstil malzemesinin yerli üretimden tedarik edilemiyor oluşu, devlet büyüklerini çözüm aramaya yönlendirmiştir. İthal ürünlerin cazibesini kırmak Her şeyin *Milli* telakki edildiği bir ortamda kendi üretim hamlemizi yaparak ihtiyacımız olan kumaşları yerli üretimden elde edilmesine yönelik atılımlar yapılmıştır. Buna istinaden 1933-1937 yılları arasında yürürlükte olan I. Beş Yıllık Sanayi Planı kapsamında 1933 yılında Sümerbank kurulmuştur.⁴⁸²

Bütün tedbirlere rağmen II. Dünya Savaşı zamanında pamuklu kumaşlar yeterince üretilemediğinden fiyatların yükselmesi önlenememiştir. Bu bakımdan

⁴⁸² Atatürk Ansiklopedisi, Rahmi Deniz Özbay, Sema Yılmaz Genç, Ankara, 2020, "Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı" maddesi.

köylülerin giyim eşyasına daha kolay ulaşabilmesine imkân sağlayan çareler aranmış, köylülerin dokumacılığı geliştirmesine yönelik bazı girişimlerde bulunulmuştur.

İlk etapta deneme amaçlı kimi köylere dokuma tezgâhı verilmiş, sonucun başarılı olması halinde alınırsa her köye bu tezgâhlardan dağıtılması kararlaştırılmıştır. 1940'tan itibaren köylünün tarım dışındaki vakitlerini değerlendirmesi ve ihtiyaçlarını

Şekil 30: Yukarıda görülen Sumerbank reklamında seçkinci ideolojinin bir yansıması olarak köylü-şehirli aynı göze çarpmaktadır. Köylü ve şehirli halkın aynı giyim tarzları olduğu düşüncesinden yola çıkılarak hazırlanan afişte vatandaş Sumerbank'ta üretilen kumaşları almaya teşvik edilmiştir. (Kaynak: İhap Hulusi'nin Sumerbank için hazırladığı afiş.)

kuruluşu olan, Sumerbank, bünyesine kattığı Hereke ipekli-yünlü dokuma, Bakırköy pamuklu dokuma, Feshane yünlü dokuma ve Beykoz deri-kundura fabrikalarıyla hizmet sahasını genişletmiştir. Bu fabrikaların dışında ülkenin çeşitli bölgelerde de dokuma fabrikaları kuran Sumerbank, açtığı yeni fabrikalara teknik personel yetiştirmek için, Batı devletlerine eğitim almak üzere elemanlar göndermiştir.⁴⁸⁵

kendisi üreterek dokuma fabrikalarının yükünü hafifletmek amacıyla Sırrı Day'ın İktisat Vekilliği döneminde köylüye el tezgâhı dağıtımına karar verilmiştir.⁴⁸³ İktisat Vekâleti köylere seyyar dokuma ustaları göndererek dokumacılığın geliştirilmesine yönelik kurslar açılmış, köylünün çıkrıkla eğirip büküttüğü iplikleri el tezgâhlarında, kendi giyecekleri kumaş şekline dönüştürebilmesi için birçok yerde Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde yetişen ustalarca kurslar açılmıştır. Kurslara katılıp başarı gösteren köylülere tezgâh ve çıkrık parasız verilmiştir.⁴⁸⁴

Devletin tekstil alanındaki

⁴⁸³ Utkugün, Ortak, a.g.m. s. 24-25.

⁴⁸⁴ Utkugün, Ortak, a.g.m. s. 25.

⁴⁸⁵ Sena Erden, Türk Tekstil İşletmelerinin Küresel Rekabetteki Yeri ve Aydın İlindeki Tekstil İşletmelerinde Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, (2006), s. 21.

Dönemin hükümetleri birçok temel ihtiyaç maddesine yönelik uyguladığı yardım faaliyetlerine halkın giyim-kuşamını da dâhil etmiştir. 1939 yılında Cumhuriyet gazetesindeki bir haberde Sümerbank'ın kumaş üretimine dair şöyle bir yazıya yer verilmiştir.

“Köylü vatandaşların bütün giyim ihtiyaçlarının sağlam ve dayanıklı olmak şartı ile ucuzca temini kararlaştırılmıştır. Bunlardan hiçbir, kâr alınmayacak, maliyet fiyatları üzerinden satışa çıkarılacaktır. Bu arada yalnız erkeklerin değil, köylü kadınların giyimlerine mahsus eşya da hazırlanacaktır. Sümerbank tarafından çulaki ince ve kalın şayak cinslerinden üç beden üzerine fiyatı 360 kuruştan başlayan elbiselerin satışa çıkarıldığı malumdur. Hazır elbiselere uyacak şekilde kasket, bundan başka manda köselesinden dayanıklı ve altları çivili, topukları muntazam ve üst derileri daha iyi köylü ayakkabıları, kaput patiskadan don gömlek, köylü çamaşırları, çizgili mintanlıklar ve on kuruşa kadar satılacak köylü çorapları hazırlanacaktır. Çizgili mintanlıkların kumaşları Kayseri ve Bakırköy fabrikalarından temin edilecektir.

Ankara'daki Yerli mallar pazarı yakınlarında, Sümerbank tarafından köylülere mahsus eşya satışı için ayrı bir daire açılmaktadır. Mevcut Yerli mallar pazarında da ayrıca birer köylü reyonu yapılacaktır. Giyim ihtiyaçlarını köylünün kolaylıkla tedarikini temin etmek üzere, kamyonlarla satış yapılması düşünülmektedir ki, ilk tecrübeler Ankara civarında başlanacaktır. Halkevi Köycülük şubeleri, köylünün giyimi hususundaki çalışmalara yardım edeceklerdir.”⁴⁸⁶

Türkiye’de henüz serbest piyasa ekonomisinin olmadığı ve özel sektörün gelişmediği bu yıllarda vatandaşın giyim kuşamı da devletin kontrol mekanizması içinde yer alıyordu. Halkın giysi ihtiyacına yönelik yapılan çalışmalarda devlet, vatandaş köylü şehirli ayrımına da tabi tutmuştu. Buna göre; köylünün kasketinden çorabına, ayakkabısına kadar -malzeme, kumaş, satış- kıyafetlerinin belirlenmesine devlet karar veriyordu.

Sümerbank’ın köylü tipi elbise ve çarık üretimi, eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Basında, Sümerbank’ın terzisi tarafından yapılan bu elbiselerin köylü

⁴⁸⁶ Cumhuriyet, Gazetesi, 05, 19, 1939, s. 3.

tarafından giyilmeyeceği yazılmış, bu kıyafetlerin köylünün giydiği kıyafetlere hiç uymadığı iddia edilmiştir. Elbiselerin köylerde ziraat işleri ile uğraşan halkın giyeceği türden elbiseler olmadığı dile getirilmiştir. Yurttaki bütün köylüler için aynı model giysiler yaptırılmasının yanlış olduğu; mevsimsel ve yöresel koşulların dikkate alınması gerektiği savunulmuştur. Sümerbank'ın terzilerinin kıyafetleri hazırlamadan önce, onları giyecek olan köylülere sorulması ve farklı coğrafya şartlarına göre değerlendirme yapılması tavsiye edilmiştir.⁴⁸⁷

II. Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda hükümetlerin programlarında yer alan çalışan memurlara kumaş verme vaatleri, kılık-kıyafet konusunda yaşanan darlıkları da gözler önüne sermektedir. Nitekim 14. dönem Şükrü Saraçoğlu hükümetinin 1943 yılında kurulan programında; 140 liradan fazla maaş alan memurlara bir kat elbiselik kumaş, 140 liradan az maaş alan memurlara ikişer kat elbiselik kumaş, ayrıca 70 liradan az ücreti olan memurlara ise buna ek olarak birer ayakkabı vermeyi taahhüt etmişlerdir.⁴⁸⁸

Devamında Türkiye'de 1933–1945 arası sanayileşme çabalarının etkisiyle birçok sanayi tesisinin inşası, tekstil sektörünün doğmasına zemin hazırlamıştır. Fakat hazır giyim endüstrisinde gerçek anlamda fabrikasyon üretim yapan tesisler 70'li yıllarda ortaya çıkmaya başlamıştır. 1980'lerle birlikte ihracata yönelik sanayileşme politikaları, tekstil sektörünün de canlanmasını sağlamıştır. 1990'lara gelindiğinde sektöre sağlanan teşvikler sayesinde bilinen tekstil merkezlerinden başka birçok bölgede yeni tesisler açılmıştır.⁴⁸⁹

2. 3. 3. Terzilerin Değişen Rolü

İstanbul'da 1930'lu yıllarda halen, Osmanlı döneminde olduğu gibi Beyoğlu terzileri, halkın en önemli adresidir. Avrupa'da moda ve dikiş eğitimi alan öğrenciler yurda döndüklerinde atölyelerini, modanın merkezi olarak kabul edilen Beyoğlu'nda açıyorlardı. Paris'te öğrenilen Avrupai modalar Türkiye'ye buradan yayılırdı. İstiklal Caddesi üzerinde yer alan Mısırlı Han, ünlü terzilerin bulunduğu bir mekândı.

⁴⁸⁷ Utkugün, Ortak, a.g.m. s.26.

⁴⁸⁸ *Akşam* Gazetesi, 18.03.1943, s.1, *Vakit* Gazetesi, 18.03.1943, s. 4.

⁴⁸⁹ Esi, "a.g.m. s.646..

Ankara'nın bürokrasi çevresindeki hanımları, yaz döneminde İstanbul'a gelirler, döndüklerinde, Beyoğlu'nda diktirilen giysilerini giyinip kuşanıp, Cumhuriyet Balosu'nda arz-ı endam ederlerdi.⁴⁹⁰ İstanbul'un terzileri de Ankara'daki ilgiyi karşılıksız bırakmayarak, Başkent'te mevsimlik ekspozisyonlar/sergiler düzenlerlerdi. Genellikle Ankara Palas'ta düzenlenen bu ekspozisyonlarda iyi satış yapılırdı.⁴⁹¹ Madam Fegara,⁴⁹² Yaman Uzun, Calibe Seyfettin ve Eyüp Usta gibi terzilerin ünleri İstiklal Caddesi'ni de çoktan aşan isimler arasındaydı.⁴⁹³

Türkiye'de 1920'li ve 30'lu yıllarda kumaş ve benzeri malzemelerin zor bulunuyor olması nedeniyle, yurt dışından kupon kumaşlar getirip satan, terziler vardı. Genelde gayrimüslim bu olan terzilere “*tüccar terzi*” deniliyordu. Bunlar tüccar mantığı ile işlerini yürütürler hem kumaş satıp, hem de terzilik yaparlardı.⁴⁹⁴ Sonraki dönemlerde benzer sistemle çalışan terzilere de literatüre yerleşen tabiriyle tüccar terzi diye hitap edilmiştir. Bu alandaki eksikliklerin farkında olan devlet -yukarıda değinildiği gibi- Sümerbank başta olmak üzere çeşitli yatırımlarla tekstil alanındaki eksiklikleri gidermeye çalışmıştır.

Topyekûn değişimin yaşandığı ülkede kılık-kıyafet en görünür nesne olarak terzilere her zamankinden fazla iş düşürüyordu. Özellikle bayram öncesinde terzi dükkânları oldukça yoğun olurdu. Terzilere kıyafet diktirmek bir gelenektir. Raflarda tika basa kumaşlar, sipariş üstüne siparişler, çift vardiya usulünce sabahlara kadar süren çalışmalar... Konfeksiyon ürünlerinin yaygınlaşmadığı bu yıllarda insanların hazır giyimi değil, terzilerin diktikleri kıyafetleri tercih ediyorlardı.

Terziler büyük rağbet görür, kapılarında müşteriler sırada beklerdi. Bir pantolon veya bir gömlek diktirmek için günlerce sıraya girmek ya da randevu almak zorunda kalınırdı. Her ustanın birkaç hatta daha fazla çırağı olurdu. Aileler çocuklarının çırak olarak terzi dükkânlarında bir ücret dahi almadan çalışmalarını meslek öğrenmelerini

⁴⁹⁰ Selçuk Erez, Geçmiş Zaman Terzilerinin Peşinde, *Cumhuriyet Gazetesi*, 29.10.1989. s.31.

⁴⁹¹ Erez, Geçmiş Zaman Terzilerinin...

⁴⁹² Beyoğlu Mısırlı Han'da dükkanı bulunan Madam Fegara; şöhretini, *Moda Albümü* dergisinde Türk Giyim-Kuşam modasında, Paris modasının yarattığı etkileri ele aldığı köşe yazıları ile yakalamıştır. Son moda giysilerden haberdar olmak isteyen kişiler, Madam Fegara'nın yorumlarını takip etmişlerdir. Şeftalici, a.g.t. s.31.

⁴⁹³ Şeftalici, a.g.t. s.44.

⁴⁹⁴ Şeftalici, a.g.t. s.31.

isterlerdi.⁴⁹⁵ Türkiye’de terzilik 1980’lere kadar iyi kazandıran iş kollarından biri sayılıyordu.

Terzilik rutini ile modanın etkileşimi ve bu rutinin moda kavrayışı üzerindeki etkide maddi ya da ekonomik temelli güçle kesintisiz bağ içinde olduğu, dolayısıyla modayı belirleyen bir terzilik rutininin ancak endüstriyel bir üretim pratiğiyle iktisadi imkânlar kapsamında olabileceği kanaatinden⁴⁹⁶ yola çıkarsak Türkiye’de terziler modanın belirleyicisi değil, belirlenen bir modanın uygulayıcısı olmuşlardır.

TÜLİN OKAN VE ÖĞRENCİLER

Şekil 31: Yukarıdaki fotoğraflarda solda, Terzi Cemal Bürün, (kaynak, <https://stildolabimdotcom.wordpress.com/>)

Sağda, Türkiye’de mankenliğin profesyonel bir meslek dalı haline gelmesinde öncü olan Tülin Okan ve mankenlik kursu öğrencileri görülüyor. (Kaynak; Akis Dergisi, 6. 11.1967)

Eskiden insanlar takip ettikleri moda için terzilerin yolunu tutar, kaliteli ipek kumaşlar usta ellerin eşliğinde özenle dikilir, birer moda giysisi haline gelirdi. Günümüzde ne yazık ki teknoloji hızla gelişmiş insanların tercihleri de teknolojik yenilikler doğrultusunda değişmiştir. İnsanlar artık fabrikaların diktığı hazır ürünlere, hangi kalitede ve ne tür kumaşların ve kullanıldığına bakmadan talep gösterir hale gelmiştir.⁴⁹⁷

Cumhuriyet döneminde Türk ve Müslüman kadınlarına terzilik yapan ilk kişi Cemal Bürün’dür. Kıyafet Devrimi’nin ardından oturduğu mahalledeki komşularına çarşaflarının yerine manto dikip giydiren Bürün’ün, terzilik hayatı böyle başlamıştır. Sonrasında İstiklal Caddesi’ndeki Mısırlı Han’da atölye açan Cemal Bürün, Türkiye’de defile düzenleyen ilk terzidir. Onun bu hareketi kendinden sonra gelen

⁴⁹⁵ Recep Kalkan, Mehmet Önür, Osman Yalvaç, “Var Olma Mücadelesi Veren Terzicilik Zanaatı”, Göller Bölgesi Aylık Ekonomi ve Kültür Dergisi Ayrıntı Cilt 8 Sayı 95, (Şubat 2021), s. 25.

⁴⁹⁶ Sezer Ahmet Kına, “Moda Felsefesi ve Taklidin Etnografisinin İzini Terzilik Rutini Üzerinden Sürmek”, Akdeniz Sanat Dergisi, Cilt: 13, Sayı:24, (2019), s. 94.

⁴⁹⁷ Kalkan, Önür, Yalvaç , “Var Olma Mücadelesi...”s. 27.

modacılar ilham kaynağı olmuştur. Dolmabahçe Sarayı'nda düzenlediği bir defilenin ardından Atatürk kendisine, “Bizim yaptığımız inkılabı siz giydirdiniz” demiştir. Atatürk’ün kız kardeşi Makbule Hanım’da olmak üzere, devlet kademesine mensup kişilerin eşleri ve kadın milletvekilleri, Bürün’ün müşterileridir. Defilelerine çıkan ilk mankenler azınlık gruplarına mensuptur. Sonrasında Lale Belkıs, ilk Türk manken olarak Cemal Bürün’ün defilesine çıkmıştır.⁴⁹⁸ O zamanlar “modacı” tabiri literatürde yerini almadığından Cemal Bürün kaynaklarda “terzi” olarak geçmektedir. Aslında yaptığı şeyin modacıların yaptığından bir farkı yoktur. Teknolojik gelişmelerin ışığında tekstil sektörünün ortaya çıkışı ile konfeksiyon ürünlerinin yaygınlaşmasını takiben terzilere ilgi azalınca geçmişin hatırı sayılır ünlü terzileri “modacı” “tasarımcı” gibi tabirlerle lanse edilir olmuşlardır.

Cemal Bürün defileler düzenleyerek bu alanda Türkiye’ye yenilikler getirse bile profesyonel mankenlik mesleği, ancak 60’lı yıllardan sonra açılan özel eğitim kurslarıyla adını duyurmaya başlamıştır.

Konuyla alakalı, “*Akis Dergisi*, “*Yeni Bir Meslek Yeni Bir Endüstri*” başlıklı haberinde, kendisi de bir manken olan Tülin Okan’ın açtığı mankenlik kursuna yer vererek; “*Hazır kıyafetin ve butiklerin, lüks modaevlerinin, yerini alan giyimin, zengin kadının tekelinden kurtulduğu ve gençlerin ekonomik bağımsızlığa kavuşup, giyim endüstrisinin gelişmesinde büyük rol oynadığı medeni dünyada, moda mankenliği gün geçtikçe itibar edilen yeni bir meslek olmuştur. Terzilerde ve kumaşçılarda vakit kaybetmek istemeyen çalışan kadın, kendi tipine uygun manken üzerinde, kendisine en yakışacak modeli en kısa sürede bulmak istemektedir. Bundan dolayı gelişmiş toplumlarda, sadece şık defilelerde değil, büyük dükkânlarda da sıklıkla moda gösterileri yapılmaktadır.*”⁴⁹⁹ diye yazmaktadır.

Zamanın getirdiği değişkenlikler, insanların tüketim alışkanlıklarını etkilemiş, giyim-kuşam tercihleri hazır giyimden yana kaymıştı. Artık terzilere rağbet edilmiyor, sadece giysi tamirati gibi küçük işler için gidiliyordu. 1960’lardan itibaren artık

⁴⁹⁸ Cemile Doğan, 1950–1990 Arası Türkiye’de Kadın Kimliği ve Moda, İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, (2016), s. 53.

⁴⁹⁹ *Akis Dergisi*, 6. 11.1967, s. 23-24,

terziler, giyinmenin tek alternatifi değillerdi. 70'lere doğru peş peşe açılan hazır giyim mağazaları terzilere rakip olmaya başlamışlardı.⁵⁰⁰

Terzilik; zanaata dayalı ve üzerinde emek gerektiren ürünlerin az sayıda ortaya konduğu bir meslek grubu bünyesinde yer alırken, endüstriyel üretimde seri, çok sayıda, birbirinden hiçbir açıdan farklı olmayan ürünler üretilmektedir. Daha fazla kar etme amacı güden ve kapitalist sisteme dayalı üretimde, kıyafetin çok çeşitli alternatiflerinin bulunması ucuz ve kolay ulaşılır olması, belli bir süreyi kapsayan dikim aşaması olmadan hemen kullanılabilmesi insanları cezbetmektedir. Hazır giyim firmalarının gittikçe çoğalması, aralarında rekabete yol açmıştır. Firmalar ürünlerini tüketiciye daha iyi pazarlamak ve tanıtmak için markalaşma yoluna gitmişlerdir. Alıcı ile marka arasında sıkı bir bağ kurularak, tüketicinin aynı markayı sürekli satın alması hedeflenmiş⁵⁰¹ ve sadık müşteri profili yaratılmıştır.

Bunun yanında hâlâ haute couture (kişiyeye özel) giyinmeyi tercih eden bazı gelir düzeyi yüksek kesimlerin uğrak yeri modacılar oluyordu. Böylece “eski”nin itibarlı terzileri, yavaş yavaş “yeni”nin ünlü modacılarına dönüşmeye başlamışlardı. Ünlü modacı Cemil İpekçi'ye göre; “*Moda çok faşist bir olgu; ekonomiye dayanan, kapitalist bir olgu. Moda emreder, moda tüketir çünkü tükenmeyi gerektirir. Moda sizin kimliğinizi hiçe sayar, insanların kimliklerini yok etmeye bakar.*”⁵⁰² İpekçi o yüzden kendine modacı değil tasarımcı denmesini istiyor.

Yıldırım Mayruk'a göre ise, “modacı” bize has türetilen bir kavramdır. Dünyada böyle bir deyiş yoktur. Ülkemizde terzi üzerinde “kopyacı” algısı yaratıldığı; yurtdışında Jean Paul Gaultier, Yves Saint Laurent gibi isimlere “*grand couturiere*” yani büyük terzi denildiğini belirtmektedir.⁵⁰³

Cumhuriyet Dönemi'nin modacı olarak bilinen terzileri arasında Faize&Sevim kardeşler, Nedret Ekşigil, Bergin Usberk, Hayri Akduman, Zuhale Yorgancıoğlu, Vural Gökçaylı, Yıldırım Mayruk gibi isimler öne çıkmaktadır. Mualla Özbek ise adından en çok söz ettiren terzilerden biridir.⁵⁰⁴ Özellikle 1980'lerden sonra Türkiye'de terzilerle modacılar arasında bir sınıf mücadelesi başlamış, geçmişin parlak mesleği

⁵⁰⁰ Yetmen, a.g.t, s. 18.

⁵⁰¹ Z. Öndoğan, E.N. Öndoğan; a.g.e. s, 96.

⁵⁰² <https://gazetesolucan.com/cemil-ipekci-ile-soylesi/>, (erişim, 13.04.2022).

⁵⁰³ Doğan, a.g.t. s.67.

⁵⁰⁴ Yetmen, a.g.t. s. 235.

terzilik gözden düşünce, terziler de kendilerine dönemin konjonktürüne uygun olarak daha itibarlı buldukları “modacı” unvanını vermişlerdir.

Ülkemizde hâlen terzilik mesleğini sürdüren esnafın yaşadığı sorunların başında, hızla gelişmiş olan tekstil sektörünün, ucuz iş gücünden de yararlanarak seri üretimle birlikte fiyatları aşağıya çekmesi, terzilerin gelir düzeyi ve iş yapma kapasitesini sınırlaması gelmektedir. Türkiye’de hazır giyim üretim ve tüketiminin hızla yaygınlaşmasının sonucu terzi atölyelerinin sayısı 1965 yılında 31.935⁵⁰⁵ iken bu sayı 2015 yılında 18.466’ya gerilemiştir.⁵⁰⁶ Ayrıca yeni yetişen neslin giysi tercihlerinde spor giyimin öne çıkması ve bu tür kıyafetlerin endüstriyel teknoloji ile üretilebiliyor olması, özel dikim yapan terzilere talebi azaltmıştır. Terziler günümüzde genellikle kısaltma, daraltma, paça kısımlarını ayarlama gibi “komandaturacılık” (tadilat/tamirat) işleri ile uğraşmaktadır.⁵⁰⁷ Terzilerin faaliyet gösterdikleri küçük dükkânlarda yapabilecekleri bundan fazlasını karşılamayınca mesleğe özgü bir sorunların boyutu daha da artmıştır.

Bu bağlamda değişen piyasa koşulları teknolojinin terzilik mesleğine açmış olduğu savaş başlamış, bir dönemin baş tacı olan terziler ise bu savaşta varlıklarını koruma mücadelesi içine girmişlerdir.⁵⁰⁸

Türkiye’de Meşrutiyet döneminden başlamak suretiyle yükselişe geçen terzilik mesleği günümüzde hazır giyim sektörünün piyasaya hâkim olması dolayısıyla minimum seviyede iş yapar durumdadır. Bir zamanların çok kazandıran, devlet politikalarının programlarında yer alan, iktidarların istediği makbul vatandaş giydiren terziler, teknolojik gelişmelere yenik düşerek pasifize olmuşlardır.

⁵⁰⁵ Devlet Planlama Teşkilatı, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972), s. 546.

⁵⁰⁶ Ed: Gökhan Savaş, Etnaf Ve Sanatkârlar Özelinde Sektör Analizleri Projesi Deri, Giyim Ve Ayakkabı Sektörü, Ankara, T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yayınları, 2017, s. 303.

⁵⁰⁷ Savaş, Etnaf ve Sanatkârlar Özelinde Sektör Analizleri... s. 311.

⁵⁰⁸ Kalkan, Öner, Yalvaç , “Var Olma Mücadelesi...”s. 27.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KOCAELİ'NDE MODA, GİYİM, TERZİLİK

3. 1. 1. Kocaeli'nde Giyim-Kuşam, Moda

Bithynia Kralı I. Nikomedes tarafından yaklaşık M.Ö. 300-555 yılları arasında kurulduğu düşünülen Kocaeli, antik dönemden itibaren Anadolu'daki bütün medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Demografik yapı olarak yüzyıllarca farklı etnik köken ve milletten insanın bir arada yaşadığı şehir; tarihten bu yana çeşitli sosyal, siyasal, ekonomik ya da doğa olaylarından kaynaklı –depremler vb.- ile insan sirkülasyonuna sahne olmuştur. Gelenler kent kültürüne yeni öğeler katarken, ayrılmanın Rum ve Ermeni azınlıklar gibi- bazı özellikleri de ortadan kalkmıştır.⁵⁰⁹ Yüzyıllar boyunca stratejik konumu nedeniyle önemli bir ticaret merkezi olan Kocaeli'nin aldığı göçler ile toplumun sosyoekonomik ve kültürel yapısında zengin bir çeşitlilik ortaya çıkmıştır.

Antik dönemden itibaren ekonomik açıdan cazibe merkezi olan İzmit'te, her devirde üst seviyede ticari faaliyetler görülmüştür. Tarihte birçok irili ufaklı işletmenin bulunduğu şehirde dikkat çeken kuruluşlar arasında; 1843 yılında Sultan Abdülmecid tarafından inşa ettirilen ve askeri kıyafetlerin dikiminde kullanılan bir kumaş olan çuha için kurulan Çuha Fabrikası⁵¹⁰ ve Cumhuriyet döneminde (1936) kurulan SEKA Kâğıt Fabrikası bulunmaktadır. SEKA'nın kurulması ile birlikte şehrin çehresi kültürel, siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda ciddi değişime uğramıştır.⁵¹¹

Yine de 1950'lere kadar Kocaeli'nin geçim kaynaklarını ağırlıklı olarak zirai faaliyetler ve hayvancılık oluşturuyordu. Dokuma sanayi ve halıcılık faaliyetleri de ekonomik getirinin bir parçasıydı.⁵¹² Bunun sonucu, 1930-1940'lı yıllarda hatta bazı

⁵⁰⁹ F. Yavuz Ulugün, “Kocaeli’de Tarihsel Göçler” (Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, Kocaeli, 02-04 Mayıs 2014).

⁵¹⁰ Hilal Karavar, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İzmit Çuha Fabrikası” Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı, (2006), s. 5.

⁵¹¹ Fahri Sakal, “CHP Teftiş Raporlarına Göre Tek Parti Devrinde Kocaeli’de Sosyo-Ekonomik Hayat”, (Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II, 3-5- Nisan, 2015).

⁵¹² Şakir Balkı, Agora’da Dans&Düş, (Şehr-i İzmit’e Dair) İzmit Rotary Kulübü, 2005, s. 29.

yörelde 1950 ve 1960'lara kadar köy halkı giyim-kuşamını kendi çabalarıyla en ekonomik olacak şekilde temin etmeye çalışıyordu. Kıyafetler için gereken kumaşlar genellikle evlerde kadınlar tarafından el tezgâhlarında dokunup yine kadınlar tarafından biçilip dikiliyordu. Keten en çok tercih edilen kumaş türüydü. Çünkü köylü başta Kandıra köyleri olmak üzere yaygın olarak keten bitkisi ekiyordu. Keten; sırasıyla, "havuzlama, kurutma, kırma, tarama, yumuşatma, eğirme, ağartma, çözgü hazırlama, dokuma"⁵¹³ gibi çok meşakkatli geleneksel yöntemlerden geçirilerek kumaş haline getiriliyordu.

Şekil 32: Yukarıdaki görselde 19./20. yüzyıla ait olduğu düşünülen bir çıkırık (keten iplik eğirme) aleti ile Kandıra keten bezlerinden örnekler görülüyor. (Kaynak: Kocaeli Atatürk ve Redif Müzesi)

⁵¹³ Işıl Altun, "Kocaeli ve Çevresine Ait Bir Dokuma: Köy Çezmesi ya da Kandıra Bezi", (I. Uluslararası Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu, 20-22 Nisan, 2006).

Daha sonra bu kumaşlar vatandaşın her türlü giysi ihtiyacını karşılamak için kullanılıyordu. Özellikle Kandıra'da köylülerin geçim kaynaklarından biri olan keten bezinin üretimini devlet de destekliyordu.

*“Türk Yolu gazetesinde çıkan bir haberde; “...şehrimize gelen iktisat vekâleti Sanayi Genel Müdürü Reşat Bey'in öncülüğünde vali ve ziraat müdürümüz ile Kandıra'da incelmelerde bulunularak keten bezi sanayisini ilerletmek için köylülere maddi manevi yardımda bulunulacaktır.”*⁵¹⁴ diye yazmaktadır.

Keten üretiminin zorlu şartları köylüyü hiç de memnun etmemektedir. Çünkü halkın %75'i bu işten sağladığı kazanç ile geçinememektedir. Şimdi devlet bu konuya el atarak keten üretimini destekleyici faaliyetlerde bulunacak, dokuma ustaları tarafından kurslar açılacak, köylüye el tezgâhları ve çıkık verilecektir. Bu kapsamda İktisat Vekâletli'ği tarafından bölgeye gönderilen 200 tane dokuma tezgâhından, 60 adedi Kandıra'ya, 20 adedi merkeze, 20 adedi Gebze'ye, 20 adedi Karamürsel'e, 20 adedi Geyve'ye, 20 adedi Adapazarı'na, 10 adedi Gölcük'e, 10 adedi de Karasu'ya dağıtılacaktır. Bu tezgâhlar devamlı surette verilecek, sonuçta dokuma tezgâhı olmayan mntika kalmayacaktır.⁵¹⁵

Keten bölgesinde yaşayan halkın kadınları çok çalışırdı. Çünkü keten üretiminde yükün büyük bir kısmı kadınların üzerindeydi. İç çamaşırları da dahil olmak üzere bölge halkının giydikleri kıyafetler kadınların dokuduğu ketenlerden oluşurdu. Kadınlar aynı zamanda bu elbiseleri kendileri dikerlerdi. Besledikleri hayvanların yünlerini eğirip iplik haline getirerek, fanila ve çorap örерlerdi. Giyildikçe yıpranan ve delinen bu çoraplar tekrar tekrar tamirat yapıp yeniden kullanılırdı. Köylü yine de zorlukla geçinirdi.⁵¹⁶ Bunun yanında çoğu köyün -bir ya da birkaç- tane dikiş dikmeyi meslek haline getirmiş ya da bu işten diğer kadınlara nazaran daha iyi anlayan kadın terzileri bulunurdu. Bunlar terziliği alaylı olarak öğrenmiş zaman içerisinde maharetlerini geliştirmiş kişilerdi. Kendi evlerinde kadınlara, nişan, düğün, bayram gibi özel zamanlar için elbiseler dikerlerdi. Ayrıca bu terziler çocuklar için, 1930'laradan sonra kullanılmaya başlanan okul forması (kara önlükler)in dikimini de yaparlardı. Köylü kadınların giyim kuşamla ilgili görevleri bunlarla da sınırlı değildi.

⁵¹⁴ Türk Yolu Gazetesi, Sayı, 592, 25.08.1938, s. 1.

⁵¹⁵ Türk Yolu Gazetesi, Sayı, 843.01.06.1942, s. 1-2,

⁵¹⁶ Rıfat Yüce, Kocaeli Tarihi ve Rehberi, Haz: Atilla Oral. İstanbul, Demkar Yayınevi, 2007, s. 503-504.

Bulabildikleri boş vakitlerinde kız çocuklarının ihtiyacına yönelik onlara çeşitli malzemelerden çeyizler hazırlıyorlardı. O günlerin kıt kanaat geçiminden kaynaklanan sebeplerle anneler kızları için henüz küçük yaşlardan itibaren böyle bir yola başvuruyorlardı. Hatta günümüze kadar gelen “*kız beşikte çeyiz sandıkta*” deyimini de dönemin atmosferini anlamamız açısından bize fikir vermektedir.

Kocaeli İstanbul’un hemen yanı başında yer almasına rağmen sanayi kenti özelliğinin ağır bastığı 70’li yıllara kadar tipik bir Anadolu kentidir. I. Dünya Savaşı 29 Buhranı ve II. Dünya Savaşı’nın sebebiyet verdiği olumsuz şartları bütün yönleriyle hissetmiştir. Halk ekonomik darlıklar yüzünden birbirleriyle kıyafet yardımlaşmasında bulunurdu. Önemli günler için giyilen pahalı giysiler ödünç alınarak bir başkası tarafından da kullanılırdı. Mesela bir gelinlik ile birçok kız gelin olurdu. Bu kullanım şekli günümüzdeki mağazalardan belli bir ücret ödeyerek elbise kiralamak gibi değil, tamamen ekonomik zorluklar yüzünden halkın birbirine destek olmak amaçlı yapıldı. Yine aynı gerekçelerle erkeklerin de damatlık vb. gibi kıyafetleri evlenecekler arasında elden ele dolaşırdı.

Kocaeli’nde 1960-1970’lere kadar köylerde yöresel kıyafetler giyiliyordu. Özellikle şehrin yerlileri sayılan Manav Kültürü’nde erkekler; alt parçada “*don*” veya yöresel deyişle “*avlu pantol*”, “*bez pantol*” denen ve işlemeli uçkurla bele bağlanmış ağı pantolon, üstlerine ise içlerine “*zıbın, mintan/gömlek*”, ayaklarına inek, manda veya at derisinden yapılmış “*çarık*” veya “*iskarpın*” giyerlerdi. Bezden yapılan kalın tozlukları da bileklerine bağlardı. Köstek ve kuşaklar yaşlıların tercih ettiği aksesuarlardı. Gençler bunları kullanmazlardı. Erkekler dört köşesi işlemeli çevreleri de boyunda ya da zıbının cebinde süs olarak kullanırdı. Başlarına ise Cumhuriyet’ten sonra fötr şapka ya da örme takke giyiyorlardı. Hali vakti yerinde olanlar bez pantol yerine “*körüklü pantolon*”, ayağa çarık yerine meşin çizme giyerdi. Körüklü pantolon bir benzetme ile adını eski zamanlardaki demir körüklerinden almış olacak ki dizlerden yukarısı bol dizden aşağısı ise bileklerde biten dar kesimlidir. Bütün bu giysilerin hepsi ketenden yapılıyordu. Erkek giyiminde kısım “*caymak*” adı verilen yünden yapılan ve dizlere kadar uzanan, kalın hırkalar giyilirdi.⁵¹⁷

Kadın giyiminde kullanılan şalvar denilen “*don*”, erkeklerin pantolonlarını andıran ağı ve işlemeli uçkurla bağlanan bir kıyafetti. Kadınlar üste bölümde içlerine

⁵¹⁷ Kerem Çolak, “Kocaeli Taşköprü’de Geleneksel Giyim-Kuşam”, (I. Uluslararası Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu, 20-22 Nisan, 2006).

“göynek” dışı ferace veya zıbın giyerlerdi. Kadınların üste giydiği kıyafet kemere kadar inen ya da dizlerin üzerinde biten bir cepken gibiyse “zıbın”, topuklara kadar uzunsa buna “ferace” deniliyordu.⁵¹⁸ Kadınlar kimi köylerde dışarıya, “yeldirme” adı verilen siyah, yakasız/yakalı uzun kollu ve dizlerin hemen aşağısına uzanan bir dış giysi⁵¹⁹ üzerine, “bürme” adı verilen keten bezinden iğne oyali başörtülerini takarlardı. Bu başörtüsünün altına yine iğne oyali olan çember bağlanırdı.⁵²⁰ Ayağa Cumhuriyet’in ilk yıllarında çarık giyilirken 1930’lardan sonra lastik ayakkabılar⁵²¹ kullanılmaya başlanmıştır.

Kocaeli’nde köylerdeki bu geleneksel giyim tarzı, zaman içinde yavaş yavaş özelliğini kaybetmiştir. 1950’lerden sonra yaygınlaşmaya başlayan sanayi ürünü kumaşlarla birlikte dokuma tezgâhları terkedilmiş, ketenin yerini, fabrikalarda üretilen pazen, divitin, basma, patiska vb. gibi kumaşlarla yapılan geleneksel/modern karışımı kıyafetler almaya başlamıştır. Fakat Kocaeli ve çevresindeki yöresel kıyafetlere bakıldığında; erkek kıyafetleri, kadın kıyafetlerine oranla Cumhuriyet’in çok daha erken dönemlerinde kullanımdan kalkarak modern tarzda kıyafetlere geçilmiştir. Kırsalda kadınlar arasında uzunca yıllar, özellikle de yaşlı kesim, ömürlerinin sonuna kadar yerel kıyafetler giymeye devam etmişlerdir.

Kentli nüfusun büyük bir bölümü ise giysilerini terzilere diktiriyordu. O yıllarda İzmit’te konfeksiyon mağazaları pek bulunmazdı. Dolayısıyla kıyafetler, kumaşlar satın alınıp terzilere özel olarak diktirilirdi.⁵²²

Şehirdeki kadınlar elbise kumaşlarını ya çarşıdaki manifaturacılardan ya da mahallelerde ev ev dolaşarak mallarını satan bohçacılar alıyorlardı.⁵²³ Bohçacı diye tabir edilen bu kadınlar, çeşitli kadın elbiselik kumaşların yanında iç çamaşırları, tülbent, başörtüsü, nevresimler, masa örtüleri vb. gibi tekstil ürünleri satarlardı.

⁵¹⁸ Çolak, “Kocaeli Taşköprü’de Geleneksel...”

⁵¹⁹ Yakude Develioğlu. Mine Can, “Kocaeli İğne Oyaları”, (I. Uluslararası Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu, 20-22 Nisan, 2006).

⁵²⁰ Çolak, “Kocaeli Taşköprü’de Geleneksel...”

⁵²¹ 1900’lü yılların başında Wilhelm ve Carl Gislow adında İsveçli iki kardeş tarafından icat edilen “Kara lastik/ Gıslavet” Türkiye’ye 1930’lu yıllarda gelmiştir. Özellikle kırsal kesimde yaşayan halk tarafından ‘Cızlavet’ olarak bilinen bu lastik ayakkabılar, ülkemizde uzunca bir süre kullanıldı. Günümüzde dahi yaşı ilerlemiş belli bir kesim tarafından tercih edilmektedir. sozcu.com.tr/2014/yazarlar/yilmaz-ozdil/yuregimiz-cizzlavet-654958/ (erişim 24.12.2022).

⁵²² M. Hikmet Bayar, Bir Zamanlar İzmit, İstanbul, Kastaş Yayınevi, 2002, s. 183.

⁵²³ Bayar, a.g.e., s. 183.

Konaklarda yaşayan zengin kesimde ise kadınların giyim-kuşam ihtiyaçlarını karşılamak için, tanıdık esnaftan konağa örnek mallar gönderilir, çarşıya çıkmaları hoş karşılanmayan bu kadınlar gönderilen o mallardan izin verildiği ölçüde seçerlerdi.⁵²⁴

Sayıları çok az olsa da İzmit çarşısında hazır giyime yönelik mağazaların bulunduğunu gazetelere verdikleri reklamlardan anlayabiliyoruz.

“Mevsim münâsebetiyle en son moda yünlü mantolar, bluzler, her çeşid kışlık eşyâ bulunduğu gibi esansların, pudraların ve arzu idilen her şeyin zengin çeşidleri vurûd itmiştir. Maksadımız az ticâret fazla sarfiyat yapmaktır. Fiyatlar İstanbul fiyatının aynıdır. [izmit: Demiryolu, Sa'deddin] ■ Bir kere tecrübe İdiniz”⁵²⁵

Her mahallede kadın elbisesi diken birkaç terzi bulunur ve bunlar, kendi evlerinde, ücret karşılığında, müşterilerine hizmet verirlerdi. Bazen de aile içinden eli dikiş dikmeye yatkın hanımlar eş-dost ve çevrelerine ücretsiz ya da sembolik ücretlerle dikiş dikerlerdi. Yaz aylarında rengârenk basmalar, kışın sıcak tutan pazen elbiseler giyilirdi. Dışarıya çıkarken giymek için yazlık pardösüler ve kışlık mantolar ise genellikle kadın kıyafetleri diken erkek bir terziye diktirilirdi.⁵²⁶

Özellikle II. Dünya Savaşı zamanı halk pek çok yokluk yaşamıştır. Bu sebeple belediye önemli temel ihtiyaç maddelerine vesika uyguluyordu. 1941 senesinde Macaristan’dan getirtilen altı sandık pazen, divitin, basma ve patiskayı İzmit halkına ve öğrencilere dağıtılacağını haber alan kadınlar, Belediye’den vesika alabilmek için Belediye Dairesi’ni mahşer yeri gibi doldurmuşlardı. Ticaret ve sanayi odalarından alınan vesikalarla Sümerbank’tan temin edilen kumaşlar, manifaturacılar için yeterli olmuyordu. 2 Eylül 1942 tarihli *Türk Yolu* gazetesi, ithalat mallarının serbest bırakıldığını yazıyordu. Gazete 3 Eylül 1942’deki baskısında da “*Vesika ile verilen manifatura eşyası iki günde tükendi, bundan sonra vesika verilmeyerek serbest bırakılacak*” diye haber yapmıştı.⁵²⁷

1942 kışında savaş şiddetle devam ederken, yiyecek ve kullanım maddeleri piyasadan çekiliyordu. Patiska, Amerikan Bezi, basma yoklara karışmıştı. Pahalı

⁵²⁴ Ahmed Nezh Galitekin, Tarihte İzmit ve İzmit Tarihinde Bir Eşraf Ailesi (Soydan’lar), İstanbul, Seçil Ofset, 2011, s. 670.

⁵²⁵ Türk Yolu Gazetesi, Sayı: 54, 5. 10. 1926, s. 2.

⁵²⁶ Galitekin, a.g.e., s. 706.

⁵²⁷ Müzeyyen Ünal, “İkinci Dünya Savaşı Sırasında İzmit’te Ticaret Hayatı”, (Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II, 3-5- Nisan, 2015).

fiyatlara satılan güzel ipekli kumaşlar, paranın piyasadan çekilmesiyle sadece zenginlerin alabileceği şeyler olmuştu. Ortada iki tabaka insan grubu vardı. Bunlar zengin ve yoksuldu. Zengin stok yapmış onu harcıyor, yoksul da ihtiyaç kuyruklarından yararlanmaya çalışıyordu.⁵²⁸

İnsanın temel ihtiyaçlarından olan giyim eşyasının, en önemli unsuru kumaş tedarikindeki darlıkları benimde çevremden görüşme yaptığım büyüklerim doğrulamaktadır. Örneğin, bir yakınım annesinin, savaş yıllarında karne ile kumaş verildiğinden yakınlıkla, *“onca yolu boşuna gidip kumaş alamadan geri geldim”*⁵²⁹ dediğini hatırlıyor.

İnsanların beslenme ihtiyacından sonra belki de en önemli gereksinim olan giysi temini savaş koşullarında sekteye uğramış gözüküyordu. Yurt genelinde olduğu gibi 1940’lı yıllar da Kocaeli’de de sıkıntıların görülmesi kaçınılmazdı. Bu şartlar altında bırakın güzel ve şık giyinmeyi, insanlar birkaç metre kumaş alabilmek için diğer temel ihtiyaç ürünlerinde görülen kısıtlamalara benzer şekilde saatlerce kuyruk beklemek zorunda kalıyorlardı.

Elbiseler ve gömlek yakaları ters yüz edilerek, ayakkabılar pençe denen koruma ile kaplanarak, çoraplar yamanarak daha uzun süre kullanılması sağlanıyordu. Okul kitapları yılsonu toplanıp sonraki dönem yeni öğrencilere veriliyordu. İş yerlerindeki mektup zarfları dahi içleri dışa çevrilerek yeniden kullanılıyordu.⁵³⁰

Çocukluğu II. Dünya Savaşı’nın zorlu koşullarında geçen Merzuka Yazıcı o yıllara ait anılarında şunları hatırlıyor;

“Annem babamdan çarşaflık patiska, giysi için de basma, divitin, pazen kumaş istemişti. Bende o gün babamın iş yerinde çalışan amca ile Sümerbank’a gittim. Annemin istediği şeylerin listesi bendeydi. Mağazanın önünde kaldırımlar boyunca uzanan korkunç bir kuyruk vardı. Bizde kuyruğa girdik. Küçük adımlarla ilerleyen kuyrukta Sıranın bize gelmesi ikindiye buldu. Her aldığımız metre için elimizdeki karneden

⁵²⁸ Merzuka Yazıcı, İzmit’te Çocukluğum (II. Dünya Savaşı Yılları), Kocaeli Dokümantasyon Merkezi, 2004, s. 72

⁵²⁹ Hurisel Gürsel’in yaşadığı olayların ışığında, kızı Mürüvvet Taşdemir ile yapılan sözlü tarih görüşmesi. (15. 12. 2022).

⁵³⁰ Bayar, a.g.e. s. 201.

kupon kesiliyordu. İçeride kadın, erkek büyük bir kalabalık vardı. Paketini alıp gitmek isteyen de bir o kadar zahmet çekerek dışarı çıkabiliyordu.”⁵³¹

Merzuka Yazıcı kitabında, 1943 yılında İzmit’in ünlü kadın terzileri arasında, İhsane, Muazzez ve Müeyyet adında üç kız kardeşin varlığından bahsetmektedir. (Ünlü derken bu terzilerin güzel şık dükkânlarda hizmet verdikleri düşünülmemeli, o günün şartlarında sadece erkek terzilerin dükkânları vardı. Bu kadınlar evlerinde dikiş diken, müşterisi olan kadınların işlerini beğendiği için rağbet ettiği, kulaktan kulağa yayılan tavsiyelerle namları yürüten terzilerdi.) “...bana ve ablama beyaz zemin üzerine, siyah mineli organze elbiselik kumaş alındı. Komşularımız İzmit’in ün yapmış terzilerindendi. ... Elbiselerimiz için model tespit ettik. Etekler üç kat farbelalı, kabarık büzgülü kollu, arkadan düğmeli ve belde yine arkadan fiyongu olan model olacaktı. ... Elbiselerimizi terziden aldığımız gün, siyah-beyaz rugan ayakkabılar beyaz çoraplar, beyaz yuvarlak deri çantalarımızla bir defile yaptık. Özellikle babam bizi giyindirip seyretmeye bayılırdı. Anneme de güzel bir emprime elbise dikildi.”⁵³²

Kadın elbiselerinin dikişinde, o günkü imkânlar ölçüsünde moda, takip edilirdi. Bu dönemde İzmit halkının henüz Ankara’nın cumhuriyetçi ve bürokratik giyim tarzı ile İstanbul’da yenileşme hareketleriyle başlayan Pera/Beyoğlu çıkışlı Avrupai modalarına uygun giyim tarzını çok yakından takip edebildiği kanaatinde değilim. Üstelik daha 1970’li yıllara kadar evlerin dışında caddelerde/çarşıda profesyonel anlamda hiçbir kadın terzinin atölyesi/dükkânı bulunmuyordu. Görsel medyanın yaygınlaşmadığı bu yıllarda İzmit’in sosyal hayatı ve demografik yapısı; daha çok Anadolu ile İstanbul’un arasında bir yerde kalan, mübadele ile gelenlerin yanında sanayileşmeye başlamasıyla Türkiye’nin başka yerlerinden de hızla göç alan kozmopolit ve karmaşık tarzda her kesimden insanın bulunduğu bir şehir görünümündeydi. Fakat yine de eskiden beri İzmit’te ikamet edenler, başka tabirle yerli halktan ekonomik durumu iyi olanlar arasında çok şık ve modern giyinen kesimlerinde olduğu anlaşılmaktadır. İzmit’in varlıklı aileleri 1960-1970’lere kadar giyim ve aksesuara yönelik birçok kategoride mağaza ve dükkânların bulunmadığı ya da seçeneğin çok az olduğu şehirde; ayakkabı, çanta, eşarp gibi ihtiyaçlarını, İstanbul’dan Beyoğlu’ndan temin ediyorlardı.⁵³³ 1950’li yıllara gelindiğinde izlenen

⁵³¹ Yazıcı, a.g.e. s. 90.

⁵³² Yazıcı, a.g.e. s. 105-106.

⁵³³ Galitekin, a.g.e. s. 706.

sinema filmlerinin etkileri ve İstanbul modaları kendine özenen hanımlar için örnek oluşturuyordu. Günlük yaşamın vazgeçilmez bir parçası haline gelen sinemaya gitmek sadece zevk ve eğlence maksadıyla yapılan bir aktivite değildi. İzmit'in elit kesimi için sinemaya gitmek çok özel bir etkinlik sayılırdı. Kadınlar kuaföre giderler saçlarını yaptırırlar en şık kıyafetlerini giyerlerdi.⁵³⁴ Filmleri izleyenler sonrasında bir hafta filminden bahsederek kritiğini yaparlardı. İnsanların yaşam biçimine, dünya görüşüne etki eden filmler, halkta aynı oranda yeni açılımlar ve modalar yaratıyordu.⁵³⁵ Bu anlamda sinemanın kültürel bir misyonu da vardı. Dolayısıyla sinema toplumun yaşamında geniş ufuklara açılan bir pencere, bir farkındalık, alternatif bir düşünme ve davranış biçimi olagelmıştır. İzledikleri film yıldızlarını taklit eden İzmitli hanımlar, başlarına çiçek ya da kurdelelerle süslü renk renk şapkalar takarlar, ayaklarına çok şık şosonlar giyerlerdi. Yaz günlerinde mantar topuklu ayakkabıları tercih ederlerdi. Kışın boyunlarında astragan ve tilki kürkleri bulunurdu.⁵³⁶ Elllerinde ise mutlaka aynı kürkten yapılmış, iki yanı açık, adına manşon denilen silindir şeklinde bir rulo kürk bulunurdu. Mantolar genellikle iki tip; biri bele oturan ve kemerli, diğeri yine verev kumaştan kesilen godeli⁵³⁷ modeller olup, kumaşları çoğunlukla süetti. Tüm giyecekler vatkalıydı. Yaz giyecekleri; bele oturan elbiseler, boyları diz altı, yakaları degaje ya da fırfırlı, desenli, düz, poplin, ipekli, emprime, anver saten, maroken gibi kumaşlardan yapılırdı. 1945 yılında başlayan japone kol çok yaygınlaşmış, her çeşit kumaşa uygulanır olmuştu. Bu yazlık giysilerin altına mutlaka beyaz ayakkabılar giyilirdi. Büyük rugan çantaların, kışın siyah, yazın beyaz rengi kullanılırdı. Yazları siyah veya koyu renk çantalar kullanmak modayı bilmeyişin işaretiydi.⁵³⁸

Erkekler için elbiselik kumaşlar, manifaturacılar veya tüccar terzi diye tabir edilen ısmarlama elbise diken terzilerden temin edilir ve erkek terzilerine diktirilirdi. O yıllarda şehrin nüfusu günümüzle kıyaslanamayacak kadar az olmasına rağmen, provalı, ısmarlama erkek elbisesi diken terzi dükkânı sayısı bugünkünden çok daha fazla idi. Erkek takım elbiselerinde moda pek takip edilmez; genellikle ceketler

⁵³⁴ Şenay Türkoğlu, sözlü tarih görüşmesi, (09.05.2023)

⁵³⁵ Bilal Tunç, "Demokrat Parti Döneminde Kocaeli (1950-1960)", Doktora Tezi, SAÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (2016), s. 530.

⁵³⁶ Merzuka Yazıcı, İzmit'te Gençlik Yıllarım ve Öğretmenlik Anılarım, Kocaeli Dokümantasyon Merkezi, 2007, s. 124.

⁵³⁷ Gode; dairesel şekilde biçilmiş, elbise, etek gibi giysilere genişlik ya da hacim kazandırmak için eklenen kumaş parçasıdır.

⁵³⁸ Yazıcı, İzmit'te Gençlik Yıllarım... s. 121.

kruvaze, pantolonlarda duble bol paçalı olarak dikilirdi. Kıyafetler başlara takılan fotr veya Panama şapka ile şıklık tamamlanırdı.⁵³⁹ Erkek gömlekleri ise kumaş alınarak gömlekçiye diktirildiği gibi, hazır olarak da satın alınabiliyordu.⁵⁴⁰ 1950’li yıllarda İzmit caddeleri şimdi olduğu gibi kalabalık değil, gayet sakindi. Henüz Anadolu’dan göçlerin yoğunlaşmadığı sokaklarda “Bobstil”⁵⁴¹ görünümlü gençler havalı geçişler sergilerlerdi.⁵⁴² Bu tarzı uygulamak için henüz hazır giyim mağazalarının pek bulunmadığı İzmit’te terzilere de çok iş düştüğü kesindir.

Çocuklar civil civil, kıyafetleri her zaman rengârenkti. Halk efendi, medeni, şık ve bakımlıydı. Herkes birbirini tanır, selamlaşır, saygı ve sevgi ile davranırdı.⁵⁴³

İzmit’in tanınmış terzilerinden Ali Rıza Safer’in torunu Şenay Türkoğlu 1970’li yıllardaki İzmit kent yaşamını şöyle anlatıyor;

“İzmit’te 70’li yıllar keyifli, romantik yıllardı. Müziğiyle modasıyla her şeyiyle bir başkaydı. Ben o dönem 8-10 yaşlarındaydım. 70’li ve 80’li yıllara kendi pencereden baktığımda hep Avrupai bir hava görürdüm. Ruh halim o dönemin mutluluğunu, renklerini, yaşam stilini, düzenini hala taşıyor. 70’li yılların modasının bu kadar güzel olması, dönemin ruh halini yansıttığını düşünüyorum. Kadınlar feminen, zarif ve uyumlu giyinirlerdi. Hayatımıza henüz kot/jean girmemişti. Pazara bile erkekler pantolon ceket/takım elbise ile giderlerdi.

⁵³⁹ Yazıcı, İzmit’te Gençlik Yıllarım... s. 121.

⁵⁴⁰ Bayar, a.g.e. s. 183.

⁵⁴¹ Bobstil moda; 1930’lu yılların sonlarında tanınp, Türkiye’de 1940’larda sinemanın yaygınlaşmasının ardından, özellikle büyükşehirlerde gençlerin Hollywood aktörlerinin kıyafet ve tavırlarını taklit etmeleriyle ortaya çıkan bir akımdır. Genç nesli etkisi altına alan Bobstil moda, kılık kıyafet üzerinden zamanla bir yaşam biçimine dönüşerek züppeliğin yeni tarzını yansıtmıştır. Bopstile erkeklerin saçları enseye kadar uzun, briyantınli ve taranmıştır. Genellikle kirli sakal bırakmayı tercih ederlerdi. Gömlekleri uzun kollu, büyük yakalı ve desenliydi. Boydan dizlere kadar uzun, omuzları düşük, bol ceketler giyerlerdi. Kravatları uzun, “Nohut iriliğinde bağlı, çiğ renkli”, pantolonları da ceketleri gibi bol, ama dar paçalı ve kısaydı. Genelde kemer yerine askı kullanırlardı. Pantolonun altına renkli ve desenli çoraplar giyerlerdi. Ayakkabıları ise kalın köseleden ya da üç parmak kalınlığında kauçukla kaplı veya mantar topuklu, olması gerekenden daha büyük görünürdü. İbrahim Özen, “1940’larda Bir Moda Düşkünlüğünün Türk Edebiyatına Yansımaları: Bobstil Moda ve Bobstil Edebiyat”, Folklor/Edebiyat Dergisi, 26, (4), (2020), s.951-957.

⁵⁴² Erol, Ulugün, a.g.e. s.257.

⁵⁴³ Yazıcı, İzmit’te Gençlik Yıllarım... s. 121.

Pikniğe İspanyol modası elbiselerle gidildiğini hatırlıyorum. Ya da kırmızı pantolonlar ve üzerine tunikler, ayaklarda sandaletler... Kışın kartopu oynamaya bile yılın modası maxi mantolarla çıkılırdı. Hep bir şıklık vardı. Dönemin kadını şıklığı her an yaşırdı. Daha bakımlıydı. Ruh özgürlüğünü moda yönünde kullanırdı. Şimdinin salaş giyim tarzı o yıllarda ilk “hippi modası” olarak karşımıza çıkmıştı. Mevsimler modanın güzel tasarımlarıyla güzelleşirdi. Giysiler özenle terzilere diktirilirdi. Herkesin bir terzisi vardı. Terziye gitmek büyük mutluluktu. Terzinizle başka bir dostluk oluşurdu. Kuaförden değil terziden mutlu çıkılırdı. Konfeksiyon yok denecek kadar azdı. Çarşıya çıktığınızda her yer kumaş mağazalarıyla doluydu. Bu mağazaların bambaşka vitrinleri olurdu. Kumaşların dokumalarını, renklerini başka bir mutlulukla seyrederdiniz. Kumaşlar özenle seçilirdi. Tezgâhtarlar kocaman topları indirirler, önce kumaşın kalitesine elle dokunulur, sonra renk seçimi yapılır, ayna karşısına geçilerek üzerinize tutulup karar verilirdi.

Şekil 33: 1970’li yılların başında çekilmiş bu fotoğrafta İzmitli hanımlar çocuklarıyla birlikte görülüyor. Soğuk bir kış gününe ait fotoğrafta, dönemin modasına uygun olarak hepsi çok şık giyimli. (Kaynak; Şenay Türkoğlu özel albümü)

Hangi kumaşçada ne tür kumaş olduğu da terzilerin yönlendirmesi ile bilinirdi. Kumaş almaya gitmek büyük bir zevkti. Mantolar, takım

elbiseler, ceketler, gelinlikler her şey terzi elinden çıkardı. Kadınlar modayı Almanya'dan gelen Burda dergilerinden takip ederlerdi.

Özlemle andığımız o yıllarda insanlar, saygı ve düzen içinde yaşarlardı. Büyük hırslar, karmaşa, kalabalık ve en önemlisi de şehre bu denli göç yoktu. Hayatımızda sakinlik, doğallık, iyi ilişkiler, iyi aile düzeni vardı. Herkes her şeye sahip değildi, çalışan kadın sayısı azdı. İnsanlar zamanlarını, akrabaları, komşuları, dostları, arkadaşlarıyla geçirirlerdi. Yalnızlık diye bir şey yoktu. Belki o dönemde de kötü siyasi hareketler sağ sol çatışmaları vardı ama bunların dışında toplum kendi küçük dünyasında muthuydu.”⁵⁴⁴

3. 1. 2. Geçmişten Günümüze Kocaeli’nde Terziler

İzmit’in coğrafi konum itibarıyla, sınır olduğu İstanbul’un kültürel havasından etkilenmesi kaçınılmazdır. Fakat bu etkileşim şehrin büyük kesimi tarafından yeterince özümsememiştir. Kocaeli her ne kadar İstanbul gibi büyük bir metropolün hemen yanı başında yer alsa bile nerdeyse 1980’li yıllara kadar İstanbul’un Avrupai tarzda sosyo-kültürel-ekonomik modernizasyonundan uzak bir taşra kenti havasındadır.

İzmit, terzilik mesleği söz konusu olduğunda da İstanbul’dan farklılık arz etmektedir. İstanbul’da 19. ve 20. yüzyıllarda “Frenk Terzileri” ya da “Frenk Modistralar” denen gayrimüslim kadın terziler bulunurken, bu durum İzmit’te tamamen erkeklerin hâkimiyetindedir. 20. yüzyılın ikinci yarısına Cumhuriyet döneminin 60’lı 70’li yıllarına kadar İzmit çarşısında dükkânı olan bir kadın terzisi bulmak mümkün değildir. Bu yıllardan önce incelenen ve araştırılan kaynakların tamamı erkek terziler hakkında bilgi vermektedir. Konuyla alakalı şimdiye kadar tespit edilen en erken kayıtlar 19. yüzyıla aittir.

Fakat 17. yüzyılın ilk çeyreğinde İzmit’te bulunan tersaneye binaen çok sayıdaki cüllahın (çul dokuyan/dokumacı) olduğu İzmit’te buna dayalı iş kollarının göze

⁵⁴⁴ Şenay Türkoğlu ile yapılan sözlü tarih görüşmesi. (09.05.2023).

çarptığı görülmektedir.⁵⁴⁵ Tersane-i Âmire’de yelken ve tente bezleri verilen ölçülere uygun olacak şekilde cüllah denen dokumacılar tarafından pamuk ipliğiyle dokunuyordu. Kirpas⁵⁴⁶ hizmetinde bulunan sanatkârlardan sabbağlar ve nakkaşlar, bezlerin boyama işlerini yapıyor, kalyonların boya ve tezyinatı ile oymacılar uğraşıyordu. Terziler ise baştarda⁵⁴⁷ bayraklarını ve gebran-ı mîrî’nin (donanmada çalışan esirler) elbiselerini⁵⁴⁸ ve gemilere takılacak sancakları işlevsel hale getirmek üzere diğer bezleri dikiyorlardı.⁵⁴⁹ Bu kaynaklardan anladığımız kadarıyla 16. ve 17. yüzyıllarda İzmit’te bireysel terzilerin yanında Osmanlı donanması için çalışan terzilerde bulunuyordu. Muhtemelen bu terziler savaşlarda ele geçirilen yabancı uyruklu zanaatkârlardan olup Tersâne-i Âmire için çalışan kıymetli esir sınıfından kölelerdi.⁵⁵⁰

M. 1831 (H.1247) tarihli İzmit Kazası Osmanlı nüfus defterinden anlaşıldığına göre şehirde, bu defterlere kayıtlı 3 Türk, 26 Ermeni terzi bulunmaktadır. Burada Türk terzilerine nazaran Ermeni terzilerin çokluğu dikkat çekmektedir. Nüfus defterlerinden başka İzmit’in Ermeni nüfusunun hangi mesleklerde faaliyet gösterdiğine dair diğer bir önemli belge 1841 tarihine ait Vergi Tevzii Defteri’dır. Bu deftere göre de vergi mükellefi olan 395 Ermeni’den 10’u terzidir.⁵⁵¹

1844–1845 yıllarındaki tahrir (vergi sayım) defterlerine göre şehirde, bu iş kolunda 8’i terzi, 6’sı da dikimci olarak geçen 14 vergi mükellefi bulunuyordu.⁵⁵²

1891 Şark Ticaret Yıllığı’nda ise İzmit Sancağı’nda şu terziler yer almaktadır.

- *Aramyan Agop*
- *Bahçecikli Ard.*
- *Markaryan Kirkor*
- *Der Agopyan H.*

⁵⁴⁵ Ahmet Güneş, “16. ve 17. Yüzyıllarda İznikmid Şehri” (Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, Kocaeli, 02-04 Mayıs 2014).

⁵⁴⁶ Padişah veya vezir konaklarındaki büyük salon, divanhane.

⁵⁴⁷ Baştarda: Osmanlı donanmasının içinde yer alan, kadirga cinsinden bir tür savaş gemisidir.

⁵⁴⁸ İdris Bostan, Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Âmire, Ankara, Türk Tarih Kurumu, Basımevi, 1992, s. 80.

⁵⁴⁹ Ahmet Güneş, “16. ve 17. Yüzyıllarda İznikmid Şehri” (Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, Kocaeli, 02-04 Mayıs 2014).

⁵⁵⁰ Esen Salarcı Baydar, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Savaş Esirleri Üsârâ-yı Mîrî (1650-1720)”, Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (2020), s. 49.

⁵⁵¹ Polatel, “Osmanlı Dönemi İzmit’in...”

⁵⁵² Okuyan, a.g.t. s. 60.

- *Stavri*
- *Ebayan Gar.*
- *Zisi Yorgi*

Yıllıkta adı yazılan bu terzilerden başka bir de, yaptıkları iş bakımından ayrı kategoride bulunan ve *yöre halkı giysileri terzisi* olarak belirtilen, *Boyacıyan Ag.*, *Kemençeciyan G.* ve *Hampartzumyan Ohannes* adlı üç terzinin daha varlığından bahsedilmektedir.⁵⁵³ Bu terziler büyük ihtimalle küçük yerleşim birimlerinde -köy kasaba- yerel halka kıyafetler diken küçük çaplı zanaatkârlardır.

1895-1897 yılları arasında tutulan, Kocaeli Noter (Kâtib-i Adl) Defterleri'nin 1896 yılına tarihlenen bölümünde; hukuki işleri olan, *Abraham oğlu Aleksan*, *Hamparsom Oğlu Ohannes* ve *Karatülekian Ardaş* adlı Ermeni terzilerin şehirde varlık gösterdikleri anlaşılmaktadır.⁵⁵⁴

Osmanlı'da genel olarak yenileşme hareketlerinden itibaren terzilik faaliyetleri ağırlıklı olarak gayrimüslimlerin yaptığı bir zanaat olmuştur. Buna paralel Kocaeli'de de durum aynıdır. İzmit tarihine ait belgelerde kayıtlı terzilerin neredeyse hepsi gayrimüslimdir. 1912 tarihli Şark Ticaret Yıllığı'nda İzmit'te faaliyet gösteren yedi tane terzinin adı geçmektedir. Bu terzilerin de tamamı gayrimüslim olmakla birlikte isimleri şöyledir.

- *Carevelekian (Ardaches).*
- *Constantitinis. - Der Agopian (H.).*
- *Hekimian (T.) - Marcarian (Samuel).*
- *Paravazian (Vahan).*
- *Petoyan Freres (S. S.) – Stavri.*
- *Tehakmakian (A.).*
- *Triakian (Aristakies). - Zissi (O.).*

Aynı yıllıkta yer alan başka bir bilgiye göre, o dönem İzmit'te Singer dikiş makinesi satışı yapan bir de dükkân bulunmaktadır.⁵⁵⁵ Osmanlı arşivlerindeki kaynaklara bakıldığında, Cumhuriyet'ten önce İzmit'te bulunan terziler gelirlerinin

⁵⁵³ F. Yavuz Ulugün, "1891 Şark Ticaret Yıllığı'nda İzmit Sancağı" Üzerine...", (Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III 25-27 Mart, 2016).

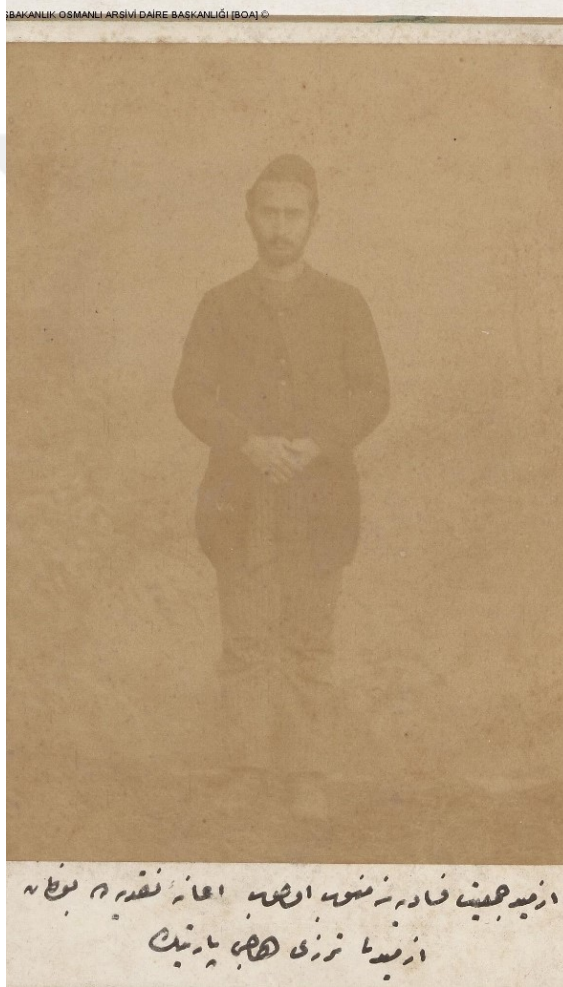
⁵⁵⁴ Mustafa Fırat Gül (Haz.), Kocaeli Noter (Kâtib-i Adl) Defterleri, (1895-1897), Ankara, Cilt: 1, 2017.

⁵⁵⁵ Annuaire Oriental Commerce, Industrie Administration, Magistrature de l'Empire Ottoman. 32ème année 1912 Hégire 1330- Année financière 1328, s. 1641.

kaydedildiği bir çeşit vergi defteri tutuyorlardı. M. 1901, H. 1319 tarihli belgede, Filibe ahalisinden olup İzmit'te terzilik yapan Hacı Rosef'in defterinde gösterdiği vergi matrahının düşük olduğu⁵⁵⁶ bilgisi yer almaktadır.

Yine arşiv belgelerinden Ermenilerin son dönemde tüm ülkede olduğu gibi İzmit'te de fesat çıkarmaya yönelik girişimler içinde oldukları anlaşılmaktadır.⁵⁵⁷ Ermeniler, tehcir ile sonuçlanan döneme kadar bir takım siyasi dernekler ve çetecilik faaliyetleriyle halk arasında huzursuzluk çıkarmışlardır.

Yıllarca Türklerle iyi ilişkiler içinde olan Ermeniler 19. yüzyılın sonlarına doğru

Şekil 34: Cemiyet-i Fesadiye üyesi İzmit'li Ermeni Terzi Hacı Parnik. (Kaynak. T.C. BOA, [tarihsiz], Yer: 315, Kurum: FTG.F.9.)

yabancı devletlerin İmparatorluğu parçalama politikalarına aracılık etmişler, devlet aleyhine illegal işlere kalkışmışlardır.

Yürütülen propagandalar sayesinde kiliseler ve kurulan çeşitli cemiyetler, Ermenilere milliyetçilik bilinci aşılarken, Osmanlı Devleti'nden ayrılıp Büyük Ermenistan'ı kurma fikrini yaymışlardır. İzmit Sancağı'nda da etkisini gösteren bu girişimler sonucu, Ermeni çeteleri Türk halkına ve devlet görevlilerine saldırılar düzenlemişlerdir.⁵⁵⁸

Bu türden hareketlerin organizasyonu halkla iç içe bir meslek dalı olan terziler için elverişli bir alan oluşturduğundan büyük bölümü Ermeni olan İzmit terzileri de olaylara karışmışlardır.

⁵⁵⁶ T.C. BOA, Tarihi H-13.05.1319. Yer: 2526-139, Kurum : DH.MKT.

⁵⁵⁷ T.C. BOA, Tarihi H- 02.09.1312. Yer: 103-63, Kurum: Y.PRK.ASK.

⁵⁵⁸ Şaban Ortak, "İzmit Sancağında Tehcir Uygulamaları", Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 8, (2017), s.148.

Osmanlının “*Cemiyet-i Fesadiye*” olarak adlandırdığı bu cemiyetlerin, mensuplarından biri de fotoğrafta (Şekil 34.) görülen Terzi Hacı Parnik’tir.⁵⁵⁹

Osmanlı zamanında İzmit’te ticaret ve zanaat erbabının büyük bir kısmı gayrimüslim tebaadan oluşmaktadır.

Bu durum bir süre sonra İttihat ve Terakki’nin de dikkatini çekmiş, özellikle de kaybedilen Balkan Savaşları sonrası, ülkeyi eski anlayış ve politikalarla ayakta tutamayacağını anlayarak, “*milli*” karakterleri öne çıkan bir politik anlayışa yönelerek buna uygun ekonomik modeller geliştirmeye çalışmıştır.

Ancak özellikle Birinci Dünya Savaşı süreci ve sonuçları bunu uygulamada zorluklar yaratmıştır. Dönüşüm, ancak Cumhuriyet’in kurulmasıyla İzmir İktisat Kongresi kararları ve mübadele ile gelen nüfusun ticarete katılımıyla başlayacaktır. İzmit sosyal kültürel ve iktisadi bir döngüden geçerken en büyük sorunların başında sermaye ve kredi yetersizliği gelmektedir.⁵⁶⁰ 20. yüzyılın başından itibaren ortaya çıkan savaşlar, tüm yurttaki olduğu gibi İzmit’in de sosyal ve ekonomik yapısını derinden sarsmıştır.

Yaşanan mübadele ve göçler sonucu çoğunlukla Ermeni ve Rum zanaatkârların yaptığı iş kollarında bir boşluk oluşmuş hatta bazı aksaklıklar meydana gelmiştir.⁵⁶¹ Neredeyse usta terzilerin tamamının gayrimüslim olduğu şehirde bu mesleğe ait açıkların olması da kaçınılmazdır. Gidenlerin yerini bir süre sonra Türk ve Müslüman terziler alacaktır. Cumhuriyet sonrası özellikle de mübadele ile birlikte değişen parametreleri ve mesleğe yönelik açıkları iyi değerlendiren terziler İzmit’te faaliyet göstermeye başlamışlardır. Mübadeleden önce çoğunlukla Ermeni ve Rum zanaatkârların hâkim olduğu terzilik mesleği, Mübadele ile bu ustalar şehirden ayrılınca Türk ve Müslüman unsurlara devredilmiştir.

Yeni dönemin yeni Türk Terzileri özellikle İzmit’in Demiryolu Caddesi’nde dükkânlarını açmaya başlamışlardır. İzmit Ticaret ve Sanayi Odasının Tescil İlanları’nda en erken tarihli terzi, ilanı Ali Rıza Örkün’e aittir. 22.04.1935 tarihli ilanda *Altun Makas* adındaki dükkânının Demiryolu Caddesi’nde olduğu görülmektedir.⁵⁶²

⁵⁵⁹ T.C. BOA, (tarihsiz), Yer: 315, Kurum: FTGF.9.

⁵⁶⁰ Ulugün, “1891 Şark Ticaret Yıllığı’nda İzmit Sancağı” Üzerine...”

⁵⁶¹ Behçet Kemal Yeşilbursa, Ayhan Ateş, “Mübadele İle Kocaeli’ne İskân Edilen Göçmenler ve Karşılaştıkları Sorunlar (1923-1930)”, (Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III, Kocaeli, 25-27 Mart 2016).

⁵⁶² Müzeyyen Ünal, “Yerel Gazete İlanlarına Göre Kocaeli’de Sanayi ve Ticaret (1923-1953)”, (Uluslararası Orhan Gazi ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu-V 9-11 Mart, 2018).

Terziler sık sık gazetelere ilanlar vererek yaptıkları işi halka duyurmaya çalışmaktadır. Bizim tespitlerimize göre 1935'ten çok öncesinde de İzmit çarşıda tabelalı dükkânı olan terziler bulunmaktadır. Fakat henüz bu yıllarda esnafın belli başlı bir örgütlenme yapısı içinde olmadığından terzilerin bir esnaf teşkilatına ya da esnaf odası, vergi dairesi vb. gibi kurumlara üye olup olmadıkları konusunda bilgi sahibi değiliz.

Ancak yine de bazı kuruluşların arşivlerinden çıkarımlar yapabiliyoruz. 1940/1941 yılı İzmit Ticaret ve Sanayi Odası'nda kaydı bulunan İzmit merkezdeki terziler şunlardır;

- *Cemal Toraman: Gümrük Caddesi*
- *Müfit Saner: Demiryolu Caddesi*
- *Tarık Kaman: Demiryolu Caddesi*
- *Mustafa Saygun: Demiryolu Caddesi*
- *Asaf Saner: Demiryolu Caddesi*
- *Osman Gezer (Dikiş Makinacı) Temiz İş Terzilik Şirketi: Demiryolu Caddesi*⁵⁶³

Zanaat kollarında meydana gelen açıklar yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti yöneticilerinin de gözünden kaçmamış bu alana yönelik politikalarını güçlendirerek çeşitli kuruluşlarla halkın eğitilmesine yönelik girişimlerde bulunmuşlardır.

İstanbul'un hemen yanı başında olmasına nazaran Kocaeli o yıllarda yine de çok gelişmiş bir kent havasında değildir. Bu sebeple hükümetler Anadolu'nun diğer bölgelerine götürdükleri eğitim öğretim, ekonomik kalkındırma gibi çeşitli faaliyetlerini İzmit için de uygulamışlardır.

CHP'nin Cumhuriyetçilik, Laiklik. Devletçilik, Milliyetçilik, Halkçılık ve İnkılâpçılık ilkeleri doğrultusunda bir kültür kurumu olan Halkevleri bünyesinde İzmit Halkevi, 24 Haziran 1932'de 8 şube ile açılmıştır. Halkevleri kollarının hazırladığı müfredatlar kapsamında okuma yazma, pozitif ilimler, ev işleri, bağcılık, arıcılık, muhasebe, motor ve elektrikçilik, yabancı dil kurslarının yanı sıra, biçki-dikiş, nakış, şapkacılık gibi alanlarda kurslar düzenlenmiştir.⁵⁶⁴

Özel çalışan terzi esnafının yanı sıra Cumhuriyet döneminde İzmit'te terzilik zanaatını öğretmek üzere okullar ve kurslar da açılmıştır. Devlet, kadınların eğitiminde

⁵⁶³ Müzeyyen Ünal, "Yerel Gazete İlanlarına Göre..." s.1176

⁵⁶⁴ Berna Kaya, "Bir Halk Eğitimi Kurumu Olarak İzmit Halkevi (1932-1951)", Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (2008), s. 32.

bu tarz kurumlara önem atfetmiştir. Çünkü bu yıllarda henüz ülkede hazır giyim endüstrisinden söz etmek mümkün görünmemektedir. İktidarın hedefleri arasında modayı ve modern giyimi en iyi ve ekonomik şekilde uygulayabilen bilinçli, yeni nesil anneler yetiştirmek de vardır.

Özellikle genç kızlara biçki-dikiş-nakış gibi el sanatlarını öğretmeyi amaçlayan bu kurslardan ilk bilinen, İzmit Cumhuriyet Biçki Dikiş Yurdu'dur: 1928 yılında Zehra Hanım'ın müdürelüğünde ve Muide Emine Hanım'ın yardımcılığında açılan kurs 1929 yılında 13 mezun vermişti.⁵⁶⁵ Yurt binasında sergi yapmak elverişli olmadığı için, 1929 yılı sergisi Akça Koca mektebinin salonunda düzenlenmişti.⁵⁶⁶

İlerleyen süreçte benzeri kurslar artarak devam etmiştir. Singer firmasının Terzi Seniha Acuner'in öncülüğünde 1930 yılında açtığı, -altta fotoğrafı görülen- Cumhuriyet Biçki Yurdu⁵⁶⁷ bunlardan biridir.

Şekil 35: 1930'lu yıllarda, kadınların biçki-dikiş konusunda eğitilmesi için devlet destek veriyor, özel kurumlar da buna ön ayak oluyordu. Bu bağlamda yukarıdaki görselde İzmit'te Singer firmasının açtığı "Cumhuriyet Biçki Yurdu" adındaki kursun binası görülüyor. Fotoğraftaki kadınlardan soldan 1. Sıradaki kursun öğretmeni Seniha Acuner'dir. Kendisi aynı zamanda İstanbul'da varlıklı ailelerin konaklarına gündelikçi terzi olarak dikiş dikmeye gidiyordu. (Kaynak: Ayla Cürgen özel albümü (1930).

⁵⁶⁵ Servet-i Fünun (Uyanış) Dergisi 5 Aralık 1929, Sayfa 12.

⁵⁶⁶ Demir, a.g.e. s. 280.

⁵⁶⁷ Ayla Cürgen, ile yapılan sözlü tarih görüşmesi, (02.11.2021).

1936 yılında İstanbul Caddesi'nde açılan Saadet Çağl Bıçkı ve Dikiş Yurdu,⁵⁶⁸ 1938 yılında açılan Onar Bıçkı Yurdu, İzmit dışında Karamürsel'de dikiş öğretmeni Sakine Özkan tarafından açılan 1937 yılında Karamürsel Özel Dikiş ve Bıçkı Yurdu, Gebze Yeni Adım Bıçkı ve Dikiş Yurdu (1938)⁵⁶⁹ yine bu kurslardan bazılarıdır. Bunun dışında il genelinde Halkevi ve Köy Enstitüleri çok sayıda dikiş kursu açarak kadınlara bıçkı-dikiş konusunda eğitim vermeye çalışmıştır.

1939-1940 yılında Akşam Kız Sanat Okulu amacıyla açılan İzmit Kız Meslek Lisesi de 1941-1942 öğretim yılında Kız Enstitüsü'ne dönüşerek Bıçkı-Dikiş ve Moda-Çiçek bölümleri ile eğitim-öğretime devam etmiştir.⁵⁷⁰

Kadın ve erkek elbiselerinin “ısmarlama” dikildiği bu dönemde terziler arasında II. Dünya Savaşı'nın zorlu koşullarında dahi bir rekabet olduğu fark edilmektedir.⁵⁷¹ Kocaeli'nde faaliyet gösteren terzilerin bazılarının gazetelere reklam için verdikleri ilanlar şu şekildedir;

- “*Yeni Terzihâne Şık ve zarif elbise giymek isterseniz Hürriyet Caddesinde Ahmed Müfid Beğin terzihânesine gidiniz*”.⁵⁷²
- “*Altın Makas'ta yapılan manto, tayyör ve elbiseler ucuz ve garantilidir*”.⁵⁷³
- “*Mehmet Erpas, Terzi Temiz ve Çabuk İş Yapar*”.
- “*Terzi Ali Okçular, çabuk ve ucuz elbise diker*”.
- “*Kemal Karaca Kadın Erkek Terzisi Ucuz Sağlam Şık Elbise ve Manto Dikilir Yünlü Kumaşlara Belirsiz Örgü Yapılır En Müşkölpesent Müşterilerini Memnun Eder*.”⁵⁷⁴

II. Dünya Savaşı'nın olumsuz etkilerinin yavaş yavaş azalmaya başladığı yıllarda İzmit'teki terzilerin ve bazı manifaturacıların raflarında dünyaca ünlü yün ve ipekli kumaş markalarını bulmak mümkün olabiliyordu. Kadın ve erkek elbiselerinin ısmarlama dikildiği dönemlerde terzilerin kendilerini müşterilerine tanıtmaya gayreti gazetelere verdikleri ilanlara da yansıyor. Sümerbank fabrikalarının kurulmasından sonra yerli malı kullanımı özendirilmişti.

⁵⁶⁸ Müzeyyen Ünal, “Yerel Gazete İlanlarına Göre...”, s. 1170.

⁵⁶⁹ Demir, a.g.e. s. 280.

⁵⁷⁰ https://nuhcimentomtal.meb.k12.tr/icerikler/tarihcemiz_3842730.html (erişim, 06.02.2023).

⁵⁷¹ Müzeyyen Ünal, “Yerel Gazete İlanlarına Göre...”, s. 1173.

⁵⁷² Kocaeli Gazetesi, Sayı: 422 - 12 Ocak (Kânûn-i Sâni) 1928, s. 4.

⁵⁷³ Erol, Ulugün, a.g.e. s.252.

⁵⁷⁴ Ünal, “Yerel Gazete İlanlarına Göre...”.

Şekil 36: Sümerbank'ın ürettiği kumaş desenleri. (Kaynak: İzmir Ekonomi Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi arşivi)

Tüketim çılgınlığının olmadığı bu dönemlerde halkın kumaş ihtiyacı Sümerbank yünü, pamuklu kumaşlarıyla karşılanıyordu. Rengârenk desenlerle süslü kumaşlardan yapılan kıyafetleri halk büyük bir memnuniyet içerisinde giyyordu.

İzmit'te Hazır giyim şimdiki kadar yaygın olmasa da Bekir Zade, Mustafa Uygun gibi hazır elbisecilerle ve müsta'mel/kullanılmış elbiseciler de ticaretin içindeydiler. Terziler bir tutundu

mu birkaç kuşağı giydiretilirdi. 1 Temmuz 1953 tarihli *Bizimşehir* gazetesinde Hürriyet Caddesi 224 numarada Ali Rıza Safer'in manto, tayyör ve elbise dikilen terzihanesinin "1934"te kurulduğu ilân ediliyordu. Aynı sütunda Terzi Kemal Karaca "Yünlü Kumaşlar Üzerine Belirsiz Örgü Yapılır" demesi, bu yıllarda savurganlığa, israfı yer olmadığına ticari ilândaki açık göstergesiydi.⁵⁷⁵

Kocaeli'nde 1954 yılında Terziler Derneği kurularak⁵⁷⁶ derneğe üye olan terziler arasında işbirliğini sağlamak ve haklarını korumak amaçlanmıştır. Bir çeşit esnaf loncasını andıran derneğin 1955 ve 1961 yıllarındaki üye kayıt defterlerine göre, şu kişilerin isimleri yer alıyordu:

*Hasan Ahmet: Süleyman oğlu, 1927 Vahap Dikişçi: Haydar oğlu, 1932 Trabzon doğumlu, Lütfü Güçkare: Ali Rıza oğlu, Nevrekop-1335 doğumlu, Saadetin Beyazlar: Ali oğlu, 1929 İzmit doğumlu, Şaban Özden: Şakir oğlu, 1937 İzmit doğumlu, İskeçe doğumlu, Ahmet Hoşgör: Mehmet oğlu, 1335 Kavala doğumlu, Sami Oğuz: Raşit oğlu, 1338 Beypazarı doğumlu, Sebahattin Balkaya: Mustafa oğlu, 1938 doğumlu ve Ali Çağlar: Yakup oğlu, 1938 İzmit doğumlu İsmet Yaka: Hüseyin oğlu, 1941 Sinop doğumlu.*⁵⁷⁷

⁵⁷⁵ Ünal, "Yerel Gazete İlanlarına Göre..."

⁵⁷⁶ Derneğin kuruluş tarihi, Terziler Odası'nın giriş kapısında yazmaktadır.

⁵⁷⁷ Tunç, a.g.t., s. 492.

3. 2. TERZİLERLE İLGİLİ HAYAT HİKÂYELERİ VE SÖZLÜ TARİH ÇALIŞMASI

İnsanlık kadar eski ve kadim bir meslek olan terzilik mesleği bu tezin ana konusunu oluşturmaktadır. Önceki bölümlerde tarihsel olaylar ışığında genel bir tablo içinde verilen terzilikle ilgili çalışmalar, bu bölümde ise kişisel anlamda değerlendirilerek meslek bünyesinde Cumhuriyet sonrası İzmit'te faaliyette bulunan terzilerin hikâyelerine yer verilmiştir. İzmit'te Cumhuriyet döneminden itibaren mübadele ile giden gayrimüslim -Ermeni ve Rum- terzilerin yerini zaman içinde Türk ve Müslüman terziler doldurmuştur. Görüşmelerde bulunan terzilerin ve yakınlarının anlattıklarına göre, İzmit'te konfeksiyon mağazalarının yaygınlaşmaya başladığı 1980'li yıllara kadar terziler altın dönemlerini yaşamışlar, maddi açıdan tatmin edici gelirlere ulaşmışlardır. O yıllarda şehrin giyim-kuşamına yönelik ekonomik çarklar terziler üzerinden dönmüştür.

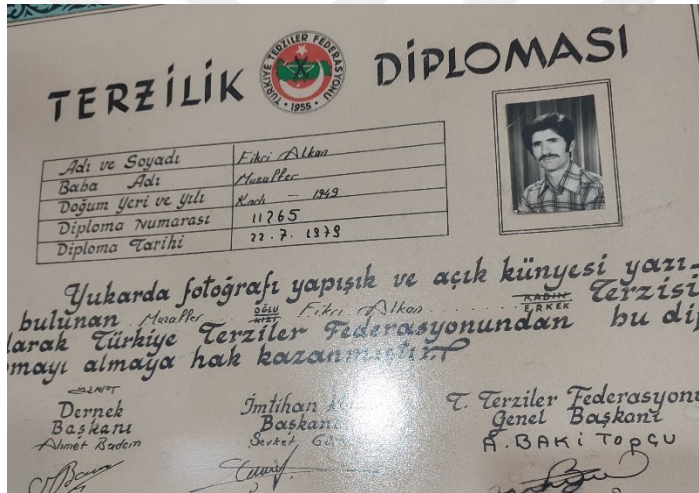
Bu bağlamda terziliğin dününü ve bugününü daha iyi anlamak açısından ekonomik sosyal ve tarihsel ilişkilerle birlikte, kapsamlı bir yaklaşım içinde geniş seviyede kavrayabilmek ve teori ile bulguyu bağdaştırmak amacıyla konunun öznel terziler ile bir saha çalışması yapılmıştır. Konunun pekiştirilmesi açısından çalışmamıza İzmit'te faaliyet gösteren/göstermiş olan terzilerin, mesleki hayatları kısa biyografik metinlerle, doğum yıllarına göre kronolojik sırayla aktarılmıştır. Bu sayede, Kocaeli de akademik boyutta hiç araştırılmamış olan terzilik mesleğinin toplumsal kültürdeki yeri ve önemi anlaşılmaya çalışılmıştır.

Bunun için öncelikle araştırmamızın amaçları doğrultusunda çeşitli yerel yazılı ve medya kaynakları taranmış, konuyla ilgili yetkililerle irtibata geçilmiştir. İzmit'te terzilik yapmış/yapıyor olan kişiler araştırılarak içlerinde konumuza katkı sağlayacağı düşünülen terziler amaçsal yöntemle uygun olarak değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Tespit edilenler yaşıyorlarsa kendilerine, hayatta değillerse de yakınlarına ulaşılmıştır.

Görüşmelerde hala mesleğini sürdüren terzilerle, bizzat işlerini yürüttükleri atölyelerinde, yaptıkları işler, müşterileri ve mesleki sorunları hakkında bilgiler toplanmıştır. Hayatta olmayan terziler hakkındaki bilgiler ise ikinci ya da üçüncü kuşaktan yakınları vasıtasıyla, sözlü tarih çalışması ile elde edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada değerlendirmeye alınan terzilerin hepsi İzmit'te tanınmış, mesleğinde deneyimli zanaatkarlardır.

Aşağıda bilgilerine yer verilen ve doğdukları yıllar dikkate alınarak sıralanan terzilerden, Reşat Arpağ: (1917-2001), İbrahim Küçükörs: (1923-1987) ve Refik Yalçın: (1929-2019), adlı terziler; Hüseyin Erol, F. Yavuz Ulugün'ün birlikte hazırladığı *İzmit Esnaf ve Ticaret Tarihi*⁵⁷⁸ adlı kitaptan derlenmiştir. Ayrıca sözü edilen terzilerin fotoğrafları da Sayın Ulugün'den temin edilmiştir.

Katılımcı terzilerin hepsi, terziliği alaylı diye tabir edilen çırak, kalfa, usta sistemi ile pratik yaparak öğrenmişlerdir. Araştırmanın tek kadın terzisi olan Ayşenur Bingöl ise Kız Meslek Lisesi mezunudur. Diğer terzilerden bir kısmı mesleklerini belgelemek ve iş yeri açabilmek için, daha sonrasında Türkiye Terziler Federasyonu'ndan diploma almışlardır. Kentte 1954'ten beri varlığını sürdüren Terziler Odası ise şimdilerde tamamen semboliktir. Bütün randevu talebi isteklerimize rağmen Oda'nın şu anki başkanı Şaziye Kahrımanlı ile bir görüşme sağlanamamıştır.

Ayrıca Kocaeli Terziler Odası hakkında hiçbir kurumsal sayfa ya da dijital platformda bilgi mevcut değildir. Adı 2022'de "Kocaeli Terziler, Dokumacılar, Deri Giyim Eşyası İmalat ve Onarmacıları Esnaf ve Sanatkârlar Odası" olarak değiştirilen kurum,

Şekil 37: Türkiye Terziler Federasyonu'nun verdiği Terzi Fikri Alkan'a ait 1979 tarihli diploma. (Kaynak, Terzi Fikri Alkan)

gazetelerde çıkan haberlerden tespit edebildiğimiz kadarıyla özel gün ve gecelere katılmaktan başka bir fonksiyonu olmayan yapıdadır.

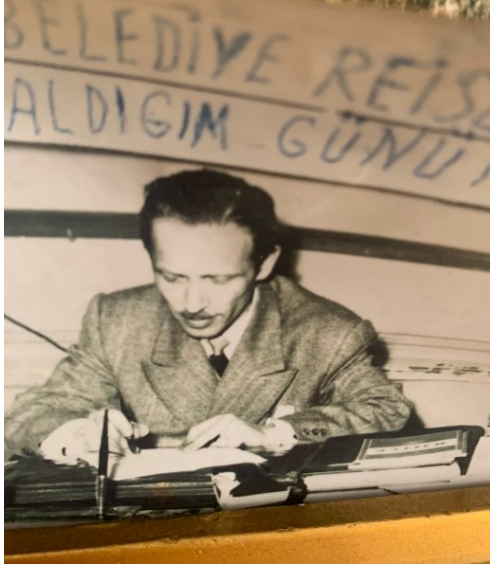
İzmit'te görüşme yaptığımız gerek yaşayan gerekse vefat eden terzilerin aile fertlerinden hiç kimse devamında bu mesleği sürdürmemektedir. Bir dönem İzmit için en gözde esnaf grubu olan bayramlara yakın sabahlara kadar kıyafet yetiştirmek için uğraşan, yanlarında üç-beş kişi eleman çalıştıran terziler o günleri buruk bir şekilde özlemle anmaktadır.

⁵⁷⁸ Bkz. Hüseyin Erol, Tarihçe: F. Yavuz Ulugün, *İzmit Esnaf ve Ticaret Tarihi*, İzmit Rotary Kulübü, Sesim Ofset, 2003.

Elde edilen sonuçlardan anlaşıldığına göre, ekonomik getirisi gittikçe kısıtlanan terzilik mesleği günümüzde en az tercih edilen mesleklerden biridir. Geçmişin usta terzileri dükkânlarını birer birer başka iş kollarına kaydırmıştır. Genç nesil genellikle hazır spor giyimi tercih etmektedir. Giysi sektöründeki markalaşma insanları cezbetmektedir. Yaygınlaşan kitle iletişim araçları ve sosyal medya kullanımı toplumun tüketim alışkanlıklarını da değiştirmiştir. Klasik giysileri genellikle belli bir yaşın üstünde olanlar giymektedir. Dolayısıyla terziye gitme nedenleri eskiye nazaran farklılaşmıştır. Artık terzilere hazır giyim firmalarından alınan kıyafetlerin vücuda uymayan yerlerini düzeltirmek için gidilir olmuştur.

3. 2. 1. Ali Rıza Safer: (1913-1998)

İzmit'in en tanınmış terzilerinden olan ve yıllarca Altın Makas adıyla faaliyet gösteren Ali Rıza Safer, 1913'te Yunanistan'ın Selanik kentinde dünyaya gelmiştir. 7 yaşında iken İzmit'e gelen Ali Rıza Bey'in şehre geliş hikâyesi bu İl'de yaşayan diğer Yunanistan göçmenleri gibi mübadele ile olmuştur. Ali Rıza Safer'in kızı Emel Hanım'la yapılan görüşmede anlattığına göre, tütün tüccarı olan dedesi yani Ali Rıza

Şekil 38: Ali Rıza Safer'in Belediye Başkan Vekilliği yaptığı günlerden bir kare
(Kaynak: Şenay Türkoğlu özel albümü)

Bey'in babasının 1920 yılında Selanik'ten üç çocuğunu da yanına alarak İzmit'e gelmişti. Babasının İzmit'e geldikten sonra Kemalpaşa Mahallesi, Hürriyet Caddesi, Halkevi binasının yanında bulunan, Yeşil Otel adında bir otel işlettiği ve bu otelde İzmit'e sık sık gelen tiyatro ve gösteri sanatçılarının kaldığı⁵⁷⁹ bilinmektedir. Babası vefat edince amcalarla birlikte ortak işletilen otelden Ali Rıza Saferin payına 300 lira düşmüştü. 17 yaşında terzilik mesleğine başlayan Ali Rıza Bey bu parayla, 1934 yılında Demiryolu

⁵⁷⁹ Cemal Turgay, Eski Güzel İzmit'in Kemalpaşa Mahallesi, Kocaeli, Kocaeli Gazetecilik ve Yayın A.Ş. 2016, s.104.

Caddesi, Kapanönü mevki 224 numarada ilk terzi dükkânını açmıştır. Kendisi gibi terzi olan Şükriye Hanım ile evlenen Ali Rıza Safer'in bu evlitten beş çocukları olmuştur. (Şükriye Hanım'ın yandaki fotoğrafta terzi diploması görülmektedir.) Daha sonra taşındıkları Kemalpaşa Mahallesi Eski Postane Sokak'ta Semerci Ömer Ayvaz'ın evinin üst katında ikamet ederlerken aynı zamanda alt katta da Ali Rıza Bey'in Altın Makas adıyla terzi dükkânı bulunuyordu. Eşi Şükriye Hanım'da oturdukları bu evin üst katında erkek terziye gitmek istemeyen kadınlar için dikiş dikiyordu. Kızları Emel Hanım, babasının yanı sıra annesinin de çok iyi bir terzi olduğunu söylüyor özellikle SEKA Fabrikasının organize ettiği geceler için hanımlara yerlere kadar uzanan işlemeli gece elbiseleri diktiğini hatırlamaktadır.

Şekil 39: Ali Rıza Safer'in eşi Şükriye Hanım'ın terziplik diploması. (Kaynak, Şenay Türkoğlu özel albümü)

Şekil 40: Yukarıdaki fotoğraf Adnan Menderes'in İzmit ziyareti sırasında çekilmiştir. Sol kenarda siyah ok ile gösterilen kişi, Terzi Ali Rıza Safer'dir (Kaynak: Şenay Türkoğlu özel albümü).

Meslek hayatı boyunca yanında pek çok çırak yetiştiren Ali Rıza Safer İzmit'te terzilerin en fazla rağbet gördüğü 1934-1983 yılları arasında faaliyet göstermiştir. Ali Rıza Safer Terziliğin yanı sıra kent siyasetinde de aktif bir kişiliktir. 1950'li yıllarda Demokrat Parti'nin iktidar olduğu yıllarda İzmit'te Belediye Başkanı Akif Terzioğlu döneminde belediye meclis üyeliği ve başkan vekilliği görevinde bulunmuştur.

Emel Hanım o yıllarda babasının kazancının çok iyi olduğunu kendilerini bolluk içinde büyüttüğünü anlatmaktadır. Emel Hanım'ın kızı Şenay Türkoğlu'da annesini doğrular nitelikte o dönem İzmit sosyal hayatının çok renkli olduğunu sık sık özel geceler düzenlendiğini ve bu geceler için hanımların çok şık abiyeler diktirdiğini anlatmaktadır.⁵⁸⁰

Ali Rıza Safer sonrasında hazır giyimin yaygınlaşması ve ekonomik şartların değişmesi ile birlikte bu meslek dalında eskisi gibi kazanç sağlayamayınca 1983 yılında terziliği bırakarak dükkânını spor toto bayiliğine dönüştürmüştür.⁵⁸¹

3. 2. 2. Reşat Arpağ: (1917 - 2001)

Reşat Arpağ 1917 yılında Yugoslavya'nın Prizren Kasabası'nda çiftlik işleriyle uğraşan bir aileni çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Babasını kaybedince 1934 yılında annesi ve üç kardeşi Nuri, Ali ve Güldane ile birlikte önce Bursa'ya, oradan da İzmit'e gelen Arpağ Ailesi, Redif Binası arkasından bir arsa alarak bu arsaya iki katlı bir ev yapmışlardır.

Prizren'de terzi çıracı olan Reşat Arpağ, ilk önce Demiryolu Caddesi'ndeki İzmit'in eski esnaflarından Tuhafiyeci Zihni Kaman'ın yanına kalfa olarak girmiştir. İki yıl çalıştıktan sonra 1937 yılında gittiği Eskişehir Hava Birliği'nde terzi olarak askerliğini yapmıştır. Askerliğinin ardından, 1940 yılında Demiryolu Caddesi, No.222 adresinde kendi terzi dükkânını açan Reşat Arpağ, dükkânının adını Tüccar Terzi koymuştur. O dönemler hem kumaş satıp hem de terzilik yapan esnafa genellikle tüccar terzi denmektedir. O da bu unvandan hareketle iş yerine böyle bir isim vermeyi uygun görmüştür. Yanında birçok kalfa çalıştırarak, yıllarca İzmit'in en iyi terzileri arasında yerini alan Reşat Arpağ, sipariş ile kupon kumaşlardan⁵⁸² elbise dikiyordu.

⁵⁸⁰ Ali Rıza Safer'in Torunu Şenay Türkoğlu ile yapılan sözlü tarih görüşmesi (09.05.2023).

⁵⁸¹ Ali Rıza Safer'in kızı Emel Doğu ile yapılan sözlü tarih görüşmesi (15.05.2022).

⁵⁸² Kupon kumaş; sadece bir giysilik dokunmuş ya da kesilmiş, üstün kalitede kumaş parçası olarak nitelendirilmektedir. [https://sozluk.gov.tr/\(erişim](https://sozluk.gov.tr/(erişim) 13.05.2022)

Reşat Arpağ'ın kalfaları arasında Koreli Salih Usta (Salih Mümin Aslan), Hasan Usta, Fahrettin Usta, Rıdvan Usta ve Nevzat Hacıoğlu bulunmaktaydı. Reşat Arpağ, 1945 yılında İzmitli esnaf Şekerci Zihni İz'in kızı Güzide Hanım'la evlenmişti. Çiftin bu evliliklerinden Güler ve Erdener adlarında iki çocuğu dünyaya gelmiştir.

Reşat Arpağ, 1994 yılına kadar terzilik yaptıktan sonra, mesleğini bırakarak kendisini emekliğe ayırmıştı. Çıraklık ve kalfalık dönemi hariç elli dört yıl gibi uzun bir süre esnaflık yapan Terzi Reşat Arpağ, Ocak 2001 de İzmit'teki evinde vefat etti.

Şekil 41: Terzi Reşat Arpağ, solda 1948 yılına ait bir fotoğrafta görülüyor. Sağdaki fotoğrafta ise dükkânında yanında çalıştırdığı elemanlarıyla birlikte (tahmini 1960/70'li yıllar) (Kaynak F. Yavuz Ulugün)

Terzi Reşat Arpağ'ın 1950 yılı doğumlu oğlu Erdener, çocukluk yıllarında okul tatillerinde boş zamanlarında babasının dükkânda ona yardım ederdi. Fakat babasından sonra bu mesleği devam ettirmemiştir. Erdener Arpağ, babasının çok iyi bir esnaf ve dört dörtlük bir usta olduğunu, günümüzde bile babasının diktiği, Reşat Arpağ etiketli elbiselerin halâ kendisine gösterildiğini anlatmaktadır. “1950’li yıllarda babam, İstanbul Eminönü’nde bulunan, Altınyıldız Kumaş⁵⁸³ Fabrikası’nın ortağı Osman Okan ve Mahdumlarından kumaş alırdı. Sadece Altınyıldız kumaşı satar ve dikerdi” demektedir.

Erdener Arpağ; “Osman Okan Bey, babamı çok sever, senetsiz mal verirdi. Ama babam da hemen parasını öder, mahcup duruma düşmek istemezdi. 1950’li yıllarda

⁵⁸³ Altınyıldız kumaşlarını üreten fabrika 1952 yılında faaliyete başlamıştır. Türk kumaşını dünyaya tanıtmaya hedefiyle, yurtdışına ilk ihracatını 1956 yılında gerçekleştirmiştir. İplik ve kumaş (dokuma, boya, apre) üniteleriyle, 62.200 m2’lik kapalı alanda faaliyet gösteren Altınyıldız Fabrikası, yünlü kumaş üretiminde Avrupa’nın en büyük entegre tesislerinden biridir. <https://altinyildiz.com.tr/2019/01/06/altinyildiz-hakkinda> (erişim 08.03.2022).

dükkânda on bir kişi çalışırdı. Üç makine ile elbise dikilirdi. Bayramlarda dükkânda sabahlanırdı. O zamanlarda yaka çevirme, klapa ve astar tutturma elle yapılırdı. El işçiliği öndeydi” diye anlatmaktadır.

Erdener Arpağ'ın verdiği bilgilere göre, babasının müşteri kitlesi arasında zamanın tanınmış kişileri de bulunuyordu. “Babamın devamlı elbise dikiği müşterileri arasında Pakistan Ataşesi de vardı. Ataşenin elbise kalıbı babamda mevcuttu. Smokinler ve elbiseler bu kalıba göre dikilirdi. Bazen kendisi gelir alır, bazen babam uçakla ona yollardı. Adalet Partisi 12 ve 13. Dönem Milletvekili Süreyya Sofuoğlu, Boru Fabrikası Müdürü Akman Bey, Fethi Atan,⁵⁸⁴ Şehir Gazinosu Sahibi Kırbaş Ahmet, Köse Seyfi ve birçok çarşı esnafı babamın müşterisiydi.”

Şekil 42: İzmit'te geçmiş dönemlerde çarşı esnafı arasında sıkı dostluklar yaşanırdı. Herkes özenli giyinir, hoşgörü içinde, birbirine saygılı davranırdı. Yukarıda Terzi Reşat Arpağ'ın solda arkadaşları ile sağda ise tek olarak dükkânın önünde çekilmiş fotoğrafı yer alıyor. (Tahmini 1970'li yıllar) (Kaynak F. Yavuz Ulugün)

“Cumartesi günleri, komşularla birlikte güveç pişirirlerdi. Bir iki kadeh içtikleri de olurdu. Babamın dükkânı özellikle Ramazan ayında dostların sohbet mekânıydı. İftardan ve Teravîh namazından sonra, herkes dükkâna doluşur, koyu sohbetler yapılırdı. Babam, annem ile gezmeyi çok

⁵⁸⁴ Fethi Atan, 1935'te İzmit'e bağlı Büyük Derbent Hikmetliye köyünde doğmuştur. 1951 yılında ticaret hayatına başlayan Atan, 1955'te kurdukları Atan Kardeşler Otobüs İşletmesi A.Ş.'nin Yönetim Kurulu Başkanlığı, Avcılık ve Atıcılık Federasyonu Üyeliği, Türkiye Güreş Vakfı Kurucu Üyeliği yapmıştır. 1978'de Türkiye Güreş Federasyonu Asbaşkanlığı'na seçilmiştir. Türkiye Jokey Kulübü (TJK) Yönetim Kurulu Üyeliği ve Asli Üyelik, T.Y.A.Y ve Sahipleri Derneği Yönetim Kurulu Üyeliği de yapan, Fethi Atan, 1977 yılında Kırkpınar Ağası olmuştur. <http://www.abhazyam.com/index.html> (erişim.13.05.2023)

severdi. Annem ile birlikte üç-dört kez Avrupa seyahatine çıkmışlardı. Güreşlere de çok meraklı olan babam, Serbest Güreş müsabakalarını izlemek üzere Beyrut Olimpiyatlarına⁵⁸⁵ bile gitmişti.”⁵⁸⁶

Erdener Arpağ'ın anlattığı bilgiler ışığında o dönem İzmit'te terzilerin iyi kazanan meslek grubu içinde yer aldığı ve ekonomik gelir seviyelerinin üst düzey olduğu çıkarımında bulunabiliriz. Yukarıdaki fotoğraflarda da görüldüğü gibi herkesin genelde aynı tip giyim modelleri ile yani klasik tabir edilen kıyafetler (takım elbise) ile dolaştığı yıllarda henüz spor giyim tarzının olmadığı, jean/kot kumaşlardan yapılan endüstriyel giysi üretimlerinin yaygınlaşmadığı düşünüldüğünde giysilerin tek üreticisi olan terziler oldukça değer görüyorlardı. Yaptıkları zanaatın alternatifi olmadığı için kıymetiharbiyesi de yüksek oluyordu. Terzi dükkânları yapılan işin yanı sıra birer dost meclisi ve sosyalleşme aracı olarak şehrin kültürel öğelerine katkıda bulunduğunu da anlayabiliyoruz.

3. 2. 3. İbrahim Küçükörs: (1923-1987)

İbrahim Küçükörs, 1923 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası Ahmet Küçükörs Yavuz Zırlısında çarkçbaşıydı. Annesi Hatice Hanım ise Türkiye'nin ilk İngilizce öğretmenlerinden biriydi. İbrahim Küçükörs'ün Dilara ve Ayşe adlarında iki kız, Semih adında da bir erkek kardeşi vardı.

Şekil 43: Yukarıdaki fotoğraflarda solda; Terzi İbrahim Küçükörs bir kıyafeti biçerken görülürken, sağda; dükkânında çalışan yardımcıları ile birlikte görülmektedir. (Kaynak: F. Yavuz Ulugün)

⁵⁸⁵ Burada Erdener Arpağ'ın Beyrut Olimpiyatları olarak bahsettiği spor organizasyonu 1959 yılında Lübnan'nın Beyrut şehrinde yapılan Akdeniz Oyunları'dır. Türkiye bu oyunlarda; 13 altın, 8 gümüş ve 1 bronz madalya ile 3. olmuştur. <https://shgm.gsb.gov.tr/> (erişim,13.05.2023)

⁵⁸⁶ Erol, Ulugün, a.g.e. s. 251-252.

İbrahim Küçükörs'ün annesi öğretmen olduğu için İzmit'e tayini çıkınca aile İzmit'e gelerek şimdiki Balık Pazarı'nın karşısında Kozluca Otel'i'nin bulunduğu yerde üç katlı ahşap binada Kozluca Ailesi'nin kiracısı olarak yaşamaya başlamışlardır. İbrahim Küçükörs, askere gitmeden önce Terzi Reşat Atan'ın yanında çırak olarak çalışmıştır.

Küçükörs, bir yandan ustasından terzilik mesleğini öğrenirken, bir yandan da Sümerbank'tan aldığı kumaşları İzmit-İstanbul hattındaki trenlerde satmaya başlamıştır. Bu sıralar terzi kalfası da olmuştur. Askerliğini 1943 yılında bahriyeli olarak yaptıktan sonra askerlik dönüşünde trenlerde kumaş satmaya devam ederken ticaret hayatına da bir hayli ısınmıştır.

1948 yılında kendi dükkânını açan İbrahim Küçükörs, Demiryolu Caddesi'nde bulunan ahşap bir binanın alt katını kiralayarak, dükkânında bir yandan terzilik yaparken, diğer yandan da terzi levazımatı satmaya başlamıştır. Birkaç yıl sonra sattığı malzemelerin arasına kumaşları da ekleyerek bu vaziyette 10 yıl süre ile mesleğini icra etmiştir. İşleri yolunda giden İbrahim Küçükörs, 1958 yılında dükkânının hemen yanındaki Demiryolu Caddesi No.27'deki ahşap binayı satın almıştır. Bu binayı yıkarak, günümüzde hala ayakta olan Küçükörs İşhanı'nın inşaatına başlayan ve alt katı bitince dükkânını buraya taşıyan Küçükörs, parası oldukça da üst katlarını yapmıştır. Daha sonra ailece bu binaya taşınmışlardır.

Şekil 44: Terzi İbrahim Küçükörs aynı zamanda iyi akordeon çalardı. (Kaynak: F. Yavuz Ulugün)

İbrahim Küçükörs, dükkânında kaliteli kumaşlar bulunduran bir erkek terzisiydi. İzmit'in henüz daha kalabalıklaşmadığı, şirin bir sahil kasabası olduğu günlerinde iş gücünü bu şekilde kullanırmıştır. Kendisi de çok şık giyinerek, mesleğini en iyi şekilde temsil etmiştir. Müşterilerine her zaman ile sıcak ve güler yüzlü davranmıştır. 1950'li yılların politik

akımından hareketle Demokrat Parti'nin yanında yer almıştır. Fakat hiç partizanlık yapmamış, esnaf görüntüsünü bozmamıştır. ⁵⁸⁷

⁵⁸⁷ Savaş Poyraz, İz Bırakanlar, Kocaeli, 2014, s. 51.

İbrahim Küçükörs terzilik zanaatının yanı sıra çok iyi akordeon çalıyordu. Gençlik yıllarında bu hünerini düğünlerde de sergileyerek para kazanmıştır. 1947 Leyla Hanımla evlenen ve bu evlilikten 1948 yılında Serpil, 1959 yılında Ahmet adında iki çocuğu olan Küçükörs, 1973 yılına kadar terzilik mesleğine ve kumaş satımına devam etmiştir.

1973 yılından sonra hazır konfeksiyon ürünleri çoğalmaya başlayınca bu sektörün ürünlerini getirip satmaya başlamıştır. Oldukça girişimci bir esnaf olan İbrahim Küçükörs, terziliğin geleceğini çok önceden görebildiği için olsa gerek 1976 yılında terziliğe ve kumaş satımına son vererek dükkânını konfeksiyona çevirmiştir. İki katlı olan dükkânın alt katında kadınlara, üst katında ise erkeklere yönelik ürünler satmıştır. SEKA gibi büyük fabrikaların ihalelerine girerek, fabrikalara ve fabrika kooperatiflerine ürünler temin etmiştir. 1984 yılına kadar oğlu Ahmet ile birlikte dükkânında aktif olarak çalışan, Küçükörs, 1987 yılında vefat etmiştir.⁵⁸⁸

İzmit'te bir dönemin terzileri hem ekonominin gidişatını çok iyi takip etmiş, hem de politik bir figür olarak aktif siyasetin içinde yer almışlardır. Kısacası şehrin nabzını çok iyi tutmuşlardır. İbrahim Küçükörs'te bu şahsiyetlerden biri olarak eline geçen fırsatları akılcıca değerlendirmiş terzilikle başladığı iş yaşamına zamanın ön gördüğü koşullar çerçevesinde çeşitli alanlarda yatırımlar yaparak sürdürmüştür.

3. 2. 4. Fethi Uğraşkan: (1925-1996)

Fethi Uğraşkan Konya'nın Beyşehir ilçesinde dünyaya gelmiştir. Annesi Bakiye Hanım, Konya Kız Rüştıyesi'ni mezunu bir öğretmen, babası Raşit Bey ise adliyede memurdur. Biri kız olmak üzere dört çocuklu bir ailede dünyaya gelen Fethi Uğraşkan, küçük yaşlardan itibaren ağabeyi Sami Uğraşkan'ın yanında terzilik mesleğine başlamıştır. İki kardeşin 1940'lı yılların başında Ankara Kızılay'da bir iş hanının 4. katında sürdürdükleri terzilik faaliyetleri Fethi Uğraşkan'ın 1945 yılında vatani görevini yapmak için İzmit'te gelmesiyle başka bir boyuta taşınmıştı. Fethi Bey askerlik için geldiği bu şehirden artık ömrünün sonuna kadar yaşayacak ve çok sevdiği mesleğini burada devam ettirecektir

⁵⁸⁸ Erol, Ulugün, a.g.e. s. 253.

1996 yılında vefat eden Fethi Uğraşkan ile ilgili bilgileri Oğlu Sinan Uğraşkan ile yapılan sözlü tarih görüşmesi sırasında edinilmiştir. Sinan Bey, babasının anlattığı anılarına dayanarak; İzmit'te dört buçuk sene boyunca askerlik hizmetinde

Şekil 45: Fethi Uğraşkan'ın yanında çalışanlarıyla birlikte dükkânının önünde çektiği bir fotoğraf. (Kaynak: Sinan Uğraşkan)

bulunduğunu, babasının bölüğünün, dönemin şartları gereği Kandıra Babadağı'na kadana adı verilen beygirlerle silah taşıdığını, aynı zamanda askerde de terzi olarak görev yaptığını ve subay üniformaları diktğini anlatmaktadır. Vatani görevini tamamladıktan sonra ise İzmit'te neredeyse hiç terzi bulunmadığını görerek burada kalmaya karar verdiğini söylemektedir.

Bilindiği üzere Osmanlı zamanında daha çok gayrimüslimlerin özellikle Ermenilerin elinde olan İzmit'teki terzi faaliyetleri, I. Dünya Savaşı,

Kurtuluş Savaşı, mübadele hareketleri, II. Dünya Savaşı gibi siyasi ve demografik olaylar sonucu oldukça sekteye uğramıştı. Tahminlerimizce Terzi Fethi Uğraşkan'da bu gelişmelerin ortaya çıkardığı aksaklıklar yüzünden böyle bir gözlemlerde bulunmuştur. Askerlik hizmeti bitince memleketine dönmeyen ve İzmit'te yerleşen Fethi Bey burada iş hayatına atılmıştır.

40'lı yılların sonunda İzmit'te dükkânını açan Fethi Uğraşkan, 1977 yılına kadar bu mesleğini sürdürmüştür. İlk zamanlar ayaklı makineler ve kömürlü ütüler terzilerin en büyük yardımcısıydı. Haliyle Fethi Bey'de bu aletleri kullanmıştır. Yanında da Arif, Bekir, Galip ve Şakir -soyadları bilinmiyor- adında birçok terzi yetiştirmiştir. Sinan Bey'in anlattığına göre babasının en çok yakındığı konuların başında işi öğrenen terzilerin dükkândan ayrılarak kendilerine ait iş yeri açması oluyordu. Zira yanında çalıştırdığı elemanları çıraklıktan kalfalığa oradan da ustalığa geçtikten sonra en verimli olacağı sırada gitmeleri işlerin aksamasına yol açıyordu. Bayramlara yakın

işler daha da yoğunlaştığından bu ani iş bırakmalar oldukça sıkıntı yaratıyordu. Terzi Fethi Uğraşkan için bir başka sorun da müşteriden parasını zamanında alamaması oluyordu. Cumhuriyet sonrası toplumdaki tipik veresiye geleneği bazen ücretlerin tahsilatında gecikmelere sebep veriyordu. İçinde bulunduğumuz dijital dünyadaki kredi kartı, pos makinası, elektronik bankacılık gibi işlemlerin olmadığı yıllarda böyle sorunların yaşanması da görülebiliyordu.

Şekil 46: Yukarıdaki görselde Terzi Fethi Uğraşkan'ın kıyafetlerine diktği etiket örnekleri görülmüyor. (Kaynak: Sinan Uğraşkan)

bulunduruyordu. Bu kumaşlar Atınyıldız ve Bahariye⁵⁸⁹ gibi o zamanın en kaliteli ve revaçta olan markalarıydı. Ayrıca diktği kıyafetlere kendi adının yazılı olduğu bir etiketi monte ediyordu.

Hazır giyimin yaygın olmadığı, hatta hiç bulunmadığı 50'li 60'lı ve 70'li yıllarda Türkiye'de terziliği en gözde ve iyi kazandıran meslek dallarından biri olduğunu söyleyebiliriz. Zira bütün konuştuğum eski terziler ya da yakınları bu mesleğe genelde sıfırdan başlayıp çok iyi paralar kazandıklarını, mal mülk edindiklerini söylemektedirler. Aynı şekilde Sinan Bey'de o dönemler babasının işlerinin çok iyi olduğunu, hatta 1967 yılında çalışmak için Almanya'ya gittiğini ama orada yapamayacağını anlayıp bir ay kaldıktan sonra geri döndüğünü anlatmaktadır.

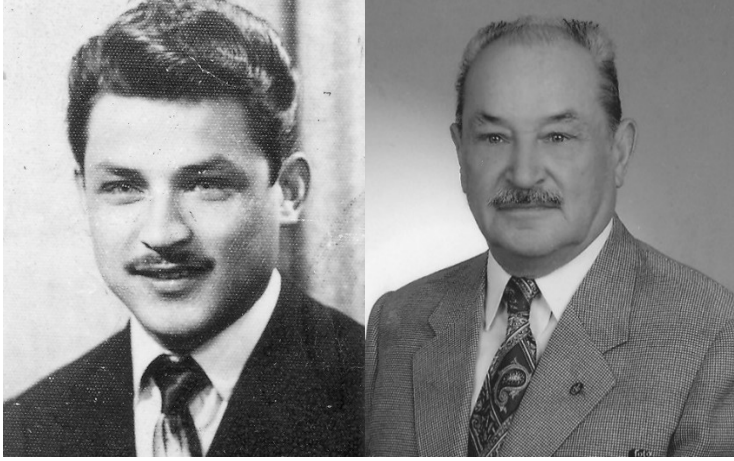
Terzilik mesleği insana dair bir zanaat. Dikkat ve özen gerektirmektedir. Hal böyle olunca da birçok ilginç olay ve anı biriktiren Fethi Uğraşkan, bir gün sigara içerken sigaranın ateşi kumaşın üzerine düşer ve kumaş yanar, bunun üzerine bir daha sigara içmez ve sigarayı da bu vesile ile bırakmış olur.

⁵⁸⁹Bahariye Kumaşları, 1951 yılında Eyüp'te başladığı faaliyetlerine, 1987 yılından itibaren İstanbul İkitelli'deki tesislerinde devam ediyor. 60,000 m2 üzerinde kurulu 35,000 m2 kapalı alanda ileri teknolojiyle üretim yapmaktadır. Ürünleri, yün ve karışımlarından erkek ve kadın üst giyimlik kumaşlardır. <https://www.bahariye.com.tr/#/Hakkinda> (erişim 08.03.2022).

1940 ile 1977 yılları arası aktif olmak üzere hayatının sonuna kadar bu mesleğini sürdüren Fethi Uğraşkan, arkasında meslek erbabı birçok terzi bırakarak 1996 yılında hayata veda etmiştir. Geride kalan çocukları ise bu mesleği devam ettirmemişlerdir.⁵⁹⁰

3. 2. 5. Refik Yalçın: (1929-2019)

Refik Yalçın 1929 yılında İzmit'te doğdu. Dedesi tarafından göçmen olan ailede, Baba Cemil Bey inşaat ustasıydı. Refik Yalçın'ın çocukluk yılları Terzi Bayırı Kayabaşı mahallesinde geçmiştir. Ömer adında bir de ağabeyi vardı. Akçakoca İlkokulu'nda okuduktan sonra, 1943 yılında, aslen Sinoplu olan Hakkı, İbrahim ve Akif Kır kardeşlerin sahibi olduğu Üç Kardeşler Terzihanesi'nde çırak olarak işe başlamıştı. On dört yaşında çalışmaya başladığı bu terzihane 1950 yılına kadar

çalışmış ve kalfa olmuştur. Aynı yıl içinde askerliğini yapmak üzere Kütahya'ya giden Refik Yalçın, burada tayyare motor makinisti olarak görev almış döndüğünde tekrar eski terzihanesinde bir yıl daha çalışmıştır.

Şekil 47: Yukarıda Terzi Refik Yalçın'ın farklı yıllarda çekilmiş vesikalık fotoğrafları görülüyor. (Yıllar belirsiz) (Kaynak. F. Yavuz Ulugün)

Daha sonrasında ise 1953 yılında Demiryolu

Caddesi'nde bulunan Merkez ve Ziya Eczaneleri arasında kalan, Kışmbay'lara ait binanın üçüncü katında kendi terzihanesini açmış ve adını *Gençlik Terzisi* koymuştur. Bir makine ile işe başlayan Refik Yalçın git gide iyi bir usta olarak adını duyurmaya başlamıştı. İlk birkaç yıl kendi çalıştığı dükkânında ünlenen Refik Yalçın, daha sonraki yıllarda işlerini büyüterek siparişlere yetişmek için dokuz ceketçi, dört pantoloncu ve iki çırakla çalışmaya başlamıştır. Kumaşları, İbrahim Küçükörs, Kumaşçı Osman ve Kumaşçı Kenan Doğan'dan alıyordu. 1965 yılında kendisi de kumaş ticareti yapmaya karar verince, Demiryolu Caddesi'nde (günümüzde Petan İş Merkezi) Yalçın Kumaş

⁵⁹⁰ Fethi Uğraşkan'ın oğlu Sinan Uğraşkan ve gelini Seval Uğraşkan ile yapılan sözlü tarih görüşmesi. (23.11.2021).

Mağazası'nı açmıştır. İstanbul-Eminönü Aşir Efendi semtinde bulunan Gürün Han'daki kumaş toptancılarından aldığı kumaşları burada satmıştır.

Şekil 48: Yukarıda Terzi Refik Yalçın terzhanesinde yanında çalışanlarıyla birlikte görülmektedir. (Kaynak: F. Yavuz Ulugün)

Refik Yalçın, üçüncü kattaki terzhanesinde, 1978 yılına kadar mesleğini icra etmiştir. Bu bina mal sahibi tarafından, yeni bir bina yapılmak üzere yıkılınca, bir makineyi kendisine ayırdıktan sonra, diğer makineleri kalfalarına vermiştir. Kendisi için ayırdığı makineyi kumaş mağazasına getirerek iki yıl boyunca hem kumaş satmış, hem de terziliğe dükkânın arka bölümünde devam etmiştir. Bu bina da mal sahibi tarafından yıkılınca, 1980 yılında Yenituran İlkokulu karşısında İnönü Caddesi, No.107'deki kendisine ait dükkâna geçmiştir. Bu dükkanda büyük oğlu Cemil Yalçın'ın işletmesi için hazır konfeksiyon ürünlerinin satıldığı bir mağaza açmıştır.

Eski müşterileri Refik Yalçın'ı bırakmadıkları için, bu dükkânın arka bölümünde de terziliğe on üç yıl boyunca devam eden, Refik Yalçın daha sonra 1993 yılında kendisini emekliğe ayırmıştır.

Tatar Refik lakaplı Terzi Refik Yalçın, Terziler Odası ve Esnaf Kefalet Kooperatifi üyesidir. Rıdvan Alyürük Başkanlığında, uzun yıllar yönetim kurulu üyeliği yapmıştır.

Elli yıl boyunca esnaflık yaparak terzilik mesleğini icra eden Refik Yalçın o yılları şöyle anlatmıştır. *“O yıllarda hazır elbise yoktu. Herkes pantolon ve elbise dikimi için terzilere gelirdi. Benim mesleğimi yaptığım yıllarda Terzi Reşat Arpağ, Terzi Tevfik, Terzi Ali Kursever, Terzi Yakup Uzuner ve Terzi Halil Kurtpınar, İzmit'in tanınmış terzileriydi. Müşteri*

gelir, genellikle beraber kumaş almaya giderdik. Daha sonraları müşteri kendisi de kumaş getirmeye başlamıştı. Ceket robotifta (el işçiliği) çalışırdık yani ceket elde yapılırdı. Pantolonu diken usta ile ceket diken usta ayırdı. Dükkânda 12 kişi çalıştığımız zamanlar olurdu. Ustaya dükkânda yer kalmadığında, evde pantolon dikerlerdi. Daha sonraki yıllarda robotifta bitti. Yapıştırma telalarla çalışmaya başladık. Terzi malzemelerini, İstanbul Mahmutpaşa'daki Keşişyan'dan alırdım. Altınyıldız, Bahariye, Kula, İzmir Yün ve Herko markalı kumaşları satardım. Malzemeler ve kumaşlar ambar ile gelirdi. Bayram arifelerinde, işler çok yoğun olurdu. Sahur zamanına kadar çalışır, davulcular ile eve giderdik. Eve giderken, İstiklal Caddesi'ndeki Tatlıcı Mehmet Usta'dan sıcak açma ve poğaca alırdık.

O yıllarda otuz liraya takım elbise dikilirdi. Daha sonraki yıllarda yetmiş, yetmiş beş ve seksen liraya çıkmıştı. 1985 yılından sonra hazır konfeksiyon çeşitlerinin artması ile bizim meslek eski cazibesini yitirdi. Müşteriler hazır giyime yöneldi. Günümüzdeki terziler artık paça ve tamir yapmaktan başka bir iş yapamıyorlar. Ismarlama elbise yaptıranların sayısı yok denecek kadar azaldı. Dükkânımı açtığımda kullandığım ilk makinem Singer- 96 K halen evimdedir. Bu makine ile birçok İzmitli dostuma ve müşteriye elbise diktim.”⁵⁹¹

3. 2. 6. Dursun Akoğlu: Akoğlu Giyim (1934-...)

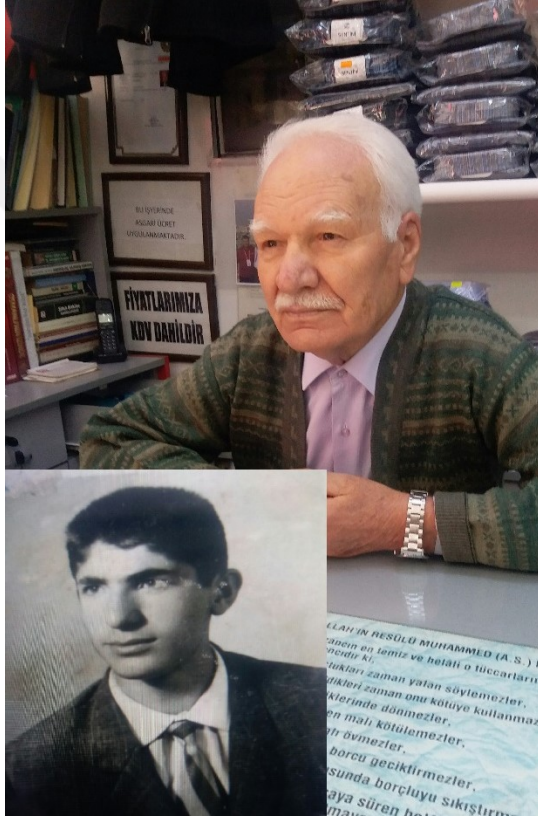
Dursun Akoğlu 1934 yılında Elazığ'da doğmuştur. Baba adı Ramazan, anne adı Zekiye idi. Dursun Akoğlu'nun babası Ramazan Bey, Elazığ'da çiftçilikle uğraşırken, 1949 yılında İzmit'te yaşayan akrabalarının sayesinde ailece bu şehre göç etmişlerdir. Baba Ramazan Bey, İzmit'e geldiklerinde Necatibey İlkokulunda görevli olarak çalışmaya başlamıştır.

Dursun Akoğlu o günleri şöyle anlatmaktadır; “Memlekette malı mülkü satıp trenle ailece İzmit'e geldik. 5 bin liraya Bac mahallesinden iki katlı bir ev satın aldık. Babam önce tarlalarda çalıştı. Sonra da bir okulda hademe olarak girdi.”

⁵⁹¹ Erol, Ulugün, a.g.e. s. 269-270.

Elazığ'da İlkokulu bitiren Dursun Akoğlu, İzmit'e geldiğinde 15 yaşındaydı. O zamanlar genellikle aileler çocuklarını meslek öğrenmesi için teşvik ederler ve bir ustanın yanına çırak olarak verirlerdi. Dursun Akoğlu'da önce Hürriyet Caddesi'nde Mehmet Karayel adlı bir terzinin yanına çırak olarak girmiştir. Fakat buradan memnun kalmayınca, Demiryolu Caddesi'nde manifaturacı-terzi Hacı Müfit Saner'in yanına girerek iki yıl boyunca burada çalışmıştır.

Akoğlu Müfit Saner'in yanındaki çıraklık günlerini şu şekilde anlatmaktadır;

Şekil 49: Yukarıda Dursun Akoğlu'nun gençlik yılları ve şimdiye ait iki fotoğrafı görülmektedir. (Kaynak: fotoğraflar Dursun Akoğlu ile yapılan görüşme sırasında elde edilmiştir.)

“1950’li yıllar. Haftada 1 lira alıyorum. Yavaş yavaş mesleği öğrenmeye başladım. Dükkâna müşteri olarak İzmit’in zengin erkekleri geliyordu.” Bu sırada Müfit Saner’in baş ustası Tevfik Dinçkal, 1953 yılında dükkândan ayrılıp kendi iş yerini Demiryolu Caddesinde, eski İş Bankasının olduğu yerde Makastar Terzihanesi’ni açınca Dursun Akoğlu da, onunla birlikte çalışmaya başlamıştır. Terziliği burada öğrenen Dursun Akoğlu; *“Ustam bana kesim yapmayı öğretti, para da veriyordu. Dükkânda 10 kişi vardı. Ben kalfaydım. Pazar günleri de kaçak çalışırdık. Askere gidene kadar burada çalıştım. Artık usta olmuştum.”* diyor. 1954 yılında Kars’a askerliğini yapmaya

giden Akoğlu, terzilik mesleğini askerde de sürdürmüştür. İki yıl askerliğin ardından, 1956 yılında eşi Sebahat Taneli ile evlenmiş, bu evlilikten Canan adında bir kız çocuğu babası olmuştur. Askerden dönünce kendine ait bir terzi dükkânı açmak isteyen Dursun Akoğlu o günlerin imkansızlıklarını şöyle dile getirmektedir;

“Oturdüğümüz evin boş bir odasını bu iş için ayırdım. Marangoz bir arkadaşım masa yaptı. Dikiş makinası alacak param yoktu. Fiyatı 450 lira. Makinayı satın almak için kefil buldum ve 50 lira taksitle aldım. Birde kömürlü ütü buldum. Böylece dükkânı açtım. Aradan altı ay geçince de

buradan Hürriyet Caddesi, No.25 adresinde yeni terzi dükkânıma geçtim.”

Dursun Akoğlu 1957 yılından itibaren 13 yıl bu dükkânda çalışmıştır.

1970 yılında, halen aktif olarak çalıştırmakta olduğu, Hürriyet Caddesi, No. 31 deki kendi mülkü olan dükkânına geçmiştir. 1980 yılından sonra ise terziliği bırakarak burayı erkek hazır giyim dükkânına çevirmiştir. 1980’lerden sonra konfeksiyon ürünler çoğalmış insanların giysi edinme tercihleri de hazır giyimden yana kaymıştır. İşte bu değişimi iyi gözlemleyen terzilerden biri olan Dursun Akoğlu’da, ticaret hayatına bundan böyle hazır giyim ürünler satarak devam etmektedir.

40 yılı aşkın süredir bu iş yerinde faaliyet göstermektedir. 60 yıla yakın yakın çalışma hayatı boyunca örnek bir esnaf olmuştur. Dursun Akoğlu Mücadelelerle dolu yaşamında sıfırdan başlayarak nasıl başarılı bir yol katettiğini şu sözlerle özetlemektedir;

*“Dürüstlük, çok çalışmak, tasarruflu olmak ve kazandıklarımı gayrimenkule yatırmak.”*⁵⁹²

Terziler Odası’na kayıtlı olan Akoğlu, 1970 yılından sonra İzmit Ticaret Odası’na da kayıt olmuştur. 1978 yılından bu yana işyerinde yardımcısı Mustafa Tahtacı ile beraber çalışmaktadır. Aktif bir sosyal yaşamı olan Dursun Akoğlu, Kadıköy Güneşspor ’da yöneticilik, İzmit Camileri Yaptırma ve Onarma Derneğinde Başkanlık, iki dönem Doğruyol Partisinde İl yöneticiliği, iki dönem disiplin İl Kurulu Üyeliği, Elazığlılar Derneği kuruculuğu, iki dönem İzmit Ticaret Odası’nda meclis üyeliği yapmıştır.⁵⁹³

3. 2. 7. Ayşenur Bingöl: (1949-2022)

İzmit’in ilk kadın terzilerinden olan Ayşenur Bingöl 970’li yıllarda o zamana kadar erkeklerin egemen olduğu bir sahada ilk kadın terzilerden biri olarak İzmit İnönü Caddesi’nde terzihanesini açmıştır. Ayşenur Hanım, buradan Feridun Özbay sokaktaki dükkânına geçmiştir. Daha sonrasında ise 2020 yılına kadar çalıştığı Fethiye Caddesi’ndeki atölyesinde meslek hayatına devam etmiştir.

İzmit Kız Meslek Lisesi’nden 1966’da mezun olan Ayşenur Bingöl kendisi ile yapılan söyleşide; okulda çok iyi bir eğitimden geçtiklerini hem pratik hem de teorik

⁵⁹² Terzi Dursun Akoğlu ile yapılan sözlü tarih görüşmesi. (11.11. 2021).

⁵⁹³ Erol, Ulugün, a.g.e. s. 218.

ders gördüklerini ve derslerin hepsinden de çok iyi öğrenerek çıktıklarını anlatıyor. “Öğretmenlerimiz Ankara Kız Teknik’te yetişmişlerdi.” (Ayşenur hanımın burada bahsettiği okul muhtemelen 1928 yılında Ankara’da kurulan kızların biçki-dikiş ve sanat eğitimi ile meslek edinmeleri sağlayan, İsmet Paşa Kız Enstitüsü’dür.)

Şekil 50: Terzi Ayşenur Bingöl.(Kaynak: <https://starkocaeli.com/>)

“Benim annemde dikiş dikerdi ben de çocukluğumdan beri hep terzi olacağım derdim. 1972’de İnönü caddesinde bir daire kiralayıp burayı atölyeye çevirdim ve böylece kendi dükkânımı açtım Yanımda ilk zamanlar dört kişi çalışıyordu. Sonra yedi kişi çalıştırmaya başladım. Diktiğim ürünler gece elbisesi, tayyör, manto, gelinlik, elbise gibi geniş bir yelpazeden oluşuyordu. Müşteri kitlem daha çok İzmit’in kalburüstü kesimindendi. Ben de kumaş bulunmazdı. Kumaşları müşterilerim

getirirdi. O yıllarda ekonomik olarak herkes her şeyi yaptırabiliyordu. Kimse bana kaç liraya dikiyorsun diye sormazdı. O yıllarda (80’lerin ortasına kadar) dikiş dikerek bir ev rahat geçindirilebiliyordu. Ama daha sonraları herkes önce fiyat sormaya başladı.”

Ayşenur Hanım’ın anlattığı terzilerin ekonomik olarak yaşadıkları bu dalgalanmayı, konfeksiyon ürünlerinin bollaşıp ucuzlaması ile ilişkilendirebiliriz. Türkiye’de 1980’lerden itibaren başlayan ihracata dönük sanayileşme politikası, özellikle tekstil sektörünü canlandırırken küçük çaplı esnaf zanaatkâr grubunun içinde kalan terzileri zor durumda bırakmıştır. 1990’ların sonunda imalat sanayisinde tekstil imalatının oranı %45’e yükselmiştir.⁵⁹⁴

Tekstil sektörü ilerleme kaydederken terziler ivme kaybetmişlerdir. Bir başka faktörde kapitalist üretim sistemi ve makineleşme ile birlikte zanaata dayalı meslek dallarından biri olan terziliğin gittikçe zora girmesidir.

⁵⁹⁴ Esi, a.g.e. s. 646.

Bunun sonucu olarak insanlar artık terzilerin kapısını daha az çalar olmuştur. Gidenlerde diktirdikleri kıyafetlerin fiyatları hususunda hazır giyim ucuz ve kalitesiz ürünleriyle mukayese ederek terzilerle pazarlıklar yapmışlardır.

Ayşenur Bingöl, 1972’den 2020’e kadar dikiş dikmeye devam ettiğini, çok hatırı sayılır müşterileri için tek tük de olsa hala dikiş diktiğini söylemektedir.

Şekil 51: yukarıdaki fotoğrafta Terzi Ayşenur Bingöl atölyesinde çalışanları ile birlikte görülüyor. [1980’li yıllar] (Kaynak: Nurdan Göksel.)

“Çünkü onlar artık benim için bir müşteriden öte dostlarım oldular. Bazı müşterilerime kuşaklar boyu dikiş diktim. Önce kendilerine sonra kızlarına, onun ardından da torunlarına dikiyordum. Vergi usulüm götürüydü. Ama ben biraz pahalı bir terzi olduğum için vergimi de yüksekten ödüyordum. Teziler odasına kayıtlaydık ve her ay ödediğimiz bir aidatımız vardı.”

Kıyafetlerini dikerken çok özenli çalıştığını belirten Ayşenur Hanım;

“Ben kıyafete o kişinin ruhunu yansıttım, çok prensip sahibiydim. Müşterinin istediği model eğer ona yakışmayacaksa, yani fiziğine uygun değilse ille de istiyor diye o modeli dikmezdim.”⁵⁹⁵ diyor.

Terzi Ayşenur Bingöl, yaptığımız bu görüşmeden birkaç ay sonra hayatını kaybetmiştir. Vefat haberi Kocaeli’nin birçok gazetesinde İzmitlilerin yakından tanıdığı Terzi Ayşenur Bingöl vefat etti başlıklarıyla verilmiştir.

⁵⁹⁵ Terzi, Ayşenur Bingöl, ile yapılan sözlü tarih görüşmesi, (05.11.2021).

3. 2. 8. Fikri Alkan: (1949-...)

Terzi Fikri Alkan 1949 yılında Artvin'e bağlı Ardanuç'un Karlı köyünde dünyaya gelmiştir. Baba Muzaffer Bey, çocukları küçük yaşlarda iken yanlarından ayrılmış gurbete çıkmıştır. Annesi Hayriye Hanım ise köyde kalmıştır ve Fikri Bey'in tabiri ile *“onun bunun işlerini yapan gariban bir kadındır.”* İki kardeşin küçüğü olan Fikri Bey, İlkokulu bu köyde okuduktan sonra ailesi onu ortaöğrenim için Ardanuç'a göndermiştir. Fakat o ortaokulun ikinci sınıfını terk ederek terzilik mesleğine adım atmıştır. Bir sene çıraklıktan sonra hiç tecrübesi olmamasına ve küçük yaşına rağmen 1962 yılında Ardanuç'ta ilk terzi dükkânını açmıştır. Çünkü yanındaki ağabeyi Zeki öğretmen okulundadır ve onun okuması ve okul masraflarının karşılaması için paraya ihtiyaçları vardır.

Şekil 52: Terzi Fikri Alkan atölyesinde çalışırken
(Kaynak: Fikri Alkan'la yapılan görüşme sırasında çekilen fotoğraf)

Ardanuç'ta yedi yıl çalıştıktan sonra 1969 yılında Kocaeli ye amcasının yanına gelmiştir. Buradan vatani görevini yapmak üzere önce Isparta oradan da Amasya'ya giden ve On sekiz aylık askerlikten sonra tekrar Kocaeli ye gelen Fikri Alkan, 1971 yılının sonunda İzmit'teki ilk terzi dükkânını Mehmet Ali Paşa Bağdat Caddesi numara 155'te açmıştır. 1973 yılında Çeşminaz Hanım'la dünya evine giren Fikri Bey'in dört tane çocuğu vardır. O zamanlar işleri oldukça yolunda gitmektedir.

Müşterilerinden biri de o yıllarda Kocaeli de valilik ve belediye başkanlığı yapan Ertuğrul Ünlüer'dir.⁵⁹⁶ Fikri Alkan Ünlüer'in özel terziliğini yaptığını, giydiği takım

⁵⁹⁶ Ertuğrul Ünlüer, İzmit'te 6 yıl görev yapan valilerdendi. (1970-1975) Çok güzel konuşan, ufak tefek sayılacak yapıda, güler yüzlü bir insandı. Çok düzgün giyinir, kırılmış saçlarıyla olgun bir

elbiselerinin kendi elinden çıktığını söylemektedir. Hatta hizmetlerinden dolayı kendisine takdimname bile verildiğini anlatmaktadır.

Atölyesinde 17 kişi çalıştıran Fikri Alkan özel sipariş dikimin yanında, SEKA kâğıt fabrikası işçilerinin, İzmit ceza evi mahkûmlarının, İzmit Emniyet Müdürlüğü'nün ve İzmit Belediyesi'nin itfaiye ve zabıta çalışanlarının kıyafetlerini dikiyordu. Bu türden toplu dikimler ihale yoluyla gerçekleştiriliyordu. Hem toptan siparişler alıyor hem de kişiye özel giysiler dikiyordu. Fikri Alkan'na göre 70'lerden başlamak suretiyle 90'lara kadar ki zaman aralığındaki yıllar, onun en çok para kazandığı yıllardır. Kendi deyimle ihaleye girmekte ve ihaleyi hakkıyla kazanmaktadır. Yine Fikri Alkan'ın beyanına göre; “şimdiki gibi adam kayırma” yoktu. Fikri Alkan, günümüzde bu tarz ihalelerin “yandaş” kişilere verildiğini dolayısıyla böyle bir ihaleyi kazanmanın artık mümkün olmadığını yaşadığı bir örnekle anlatmaktadır.

“Bundan ...yıl önce ...Belediyesi'nin çalışanlarının forma ihtiyacına yönelik bir ihale açtığını, kendisinin ihaleyi kazandığını halde alınan bir kararla kazandığı ihalenin bir gece de başka bir firmaya verildiğini” söylemektedir.

Yine onun anlattığına göre, bu türden ihaleler, il dışındaki başka yerlerde faaliyet gösteren şahıslara verilmekte ve dolayısıyla Kocaeli'nde terzilerin zaten zor olan durumları daha da güçleşmektedir. Fikri Alkan, İzmit'te bir dönem bu tarz işleri yapan terzilere yönelik bir nepotizm uygulandığını düşünmektedir. (Burada anlatılan olayın taraflarına söz hakkı doğmaması için yıl, belediye ve belediye başkanının adı verilmemiştir.) Halkın alım gücünün geçmişe nazaran daha düşük olduğunu belirten Fikri Bey, artık terziliğin eski günlerdeki kadar kazandırmadığını işin içine ekonomik ve politik birtakım olayların da girmesiyle gelirlerinin iyice kısıtlandığını anlatmaktadır.

1994 yılında talihsiz bir olay yaşayan Fikri Bey'in dükkânı soyulmuş ve hırsızlar bütün malzemeler ile birlikte dikilen giysileri de çalmışlar. Başına gelenlerden sonra çok zorlu süreçlerden geçtiğini hacizler gördüğünü ama yılmadan çalışmaya devam

kişinin yakışıklı görüntüsünü yansıttı. Valilikten ayrıldıktan sonra 80 darbesi sırasında bir süre belediye başkanlığı, daha sonra da İzmitlilerin kurduğu bir sanayi kuruluşunda genel müdürlük yaptı. Ömrünün son dönemlerini geçirdiği İstanbul'da vefat etti. <https://www.kocaeligazetesi.com.tr/makale/6613413/adnan-filiz/ne-mutlu-ki-biz-devletin-valilerini-gorduk>. (erişim. 26.03.2022.)

ettiğini söyleyen Terzi Fikri Bey; “1994 yılında sağdan soldan borç alıp sıfırdan yeniden terziliğe başladım. Çalışmaktan başka çarem yoktu yoksa dört çocuğumu okutamazdım” diyor.

Fikri Bey 1998 yılından sonra Mehmet Ali Paşa’daki atölyesini kapatıp İzmit merkezde bir dükkân açmıştır. Çünkü yaygınlaşan hazır giyim sektörü ile terzilerin o parlak dönemleri sona ermiştir. Artık ihaleler yoluyla da iş yapamayan terziler genellikle küçük dükkânlarda az sayıda eleman çalıştırarak ya da tek başlarına varlık göstermeye çalışıyorlar. Şimdilerde Ömerağa Mahallesi Hürriyet Caddesi, numara 125’te bulunan dükkânında mesleğine devam eden terzi Fikri Alkan’ın yanında iki elemanı var. Çoğunlukla günün şartlarına uygun olarak her türlü dikiş işi ve tadilatın yapıldığı dükkânda artık ölmeye yüz tutmuş terzilik mesleği yaşatılmaya çalışılıyor.⁵⁹⁷

3. 2. 9. Bayram Şişman: (1958-...)

1958 yılında İzmit’te doğan Bayram Şişman aslen Trabzonlu bir ailenin oğlu olup İzmit’in Kartepe ilçesinin Suadiye köyündendir. Şoför olan babası onun bir meslek sahibi olmasını istemiş bu yüzden Bayram Şişman’ı bir berberin yanına çırak olarak vermiştir. Fakat bu işi sevmeyen Şişman; “üstüm başım saç-kıl oluyordu. Annemde bu durumdan hoşlanmıyordu. Bu işin bana göre olmadığını anladım” diyor. Sonrasında babası onu 13 yaşında, terzi olan bir akrabasının yanına bu sanatı öğrenmesi için vermiştir. Burada mesleğin ana hatlarını öğrenen Bayram Şişman;

“O zamanlar yani 70’li yıllarda terzilik çok prestijli bir meslekti.

Kıyafet diktirmek, bürokratlar, oyuncular, milletvekilleri gibi kalburüstü insanların tercihiydi. Ekonomik getirisi çok iyiydi. Terzilerin en çok para kazandıkları yıllardı.” demektedir.

1973 yılında başladığı terzilik hayatına, 1976 yılında İstanbul Beyoğlu’ndaki Büyük Parmakkapı’da bulunan Emrullah (soyadını hatırlamıyor) ustanın Altın Makas adındaki terzihanesinde devam etmiştir. Bayram Şişman Beyoğlu’nda çalıştığı terzihane için;

“Orası bana mesleki anlamda çok şey kattı. Diyebilirim ki bu sanatın inceliklerini orada öğrendim.

⁵⁹⁷ Terzi Fikri Alkan ile yapılan sözlü tarih görüşmesi, (05.11.2021).

Terzihanenin müşterileri arasında Erol Taş, Ekrem Bora, Göksel Arsoy gibi usta Yeşilçam oyuncularını da vardı. Bende ustamla birlikte onların kıyafetlerini dikiyordum. Keşke hep İstanbul'da kalıp bu mesleği orada sürdürseydim. İzmit bu işler için her zaman İstanbul'un gölgesinde kalmıştır. Burada ne kadar iyi terzi olursanız olun belli bir müşteri profili

Şekil 53: Yukarıdaki fotoğrafta Terzi Bayram Şişman'ın halen mesleğini sürdürdüğü terzihanesinden bir kare yer almaktadır. (Kaynak; Bayram Şişman'la yapılan görüşme sırasında çekilen fotoğraf)

var onun üstüne çıkamazsınız. Dolayısıyla çok üst düzey pahalı İngiliz, İtalyan malı gibi lüks kumaş türlerini kullanamazsınız. Hitap ettiğiniz kitlenin gelir durumu çok iyi olsa bile yine de İstanbul'un varlıklı kesimiyle mukayese edemeyiz.” demektedir.

Terzi Bayram Şişman'ında anlattığı üzere tarihten itibaren İstanbul, özellikle Beyoğlu her zaman bu mesleğin kalbinin attığı yer olmuştur. Anlaşılan o ki İstanbul halkı Osmanlı'da 19. yüzyılda modistralar ile başlayan lüks terzilere, pahalı kıyafet diktirme geleneğini kolay kolay terk edememiştir.

Terzi Bayram Şişman her zaman kendini geliştirmiş, 1981 yılında İzmit Lisesi'nde terzilik üzerine eğitim almıştı. Mesleğine sıkı sıkıya bağlı olan Şişman, yanında çalıştığı ustaların terziliği hep uygulamada öğrenerek çalıştıklarını ama teoride eğitim alamadıklarını söylemektedir.

“Dikiyorlardı fakat kalıplarda hata olunca dikilmiş bir kıyafeti tekrar düzeltmek ve baştan yapmak insanı gerçekten çok yoruyor, yani yeni bir kıyafet diksem daha iyi. Teorik eğitim bu açıdan çok gerekli. Kişiyi göre kalıp çıkarmayı öğreniyorsun böylece hata yapma payın azalıyor. Okumak ayrı yazmak ayrı bir iştir, ama hem okuyup hem yazmak daha da iyidir, terzilikte böyle.”

Terzilikle ilgili eğitim aldığı dönemde hocasının 48 kişiden 16 kişiye diploma verdiğini dolayısıyla titiz bir teorik eğitimden geçtiklerini belirtmektedir.

Terzi Bayram Şişman, yaptığı iş dolayısıyla Terziler Odası'na kayıtlı olduğunu, 1954 yılında kurulan odanın günümüzde hiçbir fonksiyonun bulunmadığını ve tamamen sembolik bir kuruma dönüştüğünden, yakınlara boşuna bu kuruma para verdiklerini söylemektedir. Terzilik mesleğinin git gide gerçek anlamını kaybettiğini;

“O yıllarda mesleğe yönelik usta sanatkârlar yetişiyordu. Aileler çocuklarını terzi olmaları için destekliyordu. Çıraklıktan itibaren sıkı bir eğitimden geçiliyordu. Şimdilerde ise artık bu mesleğe rağbet kalmadı. Çırak da yetişmiyor. Bu gidişle işin ehli terzi de kalmayacak. Zaten çoğu meslektaşım tamirat işlerine yönelmiş durumda. Genç nesil kıyafetlerini terzilere diktirmekten ziyade, hazır konfeksiyon ürünleri tercih ediyorlar. Bizim gibi erkek terzilerin müşteri portföyü genellikle 40 yaş üstü özel tasarım klasik giyimi tercih eden beylerden oluşuyor. Onların da sayısı az. Gençler hep jean ve spor tarz giyim kullanıyorlar. Bu ekonomik şartlarda işimizin getirisi oldukça azaldı. Günümüzde iyi sanatkâr olmayan bir terzi ekmek yiyemez.” sözleriyle dile getirmektedir.

Terzi Bayram Şişman, 1983 yılında Akça Camii Caddesi'nde açtığı dükkânda emanet bir dikiş makinesiyle işe başlamıştır. Yanında 3 de eleman çalıştıran terzi Şişman, için 1981-1992 arasındaki yıllar oldukça kazançlı geçmiştir. En önemli mal varlıklarını bu yıllar arasında edinmiştir. Hatta 17 ve 18. dönem Kocaeli ANAP Milletvekiliği ve TBMM Başkanvekiliği yapan Abdulhalim Aras'a bir takım elbise dikince, kıyafeti çok beğenen Aras, kendisini Ankara'ya Meclis'te terzilik yapmak üzere çağırmış fakat Bayram Şişman, Kocaeli'ndeki işlerini bırakıp Ankara'ya gidememiştir. Yurt dışından Almanya'dan da benzer bir teklif alan Şişman, bu teklifi de kabul etmemiştir. Şimdi geriye dönüp baktığında gelen teklifleri özellikle de İstanbul'daki çalıştığı günleri değerlendirmede için burukluk hissetse de, burada ailem ve kurulu bir düzenim vardı onları bırakamazdım demektedir.

17 Ağustos 1999 depreminde enkazdan çıkan Bayram Şişman, depremden önce yanında 4 kişi çalışıyordu. Maddi durumum gayet iyiydi. Fakat depremden sonra birçok iş kolunda olduğu gibi benim de işlerim bozuldu, terzihaneyi 6 ay kapatıp köye gitmek zorunda kaldım. Bu esnada yaşadığım ekonomik zorluklar yüzünden bir dükkânımı da sattım diyor.

Evli ve 2 çocuk babası olan Bayram Şişman, halen çok sevdiği terzilik mesleğini, İnönü Caddesi No: 300, Kat: 1 adresindeki iş yerinde sürdürmektedir. “*Giyinmek bir zevktir, giydirmek ise sanattır.*” düsturunu benimsemiş olan terzi Bayram Şişman, kendisine ve yaptığı işe duyduğu güveni, “*İyi bir elbise, tavsiye mektubundan önce gider.*” sloganıyla dile getirmektedir.⁵⁹⁸

Terzilerle ilgili bu çalışmada görüşmelerde bulunulan terzilerin içinde en genci olan Bayram Şişman’ın gözlemlerine göre 1997’den sonra bu iş tamamen bitmiştir. Şimdi artık terziler genellikle günü kurtarmak adına basit dikiş işleri, tadilat ve tamiratlarla faaliyetlerini sürdürmektedir.

⁵⁹⁸ Terzi Bayram Şişman ile yapılan sözlü tarih görüşmesi. (26.12.2022).

SONUÇ

İnsanların ihtiyaç önceliklerinin başında gelen giyinme eylemi, zamanla giyim-kuşam için gerekli olan malzemelerin gelişmesi ve çeşitlenmesi ile birlikte kıyafetleri bir dekorasyon ve beğeni nesnesi haline getirmiştir. Özellikle dokumacılığın bulunmasıyla üretilen kumaşların, insan vücuduna uyum sağlayacak şekilde kesilip biçilmesi, dikilip süslenmesi, terzilik mesleğini ortaya çıkarmıştır.

Tarihte Neolitik dönemden itibaren ortaya çıkan terzilik zanaatı, üst düzey devlet görevlilerinin kıyafetlerine gösterdiği özen ve önem sayesinde git gide değer kazanmıştır.

Siyasi ve sosyal olaylardan etkilenen giysi kültürü, yüzyıllarca çok fazla değişim göstermezken, Avrupa'da 13. yüzyıldan itibaren Gotik mimarinin ince keskin hatlarından ilham alan giysilerdeki daha detaylı kesim teknikleri, terziliğin gelişmesine yol açmıştır. Reform ve Rönesans hareketleri ile yenilenen giysi tarzlarındaki belirgin net çizgiler ise terziliği tam bir ustalık gerektiren zanaat dalı haline getirmiştir. Bu sebeple terzilikle ilgili ilk teorik kitaplar yayımlanmış ve bu kitaplarda; kumaşların nasıl daha ekonomik kullanılacağını ve kıyafetlerin nasıl en az hata payıyla biçilip dikileceğini detaylarıyla anlatan -patron- giysi kalıplarına yer verilmiştir. Kıyafet modellerine, onu giyen kişinin görüntüsü ve statüsüne ilişkin fazlasıyla anlam yüklendiğinden dolayı terzilerin sergiledikleri işçilik, giysilerde kullanılan kumaş ve materyaller kadar ehemmiyet kazanmaya başlamıştır. Avrupa tarihinde Rönesans Dönemi, birçok alanda olduğu gibi kılık-kıyafette ve terzilerin kendilerini geliştirmesinde de tam bir Rönesans'sa sahne olmuştur.

Dünyada 19. yüzyılın sonlarında hatta 20. yüzyılın başlarına kadar uygulanan giysi hiyerarşisi yüzünden güç ve saltanat sahipleri iktidarlarını perçinlemek adına halktan ayrı olarak daha gösterişli ve lüks giyinmek istemişlerdir. Bu bakımdan yönetenlerin yönetilenler üzerindeki heybetli görünümün görsel ifadesi olan kıyafetlerin yaratıcısı terzilere, saraylarda özel imkânlar sağlanmıştır.

Terzilik zanaatı yüzyıllarca önemini koruyan meslek dallarından biri olmasına rağmen terzilik faaliyetleri hakkında literatür oldukça zayıf kalmaktadır. Dünya da ve Türkiye'de sosyal tarihçilik ve gündelik hayatın inşasına yönelik çalışmaların 20. yüzyılın ortalarından sonra başladığı düşünülünce bu çalışmanın konusunu oluşturan

terzilere yönelik kaynakların yetersizliği daha iyi anlaşılmaktadır. Şimdiye kadar yapılmış akademik araştırmalarda, genelde kıyafetlerde kullanılan materyaller, geçirdiği değişimler ve moda trendleri ele alınırken, bu kıyafetlerin dikimini yapan terzilerin bu giysileri hangi şartlar altında, nasıl ürettikleri üzerinde fazla durulmamıştır. Modanın çıkış noktasından hareketle kaynaklar sürekli Fransa'da Kraliçe Marie Antoinette'nin terzisi Rose Bertin'i öne çıkarmaktadır. Oysa yapılan tespitler neticesinde Fransa dışında da aristokrasiye hitap eden ünlü terzilerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Hatta bu terzilerden Madrid'de yüksek tabakaya hitap eden Juan de Alcega, 1580 yılında henüz erken sayılabilecek bir dönemde, terzilikle ilgili içerisinde çok önemli teknik bilgi ve modellerin olduğu bir de kitap (*De Geometria, Practica, Ytraça. El Qval*) yazmıştır.

Avrupa'da 18. yüzyılda yaşanan Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali'nin etkileri giysiyi bir lüks ve gösteriş nesnesi haline getirerek tarihte görülmemiş bir tüketim metası haline dönüştürmüştür. Sanayi Devrimi'nin tekstil üretimi üzerinden gerçekleşmesi ve ardından gelişen kapitalist sistem toplumların tüketimine yeni alışkanlıklar kazandırarak modern anlamda modanın başlangıç noktasının oluşturmuştur. Moda ve özelinde giysinin gelişimini tetikleyen en önemli faktör ise, Fransız İhtilali'nden sonra meydana gelen ekonomik ve sosyal gelişmelerin ortaya çıkardığı burjuva sınıfının halktan ve saraydan ayrı giyinmek istemeleri sonucu, kıyafet tasarımının giderek bir mesleğe dönüşmesidir. Zaman içinde giysi üretimine dair deneyimler çoğaldıkça dikiş makineleri icat edilmiş ve bu makinelerin işlerliği gitgide geliştirilmiştir. Dikiş makinelerinin kapitalist sistem içinde yerini alması pek çok terziyi bu yeni düzene uyum sağlamaya yönlendirerek işçi sınıfına dâhil etmiştir. Mevcut durumda kendilerini güncellemek zorunda kalan ve yeni çıkış yolları arayan terziler, Charles Frederick Worth'un öncülüğünde Fransa'da yeni bir çalışma yöntemi uygulayarak, "*haute couture*" kişiye özel tasarımlar yapmaya başlamışlardır. Böylece modanın gelişiminden sonra ortaya yeni bir kavram olan "*modacı*" tabiri çıkmıştır.

Türklerde giyim-kuşam, terzilik ve moda, Batı'ya göre daha uzun süre geleneksel yapısını sürdürmüştür. Orta Asya'dan başlamak suretiyle sürekli değişik kültürler ile temas halinde olan Türkler, İslamiyet'e geçtikten sonra kıyafet tarzlarında da bazı değişikliklere gitmişlerdir. Erkeklerin kıyafetlerinde sarık, cüppe, kaftan, şalvar gibi modeller görülürken kadınların, kıyafetlerinde vücudun her yerini örten tamamen kapalı modellere geçilmiştir.

Selçuklular zamanına gelindiğinde sultanların birbirlerine gönderdikleri hediyeler arasında mutlaka kıymetli kumaşlardan dikilmiş pahalı elbiselerin de bulunması, bu değerli kıyafetleri diken usta terzilerin olduğunu ve bunlara ciddi bir işin düştüğünü göstermektedir. Ama bu döneme ait kayıtlarda sadece sultanın elbiselerinden sorumlu bir saray görevlisi olan “*Câmedâr*” ismi geçerken, Osmanlı’dakine benzer yapıda bir saray terziliğinin olup olmadığı konusunda bilgi sahibi değiliz. Özellikle bu dönemi anlatan kaynaklarda kadın kıyafetlerine dair bilgiler tahminlerden öteye gitmemektedir. Bilgi ve belge bakımından Selçuklular döneminin gündelik hayatı, tarihsel açıdan eksik ve araştırılmaya muhtaç bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı klasik döneminde ise terziler hakkında kısmi de olsa bilgiler mevcuttur. Dönemin kaynaklarından Osmanlı saraylarında “*Hayâtîn-i Hâssa*”, “*Hayyâtîn-i Hil’at Hâssa*” denilen ve devlet büyüklerinin ve saray halkının kıyafetlerini diken terziler olduğunu öğrenmekteyiz. Bunun yanında adı “*Cemâat-i Kazzazân-ı Hâssa*” olarak geçen işinde daha deneyimli ve ayrıcalıklı gruba mensup ipek terzileri olan “*kazzazlar*”, saraylarda ileri gelenler için hazırlanacak ipek, sırma gibi değerli malzemeden üretilmiş kumaşlardan kaftan vb. giysilerin dikimini yapmışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu’nda giyim-kuşam, 19. yüzyıldan itibaren Avrupalı bir tarza doğru yönelmeye başlamıştır. II. Mahmud’un 1829’da uygulamaya koyduğu kıyafet nizamnamesi ile önce askeri ve bürokratik kesimlerden başlayarak setre, pantolon ve fes mecburi kıyafet haline getirilmiştir. Sonrasında bu tip kıyafetler halk arasında da yaygınlaşmaya başlamıştır. Yenileşme hareketlerinde kıyafet düzenlemeleri erkekleri kapsamasına rağmen, şaşırtıcı ve öngörülemez bir şekilde kadınlar üzerinde kendini göstermiştir. Osmanlı kadını asırlardır süren kapalı monoton hayatından ne kadar sıkıldığını kılık-kıyafet tarzlarındaki Batılı çizgileri takip ederek göstermeye çalışmıştır. Kadınların Batı modalarını hevesle takip etme isteği modistra denen gayrimüslim terzileri de mesleklerinde zirveye taşımıştır. Çünkü bu terzilerin Avrupa ile güçlü bağları sebebiyle müşterilerine Batı modalarını yerli terzilere göre çok daha iyi uygulayabiliyorlardı. Özellikle Pera/Beyoğlu çevresini kendilerine mesken edinen bu terziler, mesleki anlamda Osmanlı’nın 19. yüzyılına damga vurmuşlardır. Karşılarına rakip olarak gerek bireysel gerekse devletin politikaları doğrultusunda Türk ve Müslüman terziler çıkmaya çalışmış fakat bunlar modistraların hükmüne son verememişlerdir. İmparatorluğun son dönemlerinde zorlu koşullar ve

milliyetçilik akımlarının öne çıkması neticesinde kurulan birçok dernek yardımı ile yerli ve millilik vurgusuyla modistralara alternatif olarak sunulan bu terziler, ne yazık ki başarılı olamamıştır.

Türk ve Müslüman terzilerin Frenk terzileri modistralar karşısında yetersiz kalmasının bir başka sebebi de dönemin bakış açısıyla ilişkili gözükmektedir. Osmanlıda yüzyıllarca kamusal alandan soyutlanan, eğitime izin verilmeyen ve çalışmasına hoş bakılmayan Müslüman kadının, bir an da yıllardır terzilik mesleğinin içinde olan ve Osmanlı'nın son döneminde açılmış eğitim kurumlarından diplomalar alan, modistralar ile yarışması mümkün gözükmemektedir. Sosyolojik manada Doğulu bakış açısı, çalışan Müslüman kadını, fakir alt tabakaya mensup neredeyse zavallı görmektedir. Her bakımdan Türk ve Müslüman kadın terzilerin karnesi eksilerle doludur. Terziye gidip giysi diktirmek ihtiyacın yanında itibarlı olmanın ve zenginliğin bir ifadesi olduğu için, modistralara elbise ısmarlamak, lüksün ve gösterişin göstergesi sayılmıştır. Modistralar, zaman zaman yüksek fiyatları ve gayrimüslim kimlikleriyle dönemin hükümetleri ya da aydınları tarafından tenkide uğrasalar da Osmanlı'da Batı modalarına yönelik o kadar büyük bir eğilim vardır ki bu sebeplerle halk, modernleşmenin merkezi sayılan Beyoğlu ve civarındaki Frenk terzileri modistralardan bir türlü vazgeçememiştir. Ülkede Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzun yıllar terzilik faaliyetlerinin ve modanın rotasını genellikle İstanbul, Beyoğlu ve İstiklal Caddesi'ndeki dükkânlar belirlemiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'ne gelindiğinde birçok şeyde olduğu gibi terzilik alanında yeni bir döneme geçilmiştir. İmparatorluğun son yıllarında yaşanan savaşlar, göçler, mübadeleler veya başka sebeplerle tarih sahnesinden silinen modistraların yerine, bu kez yeni kurulan ulus devlette özel eğitimlerden geçmiş yerli ve Türk terziler önem kazanmaya başlamıştır. Bu amaçla çeşitli biçki dikiş eğitimi veren okullar ve kurslar açılmış, yurt dışına gönderilen öğrencilerin eğitim aldıkları bölümler arasında terzilik mesleği de yer almıştır. Yeni rejim Osmanlı'dan farklı olarak sadece erkek kıyafetlerinin değil, kadın kıyafetlerinin de çağdaşlaşmasını desteklemiştir.

Çalışmamızda ele aldığımız kaynaklardan çıkan sonuçlarda, Türklerin İslamiyet'e geçişiyle birlikte kadınların sosyal yaşamdan izole edildiği görülmektedir. 19. yüzyıla Osmanlı yenileşme hareketlerine kadar devam eden bu süreçte kadın kıyafetleri çarşaf, peçe ve ferace arasında gidip gelmiştir. Baskıcı ve sıkı tedbirlerle renkleri modelleri denetim altına alınmaya çalışılan kadın kıyafetleri ve bunları diken

terzilere karşı sık sık fermanlar ve yasaklar çıkarılmıştır. Hatta bu fermanlardaki kurallara uymayan terzilere sürgün ve hapis gibi cezalar verileceği belirtilmiştir. Böyle bir ortamda terzilerin kendilerini mesleki anlamda geliştirmesi ve yeni tasarımlar ortaya çıkarması söz konusu olamamıştır.

Araştırmalarımız neticesinde Osmanlı'da erkek kıyafetlerinin ciddi bir kısıtlama ya da yasakla karşılaşmadığı görülmektedir. Hatta son dönem Osmanlıda erkek kıyafetlerinin modernizasyonu desteklenmiştir. Bununla beraber erkeklere hizmet eden terziler ile ilgili de herhangi bir sorun ya da tenkit olduğuna dair bilgilerimiz mevcut değildir. Gündelik yaşam ve giyim-kuşamla ilgili yazarçizer kesiminden, sürekli kadının modaları, kıyafetleri ve gittikleri terzilere yönelik eleştiriler gelirken, erkeklere böyle bir isnatta bulunulmamıştır.

Avrupa'da Rönesans'la başlayan terzilerin gelişimi Fransız ihtilali ve Sanayi Devrimi ile farklı bir boyuta taşınarak tasarımcı/modacı aşamasına geçilmiştir. Buna istinaden Türklerde terzilik mesleğindeki gelişmeler Batı'ya nazaran en az iki yüzyıl, 19. yüzyıl Osmanlı yenileşme hareketlerine kadar geleneksel yapısını korumuştur. Avrupa'da 16. yüzyılda dikiş ve terzilikle ilgili kitaplar yayımlanmışken bizde en erken moda ve terzilik kitabı, 1913 ve 1914 yıllarında yayımlanan Behire Hakkı'nın kitaplarıdır. Türkiye'de terzilik mesleğinin sosyolojik anlamda Avrupa'ya göre çok gerilerden gelmesini Osmanlı'nın yüzyıllarca süren içe dönük ve teokratik yapısıyla ilişkilendirebiliriz. Ayrıca kız çocuklarının evlerinde aile bireyleri için dikiş dikmenin dışında, iyi bir eş ve iyi bir anne rolünden başka bir amaç taşımadan yetiştirilmesi, kadınların girişimcilik yönlerini törpülemiştir.

Tarihte baktığımızda Türk erkek terziler ise hep “*ehl-i hiref*” bünyesinde kalarak klasik sistemlerini korumuşlardır. Bunun yanında Osmanlı'nın son dönemlerinde kadınlarda olduğu gibi erkeklerde de terzilik mesleğini yürüten usta sanatkârlar çoğunlukla gayrimüslimlerdir. Bizim ülkemizde terzilik zanaatında ustalaşmış terzilerin modacı ya da tasarımcı diye tabir edilen yeni sisteme geçişleri ise Avrupa'ya göre çok daha geç bir dönemde, ancak Cumhuriyet yıllarında gerçekleşmiştir.

Çalışmamızın konusunu oluşturan terzilik mesleğine daha yakından bakabilmek ve konuyu pekiştirmek için özel bir bölüm ayırdığımız Kocaeli'ndeki terzilik faaliyetleriyle ilgili gözlemlerimize göre; Osmanlı'nın genelinde olduğu gibi Kocaeli'nde de bu zanaatı ağırlıklı olarak gayrimüslim terziler sürdürmektedir. İstanbul'dakine benzer olarak meslek erbapları Rum ve Ermenilerden oluşurken, yerel

anlamda bazı farklılıklar görülmektedir. Örneğin İzmit tarihine ait belgelerde İstanbul'da olduğu gibi modistra denen kadın gayrimüslim terzilere rastlanmamaktadır. Kayıtlarda adı geçen terzilerin tamamı erkektir. Kadın terzi olmamasının sebebi İzmit'in, Osmanlı Batılılaşma hareketlerinden moda ve sosyal yaşam tarzı olarak geri planda, İstanbul'un gölgesinde kalması ile açıklanabilir.

Kocaeli'nde terzilik faaliyetleri, Mütareke Dönemi'ne kadar gayrimüslimlerin elinde iken mübadele ile başlayan göçler sonucunda bir süre sekteye uğramış, fakat zamanla yerli ve Türk terziler bu boşluğu doldurmaya başlamışlardır. Ama bu terzilerin de tümü erkeklerden oluşmuştur. İzmit çarşılarında 1970'li yıllara kadar kadınlara ait bir terzi atölyesi görmek mümkün olmamıştır.

Kocaeli'nde Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde şehirde yaşayanlar kıyafetlerini çarşıda, özellikle Demiryolu Caddesi'nde dükkânları bulunan terzilere diktirmektedir. Bu terziler erkektir ve müşterileri çoğunlukla erkeklerden oluşmaktadır. İzmit'te yaşayan muhafazakâr çevreye mensup kadınlar ise bu işi evlerde yapan kadın terzilere gitmeyi tercih etmektedir. Çünkü halk arasında yerleşmiş örfi ve dini kimi inanç kalıpları, kadınların erkek bir terziye gidip kıyafet diktirmesini hoş karşılamamaktadır. Kocaeli her ne kadar İstanbul gibi büyük bir metropolün komşusu konumunda olsa da yine de sosyal yaşamın, Cumhuriyet'ten sonra dahi kendi içinde belli başlı gelenekler ve sınırlar çerçevesinde sürdürdüğü görülmektedir.

İzmit'in yerli halkından ekonomik durumu iyi olanlar ise şık ve modern giyinmek için 1960-1970'lere kadar giyim ve aksesuara yönelik birçok kategoride mağaza ve dükkânların bulunmadığı şehirde, kıyafete dair ihtiyaçları için İstanbul Beyoğlu'ndan alışveriş yapmaktadır.

Köylerde yaşayan halk giysilerini büyük oranda kendisi üretmiştir. Bunun için keten bitkisi ekiliyor, sonra da bu bitki çeşitli işlemlerden geçirilip dokuma tezgâhlarında kumaşa dönüştürülüyordu. 1930-1940'lı yıllarda devlet eliyle de desteklenen keten dokumacılığı, yine köylünün elinde bıçkı ve dikimi yapılarak giysi haline getirmiştir. Bu giysiler genelde amatörce evlerde kadınlar tarafından bilir bilmez yöntemlerle dikilerek, aile bireylerinin kıyafet ihtiyacı karşılanmıştır. Ama yine de her köyün bu işlerden anlayan ve özel günler için giysi diken daha deneyimli bir terzisi de mutlaka olmuştur.

1950'li yıllara gelindiğinde İzmitli gençler, izlenen sinema filmlerindeki oyuncuların imajlarını ve İstanbul modalarını kendilerine örnek almışlardır. Halk

sinemada izlediği oyuncuların giydiği kıyafetlerin, benzerlerini diktirmek için terzilerin yolunu tutmuştur. Hazır giyimin yaygınlaşmaya başladığı 1970'lerin sonuna kadar İzmit halkını filmlerin, kültürel ve toplumsal etkileşimlerin şekillendirdiği modalardan yola çıkarak terziler giydirmiştir. Herkesin kendine özel bir tarzı vardır. Terzhaneler esnaf müşteri ilişkisinin ötesinde halkın nabzının tutulduğu samimi dostlukların kurulduğu ortamlardır. İzmit'te 1980'lere kadar terziler altın yıllarını yaşamışlardır. Terziler bir yandan çarşılarındaki ekonomik hareketliliğe katkıda bulunurken, diğer yandan hepsi birer küçük işletme gibi çalışıp maddi açıdan yüksek gelirlere ulaşmışlardır.

İlerleyen yıllarda tekstil endüstrisinin gelişimi konfeksiyon ürünlerini bol ve ucuz hale getirirken, terzilik mesleğine atfedilen değer kaybolmaya başlamıştır. Tüm yurttaki olduğu gibi zamanla Kocaeli'nde de terzilik zanaatı gerçek işlevinin dışında kıyafetlerin tadilat ve tamiratlarını yapan bir iş kolu haline gelmiştir. Çalışmamızın içinde sözlü tarih görüşmelerinde bulduğumuz terzilerin de ailesinden hiç kimse bu mesleği sürdürmemiştir. İzmit'te şimdilerde gelinlik ve abiye sektörü öne çıkmış görünmektedir. Artık şehrin en işlek cadde ve sokaklarında eski yılların sıcak samimi terzi dükkânlarının yerini, onlarca konfeksiyon tarzı, gelinlik ve abiye işleriyle uğraşan, geniş vitrinli dükkânlar almıştır.

Yaptığımız araştırmalar neticesinde terzilerin, giysi gibi birincil ihtiyaç listesinde yer alan eşyayı üretme zanaatkarları olarak halkla iç içe oldukları ve sosyal hayatın merkezinde konumlandıkları söylenebilir. Yaptıkları iş dolayısıyla hepsi birer toplum gözlemcisi "*panopticon*" ya da deyim yerindeyse "*insan sarrafı*" olan terziler çarşılarında, alışverişin kalbinin attığı yerlerde yüzyıllarca mesleklerini icra etmişlerdir. Terziler aynı zamanda müşterisinin dert ortağı ve sırdaşı olmuştur. Sadık bir müşteri kitlesine sahip olan terziler, diktirdiği elbiseden memnun kalan müşteri tarafından herkese tavsiye ediliyorlardı, böylece işinin ehli olanlar, kulakta kulağa reklamları yapılarak ünlerini arttırıyorlardı.

Bu çalışmada değerlendirilen bilgiler ışığında terziliğin, Türkiye'de ve Dünya'da devletlerden iktidarlara, ekonomiden kültüre, doğrudan ya da dolaylı yollardan etki eden bir meslek dalı olduğunu, toplumsal ya da bireysel görünümünün şekillenmesinde çok önemli görevler üstlendiğini söyleyebiliriz. Oysa şimdilerde bir zamanları ekonomik getirisi çok iyi olan, sarayların en prestijli zanaatkarları arasında

yerini alan, iktidarların istediği makbul vatandaşı giydiren terziler, gelişen teknoloji ve hazır giyimin ortaya koyduğu piyasa şartları yüzünden etkinliklerini kaybetmişlerdir.

Ülkemizde halen terzilik mesleğini sürdüren esnafın yaşadığı sorunların başında, ilerleyen tekstil sektörünün, ucuz iş gücünden de yararlanarak hızlı ve seri üretim yapması sonucu giysi fiyatların bir terzinin el emeğinin değerinin altında kalması ve buna bağlı olarak terzilerin bu sistemle rekabet edememesi gelmektedir. Ayrıca genç neslin giysi tercihlerinde spor giyimin öne çıkması ve bu türden kıyafetlerin ancak endüstriyel teknoloji yardımıyla üretilabiliyor olması da özel dikim yapan terzilere olan talebi azaltmıştır. Günümüzde artık ekonomik olarak yeterli kazanım sağlanamadığı için yeni kuşaklar terzilik mesleğini tercih etmemektedir. Çalışmamızın içinde yer verdiğimiz terzilerin de ailesinden hiç kimse bu mesleği sürdürmemektedir.

Sonuç olarak hazır giyim sektörünün gelişmesi ve moda olgusu, Türkiye’de de terzileri yeni alternatif arayışlara yönlendirmiştir. Müşteri kitlesinin giysi tercihleri zamanın şartlarına göre değişince, terziler de kendilerini güncelleyerek özel tasarım ya da modaevi gibi yeni sistem çalışmalara yönelmişlerdir. Modern çağın koşulları içinde terziler farklı isimler altında mesleklerini yürütmektedir. Kimileri büyük tabelaları olan şık dükkânlarda “*modacı*” olarak faaliyet gösterirken, kimileri de küçük dükkânlarda “*komandaturacılık*” (tadilat/tamirat) işleri ile uğraşarak geçimini sağlamaya çalışmaktadırlar.

KAYNAKÇA

1. Kitaplar

Abdülaziz Bey, (1995). Haz: Kazım Arısan Duygu Ansan Günay, Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri, (Adat ve Merasim-1 Kadime, Tabirat ve Muamelat-1 Kavmiye-1 Osmaniye), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Akşin, Sina (1997). Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi. Cilt. I. İstanbul, Yenigün Haber Ajansı, Basın ve Yayıncılık A.Ş.

Akyıldız, Ali (2001). Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı: Refia Sultan. İstanbul Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Ali Rıza Bey, Balikhane Nazırı (2001). "Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı." Haz. Ali Şükrü Çoruk, İstanbul, Kitabevi, 2001, s. 260.

Atam, Şenay, Ümmügülsüm Candeğer, (2020). "Osmanlı Devleti'nde Kız Islahhanesi ve Kız Sanayi Mektepleri", Türklerde Kadın. Ed. Alpaslan Demir, Tuba Tombuloğlu, Oğuz Polatel, Konya, Kömen Yayınları.

Balkı, Şakir (2005). Agora'da Dans&Düş, (Şehr-i İzmit'e Dair). Kocaeli, İzmit Rotary Kulübü.

Barbarosoğlu, Fatma Karabıyık (2004). Moda ve Zihniyet. İstanbul, İz Yayıncılık.

Barrington, Tom (2015). A Brief History of Sumptuary Laws, Commercial Lore.

Battûta, İbn Ebu Abdillâh Şemsüddin (Bedrüddin) (Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrâhim el-Levâtî et-Tancı), (2000). İbn Battûta Seyahatnamesi, (Rihletü İbn Battûta Tuhfetü'n-Niuzzârî Garaib'il-Emsar ve Acâib'il-Esfar). (Çev: A. Sait Aykut). İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Bayar, M. Hikmet (2000). Bir Zamanlar İzmit. İstanbul, Kastaş Yayınevi.

Berkes, Niyazi (2003). Türkiye'de Çağdaşlaşma. İstanbul, Yapı Kredi Kültür Sanat Yay. Ticaret ve Sanayi A.Ş.

Boehn, Max Von (1918). Bekleidungskunst und Mode Delphin. München, Vero Verlag.

Borak, Sadi (2004). Haremin İç Yüzü Leyla Saz'ın Anıları, İstanbul, Kırmızı Beyaz.

Bostan, İdris (1992). Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Âmire, Ankara, Türk Tarih Kurumu, Basımevi.

Boyar, Ebru, Kate Fleet, (2014). Osmanlı İstanbul'unun Toplumsal Tarihi. (Çev. S. Çağlayan). İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Brotons, Victor Navarro (1992). Real Academia de la Historia, Madrid.

Burke, Peter (2006), Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu. (Çev. M. Küçük), Ankara, Doğu Batı Yayınları.

Cevdet Paşa, Ahmed (1980). "Ma'ruzat." Haz. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul, Çağrı Yayınları.

Crane, Diana (2003). Moda ve Gündemleri, Giyimde Sınıf, Cinsiyet ve Kimlik. (Çev. Ö. Çelik). İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

Çatbaş. Uğur (2003). Örtünmeden Giyinmeye: Terzilik ve Modanın Dünyü, Bugünü ve Yarını. İstanbul, Ticaret Odası Yayını, Mega Ajans Reklamcılık Matbaacılık ve Fuar Hizm. Ltd. Şti.

- Davis, Fanny (2006). Osmanlı Hanımı-1718'den 1918'e Bir Toplumsal Tarih. (Çev. B. Tırnakçı). İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Demir, Mine (2019). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadın Eğitiminde Bıçkı Dikişin Yeri (1908-1952). İstanbul, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.
- Dorina L. Neave, (1978). *Eski İstanbul'da Hayat*. (Çev: O. Öndeş). İstanbul: Kervan Kitapçılık.
- Eflâki, Ahmed (1973). Ariflerin Menkıbeleri/ (Manakib Al-Arifin). (Çev. T. Yazıcı). İstanbul, Hürriyet Yayınları.
- Emin, Nihat Bey, (1871). Gece Hikâyeleri/Müsâmeretnâme. 1871/72. Haz. M. İsmet Uzun, İstanbul, Kervan Kitapçılık.
- Erdirencelebi, Meral (2011). Mustafa Kemal Atatürk'ün Şıklığı. Konya, Eğitim Yayınevi.
- Erol, Hüseyin Tarihçe: F. Yavuz Ulugün (2003). İzmit Esnaf ve Ticaret Tarihi. Kocaeli, İzmit Rotary Kulübü, Sesim Ofset.
- Febvre, Lucien (1995). Uygarlık, Kapitalizm ve Kapitalistler (Çev. M. Ali Kılıçbay). Ankara, İmge Kitabevi Yayınları.
- Fusun Üstel, (2016). Makbul Vatandaş'ın Peşinde II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi. İstanbul, İletişim Yayınları.
- Galitekin, Ahmed Nezih (2011). Tarihte İzmit ve İzmit Tarihinde Bir Eşraf Ailesi (Soydan'lar). İstanbul, Seçil Ofset.
- Günay, Bekir (2006). İzmit Ermenileri ve Tehcir. İzmit, KBB, Kültür Yayınları.
- Hançerlioğlu, Orhan (1995). Dört Bin Yıllık Düşünce, Sanat ve Bilim Tarihinin Klasik Yapıtları Üzerine Eleştirel İnceleme. İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Hennessy, Kathryn, Fischel, Anna (2012). Fashion The Definitive History of Costume and Style. New York : DK Publishing, First American Edition.
- Hobsbawm, Eric (2003). Sermaye Çağı, 1848-1875. (Çev. B. Sina Şener). Ankara, Dost Kitabevi.
- İbn-i Bibi, (El-Hüseyin b. Muhammed b. Ali El-Ca'feri Er-Rugedi) (1996). El-Evâmirü'l-Alâiyye F'il-Umûr'l-Alâiyye, (Selçukname). (Çev: M. Öztürk). Ankara, Kültür Bakanlığı, Milli Kütüphane Basımevi.
- İlbeyi, Özer (2009). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda. İstanbul, Truva Yayınları.
- İpek, Selin (2012). 19. Yüzyıl İstanbul'un Saray Kadınları İçin Çalışan Ünlü Terzileri. Ankara, Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Kafesoğlu İbrahim, (1998). Türk Milli Kültürü. İstanbul, Ötüken Neşriyat A.Ş.
- Kala, Ahmet (2010). İktisat Tarihi, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.
- Kanışkan, Ece (2012). Giysi Seçimi. Ed. Fusun Curaoğlu, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Karakışla, Yavuz Selim (2014). Osmanlı Hanımları ve Kadın Terzileri (1869-1923), İstanbul, Akıl Fikir Yayınları.
- Karal, Enver Ziya (2007). Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri (1856-1861). Ankara, Cilt: VI. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karl, Marx (2004). Das Kapital. Cilt. II. (Çev A. Bilgili). İstanbul, Eriş Yayınları.
- Karpat, Kemal H. (2006). Osmanlı'da Değişim. Modernleşme ve Uluslaşma, Çev: Dilek Özdemir, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları.

- Kaya, Gökhan (2022). Abdülatif Subhi Paşa Bir Tanzimat Paşası ve Kültürel Sermayesi. Ankara, Siyasal Kitabevi.
- Kesir, İbn-i (1985). Hadislerle Kuran-I Kerim Tefsiri, (Tefsiru'l Kurani-Azim). (Çev: B. Karlığa, B. Çetiner). İstanbul, Çağrı Yayınları.
- Keyder Çağlar, (2014). Türkiye’de Devlet ve Sınıflar. İstanbul, İletişim Yayınları.
- Kipöz, Şölen (2013). Moda Tasarım, Ed. Füsün Curaoglu, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Kocaeli Noter (Kâtib-i Adl) Defterleri (1895-1897). Haz. Mustafa Fırat Gül, (2017). Cilt: 1. Ankara, Türkiye Barolar Birliği Yayınları.
- Koçu, Reşad Ekrem (1969). Türk Giyim Kuşam ve Süsleme Sözlüğü. İstanbul, Sümerbank Kültür Yayınları.
- Kurnaz, Şefika (1991). Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1929). Ankara, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Layer, James (Tarihsiz). The Concise History of Costume and Fashion. Printed and Bound in Great Britain.
- Lewis, Bernard (1993). Modern Türkiye'nin Doğuşu. (Çev. M. Kırath). Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mahmud, Kaşgarlı (1985). Divan-ı Lügati't-Türk. (Çev. B. Atalay). Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mango, Cyril (2008). Bizans Yeni Roma İmparatorluğu. (Çev: G. Çağalı Güven). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Mantran, Robert (1991). XVI.-XVII. Yüzyılda İstanbul’da Gündelik Hayat. (Çev: M. Ali Kılıçbay). İstanbul. Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti.
- Mardin, Şerif (1991). Türk Modernleşmesi, Batıcılık, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Mardin, Şerif (1991). Türk Modernleşmesi, Tanzimat’tan Sonra Aşırı Batılılaşma, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Maslow, Abraham (2001). İnsan Olmanın Psikolojisi. (Çev. O. Gündüz). İstanbul, Kuraldışı Yayıncılık
- Merçil, Erdoğan (2000). Türkiye Selçuklularında Meslekler. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Neşri Tarihi, (1957). Kitâb-ı Cihan Nümâ, II. Cilt. Haz. Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ortaylı İlber, (1987). İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı. İstanbul, Hil Yayınları.
- Osmanoğlu, Ayşe (1984). Babam Sultan Abdülhamid Hatıralarım. Ankara, Selçuk Yayınları.
- Ögel, Bahaeddin (1984). İslamiyet’ten Önce Türk Kültür Tarihi, Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre. Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öndoğan, Ece Nüket (2021). Ziyet Öndoğan, Moda ve Marka. Ankara, İksad Publishing House.
- Özbay, Rahmi Deniz, Sema Yılmaz Genç, (2020). “Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı” Atatürk Ansiklopedisi, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Öztuna, Yılmaz (1987). Cumhuriyet Dönemi Öncesinde Türkler. İstanbul, Babıali Kültür Yayıncılık.
- Pendergast Tom, Sara Pendergast (2004). Fashion, Costume, and Culture, Clothing, Headwear, Body Decorations, and Footwear through the Ages. Printed in the United States of America.

- Pirenne, Henri (2005). Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi. Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Poyraz, Savaş (2014). İz Bırakanlar. İzmit. (yaynevi belirsiz).
- Savaş, Gökhan (2017). Esnaf ve Sanatkârlar Özelinde Sektör Analizleri Projesi Deri, Giyim ve Ayakkabı Sektörü. Ankara, T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yayınları.
- Simmel, Georg (2021). Modern Kültürde Çatışma. (Çev. T. Bora, N. Kalaycı, E. Gen). İstanbul, İletişim Yayınları.
- Sombart, Werner (2013). Aşk, Lüks ve Kapitalizm. (Çev. N. Aça). Ankara, Pharmakon Yayınevi.
- Şâkir, Osman Efendi (2018). Musavver Sefaretname-i İran/Resimli İran Sefaretnamesi. Haz. Güray Önal. İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Şeşen, Ramazan (2014). İbn Fadlan Seyahatnamesi ve Ekleri. İstanbul, Yeditepe Yayınevi..
- Şirin, İbrahim (2009). Osmanlı İmgeleminde Avrupa. Ankara, Lotus Yayınları.
- Taberi Ebu Cafer Muhammed bin Cerîr'üt-Taberi (2016). /Tarih-i Taberî. (Çev. M. Faruk Gürtunca). İstanbul, Cilt. 1. Sağlam Yayınevi,
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (1988). 19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul, Çağlayan Kitabevi.
- Tokmakçılıoğlu, Erdoğan (1991). Kadın Âlemleri. İstanbul, Geçit Kitabevi.
- Toprak, Zafer (2014). Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935). İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Toprak, Zafer (2019). Türkiye'de Yeni Hayat İnkılap ve Travma 1908-1928. İstanbul, Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
- Toska, Zehra Serpil Çakır, Tülay Gençtürk, Sevim Yılmaz, Selmin Kurç, Gökçen Art, Aynur Demir Direk, (1993). İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası (1869–1927). İstanbul: Metis Yayınları, 1993.
- Tosun, Mebrure Kadriye Yalvaç (1989). Sümer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı. Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Turgay, Cemal (2016). Eski Güzel İzmit'in Kemalpaşa Mahallesi. Kocaeli, Kocaeli Gazetecilik ve Yayın A.Ş.
- Turhan, Mümtaz (1997). Kültür Değişimleri. İstanbul, Marmara Ün. İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Uyar, Turgut. (2011). Büyük Saat Bütün Şiirleri, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Ülgener, Sabri F. (2006). İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası. İstanbul, Derin Yayınları.
- Veblen, Thorstein (2005). Aylak Sınıfın Teorisi, (Çev. Z. Gültekin, C. Atay). İstanbul, Babil Yayınları.
- Yazıcı, Merzuka (2004). İzmit'te Çocukluğum (II. Dünya Savaşı Yılları). Kocaeli Dokümantasyon Merkezi.
- Yazıcı, Merzuka (2007). İzmit'te Gençlik Yıllarım ve Öğretmenlik Anılarım. Kocaeli Dokümantasyon Merkezi.
- Yüce, Rifat (2007). Kocaeli Tarihi ve Rehberi, Haz: Atilla Oral. İstanbul, Demkar Yayınevi.
- Yüksel Şahin, (2017). Moda Tasarımı. Ed. Nilay Ertürk, Esra Varol, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayını.

2. Makale, Bildiri ve Tezler

Ağaç, S., Ş.Çivitçi, B.Boğday Saygılı (2014). “Cumhuriyet’ten Günümüze Kadın Giyim Kültüründeki Değişimler Üzerine Bir Araştırma.” TÜRKİYE/ТУРЦИЯ, s. 1-20.

Akagündüz, Ümüt (2012). II. Meşrutiyet Dönemi Düşünce ve Kadın Dergilerinde Kadın Tartışmaları (1908-1918). Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih,(Türkiye Cumhuriyeti Tarihi), Ankara.

Akbulut, Ural (2013). “Dikiş Dikmek 60 Bin Yıl Önce Gelişti.” Ankara, ODTÜ Kimya Bölümü, s.1-4

Alpat, Fatma Engin, Fazilet Ceyhanlı (2019). “Barok Sanatın ve 1990’ların Moda Trendlerinin 2010-2019 Yılları Arasındaki Giyim Modalarına Etkisi”. İdil Dergisi, 61 (09), s. 1123-1132.

Altun, Işıl (04. 2006). “Kocaeli ve Çevresine Ait Bir Dokuma: Köy Çezmesi ya da Kandıra Bezi” [Bildiri]. I. Uluslararası Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu. Kocaeli.

Artaç, Berna Yıldırım (2018). “18. Ve 19. Yüzyıl Osmanlı Halkları Kadın Giyim Kuşamının Kültürel Etkileşim Bağlamında Analizi. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Moda Tasarımı Anabilim Dalı, Ankara.

Ataş, Zilhace (2007). “-Bizans İmparatorluğu’nda Saray Teşkilatı. Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Elazığ.

Avcı, Yağmur Horasan (2015). Kapitalizm ve Moda. Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Moda ve Tekstil Tasarımı, İstanbul.

Aydın, Rıfat (2018). “Türk Modernleşmesinde Bir Görünüm ve Değişim Temsili Olarak Kıyafet.” Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi, 3(6). s. 48-70.

Ayhan, Fatma (09.2007). “Türklerin-Giyim-Kuşamında-Kürk” [Bildiri]. 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi. Ankara.

Ayranpınar, Selda, Kozbekçi Ayşegül Kaplan Bağcık (2018). “Kadınların Pantolon Giyme Eğilimleri ve Günümüzde Tasarım Sektörüne Etkisi: İstanbul Örneği.” Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 11, (57), s. 932- 946.

Aysal, Necdet (2011). “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Giyim ve Kuşamda Çağdaşlaşma Hareketleri.” ÇTTAD, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 22 (1), s. 3-32.

Bakır, Tuğrul (2022). “Tarihten Kurtulmak: Turgut Uyar’ın “Terziler Geldiler” Şiirinde Tarih ve Kentleşme”. Kültür Araştırmaları Dergisi, 6 (13), s.134-162.

Baş, Elif Türk (2019). “Melodram Filmlerinde İdeal/Kötü Kadın İmgesi: Bir Demet Menekşe Film Örneği.” Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt. 12 (65), s. 568- 580.

Başaran, Burcu , (Sep 2021) “Modernitenin Sosyal Kontrol Aracı “Moda” Al-Farabi International Journal on Social Sciences, 6/3 p. 64-47.

Baydar, Esen Salarcı (2020). Osmanlı İmparatorluğu’nda Savaş Esirleri Üsârâ-yı Mîrî (1650-1720). Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Bedük, Saadet Şerife Yıldız, (2004). “Giysi Tasarımında Drapaj.” Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , (11), s. 169-177 .

Bostan, İdris (2009). “Saruca Paşa” TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Cilt. 36. s. 168-169.

Bozcu, Pelin Filiz (2010). Osmanlı Sarayında Sanatçı ve Zanaatçı Teşkilatı Ehl-i Hiref. Uzmanlık Tezi, İstanbul, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. İstanbul.

Commerce, Annuaire Oriental (1912). Industrie Administration, Magistrature de l'Empire Ottoman. 32, ème année, Hégire 1330- Année financière 1328.

Crowston, Clare Haru (2002). “The Queen and her ‘Minister of Fashion’: Gender, Credit and Politics in Pre-Revolutionary France.” Gender & History, 14 (1), p. 92–116.

Çeliksap, Sefa (2015). “Giyim ve Modanın Kısa Öyküsü.” Aydın Sanat, 1 (1), s. 57-64.

Çolak, Kerem (04. 2006). “Kocaeli Taşköprü’de Geleneksel Giyim-Kuşam” [Bildiri] I. Uluslararası Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu, Kocaeli.

Daldal, İlksen (2020). Kraliçe Viktorya Dönemi Giysilerinin Günümüz Kadın Modasına Etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Işık Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Moda ve Tekstil Tasarımı Bölümü, İstanbul.

Davulcu Ebru, Mustafa Temel, (2017). “Osmanlı Devleti’nde Yayınlanan İlk Kadın İlavesi Terakki-i Muhadderat’taki Kadın Mektuplarının Tahlili.” İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, 44 (3), s.227-242.

Demir, Mine (2016). “Osmanlı Kadınları Arasında Modanın Yaygınlaşmasında Bir Araç Olarak Bıçkı-Dikiş.” *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (2), s. 71-97.

Develioğlu, Yakude, Mine Can, (04. 2009). “Kocaeli İğne Oyları” [Bildiri]. I. Uluslararası Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu, Kocaeli.

Doğan, Ayhan, Mustafa Kılınç (2020). “Cumhuriyet Dönemi Türk Kadınının Modernleşmesinde Öncü Bir Kurum: İsmet Paşa Kız Enstitüsü Ankara (1928-1938).” *Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16 (29), s. 2371-2389.

Doğan, Cemile (2016). 1950-1990 Arası Türkiye’de Kadın Kimliği ve Moda. Kemerburgaz Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Dönmez, Fatma Öztürk (2015). “Tarihi Kostümlerin Avrupa Resim Sanatı İçerisinde İncelenmesi”. *İdil Dergisi*, 4(18), s. 123-136.

Dönmez, Fatma Öztürk (2017). “Antik Dönem Mısır Kıyafetleri ve Taçları”. *Akademik Sanat; Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, 4(3), s. 10-21.

Erden, Sena (2006). Türk Tekstil İşletmelerinin Küresel Rekabetteki Yeri ve Aydın İlindeki Tekstil İşletmelerinde Bir Uygulama. Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi. Aydın.

Erdoğan, Eylül (2022). Moda Kuramları Kapsamında Influencerların Moda Tüketimine Etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tekstil ve Moda Tasarımı Anabilim Dalı, Ankara.

Ertürk, Nilay (2011). “Moda Kavramı, Moda Kuramları ve Güncel Moda Eğilimi Çalışmaları.” Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi, 05 (07): s. 1-32.

Esen, Ayça (2016). Tarihten Günümüze Mobilyalı Dikiş Makineleri ve Kadınlara Yönelik Kullanım Alanları. Yüksek Lisans Programı, Fen Bilimleri Enstitüsü İMT, İstanbul.

Esi, Bestem (2017). "Türk Tekstil Endüstrisi ve Gelişimi." *Journal of Awareness*, Cilt.2 (3), s. 643-664.

Evecen Arzu, Mustafa Gürbüz, (2018). "Beydiz, Paleolitik ve Neolitik Dönem Buluntularında Giyim Kültürü", *Turkish Studies Social Sciences*, Cilt. 13, (10), s. 303-333.

Evecen, Arzu Filiz Nurhan Ölmez, (2014). "Antik Çağ Giysi ve Donatılarında Ekinsele Göndermeler." Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi, 3, (14), 2014, s. 366- 389.

Evkuran, Mehmet (2003). "Ortaçağ Paradigması ve Siyasal Düşüncenin Evrimi". Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2 (4), s. 37-58.

Fıçıoğlu Ayşe, (2021). "Japon Moda Kimliğinde Kültürel İzler." *Akdeniz Sanat*, Cilt. 15 (28), s. 207-227.

Foreman, Katya (2015). "Stiletto: Yüksek Topukların Hikâyesi". *BBC Culture*, (3).

Gerçek, Merve (2006). Fransız Devrimi'nden İtibaren, Sanayi Devrimi, I. ve II. Dünya Savaşları ve Sovyet Devrimi'nin Avrupa Kadın Giyimi Üzerindeki Etkileri. Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tekstil ve Moda Dalı. İstanbul.

Gök, Nejdin (12. 2013). "Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati'nin Sonuçları ve Yansımaları, [Bildiri]. Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu, Ankara.

Gökdemir, Gökhan (2012). "20. Yüzyılda Moda Kavramı". Araştırma Ödevi, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi. Eskişehir.

Göksüçukur, Betül, Kemaleddin Taş, (2019). "Osmanlı Dönemi Batıcılık, İslamcılık Türkçülük Fikir Akımları ve Din." *Dini Araştırmalar*, Cilt. 22, (56), s. 463-488.

Göle, Münir (2008). "Sarışın Kadın 'ın İçi Boş mu?" *Cogito Dergisi*, İnsan Giyini, Yapı Kredi Yayınları, 2 (55), s. 142-150.

Gözlü, Betül İkbale Armağan (2017). "Buruşuk Zamanların Demirden Dedektifi: Ütü." *Derin Tarih Dergisi*, 2 (59).

Guliyeva, Minara Cemal Meydan (2020) "Büyük Selçuklu Dönemi Saray Giyim Kuşamı". *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, (16) s. 176-191.

Güneş, Ahmet (05.2014). "16. ve 17. Yüzyıllarda İznikmid Şehri" [Bildiri]. *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, Kocaeli.

Gür, Çilem Tercüman (2010). Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Bir Sosyal Değişme Olgusu Olarak Moda (1923-1940). Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, İstanbul.

Gürani Fehime Yeşin, Sema Yalçın, Fatma Yelda Gezicioğlu, (2021). "Gotik Mimarinin Moda Tasarımına Yansımaları: Guo Pei Örneği". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(77), s. 514-526.

Gürcüm, Banu Hatice, Arzu Arslan, (2016). "Süfraj Hareketini Hazırlayan Etmenlerin Tekstil Sanayi Bağlamında İrdelenmesi." *İdil Dergisi*, Cilt. 5, (25), s. 1305-1351.

Gürsoy, Ülkü (2009). "1872-1900 Yılları Arası Türk Edebiyatına Terzilik Mesleğinin Yansımaları". *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, 1 (2), Ss.168-183.

Güven, Zühre Canay (2016). "Eril Tarih Söyleminde Bir Osmanlı Kadın Kamusal Alanı: Hanımlara Mahsus Gazete." *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Konya, İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 3.(43), s. 01-14.

- Hafize Pektaş, (2006). Moda ve Postmodernizm. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Güzel Sanatlar Eğitimi Anabilim Dalı. Konya.
- Harman, Ömer Faruk, (2000). “İdris”. TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Cilt. 21. s. 478-480.
- Himan, F. Dilek Elif Tekcan, (2014). “Erken Cumhuriyet Dönemi Terzilik Kültürü ve Ulusal Maddi Kültürün İnşası”. CTAD, 10 (20), s. 221-254.
- İmre, H. Meryem (2016). “Tarihsel Gelişim İçerisinde İnsan, Moda, Ayakkabı İlişkisi”. International Journal of Cultural and Social Studies, 8 (2), s.189-205.
- İmre, Havva Meryem (2020). Güzellik ve Sosyal Konum Göstergesi Olarak Lotus Ayak ve Ayakkabı”. Journal of Interdisciplinary and Intercultural Art, Cilt. 5 (11), s. 85-103.
- İpek, Selin (2009). Topkapı Sarayı Müzesi Örneklerine Göre Yazılı ve Görsel Kaynaklar Işığında 18.-19. Yüzyıl Saray Kadın Modası. Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Kalkan, Recep Mehmet Önür, Osman Yalvaç (2021). “Var Olma Mücadelesi Veren Terzilik Zanaatı.”Göller Bölgesi Aylık Ekonomi ve Kültür Dergisi Ayrıntı Cilt. 8 (95), s.25-31.
- Kanter, Beyhan (2021). “Terakki-i Muhadderât ve Hanımlara Mahsus Gazete’de Öteki ya da Rol Model: Avrupalı ve Amerikalı Kadınlar.” Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları. Cilt. 13 (26), s.29-56
- Karagöz, Zöhre Özlem (2017). “Selçuklu Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadın Kıyafetleri.” Tarih Bölümü, Araştırma Dergisi, Yeditepe Üniversitesi, 1 (1). s. 130-137.
- Karagünlü, Nurdan (2015). Pera Levanten Konut Mirası ve Yeniden İşlevlendirilmesi Üzerine Bir Değerlendirme. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü iç Mimari Tasarım Anabilim Dalı, İstanbul.
- Karavar, Hilal (2006). Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İzmit Çuha Fabrikası. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.
- Kaya, Berna (2008). Bir Halk Eğitimi Kurumu Olarak İzmit Halkevi (1932-1951). Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Kayaalp, Ali (2019). “Antoine Melling: Hayatı, Eserleri ve “Voyage Pittoresque de Constantinople Et Des Rives Du Bosphore” Üzerine Bir Değerlendirme.” Turkish Studies Historical Analysis, 14 (2), p. 233-288.
- Kılıç, Selda Malkoç, Duygu Vefikuluçay Yılmaz (2019). “Cumhuriyet Dönemi Kadın Dergileri (1923-1992).” OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, Cilt: 10 (9) s.2139-2156.
- Kılıç, Şule (2004). Orta ve Geç Bizans Dönemi Giysileri, (9.-14. Yüzyıllar). Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı. İstanbul.
- Kına, Sezer Ahmet (2019). “Moda Felsefesi ve Taklidin Etnografisinin İzini Terzilik Rutini Üzerinden Sürmek.” Akdeniz Sanat Dergisi, Cilt: 13 (24), s. 83-97.
- Kırdemir, Sinem (2020). “Giysi Tarihi, Moda Tarihine Giriş: İlkçağ-Antik Mısır-Antik Girit, Antik Yunan, Antik Roma, Antik Bizans, Orta Çağ ve 14. Yüzyıl.” Beypazarı Meslek Yüksekokulu / Tasarım Bölümü. Ankara.
- Kırdemir, Sinem (2020). Giysi Tarihi, “Barok Dönemi-Rokoko Dönemi.” Beypazarı Meslek Yüksekokulu / Tasarım Bölümü. Ankara.

Kırlı Engin, (2015). Osmanlı Tekstil Sektöründe Meydana Gelen Gelişmeler Çerçevesinde Basma Fabrikası'nın Kuruluşu ve Faaliyetler (1846 - 1876). Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı, İstanbul.

Koca, Emine (2009). "18. ve 19. Yüzyıl Osmanlı Erkek Modası." Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi, 7, (2). s. 63-81.

Koç Fatma, Emine Koca (2009). "Geleneksel Giysi Tarzlarının Değişimi ve Türk Modasının Oluşumunda İstanbul." Uluslararası Türk Kültürü Kongresi, s. 2166-2204.

Koç, Fatma, Emine Koca, (2010). "Osmanlı Kanunlarında Giyim-Kuşam Yasakları". Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi, 10 (1), s.30-51.

Köse Hüseyin, (2014). "Kültürel/Siyasal Bir Kimikleşme Aracı Olarak Giyim-Kuşam Modası." Atatürk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, Erzurum, s. 456-472.

Kurnaz, Şefika (1999). "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadınların Eğitimi." Milli Eğitim Dergisi, 143 (149), s.1-26.

Kurul, Mustafa (2012). 17. Yüzyıl Osmanlı Hâssa Terzileri. Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Isparta.

Okuyan, Tuğba (2004). İzmit Temettuât Defterleri. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sakarya.

Onur, Orhan Ertuğrul (2019). Kapitalist Toplumda Zanaatın Dönüşümünü Terzilik Üzerinden Okumak: İstanbul Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, İstanbul.

Ortak, Şaban (2017). "İzmit Sancağında Tehcir Uygulamaları", Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi, 4, (8), s. 148-171.

Öğülmüş, Sena (2018). 18-19.Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Terzilik. Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Özaydın, Abdülkerim (1997). "Hârizm". TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Cilt. 16. s. 217-220.

Özdemir, Nuray (2019). "I. Dünya Savaşı'nda İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti'nin Faaliyetleri." Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, (36), s. 29-47.

Özen, İbrahim (2020). "1940'larda Bir Moda Düşkünlüğünün Türk Edebiyatına Yansımaları: Bobstil Moda ve Bobstil Edebiyat." Folklor/Edebiyat Dergisi, 26, (4), s. 951-970

Öztürk, Necdet (2009). "Osmanlı Kroniklerinde Terziliğe Dair İlk Kayıtlar (Kuruluştan 1502'ye kadar)." Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi, 2, (2), s. 58-63.

Pınar Artıkoğlu, (2014). "Batılılaşma'nın Osmanlı Aile Yaşamındaki İzleri." İstanbul, Yeditepe Üniversitesi, s. 47-58.

Polatel Oğuz, (04. 2015). "Osmanlı Dönemi İzmit'in Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Hayatında Ermeniler" [Bildiri]. Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu. Kocaeli.

Sakal, Fahri (04. 2015). "CHP Teftiş Raporlarına Göre Tek Parti Devrinde Kocaeli'de Sosyo-Ekonomik Hayat" (Bildiri). Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II. Kocaeli.

Fikri Salman, (19999. Türk Tarihi Kumaş Sanatı. Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı.

Salman, Fikri (2020). "Başlangıcından Türkiye Selçuklularına Kadar Türklerde Tekstil ve Dokumacılık Sanatı Tarihi." *Türk Tarihi ve Kültür Araştırmaları*, Ankara, Cilt: 4 (2), 2020, s. 208-214,

Sarı, Safiye (2017). "İkonografik Bağlamda Antik Dönem Tuniklerinin Form Özelliklerinin İncelenmesi." *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Sanat Tarihi, Art Sanat, Dergisi* (7), s. 19-51.

Saygılı, Tahsin (2016). "Babil Hukuku ve Hamurabi Kanunları." *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi*, Cilt. 2 (2), s. 1-22.

Sewell, William (2010). "The Empire of Fashion And The Rise of Capitalism In Eighteenth-Century France" *Past & Present*, 206 (1), p. 81-120.

Simit, Muhammed Enes (2019). "Kapatılış Sürecinde Enderun-ı Hümayun ve Enderun Mektebi". *Vakanüvis, Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), s. 318-353.

Şeftalici, Hatice Sonay (2005). *Terziden Tasarımcıya. Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tekstil ve Moda Tasarımı Anasanat Dalı, İstanbul.*

Şenses, Pınar (2015). *Rönesans Döneminde Renk Olgusunun Modaya Etkileri. Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tekstil ve Moda Tasarımı, İstanbul.*

Şirin, İbrahim (03. 2016). "Kocaeli Şehir Tarihi Literatürüne Eleştirel Bir Bakış" [Bildiri]. (Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III. Kocaeli.

Şirin, İbrahim (2008). "Bihruz Bey Sendromunu Yeniden Düşünmek." *KOU, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, (1). s. 131-156

Tağmat, Çağla Derya (2015). *İstanbul'da Helenizm: Sosyo-Kültürel Örgütlenmeler (1908-1922). Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü. Ankara.*

Tandoğan, Recai (2016). *Roma Dönemi Erkek Kıyafetlerine Bakış. Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Anabilim Dalı. Kocaeli.*

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama teşkilatı Müsteşarlığı (1968-1972). *Devlet Planlama Teşkilatı, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s. 546

Tekir, Hürü Sağlam (2020). "Modernleşen Osmanlı Toplumunda Süs ve Moda Üzerine Bir İnceleme." *Erzurum, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 69/(9). s. 555-575.

Tezcan, Hülya (1995). "Ferace". *TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Cilt. 12, s. 349-350,*

Tezcan, Hülya (09. 2012). *Modanın Tarihi Dokümanları, Akdeniz Üniversitesi G.S.F. Moda ve Tekstil Tasarımı Bölümü, I. Uluslar arası Moda ve Tekstil Tasarımı Sempozyumu. Antalya.*

Toprak, Zafer (1998). "Tesettürden Telebbüse ya da Çarşaf veya Elbise 'Milli Moda' ve Çarşaf." *19 (4)*, s. 52-63.

Topuz, Özlem (2018). *Arkeolojik Tekstil Konservasyonu: Türkiye Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Halı Kilim ve Eski Kumaş Desenleri Anasanat Dalı. Antalya.*

Tunç, Bilal (2016). *Demokrat Parti Döneminde Kocaeli (1950-1960). Doktora Tezi, SAÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.*

Türkan, Kadriye (2011). "Giyim Kuşamla İlgili Tespitler: Atatürk'ün Giysi Tercihleri Üzerine Bir Değerlendirme Denemesi." *CIU Folklor/Edebiyat, Cilt. 17, (65), s. 173-187.*

Uçma, Zeynep (2019). Şark Ticari Yıllıkları Işığında İstanbul'da Mukîm Terziler (1868-1905). Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat ve Tasarım Ana Sanat Dalı, İstanbul.

Ulugün, F. Yavuz (03. 2016). "1891 Şark Ticaret Yıllığı'nda İzmit Sancağı Üzerine..." [Bildiri]. Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III. Kocaeli.

Ulugün, F. Yavuz (02-04 Mayıs 2014). "Kocaeli'de Tarihsel Göçler" Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, Kocaeli,

Utkugün Ceren, Şaban Ortak, (2018). "1939-1945 Yılları Arasında Halkın Sosyo-Ekonomik Düzeyini İyileştirmeye Yönelik Bir Çözüm: Köylü Tipi ve Halk Tipi Elbise Uygulamaları." Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi, 5, (9), s.22-44.

Ülgen, Pınar (2012). "Geç Ortaçağ Avrupa'sında Kıyafet Kültürüne Genel Bir Bakış." Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11(2) s. 465-484.

Ünal, Müzeyyen (03. 2018). "Yerel Gazete İlanlarına Göre Kocaeli'de Sanayi ve Ticaret (1923-1953)" [Bildiri]. Uluslararası Orhan Gazi ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu-V. Kocaeli.

Ünal, Müzeyyen (04.2015). "İkinci Dünya Savaşı Sırasında İzmit'te Ticaret Hayatı" [Bildiri]. Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II. Kocaeli.

Wollen Peter, 2008, "Pasajlar Yapıtı'nda Moda Kavramı?" (Çev: E. Gökteke). Cogito Dergisi, İnsan Giyinir, Yapı Kredi Yayınları, 2(55), s. 199-210.

Yağlı, Soner (2011). "Gündelik Hayatın Bir Alanı Olarak Moda Aracılığıyla Kültürün Yeniden İnşası", Akdeniz Sanat Dergisi, Cilt. 4 (7), s.147-159.

Yavuz, Nihan (2013). Victoria Dönemi Modasında Kadın Giyimi. Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tekstil ve Moda Tasarımı, İstanbul.

Yeşilbursa, Behçet Kemal, Ayhan Ateş, (03. 2016). "Mübadele İle Kocaeli'ne İskân Edilen Göçmenler ve Karşılaştıkları Sorunlar (1923-1930)" [Bildiri]. Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III, Kocaeli.

Yetmen, Gözde (2011). Türk Toplumunda 1960'lı Yılların Yaşam Tarzı Dinamiklerinin Kadın Dış Giyim Modasına Etkileri. Sanatta Yeterlik Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Tekstil Anasanat Dalı. İzmir.

Yılmaz, Dilek (2011). Osmanlı Dönemi 19. Yüzyıl Modası ve Değişimi. Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tekstil ve Moda Tasarımı Anasanat Dalı. İstanbul.

3. Arşiv ve Basılı Yayınlar

Akis Dergisi, 6. 11.1967, s. 23-24.

Akşam Gazetesi, 18.03.1943, s.1.

Cumhuriyet Gazetesi, 05, 19, 1939, s. 3.

Cumhuriyet Gazetesi, 29.10.1989. s. 31.

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 16.11.1934, s. 7

İslam Mecmuası, 1/ 2, 1914, s. 27.

Kadınlar Dünyası, Sayı: 100-4. 08.10 (1329), 1911,

Kocaeli Gazetesi, Sayı: 422 - 12 Ocak (Kânûn-i Sâni) 1928, s. 4.

Servet-i Fünun (Uyanış) Dergisi 5 Aralık 1929, s. 12.
Türk Yolu Gazetesi, Sayı, 592, 25.08.1938, s. 1.
Türk Yolu Gazetesi, Sayı, 843.01.06.1942, s. 1-2,
Türk Yolu Gazetesi, Sayı: 54, 5. 10. 1926, s. 2.
Vakit Gazetesi, 18.03.1943, s. 4.

T.C. BOA, Tarihi, H-27.08.1206, Yer: 268, Sıra:13353. C..DH..
T.C. BOA, Tarihi, H-29.12.1294, Yer: 1156, Kurum: TS. MA. D.
T.C. BOA, Tarihi, H-21.08.1304, Yer:1420-21. Kurum: DH.MKT.
T.C. BOA, Tarihi, H-29.12.1311, Yer: PRK.TKM./ 31/65.
T.C. BOA, Tarihi, H-02.09.1312. Yer: 103-63, Kurum: Y..PRK.ASK.
T.C. BOA, Tarihi, H-13.05.1319. Yer: 2526-139, Kurum : DH.MKT.
T.C. BOA, (tarihsiz), Yer: 315, Kurum : FTG.F.9.

4. Elektronik Kaynaklar

Akbulut, Ural (20.10.2009). “Dikiş Dikmek 60 Bin Yıl Önce Gelişti”.
<https://uralakbulut.com.tr/> (erişim 07.10.2022).

Architektur Und Mode: Anna Muthesus und die Eigene Kleidung der Frauen,
(23.02.2023). <https://blog-mak-at.translate.google.com/category/insights/?> (erişim. 29
05.2023).

Berksü, Zeynep Özar (25.01.2021). “Modanın Tarihsel Evrimi: Rönesans ve
Yeniden Doğuş” , <https://www.oggusto.com/> (erişim 13.04.2023).

Britannica, T. Ansiklopedi (02.03.2023). “Kölelik.” Encyclopedia Britannica.
<https://www.britannica.com/topic/serfdom>. (erişim, 08.04.2023).

Bursalı, Ayşe (20.02.2016).“Bilinen En Eski Elbise ‘Tarkhan Elbisesi’ 5500
Yıllık” . <https://arkeofili.com/> (erişim 22.05.2023).

Çakmak, Eda (17.01.2016). “Charles Frederick Worth (1825-1895)”.
Kütüphane, Moda Tarihi Serisi, <https://modakariyeri.com/worth> (erişim 09.10.2022).

Dadyan, Saro (24.01.2019) “İstanbul’un Eski Bon Marché’leri”.
<https://istanbullife.com.tr/> (erişim.26.04. 2023).

D’Aronco Raimondo, (07.23.2012). İstanbul Araştırmaları Enstitüsü,
<https://blog.iae.org.tr/> (erişim 05.22.2023).

Doğan, Nazlı (24.01.2022). “Erkek Bakışının Ürünü:Victoria Dönemi
Kıyafetleri”. <https://boboscope.com/boboscope-evreni>, (erişim, 11, 04.2023).

Encyclopedia Britannica (06.02.2009). “Tüketim Kanunu”,
<https://www.britannica.com/topic/sumptuary-law>. (erişim tarihi: 8.04.2023).

Filiz, Adnan (10.03.2021). “Ne Mutlu ki Biz Devletin Valilerini Gördük!”
<https://www.kocaeligazetesi.com.tr>. (erişim. 26.03.2022.)

<http://www.abhazyam.com/index.html> (erişim.13.05.2023)

<https://acikders.tuba.gov.tr/> (erişim. 07.04.2023).

<https://altinyildiz.com.tr/2019/01/06/altinyildiz-hakkinda> (erişim 08.03.2022).

<https://artsandculture.google.com/entity/haute-couture/> (erişim. 08.11.2022).

https://beyogluitoktml.meb.k12.tr/icerikler/tarihcemiz_2953646.html, (erişim,
06.02.2023).

<https://boboscope.com/icerik/moda-tarihinin-ronesans-ihisami>, (erişim,
13.04.2023).

<https://cosasutilessinger.blogspot.com/2020/11/raymond-sewing-machine-maquinas-de-coser.html>. (erişim, 02.03.2023).

https://en-m-wikipedia-org.translate.google/wiki/List_of_Charvet_customers?(erişim, 17.02.2023).

<https://gazetesolucan.com/cemil-ipekci-ile-soylesi/>, (erişim, 13.04.2022).

<https://istanbultarihi.ist/117-konstantinopoliste-giyim-kusam-330-1453>. (erişim, 14.03.2022).

<https://www.kartal24.com/> (erişim, 20.05.2023).

<https://lilyabsinthe.com/charles-frederick-worth-early-haute-couture/> (erişim, 10.05.2023)

<https://nainabhadana.wordpress.com/2014/12/12/medieval-age-fashion-in-europe-2/> (erişim, 10.04.2023).

<https://nuhcimentomtal.meb.k12.tr/icerikler/tarihcemiz>. (erişim, 31.03.2022.)

<https://sozluk.gov.tr/> (erişim, 05.07.2023).

<https://sozluk.gov.tr/> (erişim, 26.03.2023).

<https://tr.ruarrioseph.com/templates/ruarrioseph/images/logo2.jpg> (erişim, 10.04.2023).

https://tr.wikipedia.org/wiki/Bon_March. (erişim 25.10.2022).

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Pişmaniye> (erişim, 02.03.2023).

<https://tr.wikipedia.org/wiki/utü>. (erişim.28.02.2023).

<https://www.bahariye.com.tr/#/Hakkında> (erişim 08.03.2022).

<https://www.elele.com.tr/kimdir/christian-dior-kimdir>. (erişim.11.05.2023)

<https://www.etimolojiturkce.com/kelime/moda> (erişim, 05.07.2023)

<https://www.exxeselection.com/> (erişim, 20.04.2023).

<https://www.giyimvemoda.com/> (erişim, 19.04.2023).

<https://www.gokbilgi.com/gecmisten-gunumuze-kilik-kiyafet-degisiklikleri/> (erişim. 04.6.2023)

<https://www.google.com/search?q=ressamlar> (erişim.10.05.2023)

<http://www.golcuk.gov.tr/tarihce> (erişim, 02.06.2023).

<https://www.osmanice.com/>. (erişim 12.10.2022).

<https://www.yoair.com/tr/blog/anthropology-in-fashion-cultural-clothing-in-east-asia/>. (erişim, 20.04.2023).

Kamusu-1 Türkiye,“Terzi” s.396. <https://kestelli.cagdassozluk.com> (erişim, 26.03.2023).

Kandilli, Sibel (19.05.2019). “Geçmişten Bugüne Hippi Modası”. <https://blog.elcheewear.com.tr/> (erişim 11.05.2023).

Keskin, Naz (14.02.2013). “Moda Tarihi ve Dönemleri”. <http://blogspot.com/> (erişim,14.04.2023).

Kiraz, Erkan Etimolojik Türkçe Sözlük Kelime-Köken, s. 101. (erişim 26.03.2023).

Kuerschner,1 Mart 2008 (UTC),https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Flat-iron_stove.jpg?uselang=de (erişim, 26.01.2023).

Merzifonluoğlu, Duygu (09.02.2022). “Osmanlı Dönemi’nde Yaşayan Sarayın Terzisi Jean Botter Olsaydınız...” <https://www.cnnturk.com/> (erişim, 05.26.2023).

Milattan Sonra Ayakkabının Gelişimi, <https://acikders.ankara.edu.tr/> (erişim.09.04.2023).

Onay Nevzat, “Ayakkabının İcadı ve Tarihi”. <https://www.com/blog/icerik> (erişim, 03.02.2023).

Özdemir, Cengiz (19.02.2022). “Bir modacı Jean Botter ve Botter Apartmanı”. [https://medyascope.com.tr/](https://medyascope.com.tr/erişim, 23.02.2023) (erişim, 23.02.2023).

Özdil, Yılmaz (22.10.2014). “Yüreğimiz cızzlavet”. [sozcu.com.tr/](http://sozcu.com.tr/erişim 24.12.2022) (erişim, 24.12.2022).

Özkaya, Ahmet (25.04.2021). “Karl Marx ve Marksizm: En Genel Hatlarıyla Marksizm Neler Söyler? Marksizm'e Yönelik Eleştiriler Nelerdir?” (erişim, 29.03.2023).

Rampudaruth, Yashvin https://www.academia.edu/History_of_scissors. (erişim, 28.02.2023).

Snell, Melissa “Bölge ve Döneme Göre Ortaçağ Kıyafetleri, Tarih ve Kültür, Günlük Hayat”. [https://tr.efferrit.com/](https://tr.efferrit.com/erişim.08.04.2023) (erişim.08.04.2023).

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama teşkilatı Müsteşarlığı (1968-1972). Devlet Planlama Teşkilatı, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, s. 546

Temizkan, Emrah (11.02.2023). “Botter Apartmanı”. [https://www.herumutortakarar.com/botter-apartmani/](https://www.herumutortakarar.com/botter-apartmani/erişim, 17.02.2023) (erişim, 17.02.2023).

Ulugün F. Yavuz “İzmit Pişmaniyesi, Pişmaniyе'nin Tarihçesi” (07.04.2015). [https://www.izmitcity.com/kultur-sanat/](https://www.izmitcity.com/kultur-sanat/erişim, 24.11.2022) (erişim, 24.11.2022).

5. Görüşmeler

Şenay Türkoğlu. Sözlü tarih görüşmesi. (09.05.2023).

Terzi Bayram Şişman. Sözlü tarih görüşmesi. (26.12.2022).

Terzi Dursun Akoğlu. Sözlü tarih görüşmesi. (11.11.2021).

Terzi Fikri Alkan. Sözlü tarih görüşmesi. (05.11.2021).

Terzi, Ayşenur Bingöl. Sözlü tarih görüşmesi. (05.11.2021).

Emel Doğu. Sözlü tarih görüşmesi. (15.05.2022).

Şenay Türkoğlu. Sözlü tarih görüşmesi. (09.05.2023).

Mürüvvet Taşdemir. Sözlü tarih görüşmesi. (15. 12. 2022).

Ayla Curgen. Sözlü tarih görüşmesi. (02.11.2021).

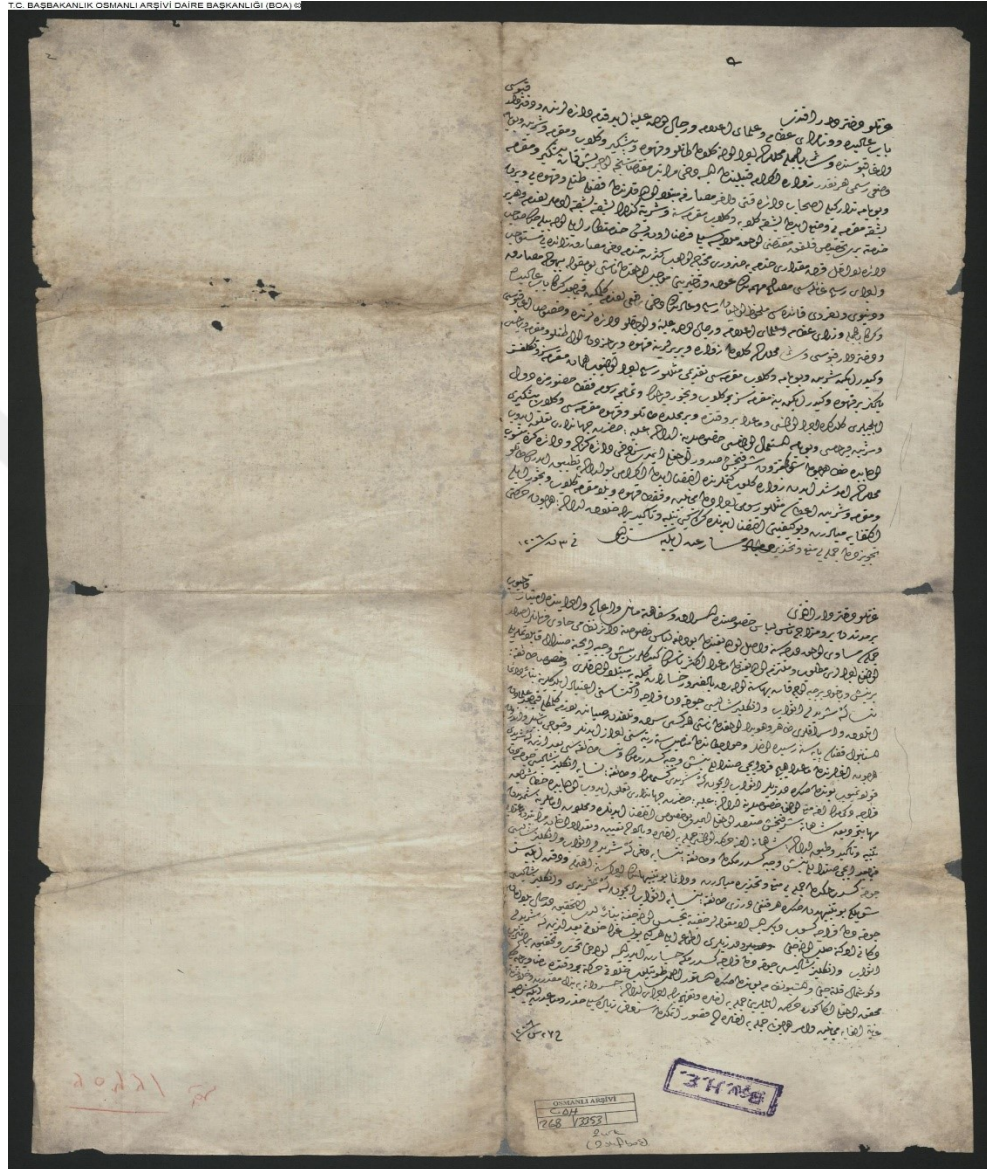
Sinan Uğraşkan. Sözlü tarih görüşmesi. (23.11.2021).

Seval Uğraşkan. Sözlü tarih görüşmesi. (23.11.2021).

Hüseyin Erol. Sözlü tarih görüşmesi. (05. 10. 2022).

Nurdan Göksel. Sözlü tarih görüşmesi, (05.11.2021).

EKLER

Ek I: III. Selim zamanında defterdara yazılmış, devlet kademesindeki israf ve gereksiz görülen masrafların kısıtlanması ve aynı şekilde kıyafetlerinde belirlenen ölçüler kapsamında iktisadi kurallara uygun olarak dikilmesini emreden buyruk. (1792 [H-1206]). (BOA. 268, :13353. C..DH.)

مخصوصه چکریزه لر برادر
 سیه استخوانیه، حقیقتش هازره ازیم جوارزه انت وکمال اولمسه اوله جوقه فابریقه، هر بونلک ایملی اوله یولدا کیرسه وکوره کوره ایرو وکده بولمسه اولدیفنه وعب کوفته شازره وکده
 جوقه لرده فابریقه، هر بونلک ایملی اوله یولدا کیرسه وکوره کوره ایرو وکده بولمسه اولدیفنه وعب کوفته شازره وکده
 لغاتیبیه سیه سامنی صارتیه خبری ضمه برضه وقرمانلر نه سقا وادیه جینی وجهه فابریقه، هر بونلک ایملی اوله یولدا کیرسه وکوره کوره ایرو وکده بولمسه اولدیفنه وعب کوفته شازره وکده
 وادوانه وینایه جینی وکده سیه قور قینه، خاصه شازره جانتیه نه صرف وادیه جینی وجهه فابریقه، هر بونلک ایملی اوله یولدا کیرسه وکوره کوره ایرو وکده بولمسه اولدیفنه وعب کوفته شازره وکده
 مذکوره یه تانیه دایفا اولمسه وادیه جینی وکده سیه قور قینه، خاصه شازره جانتیه نه صرف وادیه جینی وجهه فابریقه، هر بونلک ایملی اوله یولدا کیرسه وکوره کوره ایرو وکده بولمسه اولدیفنه وعب کوفته شازره وکده
 یورمسه اوله یولدا کیرسه وکوره کوره ایرو وکده بولمسه اولدیفنه وعب کوفته شازره وکده
 ایشید ایشید لک ایملی وکده سیه قور قینه، خاصه شازره جانتیه نه صرف وادیه جینی وجهه فابریقه، هر بونلک ایملی اوله یولدا کیرسه وکوره کوره ایرو وکده بولمسه اولدیفنه وعب کوفته شازره وکده

i.DH 205/11822

İ.DH.00205

Ek II: İzmit'te 1843 yılında kumaş üretimi amacıyla kurulan, Çuha Fabrikası (Fabrika-i Hümayun) İdaresinin; Seraskerlik gözetiminde olmak üzere Dar-ı Şura'ya bağlandığına dair belge. (1849 [H-1266]).(BOA: 205-11822, İ.DH.)

داخليہ خانہ داری خانہ

۹۴	مجلسه ایستادگی	روزنامه و سرگود	روم ایلی قیوکتی الد	سیرک	علاقه	تاریخ مصر
----	----------------	-----------------	---------------------	------	-------	-----------

۱۰۰
۱۰۱
۱۰۲
۱۰۳
۱۰۴
۱۰۵
۱۰۶
۱۰۷
۱۰۸
۱۰۹
۱۱۰
۱۱۱
۱۱۲
۱۱۳
۱۱۴
۱۱۵
۱۱۶
۱۱۷
۱۱۸
۱۱۹
۱۲۰
۱۲۱
۱۲۲
۱۲۳
۱۲۴
۱۲۵
۱۲۶
۱۲۷
۱۲۸
۱۲۹
۱۳۰
۱۳۱
۱۳۲
۱۳۳
۱۳۴
۱۳۵
۱۳۶
۱۳۷
۱۳۸
۱۳۹
۱۴۰
۱۴۱
۱۴۲
۱۴۳
۱۴۴
۱۴۵
۱۴۶
۱۴۷
۱۴۸
۱۴۹
۱۵۰
۱۵۱
۱۵۲
۱۵۳
۱۵۴
۱۵۵
۱۵۶
۱۵۷
۱۵۸
۱۵۹
۱۶۰
۱۶۱
۱۶۲
۱۶۳
۱۶۴
۱۶۵
۱۶۶
۱۶۷
۱۶۸
۱۶۹
۱۷۰
۱۷۱
۱۷۲
۱۷۳
۱۷۴
۱۷۵
۱۷۶
۱۷۷
۱۷۸
۱۷۹
۱۸۰
۱۸۱
۱۸۲
۱۸۳
۱۸۴
۱۸۵
۱۸۶
۱۸۷
۱۸۸
۱۸۹
۱۹۰
۱۹۱
۱۹۲
۱۹۳
۱۹۴
۱۹۵
۱۹۶
۱۹۷
۱۹۸
۱۹۹
۲۰۰
۲۰۱
۲۰۲
۲۰۳
۲۰۴
۲۰۵
۲۰۶
۲۰۷
۲۰۸
۲۰۹
۲۱۰
۲۱۱
۲۱۲
۲۱۳
۲۱۴
۲۱۵
۲۱۶
۲۱۷
۲۱۸
۲۱۹
۲۲۰
۲۲۱
۲۲۲
۲۲۳
۲۲۴
۲۲۵
۲۲۶
۲۲۷
۲۲۸
۲۲۹
۲۳۰
۲۳۱
۲۳۲
۲۳۳
۲۳۴
۲۳۵
۲۳۶
۲۳۷
۲۳۸
۲۳۹
۲۴۰
۲۴۱
۲۴۲
۲۴۳
۲۴۴
۲۴۵
۲۴۶
۲۴۷
۲۴۸
۲۴۹
۲۵۰
۲۵۱
۲۵۲
۲۵۳
۲۵۴
۲۵۵
۲۵۶
۲۵۷
۲۵۸
۲۵۹
۲۶۰
۲۶۱
۲۶۲
۲۶۳
۲۶۴
۲۶۵
۲۶۶
۲۶۷
۲۶۸
۲۶۹
۲۷۰
۲۷۱
۲۷۲
۲۷۳
۲۷۴
۲۷۵
۲۷۶
۲۷۷
۲۷۸
۲۷۹
۲۸۰
۲۸۱
۲۸۲
۲۸۳
۲۸۴
۲۸۵
۲۸۶
۲۸۷
۲۸۸
۲۸۹
۲۹۰
۲۹۱
۲۹۲
۲۹۳
۲۹۴
۲۹۵
۲۹۶
۲۹۷
۲۹۸
۲۹۹
۳۰۰
۳۰۱
۳۰۲
۳۰۳
۳۰۴
۳۰۵
۳۰۶
۳۰۷
۳۰۸
۳۰۹
۳۱۰
۳۱۱
۳۱۲
۳۱۳
۳۱۴
۳۱۵
۳۱۶
۳۱۷
۳۱۸
۳۱۹
۳۲۰
۳۲۱
۳۲۲
۳۲۳
۳۲۴
۳۲۵
۳۲۶
۳۲۷
۳۲۸
۳۲۹
۳۳۰
۳۳۱
۳۳۲
۳۳۳
۳۳۴
۳۳۵
۳۳۶
۳۳۷
۳۳۸
۳۳۹
۳۴۰
۳۴۱
۳۴۲
۳۴۳
۳۴۴
۳۴۵
۳۴۶
۳۴۷
۳۴۸
۳۴۹
۳۵۰
۳۵۱
۳۵۲
۳۵۳
۳۵۴
۳۵۵
۳۵۶
۳۵۷
۳۵۸
۳۵۹
۳۶۰
۳۶۱
۳۶۲
۳۶۳
۳۶۴
۳۶۵
۳۶۶
۳۶۷
۳۶۸
۳۶۹
۳۷۰
۳۷۱
۳۷۲
۳۷۳
۳۷۴
۳۷۵
۳۷۶
۳۷۷
۳۷۸
۳۷۹
۳۸۰
۳۸۱
۳۸۲
۳۸۳
۳۸۴
۳۸۵
۳۸۶
۳۸۷
۳۸۸
۳۸۹
۳۹۰
۳۹۱
۳۹۲
۳۹۳
۳۹۴
۳۹۵
۳۹۶
۳۹۷
۳۹۸
۳۹۹
۴۰۰
۴۰۱
۴۰۲
۴۰۳
۴۰۴
۴۰۵
۴۰۶
۴۰۷
۴۰۸
۴۰۹
۴۱۰
۴۱۱
۴۱۲
۴۱۳
۴۱۴
۴۱۵
۴۱۶
۴۱۷
۴۱۸
۴۱۹
۴۲۰
۴۲۱
۴۲۲
۴۲۳
۴۲۴
۴۲۵
۴۲۶
۴۲۷
۴۲۸
۴۲۹
۴۳۰
۴۳۱
۴۳۲
۴۳۳
۴۳۴
۴۳۵
۴۳۶
۴۳۷
۴۳۸
۴۳۹
۴۴۰
۴۴۱
۴۴۲
۴۴۳
۴۴۴
۴۴۵
۴۴۶
۴۴۷
۴۴۸
۴۴۹
۴۵۰
۴۵۱
۴۵۲
۴۵۳
۴۵۴
۴۵۵
۴۵۶
۴۵۷
۴۵۸
۴۵۹
۴۶۰
۴۶۱
۴۶۲
۴۶۳
۴۶۴
۴۶۵
۴۶۶
۴۶۷
۴۶۸
۴۶۹
۴۷۰
۴۷۱
۴۷۲
۴۷۳
۴۷۴
۴۷۵
۴۷۶
۴۷۷
۴۷۸
۴۷۹
۴۸۰
۴۸۱
۴۸۲
۴۸۳
۴۸۴
۴۸۵
۴۸۶
۴۸۷
۴۸۸
۴۸۹
۴۹۰
۴۹۱
۴۹۲
۴۹۳
۴۹۴
۴۹۵
۴۹۶
۴۹۷
۴۹۸
۴۹۹
۵۰۰
۵۰۱
۵۰۲
۵۰۳
۵۰۴
۵۰۵
۵۰۶
۵۰۷
۵۰۸
۵۰۹
۵۱۰
۵۱۱
۵۱۲
۵۱۳
۵۱۴
۵۱۵
۵۱۶
۵۱۷
۵۱۸
۵۱۹
۵۲۰
۵۲۱
۵۲۲
۵۲۳
۵۲۴
۵۲۵
۵۲۶
۵۲۷
۵۲۸
۵۲۹
۵۳۰
۵۳۱
۵۳۲
۵۳۳
۵۳۴
۵۳۵
۵۳۶
۵۳۷
۵۳۸
۵۳۹
۵۴۰
۵۴۱
۵۴۲
۵۴۳
۵۴۴
۵۴۵
۵۴۶
۵۴۷
۵۴۸
۵۴۹
۵۵۰
۵۵۱
۵۵۲
۵۵۳
۵۵۴
۵۵۵
۵۵۶
۵۵۷
۵۵۸
۵۵۹
۵۶۰
۵۶۱
۵۶۲
۵۶۳
۵۶۴
۵۶۵
۵۶۶
۵۶۷
۵۶۸
۵۶۹
۵۷۰
۵۷۱
۵۷۲
۵۷۳
۵۷۴
۵۷۵
۵۷۶
۵۷۷
۵۷۸
۵۷۹
۵۸۰
۵۸۱
۵۸۲
۵۸۳
۵۸۴
۵۸۵
۵۸۶
۵۸۷
۵۸۸
۵۸۹
۵۹۰
۵۹۱
۵۹۲
۵۹۳
۵۹۴
۵۹۵
۵۹۶
۵۹۷
۵۹۸
۵۹۹
۶۰۰
۶۰۱
۶۰۲
۶۰۳
۶۰۴
۶۰۵
۶۰۶
۶۰۷
۶۰۸
۶۰۹
۶۱۰
۶۱۱

OSMANLI ARŞIVI		
DH.MKT		
2526	139	

ÖZGEÇMİŞ

Esen Öztürk ilk/orta öğrenimini Kocaeli Gölcük'te tamamladı. 2021 yılında Kocaeli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Aynı yıl Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda yüksek lisansa başladı. Çalışmalarını sosyal tarihçilik kapsamında kadın, moda ve kıyafet tarihi alanlarında yoğunlaştırdı.

